p. p. negulescu

În săptămînile viitoare vor vedea lumina tiparului noi lucrări fundamentale în seria de „Cultură generală" a „Bibliotecii pentru toți", subvenționată de Guvernul României.

Mircea Florian — *Misticism și credință* **(1946)** ;

Eugen Lovinescu — *Istoria civilizației române moderne.* (1924-1926), 3 vol
vol. I Forțele revoluționare ;
vol. II. Forțele reacționare ;
vol. III. Legile formației civilizației române ;

Nicolae Manolescu — *Sadoveanu sau utopia cărții* ;

Toma Pavel — *Lumi ficționale* (trad. din lb. engleză) ;

Eugen Simion — *Întoarcerea autorului* 2 vol.

Intrucît nu toate centrele de librării din țară au comandat cărți ale Editurii Minerva vă recomandăm să solicitați lucrările dorite, pentru a vă fi trimise prin poștă, contra cost, la adresa : EDITURA MINERVA, Piața Presei Libere, nr. 1, București, sector 1, cod 71.341, (telefon 618.44.64).

ISBN : 973-21-0343-4
ISBN : 973-21-0344-2

vol. I + II 486 Lei
4 TL
TOTAL 490 Lei

editura minerva

1386

fondată în 1895 bpt serie nouă

p. p. negulescu

p. p. negulescu

geneza formelor culturii

★★

BIBLIOTECA ALEPH
CLUBUL CĂRȚII DIGITALE

Ilustrația copertei : *ANTON SLAVNICU*

p. p. negulescu

geneza formelor culturii

Priviri critice asupra factorilor ei determinanți

★ ★

EDIȚIE ȘI STUDIU INTRODUCTIV DE
Z. ORNEA

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI
BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1993

Lector : GABRIELA OMÂT
Tehnoredactor : GEORGETA CÎRSTEA

Bun de tipar 17.02.1993 Coli tipar 11,75

Tiparul executat sub c-da nr. 180 la
Societatea Comercială — Edituri și Imprimerie
„Porto — Franco" S.A. Galați
B-dul George Coșbuc nr. 223 A
România

ISBN 973 — 21 — 0345 — 0
ISBN 973 — 21 — 0344 — 2

II

Specificul național în legătură cu problema raselor

INTRODUCERE

Am studiat, în prima parte a lucrării de față, cauzele care determină apariția și orientarea cugetării filosofice. Starea, încă puțin înaintată, a cercetărilor științifice ale timpului nostru ne-a obligat să facem, în unele privințe, unele rezerve sau să formulăm chiar unele îndoieli, ce au părut să atingă unele credințe, nu numai curente, ci și dominante, de aiurea și de la noi. Așa au fost mai ales cele relative la influența factorului etnic. Am văzut că această influență, dacă o considerăm numai în principiu și în liniile ei generale, trebuie să fie desigur reală. Din nefericire însă, n-o putem determina — cel puțin nu încă — în cazurile particulare, în care nu e totdeauna evidentă și nu pare totdeauna indiscutabilă, așa încît ne găsim uneori în fața unor dificultăți pe care nu le putem înlătura. Iar concluzia la care am ajuns a fost că, deși nu se poate nega influența factorului etnic, nu suntem totuși în măsură s-o prindem în formule pe care să le putem aplica, fără teamă de a greși, în explicarea apariției și orientării gîndirii filosofice.

Aceleași rezerve se pot face însă, evident, și cînd e vorba de alte manifestări culturale — am

putea zice chiar de toate celelalte manifestări de acest fel — ale popoarelor Dar atunci se poate pune, cum ni s-a pus de fapt, întrebarea : cum rămîne cu așa numitul „specific național" — cunoscuta formulă care explică totul în materie de cultură cu ajutorul factorului etnic ? Apărută o dată cu principiul naționalităților, în cursul veacului al XIX-lea, această concepție a jucat un rol considerabil în mișcarea contimporană a ideilor un rol chiar ce a devenit din ce în ce mai accentuat, atingîndu-și culmea — am putea zice : ajungînd la paroxism — în timpul războiului mondial și păstrînd încă, de atunci încoace, un nivel destul de ridicat la mai toate popoarele europene. Ba chiar, la unele dintr-însele — la poporul german bunăoară — a luat în anii din urmă forme și proporții nemaivăzute pînă acum, în timpurile moderne cel puțin. La noi de asemenea mișcarea culturală — cea filologică și istorică mai întîi, cea literară și artistică apoi, iar acum în urmă și cea filosofică — a părut și pare a se lăsa îndrumată, ca de o călăuză sigură și indiscutabilă, de concepția „specificului național".

Căci, dintr-un principiu explicativ, acest „specific" s-a transformat cu ușurință într-unul normativ. Rolul lui, adică, numai este numai să ne ajute să ne explicăm de ce manifestările culturale ale unui popor carecare au fost, în trecut, așa cum au fost ; el mai are să indice sau chiar să prescrie și cum trebuie să fie acele manifestări, în prezent și în viitor. Acesta e sensul dezideratului ce se formulează necontenit și în termeni imperativi, la noi mai ales, că trebuie să tindem — și să ajungem o dată — să avem o artă națională, o știință națională, o filosofie națională. Ceea ce nu înseamnă numai, în mintea celor ce lucrează în această

direcție, că arta noastră, știința noastră, filosofia noastră trebuie să fie originale, ci și că ele trebuie să fie conforme cu „specificul" nostru național. Acest „specific" devine astfel călăuza pe care trebuie s-o urmăm, îndreptarul de care trebuie să ne conducem, modelul pe care trebuie să-l avem veșnic dinaintea ochilor, în toate străduințele noastre artistice, științifice și filosofice. Nu mai e, adică de ajuns să urmărim frumosul în artă sau adevărul în știință și filosofie, așa cum făceau altădată reprezentanții popoarelor ce n-ajunseseră încă să aibă o conștiință națională destul de dezvoltată și care se mulțumeau să se conducă de normele și legile comune — sau care se puteau considera ca atare — ale frumosului și adevărului. Noi trebuie astăzi, cu conștiința deplină de noi înșine la care am ajuns în sfîrșit, să căutăm a realiza un frumos și un adevăr care să fie ale noastre, care să exprime specificitatea noastră etnică și să fie prin urmare „naționale".

Fie ca principiu explicativ însă, fie ca principiu normativ, specificul național, ca să ne putem servi cu destul folos de el, sau ca să putem urma fără teamă de a greși prescripțiile lui, trebuie, evident, să ne fie cunoscut. Trebuie să știm — destul de limpede și destul de precis — ce este sau în ce constă el. Se poate care afirma că ne găsim într-o asemenea situație ? Cunoaștem noi în adevăr specificul nostru național ? Suntem toți de acord asupra a ceea ce cuprinde, ca realitate concretă, această noțiune abstractă ? Și aceste întrebări sunt departe de a avea un înțeles particular, ce ne-ar privi numai pe noi. Întrucît fiecare popor trebuie să-și aibă specificul lui național, ar trebui să avem la dispoziție formula, acceptată de toți sau cel puțin de cei mai mulți, a fiecăruia dintr-însele. Fără ase-

menea formule n-am putea susține că cunoaștem în adevăr ceea ce caracterizează, din punct de vedere etnic, diferitele popoare — o asemenea cunoștință implicînd în chip firesc diferențeri precise și amănunțite.

Dacă există, dacă pot exista asemenea formule, rămîne s-o vedem mai departe. Ca să ne putem însă lămuri în această privință, cu toată obiectivitatea necesară, trebuie să urmărim cu răbdare firul cercetărilor ce s-au făcut și se fac în această direcție, ferindu-ne de orice anticipare. Acest fir e destul de lung și destul de încurcat. Trebuie dar să ne grăbim puțin și, evitind ocolul oricărei chestii prealabile, să ne punem imediat întrebarea de la care, în chip firesc, urmează să pornim.

Ce este, propriu vorbind, specificul național?

La această întrebare vom căuta un răspuns în capitolele următoare.

Capitolul I

SPECIFICITATEA ETNICĂ

Dacă prin „specific național" nu se înțelege cumva o entitate metafizică ce ar depăși limitele experienței sensibile — o existență misterioasă ce s-ar sustrage, ca atare, oricărei observări științifice și oricărei determinări pozitive — această expresie nu poate desemna decît un complex de caractere fizice și psihice, care se presupune că lucrează ca un factor de căpetenie, dacă nu ca un factor exclusiv, în geneza diferitelor manifestări

— artistice, științifice, filosofice — ale fiecărui popor.

Asupra unui asemenea complex de caractere se pot face două ipoteze diferite; întîi că, rămînînd pururea același, oricît s-ar preface condițiile, în care se desfășură, viața popoarelor, este, în esență, invariabil; și al doilea că, schimbîndu-se după locuri, timpuri și împrejurări, este eminamente variabil.

Prima ipoteză ar fi cea mai favorabilă utilizării specificului național ca factor determinant al vieții sufletești a popoarelor, în explicările noastre. Căci un factor invariabil este un factor independent. Iar un factor independent este determinant, prin el însuși, nu ca simplu mijlocitor al altor influențe. Acesta din urmă ar fi, neapărat, cazul în ipoteza a doua. Dacă complexul de caractere ce alcătuiesc specificul național variază după locuri, timpuri și împrejurări, atunci el devine mai mult, dacă nu exclusiv, vehiculul influențelor respective — ale locului (în cazul migrațiunilor), ale timpului (în diferitele perioade ale istoriei), ale împrejurărilor (sociale, economice, culturale etc.) în toate cazurile fără deosebire.

Să examinăm, pe rînd, aceste două ipoteze — cu dorința, dacă ne este îngăduit să avem una — ca cea dintîi să fie cea adevărată sau, cel puțin, cea mai probabilă, fiindcă ar simplifica mult explicările noastre, ajutîndu-ne să înțelegem mai ușor și mai repede lucrurile.

Sub forma cea mai vizibilă se găsește ipoteza pe care trebuie s-o analizăm mai întîi — aceea a invariabilității caracterelor psihofiziologice ale popoarelor — în celebra teorie a raselor. Susținută, pe vremuri, de unii filosofi, în frunte cu Fichte, și de cîțiva oameni de știință, în frunte cu Gobineau,

această teorie, al cărei credit, din punct de vedere strict teoretic, pare a fi în scădere, e utilizată astăzi mai mult în scopuri practice de unii oameni politici — cum sunt bunăoară „rasiștii" germani, care fac acum atît de mult zgomot. Ne vom mărgini dar, în expunerea ei, la strictul necesar, evitînd dezvoltările care, cu prea puțin folos, ne-ar lua prea mult timp.

Înlăuntrul acestei teorii faptul că indivizii ce alcătuiesc un popor prezintă *un anumit* complex de caractere, fizice și psihice, se explică prin faptul *comunității de origine*. Din punct de vedere biologic, această comunitate de origine le dă tuturor, prin faptul însuși al nașterii, caracterele pe care le posedă. Aceste caractere, cu alte cuvinte, își au izvorul în sîngele chiar pe care oamenii îl primesc la naștere, nu în împrejurările exterioare ale vieții — nu adică în mediul fizic, social, cultural etc.

Această concepție ar părea să fie nu numai simplă, dar și firească. Nu ne explicăm oare în acest mod caracterele biologice care alcătuiesc diferitele categorii de ființe viețuitoare? Dacă animalele dintr-o specie oarecare au caracterele pe care le au, este fiindcă le-au primit la naștere, prin ereditare. Acele caractere, ce compun structura biologică a speciei lor, se găseau condensate, sub forme pe care nu ni le putem încă imagina, în celulele seminale din care au ieșit.

Ca atare, concepția rasei presupune, mai întîi, identitatea trăsurilor esențiale, ale fizionomiei, fizice și psihice, a unui popor, la toți indivizii ce-l alcătuiesc. Nu sunt oare identice caracterele biologice fundamentale la toate animalele ce alcătuiesc o specie zoologică oarecare? Concepția rasei presupune, apoi, invariabilitatea acelor trăsuri esen-

țiale, în timp. Nu rămîn oare aceleași caracterele de căpetenie ale diferitelor specii de animale, nu numai în limitele experienței noastre individuale, ci și în limitele perioadelor istorice ? S-au schimbat oare, din Antichitate și pînă astăzi, caracterele distinctive ale speciilor de animale domestice de care se servesc diferitele popoare ?

Consecințele ce rezultă din aceste postulate par de asemenea simple și firești. Deși inevitabilă în teorie, identitatea trăsurilor constitutive ale fizionomiei fizice și psihice a unui popor la toți indivizii ce-l alcătuiesc nu se întîlnește totdeauna în realitate ; am putea zice chiar că nu se întîlnește decît destul de rar. De fapt, acele trăsuri variază considerabil. Și variațiile lor, raportate tot la fenomenul biologic al nașterii, se explică fără greutate prin *amestecul* raselor. De unde necesitatea de a urmări *genealogia* popoarelor, pe căile pe care ni le deschid istoria și, dincolo de ea, tradițiile și legendele.

Așa gîndea cunoscutul învățat francez Gobineau, cu care, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, și-a făcut intrarea, în arena discuțiilor științifice, teoria raselor. El a pornit de la constatarea că factorul etnic joacă un rol covîrșitor în desfășurarea vieții popoarelor, sub toate formele ei. De unde sentimentul că trebuia să dea acestui factor, în studiile sale istorice și în străduințele sale de a dezlega diferitele probleme pe care le ridicau ele, o atenție, deosebită. Adresîndu-se regelui George al Hanovrei, căruia îi dedica opera sa, Gobineau își punea înainte, cu toată limpezimea și tăria, preocuparea de căpetenie. „...A trebuit să mă pătrund de această evidență că *chestiunea etnică* domină toate celelalte probleme ale istoriei, deține chiar *cheia* lor, și că inegalitatea raselor, al căror con-

curs formează o națiune, e de ajuns, ca să explice toată înlănțuirea destinelor unui popor. Nu e de altfel nimeni care să nu fi avut presimțirea unui adevăr atît de izbitor. Fiecare a putut să observe că unele grupări omenești, abătindu-se asupra unei țări, au transformat — altădată — obiceiurile și viața ei și că acolo unde, înainte de sosirea lor, domnea amorțeală, ele au izbutit să facă să izbucnească o activitate necunoscută. Așa, ca să luăm un exemplu, a fost pregătită Marei Britanii o putere nouă prin invaziunea anglo-saxonă... După ce am recunoscut astfel că există rase *tari* și rase *slabe*, m-am străduit să observ mai ales pe cele dintîi, să descoper aptitudinile lor și, mai ales, să urmăresc lanțul *genealogiilor lor*" [1]

În căutarea originei raselor tari, în existența cărora îl făceau să creadă studiile sale istorice, Gobineau a fost călăuzit de cercetările filologice din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Acele cercetări puseseră în evidență o izbitoare asemănare a rădăcinilor vechei limbi sanscrite cu rădăcinile principalelor limbi europene. De unde părea a rezulta, pentru Gobineau, că rasele superioare, ce trăiesc acum în Europa și au contribuit pînă acum la ridicarea ei, prin cultură, deasupra celorlalte continente, descind poate din vechii arieni, a căror patrie primitivă trebuia să fi fost Asia centrală.

De atunci încoace, oamenii de știință au devenit ceva mai rezervați — dacă nu mai prudenți. Ei nu se mai grăbesc să tragă, cu aceeași repeziciune, concluzii etnice din constatări filologice. Asemenea constatări rămîn, firește, și astăzi, indicații totdeauna utile, dar care nu sunt hotărîtoare, numai prin ele însele, pentru originea popoarelor.

[1] *Essai sur l'inégalité des races*, Dédicace, p. VI-VII.

Căci cuvintele se pot împrumuta, grație vecinătății, frecvenței relațiilor, influențelor, politice, religioase, culturale etc.; iar limbile se pot chiar impune, prin cucerire. Rădăcini filologice comune se pot dar găsi, uneori, la popoare de obîrșii diferite.

Gobineau însă credea, împreună cu cei mai mulți filologi de pe vremea sa, că popoarele „indo-europene" — acesta era pe atunci termenul curent pentru grupul de rase europene „superioare" — descindeau deopotrivă din vechii arieni. Cu o asemenea credință, era firesc ca învățatul francez să caute, mai departe, originea acestor strămoși, ce se afundau în negura vremilor. În acest punct însă, problema ce-l preocupa se lărgea brusc. Alături de popoarele indo-europene mai existau, atît în Europa cît și în celelalte continente, atîtea altele ce nu semănau nicidecum cu ele și trebuiau să aibă deci alte origini. Intrebarea ce se ridica, din acest punct de vedere, era: ce loc ocupau acele „alte" varietăți, atît de deosebite, ale „speciei" omenești, în cadrul ei general?

Era evident că această întrebare se subordona unei alteia, mai cuprinzătoare. Nu se putea ști în ce raporturi stau, între ele, diferitele ramuri ale omenirii, din punctul de vedere al originei lor, înainte de a se cerceta cum a luat naștere ea însăși, în totalitatea ei considerată. A apărut oare specia omenească într-un singur punct al suprafeței pămîntului, formînd un singur trunchi primitiv, din care au ieșit, apoi, succesiv, diferitele ei varietăți actuale? Și, în acest caz, care au fost factorii diferențierilor ei treptate? Sau a apărut în mai multe părți, în timpuri diferite și cu forme diferite, ce nu aveau nici o legătură unele cu altele?

Fără a fi un om de știință, în înțelesul strict al cuvîntului, Gobineau avea totuși destul spirit

științific, pentru ca să se simtă atras mai mult de ipoteza pluralității originelor speciei omenești. I se părea că diferitele „familii" ce alcătuiesc astăzi „omenirea" sunt separate unele de altele prin „divergențe fiziologice indelebile", așa încît „nici o influență externă nu le-ar putea aduce să se asimileze sau să se confunde". Și învățatul francez nu pierdea nici o ocazie ca să-și susțină părerea, arătînd că „mediile naturale" nu pot să modifice caracterele distinctive ale raselor actuale. Ar fi fost dar mai firesc ca el să pornească, în stabilirea teoriei sale, de la ipoteza multiplicității începuturilor speciei omenești. N-a făcut-o, totuși, din considerații religioase. Pe la jumătatea veacului al XIX-lea, Biserica își apăra dogmele cu o strășnicie mai mare — mult mai mare — decît astăzi, iar Gobineau era diplomat, în serviciul guvernului francez, care nu ajunsese încă la concepția de astăzi a indiferenței statului în materie de credință. Biblia preconiza însă ipoteza — care pentru ea era o certitudine — a unității de origine a neamului omenesc ; omenirea întreagă a ieșit din prima pereche de oameni, pe care a creat-o Dumnezeu. Sunt caracteristice cuvintele, trecute prin alambicul stilului diplomatic prin care învățatul francez ne mărturisește că „s-a resemnat" din „respect pentru o interpretare religioasă pe care n-ar îndrăzni s-o atace", să lase la o parte îndoielile violente care îl asaltează cu privire la chestiunea unității primordiale" [1].

O asemenea atitudine însă îl obliga să-și explice diferența ulterioară a raselor ce au ieșit din trunchiul comun primitiv. Iar o asemenea explicare îl silea să recurgă, pentru trecut, la acțiunea agenților naturali, pe care n-o mai admitea pentru

[1] *Essai...*, *ed.* II, t. I, p. 137—138

prezent. El făcea dar, în acest scop, o deosebire pe care o întemeia pe ideile, la modă încă pe acea vreme, ale naturalistului francez Cuvier. Citînd faimosul său *Discurs asupra revoluțiilor globului,* în care se formula ipoteza cunoscută a „cataclismelor geologice", Gobineau susținea că forțele naturii fizice erau mult mai mari altădată decît sunt acum și puteau, prin urmare, să producă, atunci, efecte pe care nu le mai produc astăzi. „Omnipotența" primitivă a naturii, zice el însuși, a scăzut atît de mult, încît într-o perioadă egală cu jumătatea timpului de cînd există pe pămînt specia omenească, ea n-a mai produs nici o schimbare mai importantă — în orice caz nimic care să se poată compara cu trăsurile caracteristice care „au separat pentru totdeauna diferite rase"[1].

La început, așadar, specia omenească a putut să fie, mai mult sau mai puțin, *aceeași,* pretutindeni. Iar forțele naturii, care erau pe atunci mai mult intense și mai active decît sunt astăzi, au modificat succesiv, potrivit cu condițiile orografice și climaterice ale diferitelor regiuni ale globului, caracterele ei primitive, diferențiindu-le din ce în ce mai mult, pînă cînd au dat naștere „familiilor" ei actuale. Putem dar considera rasele actuale ca „ramuri" divergente ale unui trunchi primitiv, care s-a pierdut, pe care timpurile istorice nu l-au cunoscut și ale cărui caractere generale „nu suntem în stare să ni le închipuim astăzi"[2].

Aceste ramuri divergente, dacă le considerăm în puritatea lor primitivă, făcînd abstracție de produsele încrucișerilor ce au avut loc între ele, sunt în număr de trei. Ele s-au format în prima jumă-

[1] *Essai,* t. I, p. 140.
[2] *Op. cit.,* p. 137.

tate a timpului de cînd există pe pămînt specia omenească, rămînînd apoi, dacă nu se amestecau, neschimbate. Ele au dat naștere, e drept, prin încrucișeri repetate de care vom vorbi ceva mai departe, unor varietăți intermediare, mai mult sau mai puțin numeroase. Dar, în afară de acele încrucișeri, și-au păstrat neatins caracterele primitive cu care au apărut, ca ramuri divergente, și pe care nu le mai puteau modifica împrejurările exterioare, orografice și climaterice — intensitatea și activitatea forțelor naturii scăzînd, cum am văzut, considerabil, de la un moment oarecare înainte. Ele sunt reprezentate astăzi de cele trei rase de căpetenie : cea albă, cea galbenă și cea neagră. Rasa roșie, a indigenilor americani, nu forma pentru Gobineau, care cita în sprijinul său părerea lui Flourens, biologul francez cunoscut, o a patra subdiviziune de căpetenie a speciei omenești.

Dacă considerăm trunchiul primitiv — sau „trunchiurile" primitive — Gobineau nu ezită, cu toată declarația pe care am văzut-o, să strecoare din cînd în cînd și această afirmare complimentară — ca formă sau ca forme *primare* ale speciei omenești, cele trei rase de căpetenie, pe care le-am menționat, constituiesc formele ei *secundare*. Varietățile intermediare, ce au luat naștere prin încrucișerile lor, constituiesc prin urmare formele ei *terțiare*. Printre aceste forme terțiare citează Gobineau ca exemplu pe polinezieni, care au ieșit din amestecul, în proporții diferite, al rasei negre cu rasa galbenă.

Cu prilejul acestui exemplu, învățatul francez face două observări, asupra cărora trebuie să ne oprim un moment. Cea dintîi este că, cu cît oamenii ce locuiesc o regiune oarecare se asea-

mână mai mult între ei, cu cît prezintă adică mai multe caractere identice, cu atît rasa lor e mai curată. Dimpotrivă, cînd locuitorii unei regiuni diferă mult unii de alții, prezintînd caractere foarte variate, acesta e un semn că ei provin dintr-un amestec de rase care a luat proporții considerabile. A doua observare este că această variabilitate poate să fie mărită de diferențele care există înlăuntrul raselor chiar ce se amestecă. Cele trei rase de căpetenie prezintă și ele variații secundare, în limitele caracterelor lor fundamentale. Rasa neagră, bunăoară, prezintă trei tipuri diferite: african, indian, și pelagian, care se deosebesc, mai mult sau mai puțin între ele, prin unele trăsuri secundare. Asemenea diferențe secundare au luat naștere, desigur, înlăuntrul fiecăreia din cele trei rase de căpetenie, în timpul formației lor inițiale, sub influența acelor forțe ale naturii care le-au dat naștere și care n-au putut fi absolut identice în diferite regiuni pe care le ocupau rasele respective.

Amestecul formelor terțiare duce, în chip firesc, la forme quaternare — ce sunt însă mai anevoie de stabilit cu toată precizia necesară. Tipurile lor n-au destul relief, fiindcă n-au caractere destul de accentuate și de statornice. Caracterele fundamentale ale raselor secundare se neutralizează, relativ, cînd acele rase se încrucișează, și apar în rasele terțiare, mai puțin accentuate și mai puțin uniforme. Neutralizarea progresează, apoi, în amestecul raselor terțiare și poate duce, în rasele quaternare, la caractere atît de șterse și atît de puțin asemănătoare, încît clasificarea lor să devină foarte anevoioasă.

Ceea ce mărește încă dificultățile e faptul că încrucișerile nu duc numai la atenuarea caracterelor vechi, ci produc, uneori, și caractere nouă, care

nu numai că nu se pot raporta cu siguranță la una sau alta din rasele ce se încrucișează, dar încă, putînd să varieze foarte mult, fac iluzorie orice încercare de clasificare. Asupra acestei afirmări a lui Gobineau că amestecurile de rase pot să determine apariția unor caractere nouă *(op. cit.*, I, p. 152), vom reveni mai departe, cînd vom examina ideile lui Charles Nicolle. Pînă atunci, să continuăm analiza noastră din punctul de vedere al „tipurilor" etnice, care ne interesează îndeosebi în problema specificului național.

Dacă formele quaternare ale speciei omenești sunt încă sau pot fi încă considerate ca rase ce pot îngloba cîte mai multe popoare sau națiuni, dincolo de ele nu mai întîlnim decît formații etnice strict individualizate. Aceste formații, de a *cincea* ordine, sunt — tocmai — popoarele sau națiunile a căror fizionomie fizică și psihică ne interesează, al căror „specific" am voi să-l determinăm. Gobineau recunoaște el însuși, într-un pasagiu pe care trebuie să-l citez în întregime, că e foarte greu, dacă nu imposibil, să se atribuie acestor formații etnice de a cincea ordine fizionomii unitare și invariabile, despre care să se poată zice că le sunt „specifice". „Din momentul ce o rasă quaternară se modifică mai departe (amestecîndu-se cu altele), ... amestecul nu se mai gradează decît cu anevoință, nu se mai combină decît încet, și se regularizează foarte neîndestulător. Caracterele originale, care au intrat în compoziția sa, deja sonsiderabil slăbite, se neutralizează din ce în ce mai mult. Și cu cît produsele acestui amestec se înmulțesc și se încrucișează, cu atît această dispoziție (tendința către haotic) crește mai mult. Ea poate să meargă la infinit. Populația în care o vedem realizîndu-se este de obicei prea numeroasă pentru ca echilibrul să aibă vreo

perspectivă de a se stabili înaintea cîtorva serii de veacuri. Ea nu se înfățișează decît ca un spectacol înfricoșător de anarhie etnică. La indivizi se poate regăsi, pe ici pe colo, cîte o trăsură dominantă, care să aducă aminte, cu destulă siguranță, că acea populație are în vinele sale sînge de o proveniență sau alta. Cutare om va avea părul unui negru, cutare altul față unui mongol ; unul, ochii unui german, altul, talia unui semit; și totuși vor fi, toți, înrudiți. Iată fenomenul pe care ni-l înfățișează marile națiuni civilizate, și care se observă mai ales în porturile, în capitalele și în coloniile lor — locuri unde amestecurile se operează cu mai multă înlesnire. La Paris, la Londra, la Cadix, la Constantinopol putem găsi, fără a ieși din incinta lor, și mărginindu-ne observarea numai la populația zisă indigenă, caractere aparținînd tuturor ramurilor omenirii. În clasele de jos, de la capul prognat al negrului, pînă la figura triunghiulară și ochii oblici ai chinezului, se poate vedea orișice. Căci, de la domina'ia romană mai ales, rasele cele mai îndepărtate și cele mai disparate și-au adus contribuția la sîngele locuitorilor din orașele de acest fel. Invaziile succesive, comerțul, așezările coloniale, războiul și pacea au contribuit pe rînd să mărească haosul și, dacă am putea ajunge pînă la rădăcinile arborelui genealogic al celui dintîi om pe care l-am întîlnit, *am fi, probabil, uimiți de exotismul strămoșilor săi*"[1].

Am citat în întregime acest pasagiu, atît de lung, ca să nu mai fie nevoie de alte dezvoltări, în sprijinul observărilor ce urmează. Se vede în adevăr într-însul, cu o desăvîrșită limpezime, întîi, că invariabilitatea caracterelor fundamentale ale raselor

[1] *Op. cit.*, t. I, p. 154

e mai mult teoretică. Acele caractere rămîn, firește, neschimbate — întrucît, după Gobineau, împrejurările exterioare nu le pot influența, dar numai dacă rasele respective nu se amestecă — o condiție ce nu se realizează, de fapt, mai niciodată. În realitate, rasele omenești s-au încrucișat și se încrucișează fără întrerupere și, de atîtea zeci sau sute de mii de ani de cînd au luat naștere, e puțin propabil să mai fi rămas într-însele părți ferite de orișice amestec.

În orice caz — și aceasta e a doua observare — la popoarele civilizate de astăzi variabilitatea caracterelor constitutive e recunoscută de chiar autorul teoriei care susține invariabilitatea caracterelor specifice ale raselor. Aceste popoare sunt însă tocmai cele care ne interesează pe noi, în cercetarea pe care am întreprins-o. Noi am voi să știm în ce măsură „specificul național" determină manifestările culturale ale popoarelor civilizate de astăzi. În acest scop, am căutat să vedem, mai întîi, ce e specificul național. Admițind că el constă într-un complex de caractere, fizice și psihice, am zis că acel complex ar fi cu atît mai ușor de prins într-o formulă, cu cît caracterele ce-l alcătuiesc ar fi mai puțin variabile. Și ne-am adresat teoriei raselor, cu speranța că vom găsi într-însa un sprijin, în această direcție. Ne-am încredințat însă acum că, după Gobineau, deși caracterele raselor pure sunt, *în principiu,* invariabile, totuși, din cauza încrucișerilor care duc, cum am văzut, la varietăți terțiare și quaternare, precum și din cauza amestecului ulterior al acestor varietăți în formațiile etnice de a cincea ordine, națiunile civilizate de astăzi ne înfățișează o multiplicitate, mai mult sau mai puțin haotică, de caractere, din care cu greu s-ar putea — dacă s-ar

putea — desprinde, pentru fiecare din ele, cîte un tip unitar și permanent, care să merite în adevăr numele de „specific național".

Deși din punctul de vedere ce ne preocupă am putea să ne oprim aici în expunerea ideilor lui Gobineau, totuși, întrucît am pornit de la arienii primitivi, ca tulpină comună a popoarelor europene civilizate, e bine să aruncăm o privire și asupra modului cum s-a dezvoltat teoria raselor la acest prim reprezentant al ei, precum și asupra consecințelor pe care le-au tras dintr-însa unii învățați mai ales germani.

Capitolul II

INEGALITATEA RASELOR

Am văzut că sunt, după Gobineau, trei rase de căpetenie : cea albă, cea galbenă și cea neagră. Ele nu sunt egale, nici în ceea ce privește aspectul estetic al conformației lor fizice, nici în ceea ce privește puterea lor musculară și rezistența lor la muncă, nici, în sfîrșit, în ceea ce privește calitățile lor intelectuale și morale. Din toate aceste puncte de vedere, rasa albă e superioară celorlalte două. Rasa galbenă e și ea superioară celei negre, deși distanța la care se află de rasa albă e mult mai mare decît cea care o separă de rasa neagră. Din punctul de vedere al civilizației și al culturii așadar — sau din punctul de vedere al progresului omenirii în general — am putea zice că rasa albă singură contează.

Această rasă însă s-a împărțit de timpuriu în trei ramuri diferite, cărora, înainte încă de Gobineau, li s-a dat, în conformitate cu vechea tradiție biblică, numele de: semită, chamită și jafetidă. Cea dintîi din aceste ramuri, seminția lui Sem, nu s-a păstrat curată; ea s-a amestecat, întrucîtva, cu rasa neagră și a pierdut o parte din calitățile ei primitive. Fără să-și fi schimbat prea mult caracterele fizice, ramura semită a rasei albe a „degenerat", prin urmare, orice amestec al rasei albe cu rasele inferioare alcătuind, după Gobineau, o decădere. Procesul acesta de inferiorizare a luat proporții și mai mari înlăuntrul seminției lui Cham. Tradiția biblică însăși ne spune că acest al doilea fiu al lui Noe, din cauză că nu și-a cinstit părintele după cuviință, și-a pierdut rangul ce-i revenea de drept, după naștere, și a ajuns sluga fraților săi. Sensul etnografic al acestei legende este că descendenții lui Cham nu și-au păstrat, cum ar fi trebuit, curățenia rasei lor albe; ei s-au amestecat, fără nici o reținere, cu elementele etnice inferioare ale rasei negre și au căzut din ce în ce mai jos, pînă cînd au ajuns robii altora. Seminția lui Jafet, în sfîrșit, a izbutit să se apere mai bine de primejdioasele amestecuri de sînge și, păstrîndu-și mai bine calitățile primitive, a putut, grație superiorității lor relative, să ajungă, încetul cu încetul, să domnească asupra restului omenirii. Alături de reprezentanții raselor primitive — cea neagră și cea galbenă — aceia ai raselor încrucișate, adică semiții și chamiții, au căzut sub stăpînirea jafetizilor — asupra cărora s-au răzbunat totuși corupîndu-i. Cum zice Gobineau însuși : Fiii lui Sem și ai lui Cham au încetat de a mai figura în primele rînduri ale popoarelor; în loc de a înteme-

la și conduce state, ei au format elementul lor corupător [1]

Dezvoltîndu-se treptat, pe platourile înalte din Asia centrală mai ales, jafetizii au început și ei, de la o vreme, a se diviza. O primă parte dintr-înșii a pornit către nord-vest și, trecînd pe deasupra mării Caspice, s-a răspîndit în centrul și apusul Europei de astăzi. A fost ramura *celtică primitivă*, a rasei albe, cu numeroasele ei subdiviziuni. O altă parte s-a rupt apoi din trunchiul comun, îndreptîndu-se tot către apus, pe o cale și mai nordică încă, și oprindu-se mai mult în răsăritul Europei de astăzi. A fost ramura slavă primitivă a rasei albe, cu diferitele ei subdiviziuni.

Odată pornite pe drumurile pribegiei, ramurile acestea, în luptă cu nenumăratele dificultăți ce se puneau, pe acele vremuri străvechi, în calea marilor deplasări etnice, s-au amestecat, mai mult sau mai puțin, cu rasele inferioare, cu care veneau în contact pe drum și, mai ales, cu cea galbenă. Acest amestec e îndeosebi vizibil la ramura slavă.

În schimb, masa centrală ce rămăsese pe loc, ferită fiind de asemenea promiscuități, inevitabile în timpul migrațiilor, a păstrat mai bine puritatea inițială a rasei albe. Ea a format blocul „arian" primitiv. Numele acesta, care n-a fost inventat de istorie, pe care și l-au atribuit singuri cei ce l-au purtat, era o dovadă neîndoioasă a excelenței lor etnice. Oricît erau de puțin culți, arienii primitivi nu puteau totuși, cînd se comparau cu oamenii ce aparțineau celorlalte rase, să nu-și dea seamă de superioritatea lor. De aceea și-au dat, ei singuri, numele pe care îl purtau. După Lassen *(Indische Alterhűmer*, vol. I, p. 6), și după Burnouf *(Commen-*

[1] *Essai*, ed. II, t. I, p. 367.

taire sur le Yaçna, vol. I. p. 461), pe care îi citează Gobineau (*Essai*, vol. I, p. 370), numele de „arian" însemna, din punct de vedere etimologic, *vrednic de cinste*. Reminiscențe ale acestui nume, cu un înțeles care amintește pe cel inițial, se găsesc la mai toate popoarele ce au ieșit din blocul arian primitiv. Mezii, bunăoară, se chemau la început *arii* (la vechii autori greci ἀριοί). Perșii, la rîndul lor, își ziceau la început artei (la istoricii greci αρταιοι). Cu vremea, acest nume — modificat se înțelege — s-a păstrat pentru unii șefi de stat și conducători de armate, ca Arta-Xerxe, Artabaze, Ario-barzane etc. Țara în care s-au așezat perșii, a primit numele de *Iran*. Indienii vechi dădeau regiunii în care locuiau numele de *Arya-Varta*. Iranienii (mezii și perșii), în legendele lor cosmogonice rezervau primei țări create de divinitate, pe care însă o așezau departe, la nord-est, către izvoarele fluviilor Oxus și Yaxartes, numele de *Airyanem-Vaego*. Grecii primitivi își ziceau *arhei* sau argii (ἀρχαιοι ἀργειοι). Rădăcina „ar" s-a păstrat la ei și mai tîrziu, în cuvîntul ἀρετή , care însemna în același timp vitejie și înțelepciune — sau, cum s-a zis mai apoi virtute, — precum și în verbul ἄρόμαι care indica acțiunea de a onora puterile supranaturale sau divine. Sub formele derivate, *ir* și *er*, rădăcina „ar" se mai găsea, la iranieni, în cuvintele *hir* sau *ir* care însemna stăpîn, în latinul *herus* și în germanul *Herr*, cu un înțeles analog. Se mai găsește, în sfîrșit, cu înțelesul primitiv, în verbul german *ehren* care înseamnă a onora.

Cu toate că și-au păstrat mai multă vreme legăturile cu pămîntul natal, arienii primitivi au fost siliți și ei, în cele din urmă, să-l părăsească. Sub presiunea rasei galbene, ale cărei valuri, pornind

din America de Nord, se coborau din nord-estul Asiei, către centrul ei — sau poate din cauza luptelor lor intestine — blocul lor inițial a început a se disloca. O parte a lui s-a coborît către sud, ocupînd văile Industanului și ale Gangelui; o alta a ocupat platoul Iranului; altele, în sfîrșit, au înaintat, succesiv, către sud-estul Europei, sau către nord-vestul ei.

Aceste din urmă migrații sunt cele care ne interesează mai mult, fiindcă dintr-însele au ieșit popoarele ce au stat la originea culturii europene. Valurile ariene, care s-au îndreptat către sud-estul Europei, au dat naștere diferitelor triburi grecești mai întîi, și apoi numeroaselor populații italice. Iar cele ce s-au îndreptat către nord-vestul ei au dat naștere, succesiv, nu mai puțin numeroaselor seminții germanice.

Ce-au făcut grecii și romanii vechi pentru cultura europeană, o știm cu toții. Contribuțiile lor s-au încheiat de mult și au putut fi judecate, definitiv de istorici. Ce-au făcut germanii pentru cultura europeană, s-a văzut în Evul Mediu și se vede astăzi. Asupra contribuțiilor aduse de ei discuția e încă deschisă. Gobineau se gîndea însă mai mult la viitor, pe care îl vedea, în întregime, — ba chiar îl dorea — dominat exclusiv de germani, fiindcă, altfel, n-ar putea depăși prezentul și progresul omenirii s-ar opri. În adevăr, după el, de vreme ce au luat cei din urmă drumul pribegiei, germanii s-au păstrat mai curați și au adus cu ei ultimul aport proaspăt din vechile rezerve, acum sleite cu totul, ale rasei albe. De aceea, Gobineau crede că cu germanii a început, în Evul Mediu, o epocă nouă a civilizației omenești, care e firesc să se desfășure mai departe sub influența, adică, mai precis, sub stăpînirea lor.

Ca să lămuresc mai bine această afirmare atît de îndrăzneață, să arăt, în cîteva cuvinte, părerile învățatului francez asupra factorilor ce se credea — și se mai crede încă și astăzi — că ar determina dezvoltarea civilizațiilor. Cel dintîi, în orice caz cel mai vizibil din acei factori ar părea să fie cel economic. Dezvoltarea unei civilizații presupune mijloace materiale, pe care nu le poate procura unui popor decît o viață economică mai intensă. Și fiindcă o asemenea viață nu presupune numai producția pe o scară mai întinsă a bunurilor materiale, ci și o circulație mai activă a lor, factorul geografic se adaugă în chip firesc celui economic. Din acest punct de vedere, sunt puncte ale suprafeței pămîntului, care, fiind situate la intersecția marilor căi de comunicație ale popoarelor, par a fi predestinate să devină centre importante de viață economică și, prin urmare, de civilizație.

Dacă ar fi în adevăr așa, obiectează Gobineau, ar trebui ca punctele de acest fel să joace vecinic un asemenea lor. Istoria însă ne arată că nu e nicidecum așa. Există oare puncte mai fericit așezate, din punct de vedere geografic, decît erau Atena veche, sau Alexandria, sau Bizanțul ? Și totuși aceste orașe, vestite altădată, n-au avut decît o perioadă de înflorire, nu numai trecătoare dar și destul de scurtă. Pe de altă parte, ce avantagii speciale prezintă, ca situație geografică și din punctul de vedere al comunicațiilor, orașe ca Parisul, sau ca Berlinul, sau ca Madridul ? Și totuși, aceste capitole au jucat — primele două continuă încă să joace — roluri foarte însemnate în desfășurarea civilizației europene.

Faptul că nu situația geografică, cu foloasele economice pe care le mijlocește, determină înflorirea vremelnică a unora sau altora din marile cen-

tre de populație, se explică, zice Gobineau, foarte ușor. Lumea mai are și alte preocupări decît acelea ale schimburilor de mărfuri. Actele ei sunt determinate și de alte mobile, mai înalte, decît cele ce izvorăsc din registrele oamenilor de afaceri. Iată de ce, în fiecare perioadă a civilizației, punctul cel mai important de pe suprafața pămîntului nu este acela care e mai bine așezat pentru cumpărarea și vînzarea mărfurilor timpului sau pentru tranzitarea lor, ci acela „unde locuiește, la un moment dat, grupul alb cel mai curat" și, prin urmare, „cel mai inteligent și mai puternic" *(Essai,* I, p. 532). Chiar dacă, printr-un concurs de împrejurări politice peste care nu s-ar putea trece, un asemenea grup etnic s-ar găsi așezat la mijlocul gheților polare sau sub razele de foc ale ecuatorului, mișcarea intelectuală s-ar orienta desigur către punctele respective. Către ele ar converge toate ideile, toate tendințele, toate sforțările și n-ar fi obstacole naturale capabile să împiedice mărfurile din părțile cele mai depărtate ale globului să ajungă pînă la ele, străbătînd mările și fluviile, munții și cîmpiile. „Nu există regiuni climaterice care să nu fi avut zilele lor de strălucire... Babilonul, unde nu plouă niciodată și Anglia unde plouă totdeauna; Cairo, unde soarele e arzător, și Petersburgul, unde frigul e ucigător, iată extreme ce nu se pot tăgădui; puterea politică a sălășluit sau sălășluiește în aceste diferite locuri" *(ibid.* p. 534).

Iată de ce, zice Gobineau, cu toate „convenientele comerciale", care puteau recomanda sau chiar impune o regiune sau alta a suprafeței pămîntului, „civilizațiile Antichității n-au încetat niciodată să înainteze către apus". De ce? Pur și simplu fiindcă „triburile albe au urmat ele însele acest drum" (I, p. 533). Istoria a înregistrat astfel, după străve-

chile începuturi ale negrilor primitivi, civilizațiile asiatice care s-au succedat în timp și spațiu, ale chamiților, ale semiților, ale iranienilor. Au urmat apoi civilizațiile clasice, — cea greacă, situată la hotarele apusene ale Asiei și răsăritene ale Europei, și cea romană, situată și mai la apus încă, în inima chiar a acestui din urmă continent. Cînd ultima formație politică a iranienilor, pe care o reprezenta regatul lui Dariu, s-a prăbușit, a venit rîndul „hellenilor arieni" să poarte făclia civilizației și s-o treacă peste hotarele Asiei, în continentul nou, din acest punct de vedere, al Europei. Cînd grecii s-au „înecat" și ei în „esența asiatică" și — „semitizîndu-se" au decăzut etnicește, a venit rîndul populațiilor italice care, fiind mai curate, reprezentau mai bine rasa albă primitivă, cu calitățile ei superioare. În sfîrșit, romanii, deși „semitizați într-o progresie crescîndă", ar fi putut să păstreze, încă, domnia lumii, dacă „n-ar fi apărut, încă o dată, competitori mai albi" decît ei. Acești competitori „mai albi" erau „arienii germani", care „au fixat definitiv civilizația" în nord-vestul Europei *(Essai*, I, p. 534) și cărora le revine sarcina de a veghea, și de acum înainte, la desfășurarea ei ulterioară.

Nu e de mirare că cei mai convinși partizani și cei mai zgomotoși admiratori i-a găsit Gobineau printre germani. În celelalte țării culte, opera sa a fost primită cu rezerve ce nu izvorau numai — cum s-a zis de către cei ce voiau s-o apere cu orice preț — din orgoliul național atins al popoarelor respective. În Germania însă succesul acestei opere a fost foarte mare și a luat forme cu totul neașteptate — ca să nu zicem inexplicabile din punct de vedere științific. S-au întemeiat, bunăoară, societăți care nu erau compuse numai din etnografi

și istorici, dar care purtau numele lui Gobineau, și căutau, mai ales, să-i propage ideile ca să „întărească" — „conștiința națională germană". La Universitatea din Strasbourg, pe vremea cînd era încă germană, o sală a bibliotecei era consacrată întreagă învățatului francez, cărților publicate de el și celor ce îi dezvoltau ideile, precum și portretelor și busturilor lui. Iar scriitori și învățați de seamă ca Waitz, Mommsen, Lamprecht, ba chiar și artiști ca Richard Wagner — și după ei mulți alții — îmbrățișînd ideile lui Gobineau, le împingeau, uneori, la exagerări inadmisibile, dacă nu chiar compromițătoare. Unii susțineau, bunăoară, că tot ce a fost mai de seamă în cultura europeană din Evul Mediu încoace se datora influenței germane; alții atribuiau o origine germană multora din ilustrațiile culturale ale celorlalte popoare. S-a zis, de pildă, că Dante Allighieri, descindea dintr-un german Aigler, Giordano Bruno dintr-un Braun, Leonardo da Vinci dintr-un Wincke, Voltaire, al cărui nume adevărat era Arouet, dintr-un Arwid, Diderot dintr-un Titroch, Gounod dintr-un Gundiwald etc.

Cel care și-a luat îndeosebi această sarcină, atît de plină de riscuri științifice, a fost Ludwig Woltmann. În lucrările sale *Die politische Antropologie* (1903), *Die Germanen und die Renaissance in Italien* (1905) *Die Germanen in Frankreich* (1907), acest învățat — la care nu putem admira decît înflăcărarea sentimentului național, restul fiind discutabil — trece în revistă pe toți oamenii de seamă din Italia și din Franța, silindu-se să găsească cu orice preț, la fiecare dintr-înșii, trăsuri sau caractere germane. După „rasiștii" germani, în fruntea cărora sta pe atunci H. St. Chamberlain, particularitățile antropologice ale rasei germane erau : dolichocefalia,

statura înaltă, părul blond, ochii albaștri, pielea albă. Aceste particularități însă nu distingeau mai niciodată pe „streinii" pe care Woltmann îi revendica cu atîta stăruință ca aparținînd rasei sale. El nu se sfia însă să întrebuințeze orișice argument, pentru ca să le dovedească, pretutindeni, existența. Petrarca bunăoară avea, în portretele ce ni s-au păstrat, ochii de o coloare galbenă-cenușie. Woltmann susținea că această coloare era întrebuințată de pictorii mai vechi în locul culorii albastre — ceea ce i-a atras observarea, plină de ironie, că această din urmă culoare nu fusese încă „inventată" pe atunci, precum ne-o dovedește întreaga pictură a timpului [1]. Tot așa, Ariosto avea părul negru, ochii negri și figura oacheșă. Woltmann afirmă totuși că, pe restul corpului, Ariosto avea pielea albă, ceea ce constituia un netăgăduit semn că era de origine germanică... O critică amănunțită, din punct de vedere antropologic, a părerilor lui Woltmann a întreprins A. Wirth, în cartea sa *Rasse und Volk* care a apărut în 1914. „O stranie eroare de observare au comis Woltmann și adepții lui, cînd au descoperit la atîția oameni de geniu din Italia și din Franța trăsuri germanice. Pentru orice ochi neprevenit, portretele pe care Woltmann însuși le dă ca lămurire, dovedesc tocmai contrariul..." [2].

Transformate dar în mijloace de propagandă națională și puse în serviciul intereselor politice, ideile lui Gobineau au ajuns să servească de bază pangermanismului, care apăruse timid, cu Fichte, la începutul veacului al XIX-lea și ajunsese, către sfîrșitul lui, cu Bernhardi, la culmi neașteptate. In cartea sa *Unsere Zukunft*, acest fruntaș al litera-

1 Friederinh Hertz, *Rasse und Kultur*, 1915, p. 81.
2 A. Wirth, *Rase und Volk*, 1914, p. 106, 121.

turii şoviniste germane nu se sfia să susţină că poporul german este, din naştere, poporul civilizator prin excelenţă; el singur poate pretinde să exercite, în omenire, cea mai înaltă misiune civilizatoare. Statul german, ca creaţie a rasei superioare germane, e singurul „deplin cultural" (der einzige Vollkulturstaat) şi — după vechile puteri, dispărute de pe scena istoriei ale egiptenilor, ale grecilor, ale romanilor — are sarcina firească să civilizeze lumea. Iar această sarcină, constituind pentru poporul german o datorie superioară, o nobilă misiune istorică, trebuie adusă la îndeplinire cu sau fără voia restului omenirii, adică chiar şi cu forţa. De altfel, nici nu se poate concepe o epocă a civilizaţiei fără dominaţia unei naţiuni civilizatoare asupra popoarelor inferioare ei.

Iată consecinţele neaşteptate ce s-au tras din ideile lui Gobineau. Dacă le-am relevat, a fost numai ca să se poată vedea de ce am afirmat la început că teoria raselor a ajuns astăzi să servească şi alte interese decît cele pur ştiinţifice şi că acele alte interese, de natură practică, explică mai ales pornirea, dacă nu chiar violenţa cu care e susţinută, în teorie.

Din punct de vedere strict ştiinţific, s-au ridicat în contra acestei teorii diferite obiecţii, asupra cărora trebuie să aruncăm o scurtă privire. Am indicat deja, în treacăt, rezervele de făcut cu privire la temelia filologică a ipotezei că popoarele numite indo-germane au avut o origine comună. Apariţia unei rase este un fapt de natură fiziologică. O asemenea calitate nu se poate dobîndi decît prin naştere şi, pentru cel ce o posedă, este irevocabilă şi inalienabilă. Îşi poate schimba cineva cetăţenia politică, nu însă rasa. Dimpotrivă, a vorbi o limbă oarecare e numai un fapt de natură psi-

hologică. O asemenea calitate, de vorbitor al unei anumite limbi, se dobîndește, în copilărie, prin imitație, iar mai tîrziu prin învățămînt. Ca atare, limba e foarte departe de a avea irevocabilitatea și inalienabilitatea rasei. Dacă nu-și poate schimba cineva, cu nici un preț și niciodată rasa, își poate schimba însă destul de bine, și ori de cîte ori vrea, limba. Asemenea schimbări s-au produs, de fapt, destul de adesea, în trecut, și se mai produc încă și astăzi, din diferite cauze — dintre care cele mai însemnate sunt migrațiile, cuceririle, relațiile comerciale, influențele religioase, culturale etc. In America de Sud, bunăoară, spaniolii au adoptat pe alocurea, în mici grupuri răzlețe, dialectele triburilor „indiene", mai ales cînd se căsătoreau cu femei din rîndurile lor. În Siberia, de asemenea, rușii au adoptat în unele părți limbi indigene, ca cea buriată sau cea iakută. Așa se explică faptul că una și aceeași rasă poate vorbi limbi diferite, și rase diferite pot vorbi una și aceeași limbă. Slavii europeni, bunăoară, vorbesc limbi diferite, pe cînd anglo-saxonii și celții din Marea Britanie vorbesc aceeași limbă. Și mai izbitor e poate faptul numeroaselor rase ce formează populația Statelor Unite ale Americii de Nord, și care vorbesc, toate deopotrivă, limba engleză.

Dacă ținem seamă, apoi, de faptul că migrațiile, cu amestecurile inevitabile de rase la care duc cuceririle, cu regimurile de opresiune ce le urmează, relațiile permanente între popoare cu influențele culturale ce se exercită, oarecum, de la sine, fac ca unele grupe omenești să-și schimbe limbile, ajungem fără greutate la rezervele de care vorbeam: nu se pot trage, cu siguranță, din constatări filologice, concluzii etnografice. Cum zice cunoscutul învățat francez J. de Morgan, în cartea sa *Les civi-*

lisations primitives: „Dacă considerăm omenirea din punct de vedere etnic şi lingvistic în acelaşi timp, vedem că există mari divergenţe între clasificările ce rezultă din aceste două ramuri ale ştiinţei. Cauzele sunt multiple; sunt, mai întîi, amestecurile de care vorbeam mai sus; apoi, prin contact, multe popoare şi-au pierdut limbile strămoşeşti. Etruscii au devenit romani; iberii, spanioli; egiptenii, arabi; normanzii şi burgunzii, francezi; lombarzii, italieni. Şi e foarte anevoie să ne regăsim în acest dedal etnic. Prin migraţii, prin amestecuri, prin contact, grupele omeneşti cele mai diferite au putut astfel să pătrundă în aceeaşi familie lingvistică..." [4].

În sfîrşit, limbile se pot schimba ele însele. De fapt, toate au evoluat. Nu la toate însă evoluţia s-a făcut în aceeaşi direcţie, adică în direcţia tipului lor primitiv, monosilabic sau aglutinant sau flecţionar. Unele au urmat, sub influenţe diferite, direcţii divergente, apropiindu-se şi depărtîndu-se succesiv, de unele sau altele din tipurile linguistice de căpetenie. Morgan ne dă ca exemplu, în această privinţă, limba iraniană, ale cărei transformări se pot urmări destul de bine, în timpul unei perioade destul de lungi, de trei mii de ani aproximativ. „Pe vremea achemenizilor, Persia avea o gramatică şi o sintaxă complet dezvoltate, cuprinzînd aproape toate flexiunile ariene iar vocabularul era de asemenea, pe cît se pare, curat indo-european. Puţin cîte puţin, în contact cu populaţiile semitice din Mesopotamia, acest vocabular s-a încărcat cu o sumă de cuvinte streine, într-o proporţie care a crescut apoi în timpul dominaţiei greceşti asupra Iranului şi în timpul stăpînirii parţilor arsacizi. Vreo

[4] J. de Morgan, *Les civilisations primitives*, p. 23.

cinci veacuri mai tîrziu... limba iraniană, devenită limba «pehlevie» sau „huzvareș", ne apare adînc schimbată ; expresiile semitice abundă iar flexiunile atrofiate nu ne mai înfățișează decît ruinele trecutului. După cucerirea musulmană, limba arabă s-a așezat peste intrusiunile semite vechi. A venit apoi limba turcă și decadența fondului iranian a continuat. De-abia s-au mai putut conserva cîteva verbe și unele conjugări reduse la cea mai simplă expresie ; declinările au dispărut și poziția cuvintelor în frază a înlocuit încetul cu încetul flexiunea. Era întoarcerea la limbile primitive" [1].

Dacă trecem acum de la punctul de vedere filologic la cel istoric, în studiul raselor, ne lovim de aceleași incertitudini. Presupunînd că popoarele indo-europene ar descinde dintr-o tulpină comună, nu este nicidecum indiferent unde și-a avut sediul acea tulpină primitivă și pe ce drumuri au pornit diferitele ramuri ce s-au despărțit dintr-însa. Ca să putem explica cursul istoriei universale cu ajutorul deplasării raselor, cum face Gobineau, ar trebui să fim mai întîi fixați asupra căilor pe care le-au urmat ele, și prin urmare asupra punctului inițial de unde au pornit valurile lor succesive. Ar trebui, cu alte cuvinte, să știm, cu o siguranță măcar aproximativă, care a fost patria primitivă a arienilor.

In această privință însă, ipoteza lui Gobineau a fost de mult depășită. Numeroase alte ipoteze i-au luat locul, fără ca oamenii de știință să fi ajuns, pînă acum, la înțelegere. E de ajuns să indic numai cîteva din acele ipoteze — și anume pe cele mai

[1] *Op. cit.*, p. 22.

nouă [1] — în dezvoltarea cărora, firește, nu putem intra. Părerii, pe care am văzut-o, a lui Gobineau, i-ar corespunde, ca sediu primitiv al arienilor, platoul Pamirului sau Bactriana, din Asia. Alți învățați însă, în frunte cu U. Hirt *(Die Indo-Germanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat unde ihre Kultur)*, susțin că focarul primitiv indo-german ar fi fost situat în Europa pe țărmurile Mării Baltice și în peninsula scandinavică. Alții, iarăși, în frunte cu P. Giles *(Cambridge History of India)* susțin că indo-europenii ar fi luat naștere pe șesurile Dunării. Cîțiva, în frunte cu Carnoy (*Les indo-européens, préhistoire des langues, des moeurs et des croyances de l'Europe)*, cu Schrader *(Die Indo-Germanen)* și cu Myers *(Cambridge ancient History)*, pun locul lor natal în Rusia europeană, și anume în sudul ei. Morgan, învățătorul francez pe care l-am numit adineauri (în opera citată, și în articolul *Des origines des Sémites et de celles des Indo-européens*, în *Revue de synthèse historique* (t. XXVI, 1922), consideră ca leagăn primitiv al arienilor Siberia. În fine,

[1] Cele mai vechi sunt și mai numeroase. O scurtă enumerare a lor, după lucrarea lui S. Reinach, *L'Origine des Aryens*, Paris, 1892, nu e poate de prisos. Au pus originea arienilor: 1 În Buhara, Rhode; 2 În Siberia, Pietremont; 3 În India, Curzon; 4 În Bactriana, Pictet, M. Müller, Kahn; 5 În platoul Pamirului, Orby, Lenormant, Amélineau; 6 În Armenia, Fr. Müller, Peschel, Brunnhofer; 7 În Germania, Geiger, Lochr; 8 În țările baltice, Hoops; 9 În sud-estul Rusiei, Benfey, Tomaschek, Huxley; 10 În Rusia vestică, Poesche; 11 În Galia, Lenglet-Mortier, Vandamme, Kossina; 12 În părțile Dunării de Jos, Clémence Royer; 13 În peninsula scandinavă, Penka, Sayce, Lapouge, Lombard; 14 Între Oceanul Atlantic și Urali, Cuno; 15 În Europa vestică, Koeppen. La aceste ipoteze mai vechi putem adăoga și pe aceea a arheologului român Teohari Antonescu care, într-un studiu publicat în 1896—97, punea patria primitivă a arienilor în Dacia.

S. Feist (în *Kultur-Ausbreitung und Heimat der Indo-Germanen)* socotește că arienii n-au putut lua naștere decît în Turkestan sau și mai spre nord-est, în Asia centrală.

Marele număr al acestor ipoteze și deosebirile, tot atît de mari, dintre ele ne arată destul de bine cît de puțin sigur este, din punct de vedere istoric, terenul pe care se punea încercarea lui Gobineau de a explica succesiunea și vicisitudinile civilizațiilor, cu concepția inegalității raselor omenești și a deplasărilor lor succesive. În ce privește, în special, concluzia învățatului francez, că germanii ar reprezenta astăzi mai bine decît toate celelalte popoare indo-europene rasa superioară a arienilor primitivi, fiindcă s-ar fi păstrat mai curați, ea este contrazisă de faptul incontestabil că în Germania actuală populația prezintă mai pretutindeni, pentru privirea mai ageră a etnografilor, semne, mai vizibile poate ca oriunde, de amestecuri etnice, și anume, cu slavii la răsărit și cu celții la apus, osebit de numeroasele infiltrații semitice. De altfel, asupra acestui punct vom reveni mai departe.

În sfîrșit, în ceea ce privește valoarea ipotezei lui Gobineau, în general, e poate bine să citățm părerea unui german care nu e un adversar al teoriei raselor, cum vom vedea mai departe că sunt alții, și care examinează ideile învățatului francez cu destulă bunăvoință. În cartea sa *Studien über Gobineau* (Leipzig, 1906), Fritz Friedrich, pe lîngă numeroase critice de amănunt, formulează următoarea judecată generală : „...Construcția istorică ce umple... *Încercarea asupra inegalității raselor omenești* nu poate pretinde să fie luată în considerație, din punct de vedere științific, nici în liniile ei generale, nici în amănuntele ei. Ea nu este... nici măcar o teme-

lie posibilă pentru cercetări ulterioare asupra raselor. Nici un singur punct dintr-însa, oricît ar părea de probabil în sine, nu poate fi acceptat fără examen și nu poate trece drept un adevăr dovedit, pe temeiul autorității, pure și simple, a cărții" (p. 128).

Dar ipoteza arianismului primitiv a suferit, în cele din urmă, o eclipsă și mai gravă încă. Ea a fost silită să se întoarcă la înfățișarea modestă, de simplă formulă filologică, cu care apăruse la început. Caracterul istoric și antropologic, pe care îl luase cu timpul, i-a fost contestat, în cele din urmă, cu hotărîre. În adevăr, la începutul veacului al XIX-lea, filologii descoperiseră, precum am văzut, asemănări izbitoare între unele limbi europene și unele limbi asiatice, care se vorbesc încă și astăzi în India și pe platoul Iranului, și ale căror forme primitive se găseau în vechile texte religioase ale popoarelor respective, ca Vedele și Zend'Avesta. Aceste constatări au dus, precum era firesc, la o clasificare filologică. Limbile de care e vorba au fost considerate ca alcătuind o *familie*, căreia i s-a dat mai întîi de către Fr. Schlegel, numele de familia limbilor indo-germane și apoi, de către Bopp, numele de familia limbilor indo-europene. S-a făcut în sfîrșit, ulterior, ipoteza că această familie de limbi presupune o familie de popoare. Și fiindcă orice familie trebuie să se coboare din strămoși comuni, s-a zis că popoarele indogermane sau indo-europene trebuie să se coboare și ele dintr-o tulpină etnică comună — aceea a arienilor primitivi. Iar acei străvechi strămoși au fost considerați ca reprezentanții cei mai curați ai rasei albe. Ei au fost împodobiți cu caracterele antropologice pe care, după puținele mărturii istorice de care dispuneau, le-au prețuit mai mult popoa-

rele de mai tîrziu. Propovăduitorii existenței lor și i-au închipuit astfel ca fiind fost oameni înalți, cu părul blond, cu ochii albaștri, cu craniul lung și îngust, adică dolichocefali.

Această transformare însă a unei clasificări filologice într-o ipoteză istorică și antropologică era foarte riscată. Căci identitatea de limbă nu implică numaidecît identitatea de rasă. Cînd Galia veche a adoptat limba latină, ea n-a devenit romană decît numai ca limbă, nu și ca rasă. Populația ei a rămas, ca rasă, ceea ce era. Pentru indivizi, rasa este, cum am văzut, irevocabilă și inalienabilă — în înțelesul că, din punct de vedere organic, indivizii nu se pot lepăda de rasa lor spre a adopta alta străină — cum pot face cu cetățenia politică sau cu limba pe care o vorbesc. În schimb, pentru mase, rasa se poate modifica, e drept, dar numai încetul cu încetul, în perioade de timp mai îndelungate, prin amestecuri etnice repetate. În nici un caz însă, schimbările de limbă, cum se produc uneori, sub presiunea cuceritorilor, cu destulă repeziciune, nu implică o schimbare — ce nu e posibilă — a originei etnice a popoarelor respective.

Iată de ce s-a zis că dacă înrudirea limbilor indo-germane sau indo-europene între ele este o realitate filologică, existența unei rase ariene primitive, care ar fi dat naștere, prin migrații succesive, popoarelor ce ar putea fi numite, astăzi, indo-germane sau indo-europene nu este, cu același titlu, o realitate istorică sau o realitate antropologică. Din acest punct de vedere s-a ridicat în contra lui Gobineau, încă de la jumătatea veacului al XIX-lea, unul din întemeietorii filologiei comparate indo-germane, Friedrich August Pott, în opera sa cunoscută *Die Ungleichheit menschlicher Rassen hautptsä-*

chlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte care a apărut în 1856. Max Müller, de asemenea, ca să pună în evidență mai cu tărie deosebirea punctului de vedere filologic de cel antropologic, a zis, într-o „butadă" cunoscută, că etnograful care ar vorbi cu toată seriozitatea de o rasă ariană, de un sînge arian, de o culoare a părului sau a ochilor, ce ar aparține arienilor, ar comite o erezie științifică egală cu aceea de care s-ar face vinovat un filolog, cînd ar vorbi, fără să rîdă, de un dicționar dolichocefal sau de o gramatică brachicefală. Iar acum în urmă O. Schrader, autorul unuia din cele mai aprofundate studii asupra *Indo-germanilor*, zice : „Trebuie să ținem departe de noțiunea unei populații primitive indo-germane tot ce aduce aminte de noțiunea, stabilită de antropologi, a unei rase, adică a unei majorități de ființe omenești cu aceeași conformație. Este mai mult decît probabil că populația indo-germană primitivă se compunea din triburi și seminții de oameni ce difereau din punct de veder corporal" [1]. Prin convențuirea lor, acele triburi și semințiile au putut ajunge la o limbă mai mult sau mai puțin comună, care păstra însă, în rădăcinile ei, aporturile lor diferite. Existența unor rădăcini comune în limbile indo-germanice, semitice, ugro-finice și uralo-altaice a surprins de mult pe filologii mai atenți, începînd cu bătrînul Adelung, care observase încă de la începutul veacului al XIX-lea oarecari asemănări între unele rădăcini germane, turcești și slave. Constatări analoage au făcut, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, Tomaschek și Koeppen. Într-o lucrare mai nouă, intitulată *Ueber Ursprung und Herkunft der indogermanischen Sprachen und an-arische Sprachreste*

[1] O. Schrader, *Die Indo-Germanen*, p. 15, 16.

in West-Europa, apărută în 1902, a reluat această problemă Fr. von der Velden. Nu putem intra, firește, în argumentările filologice de care se servește acest învățat; ne mărginim să indicăm concluzia la care ajunge, că popoarele ce vorbesc limbile indo-germanice au ieșit din același „material omenesc" ca și semiții, uralo-altaicii etc., de vreme ce au străbătut la început aceleași stadii primitive ale acelor limbi. Într-o lucrare și mai nouă, Meillet, cea mai însemnată autoritate filologică de astăzi, susține că nu există o legătură necesară între limbă și rasa celor ce o vorbesc. Așa încît, expresii ca „popoare latine", „rasa slavă", „tip arian" nu pot avea un sens precis și nu pot lămuri raporturile de înrudire dintre limbi; mai degrabă le încurcă [1]. Iar Vendryes, într-o lucrare sintetică de informație generală, dă acestei idei formularea cea mai categorică: „Oricare ar fi rolul pe care îl vor fi jucat schimbările de rasă în schimbările de limbă, nu se pot stabili legături necesare între aceste două noțiuni. Nu trebuie să confundăm caracterele etnice, care nu se pot dobîndi decît o dată cu sîngele, și instituțiile — limbă, religie, cultură — care sunt bunuri eminamente transmisibile, care se împrumută și se schimbă. Vedem, aruncînd o privire asupra unei hărți lingvistice a Europei actuale, că sub uniformitatea unei aceleiași limbi se ascund rase foarte amestecate" [2].

Din cauza dificultăților pe care le-am văzut, teoria raselor a părăsit în cele din urmă terenul filologic și istoric, pe care se pusese la început, și

[1] Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, 1918, p. 81.

[2] Vendryes, *Le langage, introduction linguistique à l'histoire*, 1921, p. 276.

și-a căutat alte puncte de sprijin, pe care învățații ce o susțineau au crezut că le puteau găsi în antropologie. Așa au apărut, cu Vacher de Lapouge, cu Ammon, cu Chamberlain și cu alții, formele mai noua, antropologice și antroposociologice, ale acestei teorii. Asupra lor trebuie să aruncăm, de asemenea, o scurtă privire, în capitolul următor.

Capitolul III

INTEMEIEREA ANTROPOLOGICĂ

I. Gobineau nu admitea influența factorilor geofizici în desfășurarea vieții popoarelor. Singura concesie pe care o făcea, din acest punct de vedere, era să creadă că a fost altădată — într-un trecut așa de îndepărtat încît nu se mai poate ocupa de el decît geologia — o vreme cînd forțele naturii aveau o intensitate mult mai mare decît astăzi, așa încît au putut să determine diferențierea varietăților de căpetenie ale speciei omenești, la început unitare. În a doua jumătate a timpului însă de cînd această specie a luat naștere, forțele naturii, a căror intensitate a scăzut considerabil, n-au mai putut exercita asupră-i o influență apreciabilă.

Vacher de Lapouge, care a reluat, după Gobineau, teoria raselor — încercînd să-i dea, în operele sale cunoscute, *Les sélections sociales* (1896), *L'Aryen* (1899) și *Race et milieu social* (1919), un fundament antropologic — a păstrat o rezervă mai prudentă față de ceea ce, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, s-a numit de toți scriitorii

în curent cu noile ipoteze evoluționiste, influența mediului. Fără să nege această influență, învățatul francez se mărginea să-i atribuie o însemnătate secundară. Rolul de căpetenie, în determinarea fenomenelor istorice, îl joacă, după el, ca și după Gobineau, rasa oamenilor ale căror acțiuni dezlănțuiesc acele fenomene.

Spre a ne încredința de însemnătatea capitală a acestui factor, Lapouge ne dă două categorii de dovezi : unele, în care aceleași rase se comportă, în medii geografice diferite, în același mod, și altele, în care rase diferite se comportă, în medii geografice analoage, în mod diferit. Așa, bunăoară, fenicienii vechi au avut — pe coastele Asiei anterioare, unde au înființat cunoscutele orașe Tyr și Sidon, și pe coastele Africei de nord, unde au înființat nu mai puțin cunoscuta Cartagină, o acțiune identică, cu rezultate identice. Dimpotrivă, englezii și japonezii de astăzi, care au o situație geografică analoagă, trăind și unii și alții izolați pe insulele lor, au totuși o activitate diferită, cu rezultate diferite. Englezii au întemeiat, prin puterea lor de expansiune, un splendid imperiu colonial, pe cînd japonezii, prinși în cătușele unei civilizații anchilozate — pe care se silesc, e drept, s-o modifice, dar fără prea mult succes — n-au putut depăși hotarele lor milenare. De unde se vede, conchide învățatul francez, că mediile geografice nu joacă decît un rol secundar. Ele pot, evident, să ușureze sau să îngreuieze, prin avantajele și dezavantajele lor, mișcările popoarelor, dar nu le pot determina nici direcția, nici amplitudinea. În toate aceste privințe, rasele singure hotărăsc.

Fără a contesta ceea ce poate să fie îndreptățit, în parte cel puțin, în aceste afirmări ale lui Vacher de Lapouge, trebuie să observăm totuși în treacăt

că, în ceea ce îi privește pe japonezi, evenimentele ulterioare i-au dat o dezmințire drastică. La cîțiva ani numai după formularea lor, japonezii au arătat, în modul cel mai convingător cu putință, că nu exista nicidecum, la ei, o incapacitate „de rasă", ce i-ar fi împiedicat să ajungă la expansiune colonială. În două războaie consecutive, cu China și cu Rusia — care s-au terminat amîndouă, cu victoria lor — japonezii au pus piciorul pe continentul asiatic învecinat, deschizînd astfel expansiunii lor ulterioare un drum pe care au făcut de atunci încoace progrese incontestabile.

Tot un rol secundar credea Vacher de Lapouge că joacă, în viața și activitatea popoarelor, și împrejurările istorice — față de factorul precumpănitor al rasei. Așa, bunăoară, popoare mici, care nu dispuneau de mijloacele de acțiune ale unor state mari, cu locuitori numeroși și cu teritorii întinse, au putut dezvolta totuși, în unele momente, o activitate considerabilă, fie în direcția civilizației și a culturii, fie în direcția dominației militare și politice asupra vecinilor imediați, fie în direcția expansiunii comerciale. Pe ce se întemeia această activitate a lor? Nu, desigur, pe împrejurările istorice, de care, în aceleași momente, alte popoare mai mari ar fi putut să profite mai bine, ci pe calitățile de rasă de care dispuneau. Așa au fost, de pildă, grecii, care nu erau decît o mînă de oameni; așa au fost romanii care, la început cel puțin, se reduceau la populația orașului ce le-a dat numele; așa au fost portughezii, care, alături de alte popoare de la începutul timpurilor moderne, nu erau nici măcar o putere de mîna a doua sau a treia.

Și cu privire la aceste exemple ar trebui să observăm, în treacăt, că ele ar putea dovedi și contrariul. Este, în adevăr, un fapt incontestabil că

perioadele de înflorire ale popoarelor la care se [illegible] învățatul francez au fost, cu excepția romanilor, destul de scurte. Atît grecii cît și portughezii [illegible] au putut menține decît puțină vreme la înălțimea [illegible] se ridicaseră la un moment dat. Din punctul de vedere al lui Vacher de Lapouge, cauza de căpetenie, dacă nu unică, a decadenței lor n-a putut să fie decît alterarea caracterelor de rasă, ce le permiseseră să se ridice, pentru cîtva timp, atît de sus. Această alterare însă, întrucît n-ar fi putut fi decît rezultatul unor amestecuri repetate de sînge străin, nu s-ar fi putut produce atît de repede. Mai probabil este, dimpotrivă, că decadența lor s-a datorit unor împrejurări istorice, și anume, în cazul grecilor, politicei deplorabile de diviziune și rivalitate a micilor state pe care le formau, iar în cazul portughezilor, unei politici economice din cele mai puțin fericite.

Să trecem însă peste aceste observări. Să luăm ca dovedită teza lui Vacher de Lapouge că rasa constituie factorul preponderent al vieții și activității popoarelor și să examinăm mai de aproape acest factor, spre a ne putea lămuri asupră-i.

Că există, între oamenii ce locuiesc în diferitele puncte ale suprafeței pămîntului, deosebiri fizice și psihice considerabile e un fapt ce nu se poate tăgădui. Nu e dar de mirare că constatarea acestui fapt — și a urmărilor lui, în istorie — a determinat pe unii învățați să-i caute explicarea. Gobineau credea că a găsit-o în ideea inegalității naturale a raselor omenești. Cele trei rase de căpetenie — cea albă, cea galbenă și cea neagră — n-au fost înzestrate de natură în același mod. Ba chiar, deosebirile ce există între ele, din acest punct de vedere, sunt foarte mari. Cea mai bine înzestrată este, incontestabil, rasa albă ; după ea vine,

la o distanță respectabilă, rasa galbenă ; și apoi, la distanță și mai mare încă, rasa neagră.

Dar această inegalitate, pe care o afirmă Gobineau cu atîta siguranță, socotind-o ca ireductibilă, nu este o explicare a faptului de care e vorba ; e faptul de explicat el însuși ; e adică faptul că între diferitele categorii de oameni există deosebiri ce par firești și de neînlăturat. Iar întrebarea ce se ridică, în fața acestui fapt, este : de unde vin deosebirile dintre oameni ? Care este cauza lor ? Și acea cauză care nu poate fi, evident, decît naturală, este ea oare și ireductibilă ?

În adevăr, deosebiri, nu există numai între rase, ci și înlăuntrul fiecăreia din ele. Popoarele europene, bunăoară, aparțin toate rasei albe. Și totuși, ele nu sînt nici la fel, nici de aceeași valoare, precum ne-o arată, destul de limpede, istoria lor pe de o parte și cultura lor pe de alta. În ce constau dar deosebirile dintre ele ?

Răspunsul s-ar părea că nu poate fi decît unul singur. Deosebirile dintre oameni nu pot să constea decît în conformația lor fizică și în structura lor sufletească. Din acest punct de vedere, europenii albi se pot împărți în trei categorii care ar alcătui, oarecum, varietățile rasei lor. Aceste varietăți au primit, în antropologie, diferite numiri, pe care nu e nevoie să le trecem în revistă aici, ca într-un tratat sistematic ce ar privi această știință. Cele mai simple și mai curente dintr-însele, — pe care le admite și Vacher de Lapouge, — sînt : *homo europaeus, homo alpinus* și *homo mediterraneus*. Caracterele, fizice și psihice, ale acestor varietăți omenești, sunt următoarele :

Homo europaeus este, din punct de vedere fizic, înalt, cu părul blond, cu ochii albaștri, cu pielea albă-trandafirie, și cu capul dezvoltat mai mult

în lungime, după diametrul antero-posterior, decît în lățime, după diametrul transversal, adică, cum se zice cu termenul tehnic consacrat, dolichocefal. Din punct de vedere psihic, el este inteligent, mobil și îndrăzneț. El nu se mulțumește niciodată cu ceea ce vede în jurul lui și cu ceea ce posedă la un moment dat. El vrea să știe ce este mai departe și să aibă mai mult decît are. Inteligența lui, veșnic nesatisfăcută, vrea să știe mai mult ; sensibilitatea lui, veșnic nemulțumită, vrea să guste viața sub mai multe aspecte ; iar voința lui, veșnic încordată, îl împinge cu impetuozitate în ambele aceste direcții. De aci, mobilitatea lui pe de o parte și nevoia lui de independență pe de alta. El vrea să se miște liber și ține să-și asigure libertatea mișcărilor. Iar în libertate vede mai mult posibilitatea schimbării, de care nu se poate lipsi fiindcă, fără ea, nu-și poate îmbunătăți viața, asigurîndu-i condiții mai favorabile. El e, cu alte cuvinte, făcut pentru progres iar pentru realizarea lui e gata să îndrăznească orice, fie în direcția cugetării, fie în direcția acțiunii. Lapouge adaugă chiar unele trăsuri mai precise — prea precise poate — zicînd că exemplarul omenesc de care vorbim se bate pentru ca să se bată, fără nici un gînd ascuns de profit sau că în religie e protestant și nu cere statului decît să-i respecte activitatea.

Sediul obișnuit al acestei prime varietăți a rasei albe îl formează șesurile. Ceea ce o leagă de aceste părți ale suprafeței pămîntului este, pe de o parte, faptul că pe ele se poate mișca mai ușor iar, pe de alta, faptul că ele, fiind mai bogate, îi răsplătesc mai bine munca și îi satisfac mai ușor trebuințele, care sunt multe și mari. Geograficește vorbind, această varietate omenească e mai ales răspîndită în insulele britanice, în peninsula scan-

dinavică, în Belgia, pe coastele mării, în Olanda, de asemenea, și în Germania de nord În restul Germaniei și în Franța, ea formează încă o parte însemnată a populației, în părțile joase sau puțin înalte ale acestor țări. În total, în Europa, această varietate ar număra vreo treizeci de milioane de oameni numai, fiindcă o bună parte a ei a emigrat și emigrează în America de nord, unde numără de asemenea vreo douăzeci de milioane.

Homo alpinus este, din punct de vedere fizic, mărunțel, cu părul negru sau apropiindu-se de această culoare, cu ochii, de asemenea, negri sau castanii, cu pielea albă-bronzată, ca și cum ar fi arsă de soare, dar fără a fi totuși galbenă sau neagră, ca a oamenilor din rasele respective și cu craniul dezvoltat mai mult în lățime decît în lungime, adică, cum se zice, brachicefal. Din punct de vedere psihic, el este tihnit și sedentar, așezat și meticulos. El este, de aceea, potrivit pentru meșteșugurile practice, în care excelează. Departe de spiritul aventuros al omului european, omul alpin este prudent, timid chiar, evitînd schimbările cu riscurile lor neprevăzute, neîncrezîndu-se în perspectivele ademenitoare dar nesigure ale progresului, și ținînd mai mult să conserve ceea ce trecutul și prezentul i-au ingăduit să agonisească, decît să alerge după himerele viitorului. El este adică mai mult conservator decît progresist. De aceea, nici nu prețuiește prea mult libertatea. Lui îi trebuie mai mult ordinea, pe care o preferă impusă și menținută de o autoritate puternică și statornică, oricum s-ar numi ea, și în treburile căreia nu ține să se amestece luînd o parte activă la viața politică. El e prea absorbit de interesele sale particulare și nu înțelege să sacrifice prea mult timp pentru cele generale. Lapouge adaugă și aici cîteva caracterizări prea precise, zicînd

că omul alpin adoră uniformitatea, că în religie este de obicei catolic și că în politică n-are decît o speranță : protecția statului, și o tendință : să niveleze tot ce îl depășește, fără să simtă nevoia a se ridica el însuși.

Sediul de preferință al acestei varietăți omenești îl formează colinele împădurite și, mai ales, munții — de unde și numele ce i s-a dat. Ea e răspîndită mai ales în numeroasele masive muntoase ale Europei centrale. Ea ar cuprinde vreo 50-60 de milioane de oameni. Alături însă de exemplarele ei pure se găsesc cele amestecate, provenind din încrucișarea acestei varietăți cu cea precedentă. Aceste exemplare amestecate formează grosul populației mai pretutindeni — alături de homo europaeus în țările din nordul și apusul Europei, alături de homo alpinus în țările din centrul și răsăritul ei.

În sfîrșit, *homo mediterraneus* s-ar înfățișa, din punct de vedere fizic, sub două aspecte puțin diferite. În Italia de sud, în Corsica și Sardinia, ar fi mărunt, cu părul și ochii negri, dolichocefal și cu fața lungă „leptoprosop". În Spania însă și în nordul Africei, ar fi înalt, cu părul și cu ochii negri, dolichocefal și cu fața scurtă, „chamaeoprosop". Din punct de vedere psihic, această varietate omenească ar fi inferioară, sub ambele ei aspecte, celor două varietăți precedente. Întrucît nu s-a relevat prea mult în nici o direcție, caracterele ei distinctive nu sunt prea pronunțate. Ceea ce apare mai limpede la ea este mediocritatea înzestrării sale sufletești.

Că oamenii aparținînd acestor varietăți diferite nu sunt egali, ne-o arată, mai bine decît orice considerație teoretică, situația pe care de fapt, o au, astăzi, popoarele pe care le formează ei. Lapouge scria către sfîrșitul veacului al XIX-lea, cînd en-

glezii și germanii erau în plină ascensiune și exercitau în Europa — am putea zice chiar în lumea întreagă — o influență impresionantă. Anglia era stăpîna mărilor ; nimic nu se putea mișca, în lumea colonială din cele cinci continente, fără voia ei. Iar Germania domina politica continentală a Europei și, prin ea, și a restului lumii. Cît despre înflorirea economică și culturală a acestor două popoare, ea atinsese o culme pe care n-a depășit-o la începutul veacului al XX-lea și de care s-a depărtat considerabil de la războiul mondial încoace [1]. Constatînd dar succesele fără precedent ale anglo-saxonilor și ale germanilor, Lapouge s-a întrebat pe ce se întemeia superioritatea ce le-a permis să le realizeze. Și răspunsul său a fost : pe faptul că la ei — la cei dintîi mai mult, la cei din urmă mai puțin, dar totuși îndeajuns — predomină tipul antropologic al lui homo europaeus. Englezii sunt de cele mai multe ori iar germanii sînt adesea înalți, blonzi și dolichocefali. Iar de aceste caractere fizice sunt legate, precum am văzut, o sumă de calități sufletești, care nu sunt numai *foarte* prețioase, care sunt *cele mai* prețioase, din punctul de vedere al progresului politic, social, economic și cultural.

Și tot așa a fost și în trecut. Antropologia așazisă istorică — adică acea ramură a ei care caută să reconstituie înfățișarea fizică și structura sufletească a oamenilor de altădată, după osemintele lor — ne arată că popoarele ce au stat pe primul plan al istoriei, determinîndu-i desfășurarea, au fost de statură înaltă și cu craniul dezvoltat mai mult în lungime decît în lățime. Celelalte carac-

[1] De la primul război mondial. (Notă adăugată la ediția a doua.)

tere care nu s-au putut păstra — ca culoarea pielii, a părului, a ochilor — li se pot atribui totuși pe baza legăturii lor cu statura și cu conformația craniului, legătură pe care ne-o arată, pentru prezent, experiența și pe care o confirmă, pentru trecut, tradiția istorică. Se cunoaște, bunăoară, legenda, după care dezvoltarea și înălțarea, pe toate terenurile, a Greciei vechi, a început cu năvălirea „oamenilor de la nord", adică a hellenilor, care erau înalți, blonzi și dolichocefali. Tipul acesta era de altfel considerat în lumea greacă din Antichitate ca reprezentînd perfecțiunea fizică sau frumusețea desăvîrșită. În cercurile conducătoare ale romanilor vechi, de asemenea, oamenii înalți, blonzi și dolichocefali nu erau nicidecum rari. Iar cînd, cu imperiul roman, a luat sfîrșit și lumea veche, pregătirea viitorului a fost tot opera „oamenilor de la nord", înalți, blonzi și dolichocefali, care erau germanii. Cu ei a început viața nouă — politică, socială, economică și culturală — a Evului Mediu, din care a ieșit apoi lumea modernă.

Dintre caracterele fizice care disting popoarele cu calități sufletești superioare, cel mai important pare a fi dolichocefalia. Căci calitățile sufletești, în general, sunt legate precum ne-o arătat destul de limpede experiența, de dezvoltarea creierului, pentru care conformația craniului nu poate fi nicidecum indiferentă. Din acest punct de vedere, Lapouge crede că condiția optimă pentru dezvoltarea creierului o prezintă craniile la care diferența dintre diametrul antero-posterior și cel transversal este mai mare, care sînt adică mai mult lungi decît late. Această conformație craniană constituie dolichocefalia.

Caracterul acesta însă, care ar fi, după învățatul francez, semnul cel mai neîndoios al superiori-

tăţii sufleteşti, e ameninţat de evoluţia antropologică pe care ne-o indică istoria. În adevăr, istoria ne arată că, la toate popoarele europene, dolichocefalia scade, pe cînd brachicefalia creşte. Această constatare este, după Lapouge, foarte îngrijorătoare. Mai pretutindeni unde s-a putut realiza, progresul a fost provocat de invazia unei populaţii dolichocefale care a pus stăpînire pe o populaţie autohtonă brahicefală, impunîndu-i o dezvoltare la care n-ar fi putut ajunge niciodată singură. Incetul cu încetul însă, populaţia superioară amestecîndu-se cu cea inferioară, indexul cranian se măreşte, numărul capetelor lungi scade şi al cepetelor late creşte. Iar acest fapt duce la degenerare — sau, cel puţin, la mediocrizare. Şi fiindcă acest fapt a fost cauza decadenţei atitor popoare din trecut, Lapouge vede, în această tendinţă a evoluţiei antropologice o ameninţare pentru viitorul omenirii.

În contra acestei ameninţări, nu se poate, crede el, să nu se producă o reacţiune. E probabil că va veni o vreme — şi nu prea îndepărtată — cînd dolichocefalii vor începe să-şi apere superioritatea, cum vor putea. Vor încerca poate să micşoreze numărul brachicefalilor, în mod violent, exterminîndu-i. El se arată convins că în veacul viitor se vor da lupte de milioane de oameni pentru un grad sau două, mai mult sau mai puţin, în indicele cefalic; după acest semn, care va înlocui *shibolet*-ul, precum şi după asemănările de limbi, se vor recunoaşte rasele înrudite; şi ultimii sentimentali vor avea să deplîngă violente dezrădăcinări de popoare. Iar pînă atunci, şi cu atît mai mult după aceea, se vor utiliza poate mijloace de selecţiune, menite să înmulţească mai repede pe dolichocefali, pentru ameliorarea organică a popoarelor respective. El propune un anumit sistem de fecundare artificială —

cu economisirea, prin diluare, a celulelor fecundante — care ar permite unui singur exemplar masculul ales să dea naștere unei progenituri de 200 000 de urmași, care să-i moștenească dolichocefalia.

Fără a ne ocupa însă, nici de profețiile tragice ale lui Lapouge, nici de rețetele lui eugenice, să cercetăm în cîteva cuvinte, în ce măsură ideile lui cu privire la cauzele inegalității raselor omenești sînt întemeiate. E de ajuns poate să citățm, în această privință, părerea cunoscutului antropolog E. Pittard, atît de prețuit pentru obiectivitatea și prudența sa științifică. În cartea sa *Les races et l'histoire,* acest învățat se ridică în contra „pretinselor relații de la cauză la efect" pe care Lapouge, urmînd exemplul lui Gobineau, le stabilește între succesele politice și sociale ale unor anumite popoare și un anumit „tip" antropologic, care ar fi fost superior celorlalte. Acest tip ar fi, pentru Lapouge, așa numitul „homo europaeus", care nu e altceva decît „arianul" înalt, blond și dolichocefal al lui Gobineau. Pittard susține că „pretinsele relații de cauză și efect", în contra cărora se ridică, nu sînt nicidecum dovedite. În fața dezvoltărilor lui Lapouge, zice el, cititorul cel mai indulgent ar cere probe ; ele nu se găsesc însă nicăieri. Înțeleg, adaugă învățatul elvețian, probe care să merite în adevăr acest nume, din punct de vedere științific [1]. Așa, bunăoară, Lapouge afirmă că în Evul Mediu clasa dominantă aparținea „aproape exclusiv" tipului antropologic al unui „homo europaeus" [2]. Unde e însă dovada acestei afirmări ? S-a făcut oare, în „epoca feudală" de care vorbește Lapouge, măsurători antropologice care să stabilească precis indicele cra-

[1] Eugène Pittard, *Les races et l'histoire*, 1924, p. 25.
[2] Lapouge, *Les sélections sociales*, p. 240.

nian sau înălțimea oamenilor ce compuneau clasa dominantă de pe acea vreme ? S-au făcut cel puțin constatări statistice cu privire la coloarea părului, a ochilor, a pielii ? Rarele indicații pe care le găsim, în aceste privințe, în textele istoriografilor dovedesc numai atît, că existau, printre cei ce compuneau clasa dominantă, oameni înalți, blonzi, dolichocefali etc. Erau ei însă în majoritate ? Și care era numărul exemplarelor de același fel în masele populare ? Iată două întrebări la care răspunsurile ar fi esențiale. Dacă tipul lui „homo europaeus" a fost numai sporadic în clasele dominante din „epoca feudală", atunci cauza progreselor realizate în acea epocă a trebuit să fie, din punctul de vedere al lui Lapouge însuși, alta decît superioritatea pe care o atribuie teoria lui tipului în chestie. Și chiar dacă a fost preponderent în clasele conducătoare, concluzia rămîne aceeași în cazul cînd acel tip a fost numai sporadic în masele populare. Clasele conducătoare ale unui popor nu pot face dintr-însul orișice. Transportată în mijlocul hotentoților din Africa, elita feudală europeană n-ar fi putut realiza desigur decît prea puțin sau mai nimic din ceea ce a izbutit să realizeze în Europa. Sau, cum zice Pittard însuși : „Că o mare parte a clasei diriguitoare franceze, pe vremea feudalității, a fost compusă poate din oameni nordici, sunt gata s-o cred... Ce ne arată însă cantitatea relativă a acelor tipuri septentrionale în națiunea întreagă, adică în aluatul al cărui ferment trebuiau să-l constituie ? Ce ne dovedește intensitatea reală a influențelor ? Eu nu văd cum se pot stabili relații de o astfel de gravitate pe *documente* atît de fragile și de imperfecte" [1]. Voind apoi să demonstreze că și în timpuri-

[1] *Op. cit.*, p. 26.

le moderne desfășurarea evenimentelor istorice a fost determinată, la marile națiuni apusene, de același tip antropologic, Lapouge ne dă un argument și mai discutabil încă, din punct de vedere științific. „Cînd studiem colecțiile de portrete, de la Renaștere pînă în veacul al XVIII-lea, sîntem izbiți de predominarea absolută a craniilor lungi, dominînd figuri înalte și înguste, cu nasul subțire și arcuit“ [1]. Dacă pot fi însă admise ca documente istorice, atunci cînd e vorba să se stabilească înfățișarea unor individualități izolate, portretele nu sînt și documente antropologice, capabile să ducă la concluzii generale privind clase sociale sau chiar părți și mai întinse ale popoarelor. Antropologia nu se poate întemeia decît pe măsurători efective, făcute asupra scheletelor, pentru trecut, asupra oamenilor în viață, pentru prezent. Pittard se mărginește, în fața acestui argument al lui Lapogue, să se întrebe ironic: „Presupunînd că ar reprezenta în adevăr ceea ce susține, pot fi considerate, portretele de care e vorba, ca documente antropologice? Care om de știință ar îndrăzni să li se încreadă?“ [2]. Cît despre istoria veacului al XIX-lea, ea nu putea fi, după Lapogue, decît ceea ce puteau s-o facă vechii factori antropologici, ținînd seamă de faptul că acțiunea lor a fost slăbită de acea creștere continuă a brahicefaliei, pe care am semnalat-o mai sus. Una din consecințele acestei creșteri ar fi egalitarismul contimporan. Am văzut, în adevăr, că brachicefalii tipului alpin au tendința către nivelare. Aceasta ne-o poate dovedi o simplă privire aruncată asupra unei adunări politice care, în timpul nostru, nu poate fi decît democratică: „Contemplați, de sus,

[1] *Les sélections sociales*, p. 248.
[2] *Lesrac es et l'histoire*, p. 25.

o adunare politică actuală sau o întrunire de oameni care exercită o influență ; brahicefalii sînt, vizibil, în număr mai mare ; culoarea blondă, foarte frecventă altădată, a devenit rară" [1]. Ce siguranță însă și ce precizie poate să aibă, din punct de vedere științific, o privire aruncată asupra unui număr oarecare de oameni, strînși la un loc ? Și ce poate dovedi o asemenea impresie, cînd e vorba de o problemă atît de complexă ca cea care ne preocupă ? Cît despre credința lui Lapouge că dolichocefalia este principalul factor al succesului individual — și prin urmare și al progresului social — Pittard o găsește pur și simplu „extraordinară" [2]. Fraza de care se referă este următoarea : „Chiar și pentru omul de știință, este foarte sugestiv să vadă că destinul unui om a atîrnat de doi sau trei milimetri mai mult sau mai puțin în lungimea sau în lățimea craniului său ; e o constatare ce produce o impresie ciudată, dar la care faptele ne duc necontenit" [3]. Dacă această afirmare este sau nu exactă, dacă faptele nu duc adică cumva la alte concluzii, rămîne s-o vedem ceva mai departe, după ce vom fi examinat încă una din formele, pe care le-a mai luat teoria raselor din punct de vedere antropologic.

II. Ca un continuator al lui Vacher de Lapouge poate fi considerat „antroposociologul" german Otto Ammon, care urmează aceeași direcție și ajunge la aceleași rezultate, cu deosebirea că în operele lui de căpetenie, *Die natürliche Auslesse beim Menschen* (1893) și *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen* (1896), insistă mai mult asupra principiului darwinist al selecțiunii naturale, cău-

[1] *Les séléctions sociales*, p. 252.
[2] *Les races et l'histoire*, p. 24.
[3] *Les séléctions sociales*, p. 400.

tînd să explice printr-însul atît superioritatea unora din rasele omenești asupra altora, cît și structura societăților pe care le alcătuiesc ele. Așa, bunăoară, superioritatea indiscutabilă a varietății dolichocefale a rasei albe, pe care au reprezentat-o în trecut arienii vechi și continuă s-o reprezinte în timpul nostru urmașii lor de astăzi, este un efect al selecțiunii naturale. În perioada glaciară diferitele rase și varietăți de oameni din continentele vechi, Asia și Europa, au fost supuse, din cauza condițiilor de viață deosebit de aspre, unei selecțiuni din cele mai riguroase. Cei ce au suportat mai bine această grea luptă cu o natură atît de puțin prielnică vieții au fost dolichocefalii înalți și blonzi, care trăiesc și azi în ținuturile mai reci ale Europei, ca și cum le-ar conveni mai bine temperaturile mai scăzute, alcătuind astfel o varietate nordică a rasei albe. Că arienii vechi au avut ca patrie primitivă ținuturi cu climă aspră, ne-o arată tradițiile iraniene, după care „țara dintru început" era situată departe, spre nord-est, într-o parte a pămîntului unde iarna era foarte lungă și vara foarte scurtă, unde zăpada acoperea cîmpiile mai tot anul. Faptul că, după ce perioada glaciară a trecut și clima continentelor citate s-a îmblînzit, arienii au rămas, în Europa cel puțin, în părțile nordice, a contribuit de asemenea la păstrarea rezultatelor selecțiunii naturale primitive. O progenitură mai slabă și mai puțin rezistentă, dacă se întîmpla să ia naștere, nu putea suporta asprimile climei din acele regiuni, era adică eliminată de selecțiunea naturală și nu se putea propaga. Iar celelalte condiții ale vieții făceau din indivizii ce ieșeau dintr-o asemenea selecțiune riguroasă oameni tari, energici, plini de îndrăzneală și gata totdeauna de luptă. In adevăr, agricultura fiind în regiunile nordice, mai ales în

timpurile vechi, aproape inexistentă, oamenii trăiau mai mult, dacă nu exclusiv, cu vînatul. Vînătorul era însă într-un continuu război cu animalele din care își alegea prada și, în luptele pe care trebuia să le dea cu ele, își expunea necontenit viața. Pe de altă parte, vînatul fiind rar, neputîndu-se în orice caz înmulți după voie ca produsele agricole, vînătorii erau siliți, adesea, să și-l dispute unii altora. De unde, alte lupte, cu aceleași efecte ca și cele dintîi. O astfel de viață, pe lîngă calitățile pe care le-am relevat mai sus, nu putea să nu dezvolte și inteligența. Riscurile luptelor impuneau o atenție încordată, o observare ascuțită, o repede înțelegere a celor mai neînsemnate variații ale situațiilor și, în sfîrșit, o hotărîre promptă și o abilitate considerabilă în exploatarea lor efectivă. În aceste direcții s-a făcut dar selecțiunea, mii și mii de ani, în rîndurile dolichocefalilor înalți și blonzi din regiunile nordice, dînd rasei lor calitățile speciale de inteligență și de voință ce o disting de celelalte, alcătuindu-i superioritatea.

Cînd, apoi, în timpul invaziilor germanice, această rasă nordică s-a coborît către centrul Europei, amestecîndu-se cu populațiile brahicefale pe care le-a întîlnit în drumul său — cele ce alcătuiau rasa alpină" a lui Vacher de Lapouge — a intervenit selecțiunea socială. Dolichocefalii înalți și blonzi, vechi vînători, nu s-au împăcat cu viața agricolă pe care o duceau acele populații brahicefale, în marea lor majoritate. Ei n-au rămas la țară, ci s-au concentrat în orașe, unde, nemaiputînd vîna animale, s-au apucat să vîneze bunurile vieții sociale, adică averea și influența. Ei au format astfel clasele stăpînitoare, din punct de vedere economic și politic, ale popoarelor respective. Și ceea ce le-a permis să ajungă la această situație a fost superioritatea lor

ca rasă, constînd din calităţile, dobîndite printr-o milenară selecţiune naturală, pe care le-am văzut.

Actuala organizare democratică a statelor pune destul de bine în evidenţă mecanismul selecţiunii sociale ce am zis că a urmat celei naturale. Niciodată omul din popor n-a fost mai liber ca astăzi să se ridice, dacă poate, pe treptele cele mai înalte ale ierarhiei sociale, prin bogăţie şi cultură. Şi totuşi, marea majoritate a brahicefalilor rurali rămîne pe loc, fără să încerce măcar ascensiunea. Explicarea nu poate fi decît că îi lipseşte încrederea în sine şi curajul de a înfrunta riscurile legate în mod fatal de o asemenea încercare. Insuficienţa calităţilor de rasă nu permite adică brahicefalilor să se dezvolte şi să progreseze, în ordinea economică, în cea intelectuală sau în cea politică. Înspre oraşe se îndreptează mai mult dolichocefalii ; în orice caz, ei izbutesc aproape singuri să se fixeze în populaţia urbană şi să se ridice din sînul ei, prin muncă inteligentă, la situaţii din ce în ce mai frumoase. Fiind mai întreprinzători şi mai capabili, ei devin pretutindeni organizatorii muncii sub diferitele ei forme, îşi iau adică pretutindeni rolul de conducători, oricare ar fi activitatea cărora li se consacră.

Spre a întări, pe cale ştiinţifică, aceste concluzii, Ammon, care locuia în Karlsruhe şi se bucura de oarecare trecere pe lîngă autorităţiile ducatului de Baden, a pus la cale măsurători, în stil mare, asupra tinerilor ce veneau la recrutare, spre a se putea determina indicele cefalic. Pe baza acelor măsurători a publicat el apoi voluminoasa lucrare intitulată : *Zur Anthropologie der Badener* (1899). Într-însa Ammon afirma că în populaţia oraşelor predomină dolichocefalia iar în a satelor brachicefalia. Pe de altă parte, la oraşe dolichocefalia e mai pronunţată în clasele de sus, îndeosebi printre inte-

lectuali, și mai puțin accentuată în clasele de jos, îndeosebi printre lucrătorii manuali. O afirmare analoagă făcuse și Lapouge, care susținea că aristocrația franceză din Montpellier avea un indice cefalic mai mic decît burghezimea din același oraș, era adică mai pronunțat dolichocefală. Ceea ce ar dovedi o strînsă legătură între forma — lungă sau lată — a capului și calitățile intelectuale, cum am văzut, în cuvintele citate mai sus, ale antropologului francez.

Părerile lui Ammon au fost viu criticate, în Germania chiar. Din punct de vedere sociologic, Karl *Jentsch*, în lucrarea intitulată *Sozialauslese, Kritische Glossen,* care a apărut în 1893, le-a supus unei analize pătrunzătoare, ce nu interesează însă, direct, problema noastră, așa încît nu ne putem opri asupră-i. Din punct de vedere antropologic s-a ridicat în contra lui Ammon cunoscutul sociolog L. Gumplovicz. Într-un studiu publicat în *Politisch-anthropologische Revue* din 1902, sub titlul *Anthropologie und natürliche Auslese,* acest învățat îi aducea învinuirea că metodele statistice de care s-a folosit lăsau mult de dorit și că, mai ales, nu le-a mînuit cu destulă probitate științifică, evitînd concluziile firești la care duceau, atunci cînd nu confirmau vederile sale. Așa, bunăoară, proporția dolichocefalilor din orașe, după materialul statistic al lui Ammon însuși, depinde în mod vizibil de regiunile rurale din care se alimentează populația lor. Cînd acele regiuni sunt bogate în dolichocefali, numărul dolichocefalilor în orașele respective e mai mare. Contrariul însă e adevărat pentru orașele situate în mijlocul unor regiuni locuite în majoritate de brachicefali. Cînd e vorba să arate că orașele sunt dolichocefale, Ammon citează orașele din prima categorie ; cînd e vorba să arate că satele sunt brachicefale, ci-

tează pe cele din a doua categorie. Raportul însă dintre unele și altele, după datele din ambele categorii, nu crede necesar să-l releve, desigur, fiindcă i-ar contrazice teoriile.

III. Alți antropologi au contestat, în sfîrșit, legătura pe care o stabilea Ammon, după Lapouge, între dolichocefalie și superioritatea intelectuală. Că această formă a capului nu e un semn indiscutabil de excelență psihofiziologică, ne-o arată, după ei, faptul că o posedă o sumă mare de popoare, considerate, de toți ca foarte înapoiate sau chiar de-a dreptul sălbatice. Dolichocefalia se găsește, bunăoară, la numeroase triburi de negri din Africa, la diferite triburi de sălbatici din Australia, la papuașii din Noua Guinee, la tasmanienii din Oceania, la ainii din insula Sahalin, la eskimoșii din Alaska, la huronii și botocuzii din America, la unele triburi inferioare din India etc. Dimpotrivă, popoarele europene care stau pe culmile civilizației și ale culturii, și a căror superioritate se presupune că s-ar datora dolichocefaliei lor, prezintă un procent considerabil, dacă nu chiar foarte mare, de brachicefali. Numeroși la englezi, brachicefalii abundă la germani. Un autor german, Friederich Hertz, nu se sfiește să afirme, în cartea sa *Rasse und Kultur*, că „cea mai mare parte" a poporului german se compune din brachicefali [1]. Iar restul popoarelor civilizate și culte din Europa sunt considerate, de Lapouge și Ammon chiar, ca aparținînd de-a dreptul tipului brachicefal. Și totuși, brachicefalii europeni — englezi sau germani, francezi sau italieni — sunt incontestabil și incomparabil superiori, din toate punctele de vedere, sălbaticilor dolichocefali pe care i-am

[1] *Op. cit.*, p. 42.

citat mai sus *. Iar dacă ne gîndim la primele civilizații istorice din Asia de sud-vest, care au servit ca punct de plecare celei europene, suntem siliți să constatăm, că ele se datorau unor populații brachicefale. Asirienii și chaldeenii erau, după cît s-a putut vedea din măsurătorile făcute asupra oseminte-lor rămase de pe urma lor, brachicefali. Și pe vremea cînd ei ajunseseră la un grad relativ înalt de dezvoltare intelectuală, dolichocefalii din nordul Europei se găseau încă în starea celor mai înapoiate din triburile sălbatice de astăzi, cu care se asemănau din punctul de vedere al formei capului. Dar asupra indicațiilor pe care ni le pot da preistoria și istoria, cu privire la diferitele rase, la migrațiile lor, la amestecurile dintre ele și la contribuțiile pe care le-au adus la dezvoltarea culturală a omenirii, vom reveni mai pe larg într-un capitol special.

Pe de altă parte, unii etnografi au găsit că, chiar și înlăuntrul acelorași popoare, brachicefalii sunt adesea superiori dolichocefalilor. Așa, bunăoară, etnograful german Buschan, care a făcut studii comparative asupra copiilor de școală din țara sa, susține în cartea sa *Menschenkunde* că școlarii brachicefali, din listele sale de măsurători craniologice, erau mai bine notați de profesorii lor decît cei dolichocefali, ceea ce în general, dacă facem abstracție de excepțiile ce s-ar datora altor cauze, nu poate să însemne decît că erau mai inteligenți [1]. Explicarea constatărilor de felul acesta care, cum vom ve-

* De fapt, nu există — cum demonstrează știința antropologică modernă — rase inferioare sau superioare. Avem a constata aici din păcate, o neașteptată intrusiune, în comentariul lui Negulescu, a confuziei practicate de mai vechea antropologie între noțiunea pur biologică de rasă și producțiile sociologice și psihologice ale culturilor umane (n. ed.).

[1] *Op. cit.*, p. 161.

dea imediat, sunt destul de numeroase, pare a fi destul de simplă Dolichocefalia ar putea constitui un semn de superioritate intelectuală, dacă conformația respectivă a craniului ar condiționa o mai mare capacitate a lui. Antropologii au stabilit însă că nu e așa. Craniul unui brachicefal cîștigă în lărgime ceea ce pierde în lungime și capacitatea sa, nu numai că nu e mai mică, dar, dimpotrivă, poate fi mai mare decît a unuî craniu dolichocefal cu o circumferință egală. Welcker a constatat chiar că un craniu dolichocefal cu o circomferință de 484 milimetri avea o capacitate mai mică decît un craniu brachicefal cu o circomferință de 473 milimetri. Chiar cu o circomferință mai mică, un craniu brachicefal poate avea, adică, o capacitate mai mare [1] Constatări analoage a făcut Tappeiner, studiind craniile din Tirolul austriac ; el susține că, cu cît crește brachicefalia, cu atît se mărește capacitatea craniilor măsurate [2]. Presupunerea că unei capacități craniene mai mari îi corespunde un creier mai dezvoltat și, prin urmare, mai greu, a fost de asemenea confirmată de experien'ă. Un învățat italian, Calori, a căutat în special să determine greutatea creierului la dolichocefali și brachicefali. După un număr destul de mare de măsurători și cîntăriri, făcute asupra unui număr considerabil de cadavre, acest învățat a putut ajunge la concluzia că la brachicefalii de ambele sexe [3] creierul este în termen mediu mai greu decît la dolichocefali [3]. O expli-

1 H. Welcker. *Die Kapazität un die drei Hauptdurchmesser der Schädelkapsel*, în *Archiv für Anthropologie*, Bd. 16.

2 Fr. Tappeiner. *Die Kapazität der Tiroler, Schädel, în Zeitschrift für Ethnologie*, Bd. 31.

3 L. Calori. *Del cervello nei due tipi, brachicefale e dolichocefale italiani*, în *Memoriile Academiei de Științe din Bologna*, vol. 10.

care a faptelor de acest fel se poate găsi în părerea lui Virchow că creşterea craniului s-a făcut mai mult în lărgime ; creşterea în lungime ar fi dus la forme incomode, care ar fi fost poate eliminate de selecţiunea naturală. Din punct de vedere geometric, de asemenea, creşterea cea mai economică, cea care putea adică duce la capacitatea maximă cu suprafaţa minimă era cea care tindea să dea craniului forma rotundă, quasisefircă. Din punct de vedere fiziologic, în sfîrşit, activitatea intelectuală, prin îngrămădirea de sînge pe care o provoacă în creier, exercită o presiune mai mult laterală asupra pereţilor interiori ai craniului, aşa încît îl împinge în chip firesc către forma brachicefală [1]. Antropologul german Martin a putut astfel să susţină că brachicefalul reprezintă forma craniană cea mai favorabilă pentru dezvoltarea creierului [2].

Reluînd, această idee, un învăţat suedez, Nyström, a supus-o unei verificări minuţioase, prin măsurători craniologice în diferitele clase sociale. Făcute în Suedia, patria prin excelenţă a dolichocefalilor, aceste măsurători au dus la cîteva constatări impresionante. Ele au arătat că în clasele superioare mai culte procentul brachicefalilor este mai mare decît în clasele inferioare, mai puţin culte. Din 100 de dolichocefali, numai 23,5 aparţin claselor superioare, pe cînd 76,5 aparţin celor inferioare. În schimb, din 100 de brachicefali, 58,4 aparţin claselor superioare şi numai 41,6 celor inferioare. Mai mult încă, indivizii care ies din clase inferioare, izbutind prin munca şi capacitatea lor să intre în

[1] Virchow, *Rassenbildung und Erblichkeit*, în *Festschrift für Bastian*, 1896.

[2] R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie*, 1914.

cele superioare, sunt, în majoritate, brachicefali; dolichocefalilor, ridicarea în ierarhia socială le reușește mai puțin [1]. Havelock Ellis merge și mai departe. In lucrarea sa cunoscută asupra psihofiziologiei sexurilor, vorbind de raportul dintre forma capului și inteligență, susține nu numai că o înzestrare intelectuală excepțională coincide mai degrabă, atît la bărbați cît și la femei, cu brachicefalia, dar și că printre nebuni, criminali și degenerați brachicefalia e mai rară, pe cînd dolichocefalia e mult mai frecventă [2]. Brachicefalia ar fi, adică, nu numai o indicație mai sigură de inteligență, dar și o garanție de sănătate intelectuală și morală.

Alți învățați afirmă, în sfîrșit, că, în general, în evoluția omenirii brachicefalia a crescut regulat, paralel cu dezvoltarea intelectuală. Așa, bunăoară, Fr. Hertz zice: „Din materialul masiv de fapte adunate pînă acum reiese, între altele, că în cursul istoriei capetele rotunde înlocuiesc pretutindeni capetele lungi" [3]. La egiptenii vechi s-a constatat, cînd s-au examinat osemintele lor, că craniile devin cu atît mai puțin dolichocefale, cu cît provin din morminte mai recente, relativ. La evrei, de asemenea, dolichocefalia primitivă a făcut loc, încetul cu încetul, brachicefaliei, ceea ce este cu atît mai izbitor cu cît exclusivismul lor tradițional i-a ferit mai mult decît pe alții de amestecuri etnice. Iar faptul că la ei brachicefalia a crescut mai repede ca la alte popoare, se pune în legătură cu împrăștierea lor în toată lumea; mediile geofizice și sociale, atît de diferite în care au ajuns să trăiască i-au obligat

[1] Nyström, *Formenveränderungen des menschlichen Schädels*, în *Archiv für Anthropologie*, 1902.

[2] Havelock Ellis, *Mann und Weib*, traducerea apărută în 1909.

[3] Hertz, *Rasse und Kultur*, p. 45.

să facă sforțări de adaptare mai mari, de ordine intelectuală. O constatare analoagă s-a făcut la germani, cu deosebirea că la ei creșterea brachicefaliei a fost mai simțitoare, din punctul de vedere al dezvoltării intelectuale, în clasele de sus, iar din punct de vedere geografic în părțile de sud ale teritoriilor pe care le locuiesc, fiindcă în aceste din urmă regiuni cultura a început mai de timpuriu. Studiind osemintele din mormintele numite „kurgane", ce se găsesc în Rusia și în Japonia, Bloch a făcut cu privire la populațiile, mai vechi și mai nouă, din aceste țări, aceeași observare : dolichocefalia a scăzut, pe cînd brachicefalia a crescut, în evoluția lor antropologică. În sfîrșit, Boucherau a întocmit un tabolu întreg al variațiilor indicelui cefalic la populațiile ce au trăit, din timpurile preistorice și pînă astăzi, în partea centrală a Franței. Pentru înțelegerea mai ușoară însă a variațiilor de care e vorba, trebuie să ne amintim că indicele cefalic e cîtul ce rezultă din împărțirea diametrului transversal al craniului, înmulțit cu 100, cu diametrul lui anteroposterior, după formula :

$$\frac{\text{D.tr.} \times 100}{\text{D. ap.}} = \text{I}$$

După această formulă, cu cît indicele cefalic e mai mic, cu atît dolichocefalia e mai pronunțată și, dimpotrivă, cu cît indicele cefalic e mai mare, cu atît e mai accentuată brachicefalia. Cînd, bunăoară, diametrul transversal al unui craniu este de 150 milimetri, iar diametrul lui antero-posterior de 200 milimetri, indicele cefalic al omului, căruia i-a aparținut acel craniu, ne e dat de formula :

$$\frac{150 \times 100}{200} = 75$$

Un asemenea indice caracterizează un dolichocefal puțin pronunțat. De la Broca și Welcker încoace, indicele cefalice de la 70 la 75 sunt considerate ca denotînd dolichocefalia, cele de la 75 la 80 ca denotînd mesocefalia, cele de la 80 la 85 ca denotînd brachicefalia. Sub 70, indicele denotă ultradolichocefalia, iar peste 85 iperbrachicefalia.

Iată acum variațiile indicelor cefalice din tabloul lui Boucherau, privind conformația craniană a populațiilor ce s-au succedat în partea centrală a Franței, din timpurile cele mai vechi și pînă astăzi. În perioada neolitică, 73.00 ; în perioada galo-romană, 78.00 ; din veacul al IX-lea pînă în al XII-lea, 79.29 ; din veacul al XII-lea pînă în al XIV-lea, 79.70 ; din veacul al XVI-lea pînă în al XVII-lea, 80.26 ; veacul al XVIII-lea și începutul celui următor, 83.47 ; astăzi, 85.00 [2]. În legătură cu aceste progrese ale brachicefaliei, ce par a manifesta în afară dezvoltarea funcțiunilor interioare ale vieții sufletești, a fost pus faptul că cei ce au ilustrat evoluția popoarelor, sub diferitele ei forme, au fost adesea „izbitor de brachicefali". Cuvîntul e al lui Friedrich Hertz [2]. Iată cîteva nume, din cele mai reprezentative. Luther, Rafael, Pascal, Leibniz, Laplace, Goethe, Kant, Beethoven, Napoleon (întîiul), Schopenhauer, Bismarck, Schiller, Haydn, Schubert etc. au fost toți brachicefali. Unii dintr-înșii au depășit chiar indicele normal al brachicefaliei. Schopenhauer, cu un indice de 86.00, Kant, cu unul de 88.5, Leibniz, cu unul de 90,3 erau, pronunțat, iperbrachicefali. Alte măsurători mai nouă au dat chiar cifre superioare acestora. După Fr. Weidenreich, bunăoară, Schopenhauer ar fi avut indicele 90.00 ;

1 *L'Anthropologie*, XI, 1900, p. 961.
2 *Rasse und Kultur*, p. 49.

Kant, de asemenea ; cît despre Leibniz, indicele lui ar fi fost 92.00 [1]. O concluzie generală din constatările de acest fel a tras antropologul englez R. Broom, în cartea sa *Originele omului,* care a apărut în traducerea franceză, în 1934. El declară că tipul dolichocefal a fost primitiv, în evoluția craniologică a speciei umane, și că tipul brachicefal a reprezentat „un progres net în structura ei anatomică" [2].

In sfîrșit, unii etnografi refuză, hotărît, să admită conformația craniană ca un caracter ce ar putea distinge unele de altele diferitele rase de oameni. Dacă ar constitui în adevăr un asemenea caracter, ea ar trebui să nu varieze înlăuntrul aceloraşi rase. Nyström și Jörgensen însă au dovedit că ea variază, nu numai înlăuntrul aceloraşi popoare, dar chiar și înlăuntrul aceloraşi familii, de la părinți și copii, precum și între copii. Cel dintîi din acești etnografi a măsurat, în Suedia, indicele cefalic a o sumă de copii aparținînd aceloraşi familii. La jumătate din ei a găsit un indice care varia puțin : cu vreo două unități. La cealalată jumătate însă a găsit variații mult mai mari : de trei pînă la nouă unități. Ceea ce însemnează că copiii uneia și aceleiași familii puteau fi unii dolichocefali și alții brachicefali. Iar deosebirile dintre ei și părinții lor puteau fi tot atît de mari. Constatări analoage a făcut al doilea din etnografii citați, în condiții și mai probante. El a făcut măsurători pe insulele daneze Föröer, pe care populația, fiind mai izolată, e mai ferită de amestecuri etnice. La 250 de familii, diferitele generații ce au putut fi măsurate — copii,

1 Fr. Weindenreich, *Rasse und*

2 R. Broom, *Les Origines de l'homme*, Paris, 1934, p. 190, 191.

părinți, bunici și, uneori, străbunici — prezentau indice foarte diferite [1].

Alți antropologi merg și mai departe, susținînd că forma capului, în general, nu prezintă însemnătatea deosebită ce i se atribuie, din punctul de vedere al dezvoltării intelectuale. Așa, bunăoară, Manouvrier zice că, dintre toate variațiile morfologice ale corpului omenesc, cele care constituiesc dolichocefalia și brachicefalia sunt poate cele mai neînsemnate din punct de vedere fiziologic, adică din punctul de vedere al funcționării creierului, care condiționează nivelul și formele vieții sufletești. [2]. De aceeași părere este și antropologul englez Pearson care crede că deși e posibil ca oamenii inteligenți să aibă adesea un cap mai mare decît cei ce nu arată o înzestrare intelectuală deosebită, totuși, dacă considerăm masa unei populații oarecare, în majoritatea ei, nu se poate stabili decît o slabă legătură între dimensiunile capului și nivelului sufletesc al indivizilor ce o compun [3]. Explicarea acestei rezerve e foarte simplă. Forma capului nu poate avea importanță, din punctul de vedere al inteligenței, decît numai întrucît determină mărimea creierului. Fie dolichocefalia, cum se credea mai înainte, fie brachicefalia, cum încep a crede antropologii mai noi, nu joacă un rol, decît numai întrucît îngăduie o mai bună dezvoltare a creierului, ca volum. Dacă însă în evoluția speciilor, în general, mărimea relativă a creierului poate constitui un semn de progres,

[1] Numeroase cazuri de acest fel în *Zentralblatt für Anthropologie*, Bd. VIII, 1903, p. 100 și urm.

[2] Manouvrier, *Céphalométrie anthropologique*, în *L'année psychologique* din 1899.

[3] K. Pearson, *On the Correlation of intellectual Ability with the Size and Shape of the Head*, în *Proceedings of the Royal Society*, T. 62.

— în direcția dezvoltării ca complexitate, cel puțin, a vieții de relațiune — la indivizi, însă, înlăuntrul aceleiași specii, la oameni, bunăoară, înlăuntrul aceleiași popoare, ea nu mai este un semn sigur de superioritate intelectuală. S-a constatat, de pildă, că unii oameni al căror creier, cîntărit după moarte, se arătase deosebit de greu, nu se distinseseră nicidecum, în viață, prin inteligența lor. Așa, bunăoară, Haldermann a găsit un creier de o greutate cu totul neobișnuită (două kilograme și un sfert) la un individ despre care nu se știa să fi făcut ceva deosebit. Obersteiner a găsit un creier aproape tot atît de greu (exact, 2.028 grame) la un om ce nu numai că nu părea să fi avut o înzestrare excepțională dar, dimpotrivă, se arătase puțin inteligent, deși averea considerabilă de care dispusese i-ar fi permis îndeajuns să se dezvolte. Reflectînd asupra cazurilor de acest fel, Havelock Ellis, în lucrarea pe care am citat-o mai sus, zice că oamenii de seamă au putut să aibă, de cele mai multe ori, un creier mai greu ; dar acest fapt singur nu explică superioritatea lor, de vreme ce, în atîtea alte cazuri, experiența ne arată că indivizi puțin înzestrați din punct de vedere intelectual au avut un creier tot atît de greu, sau și mai greu chiar. El citează astfel cîteva cazuri de oameni ordinari, al căror creier era mai greu decît al lui Cuvier. Un creier de 2.222 grame aparținuse unui om de rînd ; unul de 2012 grame, unui imbecil ; unul de 1925 grame, unui muncitor cu brațele ; unul de 1900 grame, unui meseriaș cărămidar. Creierul lui Cuvier însă cîntărise numai 1830 grame. Constatări analoage s-au făcut și cu privire la femei [1].

[1] Havelock Ellis, *Mann und Weib*, p. 125.

De unde rezultă că inteligența oamenilor nu atîrnă numai de mărimea creierului lor ; ea mai este condiționată de conformația morfologică, de structura istologică și de compoziția chimică a acestui organ. Sunt îndeosebi importante, din acest punct de vedere, numărul, forma și adîncimea circumvoluțiilor cerebrale, masa neuoronilor, structura fibrelor asociative, mobilitatea chimismului celular, cantitatea și calitatea sîngelui ce îl alimentează etc. Toate aceste caractere însă sunt foarte anevoie de determinat în timpul vieții oamenilor ; iar după moartea lor, nu se mai pot determina decît în parte.

Dacă forma capului, cu variațiile ei de căpetenie, nu ne poate servi ca să stabilim cu siguranță valoarea relativă a raselor din punct de vedere intelectual, poate ea constitui cel puțin un caracter morfologic destul de sigur ca să ne permită să le deosebim unele de altele ? Cu această întrebare se ridică dinaintea noastră problema deosebirilor morfologice ale raselor, pe care trebuie s-o examinăm mai de aproape într-un capitol special.

Capitolul IV

VARIABILITATEA CARACTERELOR MORFOLOGICE

Cuvîntul „rasă", de care ne servim atît de adesea n-are un înțeles destul de precis. Putînd fi întrebuințat în cazuri foarte diferite, acest cuvînt provoacă dificultăți mari, teoretice și practice. Cînd ne ocupăm, bunăoară, de cele trei „rase" — albă, galbenă și neagră — pe care Gobineau le considera ca

alcătuind primele diferențieri ale „speciei" omenești, termenul de care e vorba poate fi utilizat, în înțelesul lui cel mai general, fără să dea naștere la confuziuni primejdioase sau, cel puțin, regretabile. Oamenii albi, cei galbeni, cei negri se deosebesc între ei destul de bine, prin întreaga lor înfățișare ce prezintă, la fiecare din aceste categorii de căpetenie, incontestabile caractere comune. În cazurile de acest fel, cuvîntul „rasă" poate fi întrebuințat în înțelesul lui normal, de „grupare de oameni ce posedă în comun anumite caractere esențiale." În alte cazuri însă, cuvîntul acesta nu mai are un înțeles destul de limpede și nu mai poate fi utilizat fără riscuri, mai mult sau mai puțin mari. Cînd se vorbește, bunăoară, cum se întîmplă atît de adesea, de rasa germană sau de cea slavă, categoriile de oameni la care se referă aceste expresii nu ni se mai înfățișează ca avînd caractere comune atît de evidente. Pe teritoriile geografice pe care le ocupă aceste așa numite „rase", găsim oameni ce posedă caractere fizice foarte diferite. Găsim, de pildă, oameni dolichocefali și brachicefali, înalți și scunzi, cu părul galben, roșu, castaniu, sau negru, cu ochii albaștri verzi, cenușii, galbeni sau negri, cu pielea albă, gălbuie sau negricioasă, cu fața lungă sau lată, cu nasul drept, arcuit sau cîrn, cu bărbia ieșită înainte sau dată înapoi etc. Lucrul e mai ales izbitor la „rasele" răspîndite pe teritorii foarte întinse, cum este cea slavă, care ocupă jumătate din Europa și o bună parte din Asia. Așa-numiții slavi — cărora s-a propus să li se dea numele de „slavofoni", întrucît n-ar avea comun decît faptul că vorbesc limbi de origine slavonă, prezintă o mare mulțime de tipuri antropologice diferite, ca și cum ar avea origini etnice diferite. Dacă dar, din punct de vedere zoologic, animalele pot fi împărțite în specii

și varietăți bine deosebite unele de altele, nu același pare a fi, din punct de vedere antropologic, cazul oamenilor, la cari clasificările de acest fel sunt mult mai anevoioase.

Ca să ne încredințăm de acest fapt și de consecințele lui pentru problema ce ne preocupă, să trecem în revistă principalele caractere morfologice care au fost considerate de antropologi ca diferențiind „rasele" omenești. Să începem cu forma capului. Am văzut mai sus că Gobineau, Lapouge, Ammon și succesorii lor considerau dolichocefalia ca un caracter distinctiv al „arianismului" primitiv, pe care le-ar fi moștenit popoarele nordice ale Europei de astăzi. H. St. Chamberlain, de a cărui operă *Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts* ne vom ocupa mai departe în altă ordine de idei, a subliniat cu și mai multă energie, din punctul de vedere al formei literare cel puțin, acest caracter, ca un semn de superioritate a germanilor pe care îi considera, cu un „pathos" ce n-a mai fost atins de la el încoace, ca destinați să joace rolul de înaintemergători ai civilizației europene[1]. Nu vom repeta obiecțiile ce-am văzut mai sus că s-au ridicat din atitea părți, în contra legăturii ce se pretindea că există între dolichocefalie și dezvoltarea intelectuală. Ne vom mărgini să cercetăm dacă, cel puțin, dolichocefalia constituie în adevăr un caracter morfologic distinctiv al germanilor, așa cum rezultă din afirmările autorilor citați.

Măsurătorile mai amănunțite care s-au făcut de Virchow, Waldenburg, Jörgensen, Bolk, Ranke și alții, în Germania și în țările nordice învecinate, au dovedit că în acele regiuni nu predomină dolichocefalia, care e mai rară, ci brachicefalia care e mult

[1] Cf. *op. cit.*, ed. II, p. 496.

mai frecventă. După teoriile autorilor pe care i-am trecut în revistă, germanii din nord-vest și îndeosebi frisii sau frisonii, mai feriți de amestecuri heterogene, trebuiau să prezinte tipul cel mai curat al rasei și, prin urmare, dolichocefalia cea mai pronunțată. Măsurătorile lui Wirchow însă au stabilit că printre ei procentul dolichocefalilor adevărați e numai de 18% ; restul sunt mesocefali (33%) și brachicefali (31%). Waldenburg a găsit chiar, la frisonii mai nordici din insulele Hallig, că dolichocefalia propriu-zisă, dacă a existat mai înainte, a dispărut cu desăvîrșire. Procentul de dolichocefali adevărați, la acești germani, mai nordici decît toți, e zero ; 12.33% sunt mesocefali, 45,20% brachicefali, 35.62% iperbrachicefali, 6,85 isocefali [1]. Prin „isocefalie" se înțelege egalitatea celor două diametre — anteroposterior și transversal — ale creierului, egalitate care face capul aproape sferic și constituie astfel cel mai înalt grad de brachicefalie. În Germania centrală dolichocefalia scade și mai vizibil iar numărul brachicefalilor crește simțitor. În sudul țării, în sfîrșit, brachicefalia e foarte pronunțată și aproape exclusivă. În Bavaria, măsurătorile lui Ranke au stabilit pentru dolichocefali un procent de 1% iar pentru brachicefali unul de 83% [2]. La germanii din Austria și din Elveția, constatările sunt

[1] Pentru aceste date, a se vedea *Internationales Zentralblatt für Anthropologie* Bd. VIII, 1903, p. 154.

[2] El susține că, pe vremea marilor migrații de la sfîrșitul Antichității, procentele erau în Bavaria de 42% dolichocefali și 14% brachicefali, iar în Evul Mediu proporțiile erau egale ; 32% dolicho și brachicefali. Cf. *Früfmittelalterliche Schädel aus Lindau*, în *Sitzungsber, der kgl. Bayr, Akad. der Wissenschaften*, Bd. 27. 1897, p. 50. Lucrarea de căpetenie a lui Ranke este însă *Die Schädel der altbayerischen Landbevölkerung*, în 4 volume, 1877—1883.

aceleași : brachicefalii formează majoritatea populațiilor respective Indicele cefalic mediu este de 82,7 ; el se poate însă ridica pînă la 89 ; mesocefalia e sporadică, iar dolichocefalia foarte rară.

Unii etnografi mai noi ne dau, în această privință, indicații puțin diferite. Pittard și Haddon, bunăoară, nu contestă brachicefalia germanilor de sud, dar cred că cei din nord pot fi considerați ca mesocefali, în medie, bineînțeles. Indicele lor cefalic ar fi de 79, atingînd limita superioară a mesocefaliei, de la care, înainte începe brachicefalia. Dacă cel dintîi din acești etnografi este, ca de obicei, mai rezervat, înclinînd să admită, la germanii din nord, urme vizibile de dolichocefalie sau de subdolichocefalie [1], în schimb cel din urmă e mai categoric, proclamîndu-i, fără rezerve, mesocefali [2].

Mai interesant, de relevat este faptul că în Tirol brachicefalia, care e foarte pronunțată, crește în raport direct cu altitudinea, ceea ce ar părea să indice că ea se datorește, în parte cel puțin, influenței mediului fizic. Dar asupra acestei chestii vom reveni mai departe. S-a relevat de asemenea puțina dezvoltare a craniilor tiroleze în înălțime, ceea ce le-ar apropia de formele craniene ale mongolilor [3]. Brachicefalia mai este dominantă, am zis, în Elveția. În măsurătorile făcute asupra recruților elvețieni, Zbinden n-a găsit nici măcar un singur dolichocefal ; nici chiar în formele „amestecate" tendința la dolichocefalie nu era vizibilă [4].

---

[1] E. Pittard, *Les races et l'histoire*, p. 209.

[2] A. C. Haddon, *Les races humaines et leur répartition géographique*, trad. franc., p. 48.

[3] *Frizzi, Ueber Tiroler Schädel*, în *Mittheilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien*, Bd. XXXIX.

[4] Zbinden, *Beiträge zur Anthropologie der Schweitz*, în *Archiv für Anthropologie*, Bd. XI, 1911.

La aceste variații în spațiu ale craniilor germanice se adaogă, în fine, și variațiile în timp. Am citat mai sus, în notă, măsurătorile lui Ranke asupra craniilor găsite în diferite părți ale Bavariei din timpul Evului Mediu. Constatări analoage a făcut, tot în Bavaria, Kollomann, care a găsit în mormintele vechi cranii în majoritate dolichocefale (44%) ; cele brachicefale reprezentau o minoritate de 11%. Același contrast, între trecut și prezent, l-au pus în evidență și cercetările craniologice din regiunea renană. Fără a mai cita alte fapte, care să dovedească existența variațiilor de acest fel, e poate mai util să ne întrebăm, în treacăt, care sunt cauzele lor. Am zis mai sus că ceea ce determină, în primul rînd, modificarea caracterelor distinctive ale unei rase date este încrucișarea cu alte rase, posedînd alte caractere distinctive. Asupra acestei cauze de căpetenie vom reveni, în special, în capitolul următor. Pînă atunci, trebuie să relevăm cîteva cauze care fac să varieze îndeosebi forma capului și de care nu vom mai avea ocazie să ne ocupăm.

Așa este, mai întîi, influența mediului. Nu e vorba, deocamdată, de explicarea acestei influențe, ci numai de constatarea ei. În această direcție, cunoscutul antropolog german E. Fischer ne-a dat cîteva cazuri impresionante. O modificare a formei capului se poate observa, bunăoară, la europenii ce se stabilesc în America. S-au făcut asemenea constatări la copiii evreilor din răsăritul Europei și ai italienilor din Calabria și din Sicilia .Cei dintîi din acești emigranți sunt foarte brachicefali ; copiii lor născuți în America sunt mai puțin brachicefali decît părinții. Cei din urmă sunt dolichocefali ; copiii lor, născuți pe pămînt american, sunt mai puțin dolichocefali decît părinții. Și unii și alții se apropie de tipul cranian mesocefal.

Iar modificarea indicelui cefalic este cu atît mai accentuată, la copii, cu cît părinții sunt de mai multă vreme în America ; ea poate merge pînă la 2 unități întregi. Și e interesant de constatat că tipul cranian mesocefal, de care tind a se apropia copiii emigranților, este acela al indigenilor americani. Așa-numiții „indieni" din Statele-Unite, sunt, în adevăr, mesocefali [1].

Pe lîngă influența mediului mai joacă un rol, uneori important, o sumă de cauze secundare ce n-au fost îndeajuns luate în seamă de antropologii mai vechi. Walcker, bunăoară, a constatat că perinele pe care sunt culcați copiii mici au, după cum sunt moi sau tari, o acțiune vizibilă asupra formei capului. În primul caz, perinele nefiind supărătoare, copiii nu-și schimbă poziția, și, rămînînd permanent culcați pe spate, capul li se turtește puțin. Rezultatul este o relativă brachicefalie. În al doilea caz, perinele tari fiind obositoare, copiii se întorc, cînd pe o parte cînd pe alta, și presiunile ce se exercită lateral le lungesc puțin capul. Rezultatul este o relativă dolichocefalie. Cu titlul de încercare, s-au luat doi gemeni, care au fost supuși, unul regimului perinelor moi, altul regimului perinelor tari; experimentatorii au avut grija să prelungească, prin diferite mijloace adiționale, obiceiul copiilor de a sta culcați, unul mai mult pe spate, altul mai mult pe coaste; celui dintîi i s-a atîrnat jucăriile deasupra, așa încît să le poată mînui rămînînd culcat pe spate: celui de-al doilea i se așezau jucăriile de o parte sau de alta, așa încît să nu le poată mînui decît rămînînd culcat pe coaste. Rezultatul a fost că, la doi ani și jumătate, cel dintîi avea un indice cefalic

[1] Eugen Fischer, *Speziille Anthropologie oder Rassenlehre*, în *Anthropologie*, din colecția *Die Kultur der Gegenwart*, volum apărut în 1923, p. 132.

de 86,2 iar cel de-al doilea unul de 78,8; cel dintîi era adică pronunțat brachicefal, iar cel de al doilea mesocefal [1].

Pe această acțiune, a presiunilor exercitate asupra craniului la începutul vieții, se întemeiau unele mode bizare, ale căror urme se pot găsi în timpurile preistorice și care se mai practică încă la unii din sălbaticii de astăzi. Ele constau în anumite deformări ale craniului, prin legarea strînsă a capului încă fraged al copiilor nou-născuți cu fîșii de pînză și, uneori, cu mici bucăți de scîndură. Asemenea obiceiuri, mai există astăzi la unii primitivi din Bolivia, din Peru, din Florida [2]. De unde rezultă că forma capului nu atîrnă în toate cazurile numai de ereditate și nu variază totdeauna numai din cauza încrucișerilor de rase. Faptul incontestabil că mai intervin și alți factori ne împedică să vedem în acest caracter morfologic un caracter distinctiv destul de sigur al diferitelor rase omenești. Din acei factori, unii sunt, e drept, naturali; așa este influența mediului. Dar acțiunea factorilor de acest fel n-a fost încă studiată în toată întinderea ei, care comportă, evident, numeroase variații, și nu i se cunosc încă legile. Alții din factorii, de care vorbim sunt artificiali; așa sunt acele obiceiuri ale sălbaticilor ce constituiesc pentru ei un fel de mode, a căror durată și ale căror variații nu ne sunt încă cunoscute. Cît despre hazardul durității relative a perinelor pe care se culcă copiii, la popoarele civilizate, el nu poate fi determinat, nici măcar aproximativ, și rămîne ca atare imprevizibil.

Să trecem acum de la forma craniului la aceea a scheletului osos al figurii. În această direcție ne lovim

[1] E. Fischer, *op. cit.*, p. 131.
[2] *Ibid.*, p. 130.

mai înîti de proporţiile aparatului masticator, care au fost considerate ca avînd o semnificare deosebită din punct de vedere evolutiv. Prea marea dezvoltare a acestui aparat, care dă naştere aşa numitului prognatism, ar constitui după unii un semn de inferioritate; este, s-a zis, un caracter morfologic ce apropie pe om de animale. Poate că primii oameni s-au servit încă de gură, ca animalele, ca să atace, ca să se apere, ca să-şi apuce prada, funcţiuni ce reclamau fălci puternice şi rezistente. În orice caz, oamenii primitivi, care mîncau lucruri crude şi tari, aveau nevoie de sforţări mai mari ale aparatului masticator, ceea ce, ca şi la animale, provoca şi întreţinea o dezvoltare deosebită a lui. Cu descoperirea focului, însă, care a permis coacerea sau fierberea alimentelor, şi cu înaintarea în civilizaţie, care a dus, graţie unor transformări multiple, la o mai bună utilizare a lor, evoluţia aparatului masticator s-a făcut în direcţia unei micşorări treptate a lui. Popoarele cele mai înaintate de astăzi ar trebui, din acest punct de vedere, să aibă fălcile mai puţin dezvoltate şi mai puţin proeminente, să fie adică mai puţin „prognate", decît erau popoarele primitive, şi decît sunt, în timpul nostru, diferitele triburi sălbatice. În realitate însă, nu e aşa. Reflectînd asupra măsurătorilor făcute în această privinţă de Welcker, antropologul german Kolmann zice că italienii de astăzi şi olandezii trebuiesc puşi, din acest punct de vedere, alături de indigenii din Brazilia şi de hotentoţi, iar italienii vechi — sau cel puţin romanii, în înţelesul mai strict al cuvîntului — vin imediat după eschimoşi. Pe de altă parte, germanii sunt mai prognaţi decît tătarii şi calmucii, ba chiar — în cîteva cazuri cel puţin — decît negrii din Australia. Tot acest antropolog a făcut observarea generală că, în Europa, prognatismul se găseşte mai

des la dolichocefali decît la brachicefali — ceea ce contrazice părerea celor ce cred, cum am văzut, că cei dintîi sunt superiori celor din urmă. Dacă ar fi așa, ar trebui ca prognatismul să se găsească mai mult — adică mai des și într-un grad mai mare — la brachicefali. Kollmann însă susține că ei au, de regulă, un unghi facial „mai nobil" decît dolichocefalii [1]. După măsurătorile lui Welcker, ce s-au făcut din nefericire asupra unui număr neîndestulător de schelete, procentul prognaților ar fi, în Germania, de 43%. Unele schelete arătau chiar un prognatism mai pronunțat decît cel stabilit de același antropolog, la negrii din Australia. Iar Hertz, citează în această privință, următorul caz curios. Un profesor de anatomie din Göttingen făcuse o colecție de cranii, germane ce-l interesau din anumite puncte de vedere. Un antropolog care a văzut-o a crezut că ea cuprindea, după unghiurile faciale, cranii de negri și de indieni, și, informîndu-se de originea ei geografică, s-a mirat că se puteau găsi asemenea cranii la germanii, din jurul orașului Göttingen [1].

Cu drept cuvînt afirma dar Virchow că nici un craniolog, oricît ar fi de expert, n-ar putea să atribuie cu siguranță un anumit craniu, după asemenea caractere morfologice, ca unghiul facial sau indicele cefalic, unei anumite rase [3]. Și dovada s-a produs — întîmplător, e drept, dar nu fără o pronunțată nuanță comică — cu ocazia unei dezgropări ce s-a făcut odată într-un cimitir din Paris. Se descoperise acolo o „groapă comună" cuprinzînd nume-

[1] Kollmann, *Beiträge zu einer Kraniologie der europäischen Völker*, în *Archiv für Anthropologie*, Bd. XIII, p. 101.

[2] Fr. Hertz, *Rasse und Kultur*, p. 51.

[3] Virchow, *Rassenbildung und Erblichkeit*, în *Festschrift für Bastian*, p. 25.

roase oseminte şi se formase credinţa că fuseseră îngropaţi într-însa soldaţii din armatele aliaţilor, care muriseră în 1814 la Paris. Un antropolog, examinînd craniile, a declarat că unele au trebuit să aparţină calmucilor, başkirilor, finlandezilor etc., din armata rusă. Pe urmă, însă, s-a putut stabili că fuseseră îngropate acolo femei franceze care muriseră de holeră în timpul epidemiei din 1832 [1].

Dar caracterele pe care le-am examinat pînă acum fiind exterioare, s-ar putea crede că nu sunt esenţiale. Am zis de altfel mai sus că forma capului n-ar putea avea importanţă decît numai întrucît ar influenţa dezvoltarea creierului. Să vedem dar dacă această dezvoltare, întru cît se poate constata prin măsurători asupra cadavrelor, constituie, pentru diferite rase, un caracter distinctiv destul de sigur. Antropologul olandez Kohlbrugge o contestă categoric. El susţine că, după ani întregi de cercetări în sălile de autopsie ale spitalelor din Indiile neerlandeze asupra creierului indigenilor, n-a putut ajunge să-l deosebească, cu destulă siguranţă, de creierul europenilor [1]. Revenind asupra acestor cercetări şi adăugîndu-le altele făcute în Olanda chiar, acelaşi învăţat declară că nu se pot stabili la creier caractere distinctive de rasă, nici chiar variaţii care, prin frecvenţa lor, să îngăduie posibilitatea unor „diagnoze etnografice“ [3]. La concluzii analoage a ajuns un alt antropolog olandez, Mall, comparînd zece creieri de negri cu zece de europeni; nici din punctul de vedere al mărimii, nici din acela al formei, n-a putut stabili între ele deosebiri

[1] Fr. Hertz, *Rasse und Kultur*, p. 51, nota 32.
[2] *Archiv für Rassen und Gesellschaft-Biologie*, Bd. VII, 1910, p. 564.
[3] *Jahrseberichte für Anatomie*, III/2, 1911, p. 868.

esențiale. S-a constatat de asemenea, că japonezii au un creier mai mic, ca volum, decît acela al patagonilor. Welcher, examinînd creierii cîtorva „mulatri" ieșiți din încrucizarea negrilor din Africa orientală cu germanii, a constatat că erau mai mari și decît ai unora și decît ai altora. La patru creieri de eschimoș, Hurdlicka, șeful serviciului antropologic american, a găsit, nu numai greutăți superioare, dar și circumvoluțiuni mai numeroase, mai accentuate, mai adînci decît se pot constata, în medie, la creierii popoarelor civilizate. Virchow, Martin și Seitz au examinat, în sfîrșit, creierii fuegienilor, din insulele cunoscute situate la extremitatea sudică a continentului american, cari sunt de regulă considerați ca stînd pe cea din urmă treaptă a civilizației. Și rezultatele la care au ajuns au fost surprinzătoare. Creierii acelor primitivi ce se deosebesc de-abia de animale au o greutate care îi pune alături de aceia ai europenilor. În raport cu statura — întrucît fuegienii sunt scunzi — greutatea creierilor poate fi chiar considerată, la ei, ca superioară aceleia ce se poate constata la popoarele civilizate. În sfîrșit, Buschan, antropologul german cunoscut, susține că, după dimensiunile interioare ale craniilor, germanii trebuie să aibă un creier mai mare decît negrii africani și australieni, dar adaugă că ei sunt întrecuți, din acest punct de vedere, de chinezi, care trebuie să aibă un creier și mai mare [1]. El subliniază apoi mai departe, pe baza unui bogat material de observări de felul celor citate mai sus, insuccesul tuturor încercărilor ce s-au făcut pînă acum de a deosebi rasele după dimensiunile și caracterele anatomice ale creierului [2].

[1] *Menschenkunde*, p. 160.
[2] *Ibid.*, p. 206.

Să trecem acum la cel mai aparent din caracterele distinctive ale raselor, la pigmentația tegumentară, care servă și astăzi de „fundamentum divisionis" pentru împărțirea oamenilor în albi, galbeni și negri. Precum am relevat-o mai sus, „pielile roșii" au încetat, încă de la Florens și Gobineau, de a mai alcătui o a patra rasă. Vom lua cunoștință, cu această ocazie, și de motivele care au făcut pe antropologi să nege că ar exista un pigment special la „indienii" americani sau — cum li se mai zice cu un termen mai nou, — la „amerinzi", despre cari se pretindea la început că ar fi avînd pielea de culoarea roșie. Cei mai mulți antropologi consideră astăzi pigmentația tegumentară diferită a diferitelor rase ca produsă, în fond, de una și aceeași materie colorantă, ce se acumulează numai în cantități diferite din regiunile sub-epidermice, dînd astfel naștere unor nuanțe diferite ale pielii. Materia colorantă unică de care e vorba este așa numitul „pigment ganular" galben-castaniu, pe care microscopul îl descopere cu ușurință. Deosebirea dintre albi, galbeni și negri stă numai în cantitatea diferită din acest pigment, comun, care se găsește acumulată sub epiderma lor. Din acest punct de vedere, albii sunt, propriu vorbind, galbeni foarte deschiși. Cantitatea de pigment pe care o posedă ei fiind foarte mică, sîngele care circulă în vasele capilare modifică coloarea galbenă foarte deschisă pe care ar trebui s-o ia, prin transparență, epiderma lor și îi dă coloare așa-numită „albă". Dovadă că e așa, e faptul că la cadavrele oamenilor albi, la care sîngele nu mai circulă în vasele capilare, coloarea pielii ia nuanța pe care, din punctul de vedere al pigmentației naturale, ar trebui s-o aibă totdeauna, devine adică galbenă. În cazurile extreme, în care pigmentul, înlăuntrul rasei albe, nu mai există decît în canti-

tăți „disparente", avem așa numitul „albinism". Nu numai pielea, ci și părul iau în adevăr culoarea albă, iar irisul ocular pare decolorat. La rasa galbenă, pigmentul granular se găsește în cantități mai mari, așa încît poate arunca pe planul al doilea influența sîngelui din vasele capilare ce tinde, cum am văzut la albi, să modifice culoarea epidermei. Dovadă că e așa, e faptul că nuanța trandafirie ce o prezintă uneori, la oamenii albi, pielea, mai ales a obrazului, nu apare mai niciodată la oamenii galbeni. La rasa neagră, cantitatea de pigment e maximă și dă epidermei lor culoarea închisă cunoscută, care nu este „neagră" în înțelesul adevărat al cuvîntului, ci numai un „cafeniu" mai mult sau mai puțin întunecat. În sfîrșit, rasa „roșie" este în fond o rasă galbenă, care ocupă o poziție intermediară între cea astfel numită și cea neagră. Virchow, care a examinat pe „indienii" din America de Nord, susține că pielea lor e departe de a avea culoarea roșie-arămie, ce i se dă uneori, în unele cărți ilustrate de geografie; este, pur și simplu, galbenă-murdară. Între „indienii" americani și galbenii propriu-ziși din Asia ar exista astfel numai o deosebire de nuanță.

E acum întrebat, de unde vin aceste deosebiri de pigmentație la diferitele rase ? Răspunsul la această întrebare ne-ar putea permite să nu ne explicăm și variațiile de coloare, nu numai, înlăuntrul aceleiași rase, dar și înlăuntrul aceleiași popoare, unde ele se produc de asemenea, pe o scară destul de întinsă. Observări străvechi au arătat că coloarea oamenilor stă într-o legătură vizibilă cu clima. Și fiindcă colorile mai închise apăreau mai totdeauna la locuitorii din regiunile mai calde, s-a crezut că elementul determinant al pigmentației era temperatura. Astăzi știm însă că acest element este

lumina. Dovadă e faptul că „fochiștii" de pe vapoare sau „suflătorii," din fabricile de sticlă, cari lucrează în încăperi supraîncălzite dar nu prea luminoase, nu capătă colori mai închise decît muncitorii cu brațele, cari lucrează în aer liber, adică în plină lumină, deși la temperaturi mai scăzute. De altfel, indienii din America și negri africani, care trăiesc la aceleași latitudini, adică în regiuni deopotrivă de calde, nu au pielea deopotrivă de închisă, iar eschimoșii, care trăiesc în regiuni foarte reci, sunt departe de a fi albi. Rolul hotărîtor îl joacă, în ceea ce privește pigmentația, razele ultraviolete ale spectrului solar. Dovadă e faptul că, supusă acțiunii acestor raze, pielea oamenilor albi poate lua foarte repede o coloare destul de închisă.

Antropologii cred astăzi că pigmentul care se adună în cantități mai mari sub epiderma oamenilor de culoare mai închisă, este, în esență, un mijloc de apărare a organismului lor în contra acțiunii chimice a razelor ultraviolete [1]. Grație pigmentării lor mai intense, negrii nu mai sunt incomodați de acțiunea prea vie, din regiunile tropicale și ecuatoriale, a luminii solare. În același timp, pigmentația favorizează transpirația ceea ce le permite să suporte și temperaturile, prea ridicate, din acele regiuni; pielea lor este în permanență umedă iar evaporația o răcorește necontenit. Negrii pot astfel să suporte, fără să aibă nimic de suferit, intensități de lumină și niveluri de temperatură care asupra oamenilor albi au o acțiune nu numai dăunătoare dar chiar și mortală, cum se întîmplă uneori, în cazu-

[1] Cf. Bälz, în *Verhandlungen der Berliner Gesselschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1901, p. 204.

rile de congestii cerebrale produse de insolație. S-a tras de aici concluzia că coloarea atît de închisă a pielii a fost produsă, la negri, de necesitatea adaptării cu condițiile de viață și a fost favorizată de selecțiunea naturală. Dovada „filogenetică" o constituie faptul că copiii negrilor au la naștere pielea mult mai deschisă, aproape de aceeași nuanță cu pielea europenilor sudici, a italienilor bunăoară sau a grecilor. Numai treptat, într-un interval ce variază de la cîteva luni pînă la trei ani, ajung, apoi, să ia culoarea închisă a părinților. După principiul evoluționist cunoscut însă, ontogeneza reproduce pe scurt fazele filogenezei; individul trece adică la început prin fazele prin care a trecut, în evoluție, specia sa. Trebuie dar să presupunem că varietatea neagră a speciei omenești n-a avut la origine pielea atît de închisă cît o are astăzi, sau a avut-o chiar albă. Că coloarea neagră e un rezultat al adaptării, cu toate foloasele biologice pe care le implică un asemenea fenomen, ne-o arată faptul că, dintre populațiile africane, cele mai puțin rezistente la condițiile climaterice ale continentului sunt cele care au colori mai puțin închise, ca hotentoții și boșimanii, din sudul lui, care sunt mai mult galbeni decît negri. Ei sunt mult mai expuși la insolație și la celelalte neajunsuri ale climei tropicale. Spre a se apăra în contra primejdiilor la care îi expune pigmentația lor insuficientă, atît hotentoții cît și boșimanii, obicinuiesc a se unge cu grăsimi amestecate cu negru de fum. Și e curios faptul că același obicei există și la populații ce trăiesc în regiuni climaterice cu totul opuse — la samoiezi, la eschimoși, la fuegieni. Intensitatea luminii, directe sau reflectate de zăpezi și ghețuri face necesară și la ei o asemenea reparație artificială a

insuficienței lor pigmentații, naturale, deși coloarea lor e destul de închisă.

Valoarea pigmentației, ca fenomen de adaptare, ne-o mai arată și faptul cunoscut că europenii albi care se stabilesc în Africa se „înnegresc" mult mai repede decît se „albesc" negrii africani ce ajung să trăiască în Europa. Explicarea acestui fapt e foarte simplă. Coloarea deschisă a pielii le e dăunătoare europenilor ce se stabilesc în Africa ; schimbarea ei se arată astfel nu numai necesară, dar și urgentă pentru buna lor stare. Dimpotrivă, coloarea închisă a negrilor ce trăiesc în Europa nu le aduce nici o vătămare, și arătîndu-se indiferentă din punctul de vedere al utilității organice, nu este nici necesar, nici urgent, ca ea să se schimbe, neapărat și imediat. Ea se schimbă totuși, încetul cu încetul, sub acțiunea factorilor fizici respectivi. Negrii ce trăiesc în zonele temperate capătă cu vremea o coloare mai deschisă, devenind mai mult gălbui. Explicarea este că organismul lor, în noile condiții de viață, nu mai are nevoie de o cantitate atît de mare de pigment subepidermic. Și se știe că organele sau, în genere, formele biologice inutile scad totdeauna: cele dintîi se atrofiază, cele din urmă se atenuează; iar dacă procesul continuă timp de mai multe generații, ele pot dispărea cu desăvîrșire. Un fenomen analog se poate observa în regiunile tropicale sau ecuatoriale. Pădurile virgine din centrul Africei adăpostesc, bunăoară, triburile „pigmeilor", a căror coloare e mai deschisă decît aceea a negrilor propriu-ziși din regiunile învecinate. Explicarea trebuie căutată, pe de o parte în umbra deasă ce domnește în acele păduri și care micșorează considerabil acțiunea luminii solare, iar pe de alta în coloarea verde a frunzișului lor care absoarbe razele chimice ale spectrului. Există totuși în Africa, în apro-

pielea ecuatorului, și populații (waganda, sandeh etc) a căror coloare mai puțin închisă nu se poate explica prin aceste cauze, regiunile în care trăiesc ele nefiind acoperite cu păduri. Trebuie să lucreze acolo alți factori ce n-au putut fi încă descoperiți. Sunt poate aceiași factori, încă necunoscuți, cari și în alte regiuni reduc pigmentația pînă la proporții considerate de către unii ca patologice și care dau naștere așa-numitului „albinism". În Rusia, bunăoară, între Niemen și Nipru, în regiunea mlaștinilor Rokitno, albinismul nu mai este o excepție, așa cum poate apărea, izolat, orișiunde, ci devine regulă generală, nu numai la oameni ci și la animale. Ba chiar și plantele par a suferi aceeași influență decolorantă a naturii. În ce rezidă însă această influență — în pămînt, în apă, în aer — și care anume sunt cauzele ei, nu se știe încă. Constatarea acestui fapt a făcut, în orice caz, pe unii antropologi, în frunte cu Poesche, să pună originea arienilor cu pielea albă, cu părul și ochii de colori deschise, în sud-vestul Rusiei.

Cauze analoage cu cele din părțile împădurite ale Africei ecuatoriale ne pot explica și coloarea mai deschisă a „indienilor" din regiunile corespunzătoare, ca latitudine, ale Americei. Tocmai în acele regiuni se află imensele păduri din jurul marelui fluviu al Amazoanelor. Indienii ce trăiesc în umbra lor au o coloare mai deschisă, deși se deosebesc mai puțin de restul indigenilor americani decît se deosebesc locuitorii pădurilor din jurul fluviului Congo de restul negrilor africani. Este în adevăr izbititor faptul că indienii din cele două Americi, de nord și de sud, deși răspîndiți în regiuni atît de diferite din punctul de vedere al latitudinii geografice și, prin urmare, al climei, al florei și faunei etc., au totuși o coloare mai puțin diferită, dacă nu chiar mai uni-

formă, decît negrii din Africa. Acest fapt se explică după unii prin întinderea mult mai mare, spre nord și spre sud, a continentului american decît a celui african. Trăind sub latitudini diferite și în condiții diferite, coloarea indigenilor a trebuit să varieze, la început, mai mult. Dar continuitatea teritorială a celor două Americi, permițînd migrațiile și amestecurile triburilor indigene de colori deosebite, a dus, în decursul unor perioade de timp pe care trebuie să ni le închipuim ca întinzîndu-se foarte departe în trecut, la o relativă atenuare a nuanțelor extreme și la coloritul mai mult sau mai puțin uniform de astăzi. Această acțiune moderatoare a migrațiilor și încrucișerilor a fost poate mai redusă în Africa, unde indigenii, cum vom vedea mai departe, nu par a fi fost atît de mobili ca cei americani. Cu aceasta ajungem însă la principala cauză de variație a pigmentațiilor dobîndite sub acțiunea factorilor climaterici. Această cauză a fost încrucișarea necontenită și care a luat uneori proporții mari, a diferitelor grupări de oameni de pe suprafața pămîntului. Asupra acestui factor de variație și a modului cum a trebuit să lucreze în timpurile preistorice, protoistorice, și istorice, vom arunca o privire mai cuprinzătoare în capitolul următor. Pînă atunci, însă, trebuie să mai examinăm, în cîteva cuvinte, coloarea părului și a ochilor, care au fost considerate de asemenea ca alcătuind caractere distinctive ale raselor.

Afară de coloarea pronunțat roșie a părului, care e rară și pare a presupune un pigment special, colorile obicinuite, de la blond pînă la castaniu și negru, sunt variații de nuanțe ale uneia și aceleiași pigmentații. Dovadă e faptul că, în marea majoritate a cazurilor, coloarea părului e mai deschisă la începutul vieții și se închide apoi treptat. Chiar

și la negrii africani, copiii nou-născuți au părul castaniu, neted și mătăsos; numai după cîtva timp, în termen mediu după doi-trei ani, părul lor devine negru, creț și aspru. La europeni, cei mai mulți copii au la naștere părul blond deschis; unii păstrează această coloare și mai tîrziu, și anume cei ce aveau la început părul foarte deschis, aproape alb; la cei mai mulți însă, părul ia cu timpul colori mai închise. Pfitzner a calculat și procentele acestor schimbări. După el, numai 25% din oameni păstrează totdeauna coloarea părului pe care a avut-o în primii doi ani ai vieții; 75% și-o schimbă încetul cu încetul, trecînd de la blond la castaniu sau chiar la negru. In Alsacia, bunăoară, unde acest antropolog și-a făcut majoritatea observărilor, procentul copiilor ce se nasc cu părul negru e de 0% (zero la sută); cu părul blond se nasc 92% copii de sex masculin și 82% de sex femenin; din aceștia, își păstrează coloarea pînă la maturitate 20% din cei dintîi și 13% din cei din urmă; ceilalți iau colori mai închise. Pînă la coloarea pronunțată neagră ajung însă numai 15% din bărbați și 12% din femei [1]. Aceste schimbări de coloare nu se opresc decît de-abia pe la 40 de ani, așa încît numai de la această virstă înainte pigmentația capilară ar putea fi considerată ca un semn distinctiv de rasă. Lenz însă crede că schimbările de coloare de care e vorba atîrnă și de variații individuale ale unora din glandele endocrine, ceea ce mărește încă nesiguranța cu privire la valoarea lor, ca semne de acest fel [2]. Că colorea părului mai stă în legătură și cu condițiile cli-

[1] Cf. *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie*, Bd. I, p. 343 și Bd. III, p. 507.

[2] Fr. Lenz, *Muss das Nachdunkeln der Haare als Dominanzwechsel aufgefast werden?* în *Archiv für Rassen und Gesellschaftsbiologie*, Bd. XVI.

materice, ne-o arată faptul că, în regulă generală, colorile deschise sunt mai frecvente în părţile reci, iar cele închise în părţile calde ale suprafeţei pămîntului. Cu aceleaşi condiţii pare a sta în legătură şi structura părului. Ranke a arătat că în Africa părul europenilor începe după cîtva timp a se încreţi, ca al indigenilor. Legătura cu mediul a structurilor capilare o dovedesc şi alte fapte, nu antropologice, ci zoologice care au ca atare o valoare biologică mai accentuată. În regiunea Angorei, bunăoară, nu numai oile şi caprele, care sunt vestite prin finefea lînei lor, ci şi cîinii şi pisicile au părul mai lung şi mai mătăsos ca în alte părţi, ceea ce indică, evident, un complex de cauze fizice comune, aparţinînd mediului. Tocmai de aceea Ranke nu împărtăşeşte părerea unora dintre antropologi că structurile capilare ar avea de asemenea o valoare distinctivă pentru rasele omeneşti [1]. În fruntea celor ce dau acestor structuri o însemnătate deosebită stă antropologul englez Haddon, care le pune chiar la baza unei clasificări a raselor [2]. Oricum se vor rezolva aceste controverse, faptul că nici pigmentaţiile, nici structurile capilare nu atîrnă numai de ereditate şi nu variază numai prin încrucişări, aşa cum ar pretinde teoria specificităţii raselor, ne dovedeşte că valoarea lor, din punctul de vedere ce ne preocupă, e numai relativă.

În sfîrşit, ca şi culoarea părului, aceea a ochilor se schimbă de asemenea cu vîrsta. Cei mai mulţi copii au la naştere ochi de o coloare mai deschisă decît cea pe care ajung s-o ia mai tîrziu. Pe de altă parte — şi acest fapt e mai important pentru problema noastră — coloarea ochilor nu e totdeauna

[1] *Der Mensch*, II, p. 202.

[2] *Les races humaines et leur répartition géographique*, tr. fr., p. 8—12.

ereditară. Jörgensen, în observările pe care le-a făcut asupra a 25 de familii din insulele Föröer, a constatat că, din 38 de cazuri în care ambii părinți aveau ochii albaștri, în 14, ceea ce ne dă un procent considerabil, copii aveau ochii căprui sau negri [21].

Impresia generală ce se desprinde din numeroasele fapte pe care le-am trecut în revistă este că toate caracterele fizice, considerate de antropologi ca deosebind diferitele rase de oameni, au o valoare foarte relativă. Această impresie ni se impune mai ales cînd considerăm variațiile caracterelor de care e vorba, la diferitele popoare europene, înlăuntrul maselor adică ce le alcătuiesc pe fiecare în parte. Caracterele distinctive ale „rasei" germane, bunăoară, ar fi, după autorii pe care i-am citat mai sus, dolichocefalia, statura înaltă, pielea albă, părul blond, ochii albaștri .H. St. Chamberlain a dat chiar acestui complex de caractere o expresie literară, de care s-a făcut mult caz altădată. „Ochii mari, strălucitori, de coloarea cerului; păr auriu; statura gigantică, proporție armonică a musculaturii; craniu lunguieț, întins înainte, în afară de linia circulară a comodității animalice, de un creier în veșnică pulsație, chinuit de nostalgie ; figură înaltă, formată de o viață sufletească ridicată, ca sediu al manifestărilor ei" — iată portretul germanului de „rasă" [22]. Cîți germani seamănă însă cu acest portret ? Nu putem reveni asupra celor ce am zis mai sus cu privire la forma capului. Din acest punct de vedere, care e deosebit de important, cei mai mulți germani nu corespund tabloului zugrăvit de Chamberlain. Din punctul de vedere al colorilor — a

[1] Cf. *Zentralblatt für Anthropologie*, Bd. VII, 1903.
[2] H. St. Chamberlain, *Die Grundlagen des XIX-ten Jarhunderts*, 2-te Aufl., p. 496.

pielii, a părului, a ochilor — iarăși nu. După marea anchetă făcută asupra copiilor de școală, la care ne-am referit în capitolul precedent, cei cu pielea albă, cu părul blond, cu ochii albaștri sunt în minoritate ; procentul lor e numai de 31,8%. Și mai trebuie să ținem seamă și de faptul, pe care l-am relevat de asemenea, că copiii au totdeauna colori mai deschise decît adulții. După Pfitzner, pe care l-am citat mai sus, numai un sfert din copiii ce se nasc blonzi păstrează totdeauna această nuanță ; trei sferturi dintr-înșii iau colori mai închise, de la castaniu pînă la negru. Nu e dar de mirare că unii învățați, discutînd portretul celebru al „rasei" germane, așa cum l-a zugrăvit Chamberlain, declară categoric că cei mai mulți din germanii de astăzi nu posedă caracterele distinctive dintr-însul sau le posedă numai în parte, așa încît ar trebui considerați ca fiind de origine streină sau, în cel mai bun caz, ca bastarzi ieșiți din încrucișări de rase diferite [1].

Ne mai rămîne acum să cercetăm, ceva mai de aproape, care a putut să fie originea variațiilor atît de numeroase și atît de mari ale caracterelor morfologice, pe care am fost siliți să le constatăm. Am putea să ne punem pe terenul, strict biologic, al neolamarkismului contimporan și să le considerăm ca produse, pur și simplu, de variațiile mediilor geofizice respective. Pe lîngă dificultăți însă, pe care le-am întrevăzut deja mai sus, ne-am angaja în acest caz prea mult în grava și complicata controversă biologică a neolamarckismului, în care este evident că nu putem intra aici. Ne vom mărgini dar să examinăm, ceva mai amănunțit, aspectul deja indicat al problemei ce ne preocupă, să considerăm

[1] Așa, bunăoară, Fr. Hertz, *Rasse und Kultur*, p. 74.

adică variațiile de care e vorba ca fiind, poate, mai mult un efect al încrucișerilor ce s-au produs, în decursul timpurilor, între diferitele categorii de oameni. Aceste încrucișeri le vom studia în capitolul următor.

Capitolul V

ÎNCRUCIȘĂRILE RASELOR

I. Dacă ne-am mărgini să considerăm amestecurile etnice așa cum se produc sub ochii noștri, la națiunile civilizate de astăzi, nu ne-am putea face o idee, nici măcar aproximativă, de proporțiile pe care le-a luat acest fenomen altădată, la populațiile primitive din timpurile preistorice. Din nefericire, din acele timpuri, atît de îndepărtate de noi, nu ne-au rămas — afară de resturile de oseminte, de unelte și de arme, pe care le scot la iveală săpăturile arheologilor — mărturii mai amănunțite și mai precise cum sunt, pentru timpurile istorice, documentele scrise. Ca să ne putem dar închipui ce a trebuit să fie pe atunci fenomenul de care e vorba, n-avem alt mijloc decît să aruncăm o privire asupra a ceea ce se întîmplă la sălbaticii de astăzi, din Africa, din America și din Australia.

Ceea ce a izbit pe toți etnografii cari s-au ostenit să cerceteze pe acești enigmatici reprezentanți actuali ai omenirii de altădată, a fost excesiva mobilitate a celor mai mulți dintr-înșii. Pe cînd popoarele civilizate își au viața legată de un anumit teritoriu pe care marile lor mase rămîn așezate în

chip statornic, chiar cînd unii din cei ce le compun îl părăsesc, individual, triburile primitive de astăzi sunt în necontenită mişcare, cu întreaga lor alcătuire. Ratzel, bunăoară, ne povesteşte că unii din „indieni" se deplasează cu cîte 1 500—2 000 kilometri în cîţiva ani, în căutarea „bizonilor" sau boilor sălbatici din America de Nord [1]. Tot el relevă faptul că triburile bantu ale negrilor africani s-au răspîndit, în timpul relativ scurt de cînd se fac asupră-le cercetări etnografice, peste 40° de latitudine, ceea ce reprezintă mai mult de jumătate din întinderea totală a continentului respectiv, de la nord la sud [2]. Ca exemplu extrem de mobilitate ne dă în sfîrşit acelaşi învăţat faptul că populaţiile malaieze şi polineziene s-au întins pe o suprafaţă ce depăşeşte 210° de longitudine şi 80° de latitudine într-un interval ce, după toate probabilităţile, n-a trecut de cîteva veacuri [3].

Care sunt cauzele acestei extreme mobilităţi a populaţiilor primitive ? Potrivit cu starea lor foarte înapoiată, acele cauze trebuie să fie mai mult de natură biologică, privind adică satisfacerea nevoilor elementare ale vieţii vegetative, cum sunt hrana şi reproducerea. Din punctul de vedere al mijloacelor de existenţă, oamenii primitivi sunt mai mult vînători, pescari şi păstori. Numeroşi sunt şi cei ce trăiesc cu rădăcinile, cu tuberculele, cu fructele, pe care le produc în mod natural, fără intervenirea lor, unele din plantele sau unii din arborii regiunilor respective. Mai puţin numeroşi sunt agricultorii, cari cultivă anume pămîntul, pentru ca să obţină anumite produse ale lui. Aceştia din urmă sunt mai statornici. Cultura pămîntului presupune unele îmbu-

[1] *Völkerkunde*, I, p. 568, 593.
[2] *Op. cit.*, II, p. 191, 201
[3] *Ibid.*, I, p. 150, 162.

nătăţiri prealabile, ca defrişarea sau desţelenirea, curăţirea terenului defrişat sau desţelenit de rădăcini şi de pietre, drenarea, împrejmuirea etc. Toate aceste operaţii leagă pe cei se s-au ostenit să le întreprindă de bucăţile de pămînt pe care le-au realizat şi pe care nu le părăsesc decît numai cînd schimbări considerabile — ale climei, ale solului etc. — îi silesc s-o facă. Ceilalţi sunt însă, mai toţi, în veşnică mişcare. Un trib sălbatic, ce vînează cîtva timp într-o anumită regiune, provoacă destul de repede împuţinarea animalelor respective, fie pentru că nu se mai reproduc în mod suficient, fie pentru că fug, căutîndu-şi adăpostul în alte părţi mai sigure pentru ele. Tribul respectiv e astfel nevoit, după cîtva timp, să se pună în mişcare ca să găsească alte regiuni mai bogate în vînat. Acelaşi lucru se întîmplă, pentru aceleaşi motive, cu pescarii. Păstorii sunt, e drept, ceva mai legaţi de regiunile potrivite pentru păşunat. Dar fiindcă în stepele în care locuiesc ei de obicei iarba e rară, turmele lor, mai ales dacă se înmulţesc, trebuie să-şi schimbe din cînd în cînd păşunile, — ceea ce deplasează încetul cu încetul şi triburile de acest fel. Ratzel zice că în stepe, chiar şi în anotimpul cel mai favorabil vegetaţiei, turmele trebuie să-şi schimbe locul de păşunat din 15 în 15 zile, înaintînd, la fiecare dată, cu cîte 10—15 kilometri [1]. Cît fac aceste deplasări, adăogîndu-se unele altora, într-un timp mai îndelungat, se poate vedea cu uşurinţă.

La aceste cauze de mobilitate se mai adaogă apoi încă una. La foarte mulţi sălbatici reproducerea este exogamă. Bărbaţii îşi iau adică femei din alte triburi. Acest obicei îşi are poate originea în faptul că sălbaticii trăiesc în grupe puţin numeroase — aşa

1 *Op. cit.*, III, p. 36.

numitele clanuri — în care toți se consideră ca înrudiți, fie prin sînge, fie din punct de vedere religios, prin totem-ul comun. Interdicția căsătoriei între membrii fiecărei grupe s-a întins apoi de la clan la trib. Dacă explicarea acestui fenomen e anevoioasă, constatarea lui e mult mai ușoară. După Westermarck, exogamia e foarte răspîndită la mai toate categoriile de oameni [1]. Chiar și la popoarele civilizate din Europa există, în unele părți, obiceiul ca țăranii să-și ia nevestele din alte sate decît ale lor. Cînd intervine în sfîrșit războiul, exogamia poate lua proporții masive. Spaniolii, cînd s-au stabilit în Antile, au găsit pe alocurea femeile vorbind altă limbă decît bărbații ; explicarea era că unele din acele insule fuseseră cucerite mai nainte de caraibi cari, învingînd pe indigenii aruak, le luaseră femeile. Obiceiul acesta s-a putut constata, ca urmare a războiului, mai pretutindeni. Dacă la începuturile istoriei romanilor găsim faimoasa răpire a sabinelor, mai tîrziu, în timpul luptelor cu germanii, găsim, mai ales în provinciile nordice, numeroase sclave provenind din diferitele lor triburi. Sub împăratul Claudiu bunăoară, după înfrîngerea goților, fiecare soldat roman a primit cîte una sau două din femeile lor. Cît despre întinderea și adîncimea efectelor pe care le-au produs războaiele, din punct de vedere al amestecurilor etnice, ne pot lămuri originea străveche și frecvența aproape continuă a acestor conflicte violente între diferitele grupe de oameni.

Săpăturile arheologice descoperă, în adevăr, mai pretutindeni, în puținele resturi lăsate de omenirea preistorică, alături de uneltele necesare pentru conservarea vieții, arme ce serveau la distrugerea ei. Fără îndoială, acele arme erau utilizate mai întîi și

[1] *Geschichte der menschlichen Ehe*. p. 310.

mai mult la vînătoare, pentru uciderea animalelor cu care se hrăneau cei ce le mînuiau. Dar ele erau întrebuințate, desigur, destul de adesea, și în lupte asemenea cu războaiele de mai tîrziu. N-avem nici un motiv să credem că oamenii erau pe atunci mai buni decît sălbaticii de astăzi, care sunt destul de răi. Ratzel citează un cuvînt caracteristic al lui Livingsone, cunoscutul explorator. Cerînd o dată informații unui indigen african ce îi servea de călăuză, asupra unei regiuni învecinate și a locuitorilor ei, el i-a răspuns că apele și cîmpurile le cunoaște destul de bine, pe locuitori însă mai puțin. Și i-a explicat și de ce : lucrurile nu sunt dușmănoase, oamenii însă da ; lucrurile nu fac nici un rău, oamenii însă mult [1]. Etnograful german crede că numai duritatea excesivă a luptei pentru existență la aceste populații atît de înapoiate poate explica ostilitatea instinctivă și adîncă cu care orice trib privește pe orice „strein" care pune piciorul pe teritoriul său, vînează pe el, mănîncă din fructele lui sau bea apă din izvoarele pe care le cuprinde. Iar numărul membrilor fiecărui trib fiind foarte mic, numărul „streinilor" e firește foarte mare. De unde o ostilitate generală și permanentă, cu lupte aproape necontenite. E caracteristic faptul că mai niciodată sălbaticii nu umblă, în regiunile lor, fără arme. Ratzel reproduce în cartea sa fotografia unui negustor de pește din Africa centrală care, umblînd să-și vînză marfa, purta cu el sulița, arcul și săgețile, ceea ce, după noțiunile noastre, ar fi trebuit să fie cu totul de prisos. Și ca să ne arate pînă unde merge dușmănia fiecărui trib față de celelalte, etnograful german citează un cuvînt al cunoscutului explorator Cook : dacă ar fi ascultat pe indigeni, ar fi trebuit să nimicească întreaga

[1] *Völkerkunde*, I, p. 93.

populație a regiunii, fiindcă în fiecare sat i se cerea să distrugă satele vecine [1]. Aceste cereri naive se întemeiau pe credința pe care o aveau la început cei mai mulți sălbatici, că exploratorii, ale căror arme îi impresionau atît de mult, aveau puteri nelimitate.

De altfel, tocmai din cauza deplasărilor necontenite, ale căror cauze le-am văzut, triburile primitive trebuiau, în mod inevitabil, să intre în conflict unele cu altele. Noii veniți într-o regiune oarecare se loveau de rezistența celor ce o ocupau de mai nainte și care se așezaseră vremelnic acolo fiindcă găsiseră ceea ce le trebuia. Ei își apărau dar cu armele ceea ce am numi astăzi „drepturile cîștigate"; locurile în care vînau, cîmpurile pe care le cultivau. Iar luptele, care se dedeau la început între grupe foarte puțin numeroase, aveau ca urmare stîrpirea bărbaților din tribul învins, femeile, care erau cruțate, erau luate ca pradă, servind în bună parte la reproducere.

În sfîrșit, schimbările fizice care se produceau din cînd în cînd, în unele din regiunile locuite de populațiile primitive, determinau de asemenea dislocări ale lor, chiar și ale celor ce se deprinseseră cu viața sedentară. Așa erau cataclismele naturale : cutremurele de pămînt, care dărîmau uneori sate și orașe întregi, prebășirile de terenuri, care aveau aceleași efecte, erupțiile vulcanice, care acopereau cu cenușe sau cu lavă teritorii ce deveneau astfel improductive, și nu trebuie să uităm că „activitatea vulcanică" a globului terestru, cum zic geologii, a fost mult mai mare altădată decît e astăzi. Un rol însemnat au jucat, din acest punct de vedere, inundațiile ; ele luau uneori, din cauze pe care nu le cunoaștem, proporții ce le făceau să rămînă multă vreme în aminti-

[1] *Op. cit.*, I, p. 91.

rea popoarelor. Așa a fost „potopul" de care vorbea *Biblia* mozaică și a cărui legendă se găsea și în literatura altor popoare vechi din sud-vestul Asiei. O cauză mai generală de migrații au fost în fine schimbările climaterice mai întinse, ca cele ce s-au produs în perioada glaciară și care au interesat, după toate probabilitățile, întreaga emisferă boreală. Scăderea considerabilă a temperaturilor, în părțile nordice ale continentului asiatic și ale celui european, pare a fi dezlănțuit marile exoduri care au constituit, după unii, primele dislocări ale „blocului" arian primitiv. În vechea literatură religioasă iraniană se văd, destul de limpede, urmele acestei schimbări climaterice și ale consecințelor ei. Vorbind de aceste urme, într-una din lucrările sale, Jacques de Morgan zice : „*Avesta* ne arată pe arieni fugind dinaintea manevrelor principiului rău, care îngheța necontenit și făcea cu neputință de locuit țările pe care Ahuramazda le crea pentru ei. Această veche tradiție este, fără teamă de greșeală, o indicație a cauzelor întregei migrații ariene" [1]. Alții credeau, cum am văzut, că populațiile albe din centrul Asiei, cărora li s-a dat acest nume atît de discutat, s-au pus toate în mișcare sub presiunea populațiilor galbene ce înaintau, din nord-estul continentului către sud-vestul lui, venind din America de nord. Orice hartă a perioadei glaciare ne poate arăta că, după întinderea actuală a urmelor lăsate de ghețari, America de nord a avut să sufere mai mult frigul de atunci decît Asia care a avut să sufere ea însăși mai mult decît Europa. S-ar putea deci, dacă ipoteza de care vorbim e adevărată, ca schimbarea generală a climei din emisfera boreală, din perioada glaciară, să fi provocat o deplasare generală a

[1] *Les civilisations primitives*, p. 163.

populațiilor primitive care s-au împins astfel unele pe altele, de la nord-est către sud-vest, din America de nord în Asia și din Asia în Europa, probabil și în Africa de nord.

Căci, în adevăr, la început migrațiile nu rămîneau mai niciodată izolate. În mersul lor, populațiile ce se deplasau împingeau înaintea lor altele, care, văzîndu-se incomodate în teritoriile pe care le ocupau, se puneau și ele pe drum, în căutarea altora mai sigure. Mobilitatea trebuie să fi fost în timpurile preistorice mai mult sau mai puțin generală, cum este aproximativ astăzi la indienii americani sau la negrii africani. Această mobilitate a fost poate cauza de căpetenie pentru care sălbaticii aceștia n-au ajuns să formeze state. Relevînd acest fapt pentru negrii din Africa, Ratzel îi mai adaugă o explicare, referindu-se la acea ostilitate organică și permanentă de care vorbeam mai sus. Din pricina ei, chiar și la triburile sedentare, războaiele nu duc la cuceriri și integrări de teritorii, ci numai la exterminarea triburilor învinse sau, în cel mai bun caz, la exodul lor. Firește, obstacolele geografice au limitat, mai mult sau mai puțin, mobilitatea populațiilor primitive, din timpurile preistorice. Unele numai vremelnic ; așa au fost fluviile, lacurile, lanțurile de munți, peste care populațiile puse în mișcare izbuteau să treacă în cele din urmă. Altele mai statornice ; așa au fost mările și oceanele, peste care multă, foarte multă vreme, trecerea n-a fost posibilă. Această din urmă dificultate a fost poate cauza care a făcut din Europa continentul cu populația cea mai deasă — și mai amestecată. Nu știm, firește, nici măcar aproximativ, în ce direcții s-au făcut deplasările populațiilor primitive din timpurile preistorice. Dacă însă

e adevărat că America de nord a suferit mai mult de frig în perioada glaciară și că populațiile ce trăiau pe pămînturile asiatice s-au pus și ele în mișcare, din aceeași cauză, către apus, putem zice că această orientare împingea, treptat, omenirea preistorică într-o direcție ce își găsea punctul final în Europa. Dincolo de acest continent se întinde însă Oceanul Atlantic, peste care nu se mai putea trece. Oricît ar fi fost de ipotetică în timpurile preistorice, orientarea de care vorbim a devenit la începutul timpurilor istorice destul de vizibilă iar la sfîrșitul Antichității a devenit manifestă; barbarii ce năvăleau în Europa, venind din Asia, se îndreptau, atunci, de la răsărit către apus [1]. Aceste ultime migrații n-au mai putut împinge înainte populațiile pe care le găseau în drumul lor, nu numai fiindcă Europa era, cum s-a zis, un „fund de sac" ce nu mai îngăduia deplasarea, ci și fiindcă popoarele europene, cu o civilizație înaintată, deveniseră sedentare. Aceste cauze diferite au făcut ca populațiile ce au venit, după vremuri, pe pămîntul european, pe care le atrăgea o climă mai puțin excesivă și un sol mai productiv, să se suprapună și să se amestece, mai mult ca orișiunde. Asupra acestui fenomen vom reveni însă mai departe.

II. Nu putem cerceta acum în ce chip micile grupuri omenești din timpurile preistorice, care au trebuit să fie veșnic în mișcare și veșnic în război unele cu altele, au ajuns să dea naștere popoarelor cu mult mai mari și cu mult mai stabile, pe care le găsim constituite la începutul timpurilor

[1] Asupra drumurilor pe care le-au urmat migrațiile popoarelor în timpurile istorice, a se vedea J. Brunhes et C. Vallaux, *La Géographie de l'Histoire.*

istorice. E probabil că constituirea lor a trebuit să fie precedată de anumite schimbări de obiceiuri, care au făcut ca unele triburi, adoptînd definitiv viața sedentară, să formeze nucleele în jurul cărora s-au grupat apoi, succesiv, altele ce renunțau de asemenea, treptat, la viața rătăcitoare. În anumite regiuni fertile, în care cultura pămîntului era ușoară și roadele lui îmbelșugate, triburile din prima categorie ajungeau cu vremea la o bunăstare ce trezea poftele celor din categoria a doua și le făcea să devină pentru ele centre de atracție.

Cît de precară trebuie să fi fost, în timpurile vechi, existența populațiilor ce rătăceau veșnic fără să-și lege soarta de anumite teritorii, ne-o poate arăta faptul că, astăzi încă, unii nomazi, din Asia sau din Africa, duc o viață neînchipuit de grea. E bunăoară impresionant modul cum ne descrie Ratzel traiul triburilor tibbu din Sahara orientală. Ele rătăcesc uneori cîte 20 de zile fără să găsească nimic de mîncare. Mizeria cumplită, la care le condamnă sărăcia extremă a mediului, le-a impus anumite reguli de răbdare și de abținere, pe care le urmează cu sfințenie. Cînd perspectivele sunt rele, fiecare tibbu trebuie să suporte foamea trei zile, înainte de a se gîndi să ia ceva în gură. Dacă a patra zi n-a găsit încă nimic, își scoate, după Richardson, sandala de la piciorul stîng, pe care o înmoaie sau o fierbe spre a o consuma. A cincea zi, dacă lipsa absolută persistă, poate utiliza și sandala de la piciorul drept. Zilele următoare, în sfîrșit, poate recurge la un mijloc ce nu e îngăduit de regulele amintite decît numai în cazurile de neapărată nevoie, atunci cînd rezistența lui vitală și-a atins limita. Culegînd oasele de animale ce se găsesc adesea în pustie, nenorocitul amenin-

ţat să moară de inaniţie le pulverizează — ceea ce e destul de lesne, răscoapte cum sunt de arşiţa soarelui african — şi, deschizînd vîna uneia din cămilele vii ale tribului, lasă să picure asupra prafului obţinut puţin sînge proaspăt. El formează astfel o pastă din care se înfruptă cu cea mai mare parcimonie, ca să-şi întreţină viaţa pînă cînd izbuteşte să găsească ceva de mîncare. Nu sunt desigur multe popoare, zice Ratzel, care să fi făcut, în aceeaşi măsură ca triburile de care e vorba, din nevoia de a suporta mai multă vreme foamea şi setea, o artă sau chiar o ştiinţă [1].

Nu e dar de mirare că nomazii, expuşi la atîtea riscuri grave, s-au învîrtit mai mult, cînd au avut putinţa, în jurul teritoriilor ocupate de populaţiile agricole, unde puteau găsi la nevoie, prădîndu-le, alimentele indispensabile. În prefaţa cărţii de mai multe ori citate, *Les races et l'histoire* a lui Pittard, directorul colecţiei *L'évolution de l'humanité* din care această lucrarea face parte, Henri Beer, zice că, în tot cursul istoriei vechi a popoarelor asiatice sau în genere a celor orientale, nomazii au trăit „eu merge des sédentaires" [2]. Ei au fost, în adevăr, piraţii uscatului ; prin incursiuni îndrăzneţe, punînd la contribuţie proviziile acumulate ale populaţiilor aşezate în chip statornic pe anumite teritorii, ei au căutat veşnic să-şi procure,

[1] *Völkerkunde*, III, p. 42. Ultimul cuvînt se referă la faptul că, spre a împiedica setea să ia proporţii prea chinuitoare, sălbaticii de care e vorba, cu toată căldura excesivă a regiunii în care trăiesc îşi învăluiesc cu grije gura şi nasul într cîrpe, care se umezesc puţin din cauza vaporilor de apă din aerul expirat de ei; dacă ar respira liber, aerul prea uscat al pustiei, uscîndu-le prea mult mucoasele, le-ar mări setea.

[2] *Op. cit.*, p. XV.

prădînd, mijloacele de existență pe care nu le puteau găsi totdeauna altfel. E probabil însă că, de la o vreme, au simțit și ei nevoia să ajungă la o viață mai scutită de riscuri, așezîndu-se printre sedentarii ce îi atrăgeau prin „bogățiile" lor. Intruziunea lor, firește, nu era mai niciodată bine primită și nu se putea realiza în mod pașnic ; ea implica mai totdeauna războiul. Nomazii flămînzi, mai deprinși, cu mînuirea armelor, de vreme ce trăiau din vînat, mai îndrăzneți și mai cruzi, năvăleau peste agricultorii pașnici, timizi și blînzi, îi supuneau și trăiau apoi exploatînd munca lor. Devenind totuși sedentari, noii veniți contribuiau și ei la buna stare a vechei populații, fie apărîndu-i mai bine produsele muncii, ca războinici, fie îngrijind de desfacerea lor, în condiții cît mai bune, prin întinderea schimbului dincolo de hotarele țărilor respective, ca negustori. Se pare, în adevăr, că nomazii deveniți sedentari, în înțelesul că rămîneau legați de țările în care se așezau, căutau totuși o satisfacție a vechei lor nevoi de deplasare, în negoț, care, în Antichitate mai ales, nu se putea face fără călătorii lungi și pline de peripeții. E probabil însă că cei mai mulți dintr-înșii adoptau ocupațiile agricole ; viața sedentară și încrucișarea cu vechea populație peste care se așezau nu se putea să nu le schimbe obiceiurile. Prosperitatea crescînd astfel din nou, după fiecare invaziune, provoca altele nouă. Bogățiile acumulate atrăgeau alte grupe nomade, care, pe aceleași căi și cu aceleași rezultate, se adăugau masei sedentare primitive. Procesul acesta, repetîndu-se necontenit, ducea în cele din urmă la formarea unor populații mult mai numeroase decît fuseseră triburile primitive, și ocupînd în mod permanent teritorii mult mai întinse. Masele omenești ce luau naștere în acest mod proveneau, evident,

din aporturi diferite, din amestecul a numeroaselor elemente eterogene ce se adăugau succesiv unele altora, în curgerea veacurilor, și care n-aveau poate nimic comun din punctul de vedere al rasei. Cît despre contopirea acestor elemente, ea putea să fie diferită în diferitele părți ale masei comune. Nulă în unele părți, mai ales cînd amestecul era de dată recentă, ea putea să fie mai înaintată în altele. Cu vremea însă ea putea să ducă, în majoritatea cazurilor, la dispariția unora din vechile caractere morfologice ale elementelor eterogene de la început și la apariția altora nouă, mai mult sau mai puțin diferite. Aceste caractere nouă, fiind mai răspîndite, ajungeau să arunce în umbră vechile caractere diferențiale și masele etnice care luau naștere în acest mod dobîndeau înfățișări relativ omogene.

Așa au trebuit să se constituie, după toate probabilitățile, popoarele pe care le găsim în ființă la începutul timpurilor istorice. Ele se arătau, pretutindeni, organizate așa, încît puteau să-și apere cu armele, teritoriile pe care le ocupau, pe care înțelegeau să le stăpînească totdeauna și pe care căutau, în același timp, să le întindă prin cuceriri. Viața statelor astfel înjghebate ducea, din cauza unora din necesitățile ei, la noi amestecuri etnice. Războaiele pe care le purtau necontenit, fie spre a se apăra, fie spre a se mări, aveau adesea ca urmare noi deplasări de populații. Mase omenești, mai mult sau mai puțin considerabile, erau ridicate din locurile în care se găseau și transportate în altele, în care cei ce puteau dispune de ele credeau că ar fi fost mai inofensive sau mai de folos. Asia sud-vestică, în care s-a desfășurat o bună parte a istoriei primitive a omenirii civilizate, ne oferă numeroase exemple de acest fel. Așa a fost bunăoară transplantarea, în veacul al VIII-lea înainte de Cris-

tos, a israeliților învinși de asirieni în părțile de nord-est ale imperiului ; ținuturile lor din Palestina au fost apoi ocupate de coloniști trimiși, mai ales sub Assarhaddon, din diferite alte părți ale lui. Tot așa a fost transplantarea iudeilor, învinși de Nabuchodonosor, la 586 a. Chr. Această transplantare, grație schimbărilor istorice următoare, a fost numai provizorie, constituind așa-numita „captivitate babiloniană". Provizorie însă numai în parte. Cînd Cyrus a dat voie celor ce îndurau această captivitate, la 536 a. Chr., să se întoarcă în Palestina, numai vreo 40 000 dintr-înșii, după legendă, s-au folosit de această îngăduință ; ceilalți, legați de prea multe interese, au rămas pe loc. De altfel, istoria primitivă a evreilor era plină de asemenea dislocări de „seminții". La originea lor tradiția punea pe Abram sau Abraham, un nume simbolic care însemna, în prima lui formă, „tatăl cel mare sau cel înalt" iar în a doua „tatăl mulțimii". Acest strămoș legendar ar fi pornit, cu vreo două mii de ani înainte de Cristos, din orașul Haran, situat în Mesopotamia și, după ce ar fi rătăcit cu „semința" lui prin Egipt, s-ar fi așezat în Palestina. Acestor imigranți, populațiile locale mai vechi le-au dat, se pare, numele de „Ibrim", care însemna „cei de dincolo", de dincolo de Eufrat. Întrebuințat mai mult de streini decît de ei înșiși, acest nume s-a transformat, cu vremea, în denumirea, devenită generală, de „ebrei" sau, cu pronunțarea greacă de mai tîrziu, de „evrei" [1]. O altă peregrinare mai însemnată a celor

[1] Ei înșiși se numeau, înainte de captivitatea babiloncă, mai mult „israeliți" iar după acea captivitate mai mult „iudei". Motivul acestei schimbări era că populația ce se întorsese din exil aparținea aproape exclusiv regatului „Iuda" — adică acelei părți a vechiului regat unitar al lui Saul, David și Solomon, pe care o forma în

de acest neam a fost, după *Biblie,* aceea a seminției lui Iosef. Vîndut de frații lui ca sclav, acest personaj legendar a izbutit, prin calitățile lui excepționale, să se ridice la o situație însemnată, în Egipt, unde și-a chemat apoi rudele, atunci cînd Palestina era bîntuită de o foamete grea. Din cei 70 de inși ce ar fi răspuns, după tradiție, acestei chemări, ar fi ieșit în timp de cîteva veacuri un popor întreg, ce ar fi trăit separat de egipteni, cu legea și obiceiurile lui, și care, deșteptînd bănuiala faraonilor, a început a fi oprimat. Din această robie l-a scăpat însă Moise, profetul, care, după o rătăcire îndelungată în pustie, l-a dus, în sfîrșit, în „pămîntul făgăduinței". Această legendă ascundea, probabil, încă una din migrațiile triburilor semitice vechi, din care a ieșit poporul evreu.

Sistemul strămutărilor de populații l-au practicat pe o scară întinsă, ca mijloc de guvernămînt, chinezii. Ratzel crede că relativa unitate a tipului chinez de astăzi se datorește amestecurilor etnice necontenite pe care le provoca acest sistem. Etnograful german relevă mai întîi eficacitatea colonizărilor pașnice ale agricultorilor chinezi, care se strecurau pretutindeni, în țările învecinate cu teritoriile lor primitive, unde erau terenuri bune de cultivat, și duceau cu ei metodele lor superioare de cultură ce erau adoptate apoi de toți, împreună cu alte obiceiuri ale lor. Dar el insistă îndeosebi asupra colonizărilor ce urmau, inevitabil, războaielor. Cînd chinezii cuceream teritorii noi, așezau mai întîi pe ele colonii militare, menite să le asigure posesiunea, dar care aveau în același timp

---

majoritate „semințiа" lui Iehuda. Această „întoarcere" fusese considerată ca un mare eveniment și jucase un rol însemnat în istoria timpului.

obligații agricole. Cu vremea, aceste colonii, care se măreau necontenit, luau un caracter agricol mai pronunțat sau chiar exclusiv și exercitau asupra populațiilor locale o influență cu atît mai adîncă. Alteori — și cazurile de acest fel nu erau rare — se proceda mai radical. Guvernul chinez căuta „nu arareori“ să-și asigure stăpînirea teritoriilor cucerite „printr-un schimb complet de populații“ (durch einen vollständigen Austausch der Bevölkerungen); ridica, anume, o mare parte (einen grossen Theil) din locuitorii acelor teritorii, care erau în chip firesc situate la periferia imperiului și îi transporta înlăuntrul lui, în regiuni îndepărtate; locul lor, în părțile respective, îl luau, firește, în număr tot atît de mare, chinezii [1].

Același sistem l-au practicat, în alte forme, romanii. Mai ales barbarilor ce năvăleau necontenit dinspre nord și răsărit, li se fixau anumite regiuni unde trebuiau să se stabilească, cu obligația să reziste ei înșiși altor năvălitori eventuali. Pe aceeași cale au mers, mai mult sau mai puțin, urmașii germani ai împăraților romani. Carol cel Mare, bunăoară, în luptele sale cu saxonii, care au fost numeroase, lua la fiecare dată „cîte zece mii“ dintr-înșii și-i așeza în alte părți ale imperiului [2]. Iar în locul lor punea uneori slavi, ca abodriții bunăoară, cărora le-a dăruit, la Hollenstedt, toate „ținuturile saxone de dincolo de Elba“ [3]. De atunci datează, mai ales, slavizarea unei bune părți din Saxonia de astăzi. În Italia, regii longobarzi Alboin și Grimoald au adus triburi bulgare și sarmate, pe

[1] *Völkerkunde*, III, p. 607.

[2] Dahn, *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*, III, p. 1043 și urm.

[3] Id., *ibid.*

care le-a utilizat în războaiele lor şi le-au aşezat apoi în anumite părţi ale regatului [1]. În mai mic, fenomenul s-a repetat pînă tîrziu, în timpurile moderne. Austro-Ungaria a practicat şi ea sistemul colonizărilor militare. „Grănicerii", din care au rămas pînă astăzi urme la românii din Ardeal şi din Banat, nu erau decît asemenea colonişti militari, oameni aleşi, aşezaţi, cu anumite privilegii, la graniţele imperiului, spre a le apăra. Ca o curiozitate se citează, în aceeaşi ordine de idei, cazul unui regiment de tătari mahomedani, ce se angajase în 1795 în serviciul Prusiei şi căruia i s-a permis apoi să se aşeze în părţile ei nouă, unde firește oamenii, streini ca rasă, ce-l compuneau, s-au căsătorit cu femeile localnice [2]. În sfîrşit, un exemplu de amestec, paşnic dar în stil mare, de naţionalităţi numeroase şi foarte diferite vom vedea mai departe, cînd vom examina, în altă ordine de idei, emigrările europenilor în America de nord, în cursul veacului al XIX-lea, emigrări determinate mai ales de cauze economice.

III. Acestea fiind, în linii generale, cauzele de căpetenie ale dislocărilor şi amestecurilor necontenite ale popoarelor, să căutăm a ne reprezenta, atît cît ne îngăduie starea actuală a cercetărilor, formele pe care le-au putut lua ele în lunga, foarte lunga perioadă, ce a stat la originele întregei evoluţii istorice a omenirii, adică în timpurile preistorice. Trebuie să facem însă, de la început, rezervele necesare cu privirile la insuficienţa şi incertitudinea datelor pe care le posedăm astăzi. Săpăturile arheologice n-au explorat încă decît prea puţin din vas-

[1] Dahn., *op. cit.*, IV. p. 206, 254.
[2] Fr. Hertz, *Rasse und Kultur*, p. 94.

tele întinderi ale continentelor, ce au fost locuite probabil de la început, de la apariția omenirii ca specie zoologică. Din nefericire, nu știm încă bine în ce moment al evoluției geologice a pămîntului s-a produs acest eveniment biologic, ce avea să fie capital pentru istoria planetei. Descoperirea recentă a silexurilor terțiare de la Ipswich, din sudul Angliei, pare să indice că evenimentul de care e vorba e mult mai vechi decît se credea. Dar nu e încă sigur, pînă acum, că ele erau în adevăr unelte omenești. Mai sigure ar fi resturile de schelete, care ne-ar permite să ne facem o idee, nu numai de existența, ci și de înfățișarea oamenilor ce au putut trăi în perioadele geologice corespunzătoare. Din nefericire, resturile omenești fosile, cu o vechime ceva mai mare, sunt foarte puțin numeroase. Mai mult încă, nici cu privire la cele de care dispunem, nu putem avea siguranța deplină că ele aparțin în adevăr straturilor geologice în care s-au găsit ; rămîne posibil ca ele să fi ajuns din întîmplare într-însele. În orice caz, lipsa documentelor fosile, de care vorbim, pare a fi imputabilă, în bună parte, arheologilor chiar. Multă vreme ei au urmărit, exclusiv, descoperirea resturilor industriei omenești din timpurile preistorice și prea puțin în curent cu cercetările antropologice, au aruncat ori au lăsat să se distrugă osemintele găsite. Pittard afirmă că arheologii au făcut să dispară mai multe osemințe decît agenții naturali și muncitorii agricoli [1].

Cel mai vechi din documentele omenești fosile, pe care le posedăm pînă acum, pare a fi falca inferioară găsită în apropierea satului Mauer de lîngă Heidelberg. Cu ajutorul ei s-a reconstituit cel mai

[1] *Les races et l'histoire*, p. 144.

vechi tip omenesc, așa-numitul „Homo Heidelbergensis", ce pare a fi posedat caracterele unui tip în adevăr intermediar între maimuțele antropoide și oameni. Reconstituirea, întrucît s-a făcut după o singură piesă anatomică, rămîne, firește discutabilă. Mai sigură e reconstituirea descendenței probabile a celui tip primitiv, pe care o reprezintă așa-numitul „Homo Neanderthalensis". Dacă „omul din Heidelberg", ce pare a fi trăit în pliocen, e mai mult o ipoteză, în schimb „omul din Neanderthal", ce pare a fi trăit în pleistocen, este o realitate. El e reprezentat, în documentele paleontologiei umane, prin schelete destul de numeroase, găsite în diferite părți [1]. Paleontologul francez Marcellin Boule a studiat îndeosebi un exemplar al acestei „rase" primitive, în monografia cunoscută *L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints*, apărută în *Annales de Paléontologie*, din 1911 și 1913. Înfățișarea ei trebuie să fi fost mai mult decît brutală; Pittard crede că a fost de-a dreptul bestială. Craniul era dolichocefal și destul de mare, dar foarte turtit, ridicîndu-se foarte puțin în înălțime. Fața, în schimb, era enormă și proeminentă, ieșind mult din linia frunții și formînd un fel de bot. Această față, zice antropologul elvețian, trebuia să dea omului din Neanderthal „un aspect de bestialitate, de care nici una din rasele ce trăiesc acum, nici chiar aceea a sălbaticilor australieni, nu se poate apropia" [2].

Pleistocenul mediu, în care a trăit rasa de care vorbim, a coincidat, în clasificarea curentă a arhe-

---

[1] Lista completă pînă în 1923, a localităților unde s-au găsit asemenea documente o dă Schwalbe în studiul *Die Abstammung des Menschen und die ältesten Menschenformen* publicat în opera colectivă *Anthropologie*, 1923, p. 291

[2] *Les races et l'histoire*, p. 71.

ologiei preistorice, cu epoca paleolitică și anume cu perioada „moustieriană", numită astfel după grota „du Moustier" din Dordogne, unde s-au găsit mai multe urme ale ei. În perioadele paleolitice următoare, această rasă pare a fi dispărut. În cea „aurignaciană", numită astfel după grota „d'Aurignac" din Haute Garonne și care urmează imediat după cea precedentă, resturile omenești fosile prezintă alte caractere, hotărît diferite, atît de diferite încît descendența acestei rase nouă din cea de Neanderthal pare puțin probabilă, dacă nu imposibilă. Explicarea acestui fapt a început să devină mai ușoară atunci cînd s-a descoperit craniul de la Piltdown din Anglia. După comunicarea făcută Societății de Geologie din Londra, de Ch. Dawson, acest craniu a aparținut unui exemplar uman care a fost poate contimporan cu „Homo Heidelbergensis", dar care era desigur „mai evoluat", întrucît prezenta caractere morfologice mai depărtate de acelea ale maimuțelor antropoide și mai apropiate de acelea ale oamenilor de mai tîrziu. Îndeosebi prognatismul, atît de izbitor la cel dintîi era mai puțin accentuat, mult mai puțin, la cel din urmă. Acestui al doilea tip uman i s-a dat numele de „Homo Dawsonii" sau, mai pe scurt, de „Eoanthropus". Din acest al doilea tip ar fi ieșit unii cel puțin din oamenii ce predomină în pleistocenul superior, adică în ultimele trei perioade ale paleoliticului, care sunt cea „aurignaciană", cea „solutreană", și cea „magdaleniană". Acei oameni prezentau însă și ei deosebiri ce au făcut pe paleontologi să-i împartă în mai multe grupe : „Cro-Magnon", „Grimaldi", „Laugerie", „Chancelade", — cu origini probabil diferite. Klaatsch a mai adăugat apoi tipul „Homo Aurignacensis", după scheletul găsit la Combe-Chapelle.

Nu putem intra în discuțiile, spinoase și incerte, cu privire la deosebirile dintre aceste grupe și la originile lor, la care au luat parte paleontologi și antropologi ca Hamy, Broca, de Quatrefages, Collignon, Verneau, Hervé, Luschan, Hoernes, Sergi, Brinton, Classen și alții. Ne mărginim numai să subliniem faptul că grupele de care e vorba prezentau caractere diferite, ce păreau a implica origini diferite. Adăogăm de asemenea că unele dintr-însele păreau a fi de origine africană, ca „rasa" Grimaldi bunăoară, așa numită după comuna italiană Grimaldi, în vecinătatea căreia s-au găsit scheletele respective. Lîngă acele schelete s-au găsit statuete „steatopyge" care, dovedind existența acestui caracter morfologic lá femeile rasei în chestie, au indicat și originea ei africană. Steatopygia se găsește în adevăr, astăzi, în Africa, la hotentoți și la boșimani.

Ceea ce a mărit apoi varietatea raselor ce populau continentul nostru în timpurile preistorice a fost apariția, la sfîrșitul paleoliticului, în perioada de tranziție numită „aziliană" sau mesolitică, a unor populații brachicefale. În grota de la Ofnet în Bavaria, s-au descoperit, în 1907—1908, o sumă de schelete cu cranii brachicefale. Faptul era nou și neașteptat. Un asemenea tip morfologic, zice Pittard, era pînă atunci necunoscut în Europa, care nu fusese locuită, în paleolitic, decît de dolichocefali [1]. De unde venea această rasă nouă? Paleontologii și antropologii au presupus că venea din Asia. Mai întîi fiindcă acest continent poseda un mare bloc de populații brachicefale. Apoi, cu apariția brachicefalilor în Europa s-a schimbat și felul de viață de pînă atunci. Pînă în mesolitic, europenii

[1] *Les races et l'histoire*, p. 90.

primitivi fuseseră, fără excepție, vînători și pescari. De atunci înainte încep a fi de asemenea, agricultori și păstori. Mai mult încă, cu noile populații brachicefale apar și locuințele stabile ; lor li se atribuie de arheologii preistorici urmele locuințelor lacustre, ridicate pe stîlpi, în mijlocul apelor puțin adînci. Civilizația neoliticului care începe, cum zice Pittard, cu această „profundă revoluție economico-socială", e cu totul diferită de aceea a paleoliticului. Ipoteza că ea a fost adusă de o rasă nouă, de acea rasă brachicefală ce apare în mesolitic și care părea a veni dinspre Orient, a găsi un început de confirmare în cronologia comparată a timpurilor preistorice și protoistorice din Egipt, din Asia occidentală și din Europa [1]. Înaintea antropologului elvețian, Fr. Hertz fusese mai categoric. El se întemeia îndeosebi pe cercetările lui Ludwig Reinhard care, în cartea sa *Der Mensch zur Eiszeit in Europa* susținea că tipurile de cereale și de animale domestice, găsite în resturile locuințelor lacustre, nu se puteau trage decît din speciile sălbatice corespunzătoare din Asia [2]. Hertz se mai întemeia în sfîrșit, pe părerea lui Felix von Luschan, cunoscutul antropolog al Universității din Berlin, care credea că brachicefalii mesolitici, veniți în Europa dinspre răsărit, erau o ramură a hetiților asiatici. În sprijinul acestei păreri, învățatul german cita asemănările dintre craniile „alpinilor" europeni și ale armenilor de astăzi. Aceștia din urmă ar reprezenta pe vechii hetiți, iar cei dintîi ar fi descendenții probabili ai brachicefalilor mesolitici.

Unele incertitudini, ca să nu zicem multe, rămîn, firește. Așa, bunăoară, în extremul sud-vest

[1] *Op. cit.*, p. 90

[2] Fr. Hertz, *Rasse und Kultur*, p. 112. Cf. Ludwig Reinhardt, *Der Mensch zur Eiszeit in Europa*, p. 370—405.

al Europei, la Mugen în Portugalia, s-au descoperit tot în mesolitic, resturi de brachicefali de „tip mongoloid". Şi Pittard se întreabă dacă există vreo legătură între aceşti brachicefali portughezi şi cei bavarezi, de care am vorbit mai sus [1]. Deosebirile dintre ei ar părea să indice origini diferite. E astfel posibil ca cei dintîi să fi venit din alte părţi decît cei din urmă. Totdeodată, în săpăturile de la Ofnet din Bavaria, s-au găsit şi cranii dolichocefale diferite de cele din paleolitic. Ele par a fi aparţinut unei alte rase, deosebite de cele ce trăiau în acea perioadă preistorică — unei rase „leptoprosope" (cu faţa lungă). De unde venea acea altă rasă? Poate dinspre nord. Pittard înclină să creadă că dolichocefalii leptoprosopi, ale căror resturi s-au găsit la Ofnet, constituiau avangarda „rasei nordice", care s-a revărsat mai tîrziu în mase mai mari, în epoca fierului mai ales, asupra Europei centrale.

Chiar şi în mesolitic, aşadar, varietatea şi complexitatea antropologică a continentului nostru erau destul de mari. Această varietate şi această complexitate au crescut însă considerabil în neolitic. În această perioadă mai recentă a timpurilor preistorice, populaţiile europene, zice Pittard, devin mai abundente şi în acelaşi timp mai felurite. Migraţiile lor sunt mai pronunţate şi consecinţele lor de asemenea: „rasele se amestecă, se suprapun, se întrepătrund". „Ceea ce putem reţine cu certitudine, conchide antropologul elveţian, este că înaintea perioadei protoistorice, harta antropologică a Europei era deja pestriţă". Această „împestriţare" etnică avea să crească, apoi, foarte repede. „Momentul invaziunilor etnice începuse în adevăr; amestecurile şi încrucişările aveau să se opereze foarte repede". [2]

[1] *Op. cit.*, p. 92.
[2] *Op. cit.*, p. 102.

Iată de ce, cînd ajungem la începutul timpurilor istorice și urmărim apariția primelor civilizații, ale căror resturi scrise s-au transmis pînă la noi, nu putem ști cu siguranță căror anume rase se datoresc sau, mai precis, căror anume influențe, căror caractere de rasă se pot atribui particularitățile ce le disting. Ca să ne încredințăm de această dificultate, de care trebuie neapărat să ținem seamă în studiul problemei „specificului național", să aruncăm o scurtă privire asupra originelor etnice ale popoarelor ce au creat vechea cultură „clasică" a Antichității.

Capitolul VI

ORIGINELE ETNICE ALE VECHII CULTURI CLASICE

Istoria ne arată că întreaga dezvoltare sufletească a popoarelor europene, cu mai toate formele ei, s-a desfășurat sub influența incontestabilă a vechii culturi clasice, greco-romane. E dar firesc — și în același timp necesar, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă — să ne întrebăm care au fost originele etnice ale acestei culturi ? Ce „rase" i-au dat naștere și cum se pot explica manifestările ei de căpetenie prin caracterele distinctive ale acelor rase ?

Terminologia cu care ne-am deprins ne împinge la răspunsuri simpliste. Cultura greacă, de vreme ce poartă acest nume, n-a putut fi decît un produs al străduințelor spirituale ale poporului grec.

Cultura romană, deși s-a dezvoltat sub influența celei precedente, a trebuit să fie totuși, de vreme ce poartă acest nume — și a fost efectiv — un produs al străduințelor spirituale ale poporului roman. Din nefericire, lucrurile nu sunt atît de simple. Căci suntem siliți să ne întrebăm mai departe : ce erau grecii și romanii ? Constituiau aceste popoare unități etnice omogene, sau erau amestecuri de rase diferite, ce n-aveau poate comun decît faptul că vorbeau aceeași limbă ? Și în acest caz, căror anume caractere de rasă urmează să atribuim particularitățile culturilor respective ? Așa pusă, chestia devine foarte grea. Grecii erau răspîndiți, precum se știe, pe teritorii numeroase și diferit situate : în Asia Mică, pe insulele Mării Egee, în Grecia continentală, în sudul peninsulei italice, în Sicilia, în nordul Africei. Puteau ei să aibă, pretutindeni, aceeași compoziție etnică și aceleași caractere ? La romani situația era și mai complicată. Ei erau și mai răspîndiți decît grecii, iar țara lor de obîrșie avea înfățișarea unui mozaic etnic. Limba, pe care o vorbeau purta numele unei populații care nu era, la început, nici cea mai numeroasă, nici cea mai cultă din Italia. Latinii erau locuitorii din Latium, care era la început o provincie neînsemnată, atît ca întindere, cît și ca dezvoltare. Alături de latini, se mai găseau în Italia numeroase alte populații, mai înaintate în civilizație, ocupînd teritorii mai întinse și vorbind alte limbi. Ce rol au jucat acele populații în plămădirea vechii culturi romane ?

Ca să ne putem lămuri, în toate aceste privințe, trebuie să vedem mai întîi ce popoare au trăit, la începutul timpurilor istorice, pe pămînturile pe care au ajuns apoi grecii și romanii la dezvoltarea ce le-a permis să devină strămoșii noștrii culturali.

Ce cale să luăm însă ? Pe cea filologică ? Ea ar părea, desigur, indicată ; dar incertitudinile ei sunt foarte mari. Un învățat francez care și-a propus să cerceteze tocmai care au fost sau ce au fost cele mai vechi popoare din Europa mărturisește că, în această privință, filologia nu poate servi mai la nimic. „De fapt, nu știm, de cele mai multe ori, ce limbi vorbeau vechile popoare europene și, cînd unele dintr-însele ne-au lăsat inscripții, în lipsa unor documente bilingue, nu le putem determina sensul ; uneori nu le putem nici măcar citi. E cazul pentru limba etruscă, pentru cea venetă, pentru cea iberă, și pentru limbile egeene" [1]. Calea arheologică e tot atît de puțin utilă. „Arheologia, cînd monumentele epigrafice sunt rare sau obscure, ne face să cunoaștem civilizații, nu popoare." Civilizațiile însă, cele foarte vechi în orice caz, sunt în marea lor majoritate, „anonime". Cînd nu găsim inscripții pe monumentele, obiectele de artă, uneltele, armele, ce le reprezintă — sau cînd nu le putem descifra — originea lor rămîne îndoioasă Nu știm căror popoare să le atribuim. Și tocmai acesta „e cazul pentru cele mai vechi popoare din Europa" [2]. Calea antropologică, în sfîrșit, e nesigură și ea. „Antropologii au încercat să determine caracterele fizice ale vechilor popoare europene, explorînd mormintele pe care le-au lăsat". Dar „mormintele sunt anonime și e riscant, în țările în care s-au succedat numeroși ocupanți, a le atribui unui popor mai mult decît altuia". De altfel, exploatările de morminte „nu pot fi făcute în număr destul de mare ca să dea rezultate sigure". Și, în sfîrșit, „s-a observat cu drept cuvînt că dimensiunile scheletului

[1] G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, 1916, p. 18.
[2] *Ibid.*, p. 20, 25.

și forma capului nu sunt suficiente ca să caracterizeze o rasă" [1].

Nu ne rămîn astfel decît tradițiile și textele istorice ale celor vechi. Nici ele nu sunt sigure, fără îndoială. Dar legendele, întrucît au trebuit să aibă ca puncte de plecare fapte reale, fără de care n-ar fi putut lua naștere, cuprind mai totdeauna, sub adaosele imaginației, un sîmbure de adevăr. Iar istoricii care ni le-au raportat, le-au supus ei înșiși, cînd le-au înregistrat, unei critici oarecare. Iată de ce autorul pe care l-am citat și de care voim să ne servim, declară categoric, în prefața lucrării sale, că nu intenționează decît să ne expună, „ceea ce știau sau credeau că știau cei vechi despre popoarele care îi precedaseră în Europa și despre timpurile îndepărtate în care se pierdeau originele raselor lor" [2]. Să vedem dar, care erau credințele lor în aceste privințe.

Tradiția pune la originele istoriei grecești cîteva nume de începători de vremuri, cum zic poeții, de întemeietori adică de state, de instituții, de forme culturale. Așa au fost Minos, Rhadamante, Cadmus și Danaus. Aceste nume indică raporturi străvechi ale populațiilor din nordul Africei și din sud-vestul Asiei, ale egiptenilor și fenicienilor îndeosebi, cu cele din sud-estul Europei. Minos era de origine feniciană. El era, după o veche genealogie greacă [3], nepotul lui Phenix, regele Feniciei, și se stabilise în Creta cu trei generații înaintea războiului troian. Rhadamante era fratele său. Lui i se atribuia civilizația pre-elenică, numită „egeeană", ale cărei

[1] *Ibid.*, p. 19

[2] *Ibid.*, p. XIII.

[3] Pe care o utilizează H. d'Arbois de Joubainville, *Les premiers habitants de l'Europe*, I, p. 117, și pe care o reproduce G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 92.

centre de căpetenie par a fi fost cele două orașe întemeiate de el, Knossos și Phaistos, unde s-au găsit cele mai numeroase și mai caracteristice resturi ale acestei civilizații.[1] Cadmus era, de asemenea, fenician, din Sidon, sau din Tyr. Cînd a părăsit coasta asiatică pe care se născuse, a debarcat mai întîi în insula Rhodos unde a ridicat un templu lui Posseidon și s-a stabilit apoi la Theba în Beoția. Cu el a pătruns în Grecia alfabetul fenician. Mai înainte, populațiile egeene se serveau de alfabete care nu notau literele, ca cel fenician, ci silabele; așa e bunăoară acela al inscripțiilor găsite în insula Cipru, care n-au putut fi încă descifrate.

În sfîrșit, Danaus are de origine africană. El se născuse la Chemmis în Egipt, dar nu părea să fi fost egiptean, de vreme ce legenda susținea că fusese alungat fiindcă nu era de aceeași lege cu ceilalți locuitori. Trecînd în Grecia și stabilindu-se în Argos — după ce ridicase și el pe drum, în insula Rhodos, un templu Athenei, pe care îl serveau fiicele lui — Danaus a întemeiat un stat, care trebuia să fi fost cel mai însemnat și mai întins de pe acele vremuri, judecînd după faptul că numele Δαναοί devenise, cum ne-o arată, poemele homerice, un nume generic pentru greci. Toate aceste migrații, în sfîrșit, par a se fi produs în prima jumătate a celui de-al doilea mileniu înainte de era noastră, între 1700 și 1500 a Cr.

Care era însă populațiile pe care acești întemeietori de state și civilizații le-au găsit în ființă? După tradiție, Minos ar fi găsit Creta ocupată de pelasgi. Diodor însă credea că populația cretană era, pe acele vremuri străvechi, un amestec de eteocre-

[1] G. Dottin, *op. cit.*, p. 103 — Cfr. R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée.*

tani autohtoni, de pelasgi, de dorieni, de thesalieni și de acheeni [1]. Cadmus venise în Grecia însoțit de numeroși fenicieni, din care o parte a rămas pe drum, în Rhodos și în Thera... Din Beoția, fenicienii au fost alungați de traci și de pelasgi. Cadmus i-a condus atunci la encheleeni unde a devenit rege al illirienilor [2]. În sfîrșit, cu Danaus au venit în Grecia colonișți egipteni. Același lucru pare a se fi întîmplat și cu Lelex, care a dat numele său uneia din cele mai vechi populații preelenice, lelegilor. Lelex era, ca și Danaus, de origine egipteană. Cu el, de asemenea, ar fi venit în Grecia colonișți egipteni [3].

De la tradiție și legendă, să trecem la istorie. După Herodot și Thucidide poporul cel mai răspîndit și mai puternic din Grecia, înainte de heleni, au fost pelasgii [4]. După acești istorici și după Strabon, geograful, pelasgii ar fi ocupat Macedonia, Muntele Athos, Thessalia, Epirul, Beoția, Attica, Peloponesul, care ar fi purtat chiar numele de Pelasgia, Argos, adică aproape toată Grecia continentală. Dintre insule, ar fi stăpînit Lemnos, Imbros, Lesbos, Chios, Samothrake, Scyros, Delos, care ar fi purtat ca și Peloponesul numele de Pelasgia și, în sfîrșit, Creta, de unde ar fi trimis chiar o colonie în Sicilia. Mai departe, pelasgii ar fi colonizat în Asia Mică toate coastele ioniene. În Italia, unii dintr-înșii s-ar fi așezat la gurile fluviului Po, alții ar fi pătruns printre Tyrrheni, în Toscana de astăzi. Alte colonii ale lor, venind dinspre sud, ar

---

[1] Dottin, *op. cit.*, p. 105.

[2] După Apollodor și Pausanias, pe care îl citează Dottin, p. 95.

[3] *Ibid.*, p. 110

[4] Pasagiile respective din operele acestor istorici, sunt indicate în cartea citată a lui Dottin, p. 117, nota 3.

fi ocupat Campania, Lucania, și Bruttium. După Varron și Pliniu în sfîrșit, ar fi existat coloni pelasgi chiar și în Latium și printre sabini.[1] Limba pelasgilor nu era cunoscută lui Herodot, deși se mai vorbea încă pe vremea lui de unele rămășițe ale acestui popor străvechi, care mai trăiau încă în Propontida și în jurul golfului Thermaic. Istoricul grec o considera ca o limbă „barbară". Inscripții găsite în insula Lemnos și nedescifrate încă, ar putea să fie redactate în vechea limbă pelasgică ; filologii au găsit că ele prezintă oarecare analogii cu resturile limbii etrusce, care de asemenea a rămas încă pentru ei o enigmă[2]. Singurul lucru asupra căruia filologii par a fi de acord este că limba pelasgilor nu era indoeuropeană. Cît despre originea lor părerile sunt foarte împărțite și tot atît de nesigure. Dottin citează părerea lui Marsh că pelasgii ar fi traci, a lui Benloew după care ar fi albanezi, a lui Kieppert după care ar fi semiți, numai „pentru aducere aminte"[3]. Tot așa de „fragilă" i se pare și ipoteza, propusă de Roeth sau de A. I. Reinach, că pelasgii s-ar putea identifica cu filistenii, pe care îi pomenește un text egiptean de pe vremea lui Ramses al III-lea (pe la 1200 a. Cr.), sub numele de Peleșeta sau Pulasati.

Alți învățați cred însă că pot să fie mai afirmativi. Așa, bunăoară, Kiessling, în lucrarea intitulată *Das ethnische Problem des antiken Griechenlands*[4], susține că populația primitivă, atît a Greciei continentale cît și a insulelor grecești, a aparținut unei rase ce ocupa și sud-vestul Asiei, și care nu era nici in-

[1] Cf. Dottin, *op. cit.*, p. 119.
[2] *Ibid.*, p. 122.
[3] *Op. cit.*, p. 124.
[4] Publicat în *Zeitschrift für Ethnologie*, B. XXXVII, 1905.

do-germană, nici semită. Aceleași rase de sine stătătoare i-ar fi aparținut și hetiții. Răspîndirea ei, nu numai pe coastele asiatice și europene ale mării Mediterane, ci și pe insulele Mării Egee, se datora faptului că locul ocupat acum de această mare era altădată uscat; prăbușiri ulterioare au lăsat apoi la suprafața ei numai părțile cele mai înalte ale acelui uscat primitiv, formînd insulele actuale. Această continuitate teritorială a permis rasei de care e vorba și care era, după toate probabilitățile, de origine asiatică, să se întindă spre apus, pînă în Alpi. Era poate acea rasă brachicefală pe care am văzut-o venind în Europa, din Asia, în timpul mesoliticului. Argumentul cel mai însemnat al lui Kiessling nu e însă antropologic, ci filologic. O bună parte din vocabularul grecesc e compus din cuvinte de origine streină, ce nu se pot explica, etimologicește, prin rădăcini indogermane. Și dacă cuvintele obișnuite, desemnînd lucruri ce se pot transporta dintr-o țară în alta, nu sunt atît de probante, fiindcă se pot împrumuta de la un popor la altul, nu e tot așa cu numele de locuri. Toponimia greacă, însă, din perioada clasică, este, în bună parte, de origine streină. Nume ca Athena, Argos, Korinth, Larissa, Mykene, Olymp, Parnass, Tanagra, Theba, Tyrins etc., nu se pot explica, etimologicește, prin rădăcini grecești. Ele trebuie să fi fost date localităților respective de populații anterioare grecilor. Și fiindcă aceste nume nu se pot explica nici prin rădăcini indogermane, concluzia firească e că populația de la care provin nu era de origine indogermană.

Înaintea lui Kiessling susținuse același lucru, din punct de vedere strict filologic, Kretschmer, în lucrarea *Einleitung in die Geschichte der griechis-*

chen Sprache, apărută în 1896. O dată cu Kiessling și, după el, a formulat aceeași părere Fick, în *Vorgriechische Ortsnamen* (1905), și *Hattiden und Danubier in Griechenland* (1909). În sfîrșit, Dussaud, în *Les civilisations préhelléniques* 1914), pare a înclina să creadă, cu acesta din urmă, că se pot distinge în Grecia veche trei straturi etnice, depuse succesiv de trei mari grupe de popoare ce au ocupat, unul după altul, teritoriile ei. Cel dintîi a fost grupul asiatic sau hetit, al doilea grupul illyro-thrac, al treilea grupul grec. Grupul asiatic sau hetit a fost compus, la rîndul său, din două categorii de populații : întîi, din cei mai vechi locuitori cunoscuți ai Greciei continentale, pelasgii și lelegii, care nu se știe cînd și de ce au trecut în Europa, dar se știe că, sub presiunea ilyro-tracilor care au năvălit, într-un tîrziu, peste ei, s-au întors în parte în Asia Mică — și al doilea din populațiile care au ocupat de preferință insulele, dar au atins și coasta orientală a Greciei, ca eteocretanii, lycienii și carienii. Arheologul francez face totuși rezerve cu privire la această ultimă categorie de populații, a căror origine asiatică i se pare contestabilă [1]. Eteocretanii îndeosebi, împreună cu kydonienii și, poate, cu alți cîțiva din cei mai vechi locuitori ai Cretei, aparțineau rasei mediteraniene, pe care antropologul italian Sergi o consideră ca fiind de origine africană. Acest antropolog însă crede că și pelasgii aparțineau rasei mediteraniene — ceea ce Dussaud nu admite. În adevăr, după Sergi, rasa mediteraniană s-ar divide în patru ramuri de căpetenie : iberii în Spania, ligurii în Franța și în Italia, pelasgii în Grecia și în Asia Mică, libienii pe coas-

[1] *Les civilisations préhelléniques*, p. 440.

ta de nord a Africei și pe valea Nilului [1]. Punctul de vedere al antropologului italian a fost și este foarte discutat.

Fără a intra în aceste discuții, ne vom mărgini să observăm că, în ceea ce privește populațiile ce au trăit în Grecia, în timpurile preelenice, alți antropologi sunt mult mai rezervați. Așa, bunăoară, Pittard, recunoscînd că ar fi de un „interes capital" să știm „cărei rase aparțineau admirabilii cugetători, oratori, sculptori, arhitecți, șefi militari și oameni politici ai Greciei antice", se grăbește să adauge că, din nefericire, nu se poate afirma nimic sigur. „Nu putem face, zice el, decît presupuneri. Și încă de ce valoare ?" Spre a-și justifica rezerva, Pittard cercetează, din punct de vedere antropologic, cazul pelasgilor primitivi. „S-a zis că pelasgii erau în majoritate dolichocefali. Dar aceasta e o afirmare pur teoretică. N-avem destule documente pentru o asemenea concluzie. De altfel, ce erau pelasgii ? Cele cîteva cranii de greci vechi, provenind mai ales din Attica, sunt, cele mai multe lungi; dar sunt printre ele, și nu în mod excepțional, și tipuri brachicefale. Mai mult încă, seria craniană utilizată pentru această indicație este de un interes minim; elementele din care e compusă n-au fost clasificate din punct de vedere stratigrafic. Ceea ce ar avea valoare ar fi să știm, epocă cu epocă, ce înfățișări antropologice a avut Grecia veche" [2]. Aceasta însă n-o putem ști încă ; cercetările sunt prea puțin înaintate și documentele cu totul neîndestulătoare.

[1] Cf. *Europa, l'origine dei popoli europei e loro relazioni coi popoli d'Africa, d'Asia e d'Oceania, 1908.*

[2] *Les races et l'histoire*, p. 364.

Mai trebuie, în sfîrșit, să aruncăm o privire și asupra raportului numeric al elenilor invadatori cu populațiile pe care le-au găsit în Grecia și pe coastele Asiei Mici, în punctele unde a înflorit cultura clasică. Acele populații au fost pelasgii, în Grecia propriu-zisă, și carienii, în Asia Mică. Ce erau cei dintîi, am văzut deja : rămîne să vedem ce erau cei din urmă. Vom cerceta apoi ce erau — și cîți erau — elenii. În Asia Mică, teritoriul pe care au înflorit cetățile, vestite în istoria culturii grecești, Milet și Efes, a fost ocupat în timpurile preelenice de carieni. Era o populație atît de războinică încît, în Grecia, cuvîntul „carian", devenit comun, însemna „om de arme" sau „mercenar" întrucît războaiele se făceau pe atunci, în majoritatea cazurilor, cu oameni plătiți. Potrivit cu această îndeletnicire de predilecție a lor, carienii ar fi inventat panașul cu care își împodobeau căștile, desenurile cu care își împodobeau scuturile, precum și legăturile de piele ce serveau la fixarea lor pe brațe. Viteji și bine înarmați, ei serveau pretutindeni ca mercenari, la început mai mult în Creta și în Egipt. Lui Minos, regele cretan, i-au procurat și numeroși marinari. De ce rasă erau însă nu se știe. Limba lor, care s-a păstrat în cîteva inscripții, n-a putut fi clasificată pînă acum. Ea cuprindea, e drept, și cuvinte grecești, dar era în majoritate compusă din cuvinte streine și avea o structură streină [1]. Carienii erau, uneori, confundați sau chiar identificați cu lelegii. Aceștia ocupau coasta asiatică a Mediteranei, la nord de ținuturile cariene, înspre Focea, dar se găseau și în Grecia continentală, în puncte destul de numeroase (Beoția, Locrida, Etolia, Acarnania,

[1] G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 115.

Megardia, Laconia, Messenia), pentru ca să justifice părerea istoricilor vechi că ei formau, după pelasgi populația cea mai numeroasă din timpurile preelenice. Dottin reia această părere, la sfîrșitul lucrării sale. „Populația primitivă a Greciei, zice el, nu se compunea decît din barbari. Afară de colonia frigiană adusă de Pelops în țara numită, după el, Pelopones și de colonia egipteană adusă de Danaus, au fost driopii, cauconii, pelasgii, lelegii și alte națiuni barbare care au ocupat țara, dincolo și dincoace de istm. Attica a primit, pe tracii din Eumolp, cantonul Daulis în Focida pe tovarășii lui Tereus tracul, Cadmea pe fenicienii din Cadmus, Beoția propriu-zisă pe aoni, temmici și hyanți. Pelasgii și lelegii par a fi fost cele mai puternice din aceste popoare și a-și fi împărțit teritoriul de pe continent și insulele ce au fost ocupate mai tîrziu de eleni“ [1]. Am văzut că nu putem ști cu siguranță ce erau pelasgii. Originea lelegilor e și mai puțin cunoscută, fiindcă a lăsat mai puține urme. Ei formau un popor molatic, fără o individualitate prea pronunțată, și pe care vecinii mai energici și-i aserveau mai totdeauna. In Asia Mică jucau, ca vecini ai carienilor, același rol pe care îl jucau iloții, în Grecia continentală, pe lîngă lacedemonieni. Pausanias zicea că lelegii au acceptat cu ușurință situația de auxiliari sau chiar de sclavi ai carienilor [2].

Față de aceste populații primitive, atît de numeroase, să vedem ce erau elenii, de unde, cînd și în ce număr au venit în Grecia. După tradiție, strămoșul lor sau, ca să ne servim de expresia consacrată cînd e vorba de genealogii legendare, eroul

[1] *Op. cit.*, p. 231.

[2] Cf. Dottin, *op. cit.*, p. 113, nota 5.

lor eponim, era Elen (Ελλην) fiul lui Deucalion și al Pyrrhei, născut după potopul de la jumătatea celui de-al doilea mileniu (1538—1520) dinainte de Cristos. El a avut trei fii, pe Doros, Xuthos și Eolos. Xuthos a avut și el doi fii, pe Ion și Acheos. De unde, numele triburilor „elene" cunoscute : dorieni, eolieni, ionieni, și acheeni sau achei. Dacă trecem de la legendă la poezie, găsim în *Iliada* indicația că „elenii" (Ελληνες) erau locuitorii orașului Hellas din Phtiotida, în Tesalia [1]. După o altă legendă, Elen, fiul lui Deucalion și al Pyrrhei, ar fi purtat și numele de Graicos, iar descendenții lui numele de greci (Γραικοί). Aristot credea că acest nume a precedat pe acela de eleni. El raporta, incidental, versiunea că teritoriul ocupat la început de greci era situat în jurul Dodonei, pe malurile riului Achelous, în Epir. Alături de locuitorii ce purtau numele de „Selloi", se mai găseau, în acele părți, și „cei cărora li se zicea pe atunci greci și acum eleni" [2]

După aceste indicații elenii păreau a fi fost, la început, puțin numeroși, așa cum puteau fi locuitorii unui oraș, ca cel pe care îl cita *Iliada,* sau al unui ținut mărginit la împrejurimile unui oraș ca cel pe care îl cita Aristot. Aceasta era și părerea lui Herodot. El zicea că poporul elen a fost slab la început, atunci cînd s-a separat de pelasgi, dar că s-a dezvoltat apoi, mai ales cînd s-a unit cu alte popoare barbare. [3] În fața acestei afirmări, se ridicau două întrebări diferite. Întîi, dacă elenii au fost slabi, fiindcă erau puțin numeroși, au putut ei să producă, singuri, cultura ce le-a purtat numele ?

[1] Cîntul II, vers. 684, citat de Dottin, p. 139, 140, nota 1
[2] *Meteorologica*, I. 14, 22.
[3] Citat de Dottin, p. 141.

Al doilea, dacă popoarele barbare, cu care s-au unit au contribuit și ele cu ceva, care a fost partea lor de contribuție ? La prima întrebare, răspunsul n-ar putea fi afirmativ decît cu o condiție : ca elenii să se fi găsit, față de popoarele ce ocupau înaintea lor Grecia, în situația în care se găsesc europenii de astăzi față de populațiile din Africa sau din Australia, să le fi fost adică incomparabil superiori prin cultura lor. Era acesta, în adevăr, cazul ? Ca s-o putem afirma, ar trebui să știm de unde veneau elenii și să fim siguri că, în părțile de unde veneau ei, exista o cultură superioară aceleia ce se găsea în Grecia, în momentul invaziunii lor. Nu cunoaștem însă originea geografică a acestei populații. Dottin se mărginește să presupună că elenii, înainte de a se stabili în Epir, au trebuit să trăiască, vreme îndelungată, mai spre nord, în vecinătatea italioților, fiindcă altfel nu s-ar putea explica raporturile dialectelor italice cu cele grecești [1]. Günther susține, în lucrarea sa recentă *Rassengeschichte des hellenischen und des römischen Volkes*, că elenii, după separarea lor de celelalte popoare indogermane și înainte de a se coborî în Grecia, ar fi trăit în părțile de răsărit ale Ungariei de astăzi [2] Pe harta la care se referă însă, ei ar fi ocupat și părțile apusene ale României actuale. Harta de care e vorba este aceea a lui Wilke. În lucrarea sa *Archäologie und Indogermanenproblem* [3], acest învățat a căutat să stabilească patriile primitive (die Ursitze) ale principalelor popoare indogermane, după diferențierea și separarea lor. El crede că sudul

---

[1] *Op. cit.*, p. 141.

[2] Hans K. F. Günther, *Rassengeschichte des hellenischen und des römischen Volkes*, 1929, p. 9—11.

[3] Publicată în *Veröffentlichungen des Provinzialmuseums in Halle*, Bd. I, Heft. 3.

Rusiei ar fi fost ocupat de indoiranieni ; centrul ei de slavi ; nord-vestul ei de balți. Basarabia, Moldova, Bucovina, Ardealul și Muntenia pînă la Olt ar fi fost locuite de traco-frigieni. Mai spre apus, în Oltenia, Banat și părțile învecinate din Ungaria și Iugoslavia, ar fi trăit grecii. Și mai spre apus, în vecinătatea imediată a grecilor, s-ar fi găsit italioții, ocupînd sudul Austriei și nord-estul Italiei de astăzi. La nord-vest de ei, ar fi trăit celții, ocupînd sud-vestul Germaniei actuale. Centrul Germaniei l-ar fi ocupat illyrii, iar nord-vestul ei germanii.

Care era însă, din punctul de vedere al civilizației și al culturii, starea Europei în general și a părților dintr-însa pe care, după aceste ipoteze, le ocupau elenii, înainte de a descinde în Grecia ? Scriitorii greci din perioada clasică considerau, în general, popoarele „de la nord" ca barbare. Această credință generală se întemeia desigur pe anumite constatări ce se făcuseră și se făceau necontenit. Oamenii ce veneau de la nord se arătau mai înapoiați, în toate privințele, decît grecii ; iar ei înșiși, cînd li se întîmpla să facă, pe uscat, drumuri mai lungi, cu cît se ridicau mai spre nord, cu atît găseau populații mai puțin civilizate. Aceeași credință o aveau și romanii. Ea se concretiza în cuvintele cu care descria Tacit aspectul ținuturilor de la nord, pe care le ocupau germanii. Ca să demonstreze că triburile lor nu se amestecaseră cu alte populații — cel puțin nu cu populații ce ar fi venit dinspre sud, adică din partea considerată ca civilizată a lumii cunoscute pe atunci — istoricul roman se întreba, cine ar fi putut părăsi Asia, Africa sau Italia, ca să trăiască în Germania, o țară cu pămînturi „informe", cu clima aspră, cu înfă-

ţişare „incultă şi tristă“ [1]. Cu atît mai mult, în vremile mult mai vechi, pe la jumătatea mileniului al doilea dinainte de era noastră, cînd s-au coborît elenii în Grecia, părţile din Europa centrală din care, după ipotezele pe care le-am văzut, veneau ei, trebuiau să fie încă foarte înapoiate, ca să nu zicem cufundate în plină barbarie.

De altfel, două fapte, ce s-au putut stabili cu destulă siguranţă, ne pot ajuta să ne lămurim în această privinţă. În Grecia primitivă, civilizaţia s-a ridicat de la sud înspre nord, iar barbarii care i-au pus piedici şi, nu o dată, au distrus-o, se coborau de la nord spre sud. Să aruncăm o scurtă privire asupra acestor două fapte. Săpăturile amănunţite ce s-au făcut în Creta, de la 1900 încoace, de Evans şi, după el, de atîţia alţii, au scos la iveală resturile unei civilizaţii străvechi, de o surprinzătoare şi incontestabilă superioritate. Am zis : ale unei civilizaţii străvechi. Începuturile ei par a data, în adevăr, din mileniul al VI-lea dinainte de era noastră, iar apogeul ei cade în mileniul al doilea [2], atunci cînd elenii părăseau tocmai ţinuturile barbare din Europa centrală sau din nordul peninsulei balcanice. Acestei civilizaţii primitive, Evans i-a dat, după eroul legendar Minos din Creta, numele de minoiană. Nu putem intra aici în amănunte asupră-i; ne mărginim numai să subliniem faptul că s-a întins înspre nord şi a dat naştere, în Grecia continentală, civilizaţiei miceniene. Urmărind influenţele multiple ale civilizaţiei minoiene, ale cărei raze porneau din Creta, şi anume, din cele două mari centre ale insulei, Knossos şi Phaistos, istoricul francez Glotz zice că aceste influenţe s-au în-

[1] Dottin, *op. cit.*, p. 224.
[2] Gustave Glotz, *La civilisation égéenne*, 1923, p. 17.

dreptat „mai ales" înspre nord, exercitîndu-se asupra părților din Grecia continentală în care trăia, în prima jumătate a mileniului al II-lea dinainte de era noastră, una din populațiile elenice — cea mai veche poate din cele ce se coborîseră spre sud — cea pe care o formau acheenii. Ei ocupau Argolida. „Deodată, zice Glotz, către sfîrșitul veacului al XVII-lea înainte de Cristos, Argolida încearcă o transformare generală. Oamenii învață să cultive vița de vie și măslinul. Totul se cretizează. Femeile se îmbracă după moda de la Knossos. În sanctuare de tip cretan se instalează zeița cretană (Dictynna), cu animalele, atributele, obiectele rituale care sunt familiare; toate ceremoniile, toate jocurile celebrate în onoarea ei pe insulă o însoțesc pe continent. Locuințele princiare se împodobesc cu fresce, se umplu cu vase prețioase și cu bijuterii, în care nu se mai trădează inexperiența Helladei. Este oare efectul unei invazii armate, unei imigrații în masă? Nu. Fondul populației nu s-a schimbat. Acheenii continuă să-și manifesteze originea septentrională prin barba pe care o poartă, prin costumul cu pantaloni și cu mîneci la haină, prin locuința cu megaron izolat și cu vatră fixă. Șefii lor, oricît se arătau de poftitori de noutăți și de lux, păstrau totuși moravuri grosolane... Brusca metamorfoză a Argolidei pare deci rezultatul unei colonizări sporadice și pacifice. În alte părți, pe unele din coastele mării Egee sau în țările îndepărtate de la răsărit și de la apus, cretanii se așezaseră ca stăpîni sau impuseseră suveranitatea lor; în Argolida ei se mărginiră, fără îndoială, să facă pe indigeni să accepte binefacerile unei civilizații superioare" [1].

[1] G. Glotz, *La civilisation égéenne*, p. 55.

Mycene devenind centrul acestei extensiuni continentale a civilizației cretane sau minoiene, care s-a înfiripat între 1600 și 1400 înainte de Cristos, ea a primit în chip firesc numele de civilizație miceniană. În cele două veacuri în care s-a constituit, ea s-a răspîndit în mai toată Grecia continentală, urmînd mai ales calea înspre nord, pînă la Thessalia și păstrînd pretutindeni caracterele ei meridionale. Populațiile care au primit-o în acele părți erau tot elenice; erau mai ales eolienii care se coborîseră, după acheeni, în bande răzlețe, din Balcani și, amestecîndu-se în drumul lor cu „elemente diverse", se așezaseră în Thessalia și în Beoția [1]. Apogeul civilizației miceniene cade în cele două veacuri ce au urmat după constituirea ei, adică între 1400 și 1200 înainte de era noastră. În această perioadă, ea s-a întins și mai mult; la nord, pînă în Macedonia care „scapă de barbaria septentrională" [2]; la răsărit, în insulele mării Egee și pe coasta Asiei Mici; la apus, în sudul Italiei, în Sicilia, în Sardinia, pînă în Iberia. La sud, în sfîrșit, cucerirea Cretei de către acheeni, n-a mai însemnat o extensiune a civilizației miceniene, ci o distrugere a celei minoiene. Oamenii de la nord aduceau cu ei instincte barbare. Splendidele palate de la Knossos fură arse și dărîmate; templele, monumentele, operele de artă, de care era plină insula, fură nimicite. „Catastrofa zice Glotz, fu generală". După năvălirea acheenilor „în toată Creta civilizația dă înapoi. După 1400, nu se mai găsește nici urmă de pictură murală. Argila înlocuiește piatra și metalul în fabricarea ustensilelor. Idolii sunt de o rusticitate lamentabilă sau de o gro-

[1] Glotz, *op. cit.*, p. 59.
[2] *Ibid.*, p. 64.

solănie respingătoare. În pictura vaselor, gustul se menține cîtva timp încă, durata unei generații, după care desenul naturalist se degradează în linii schematice" [1].

Iar rezultatul a fost că, după dispariția civilizației minoiene, care îi formase punctul de plecare și continua a-i servi de inspiratoare, civilizația micenian ea însăși a decăzut. „Lipsiți de maeștrii lor, elevii nu mai sunt decît buni meseriași, cărora le urmează în curînd meseriași mediocri". Căci „nimic nu poate înlocui lipsa de inspirație". „Acheenii cretizați nu sunt, nici într-un caz, cretani. De la o civilizație la alta, curba nu prezintă nici o soluție de cotinuitate, dar se coboară [2]. Însăși întinderea pe care o luase a fost pentru civilizația miceniană o cauză de decadență. Industria nu mai urmărea decît producțiunea mare, în masă. „Pe măsură ce comerțul maritim îi deschide noi debușeuri, ea lucrează mai mult pentru export și se pune la nivelul popoarelor mai înapoiate. Arta se vulgarizează și degenerează. Semn caracteristic al decadenței intelectuale, scrisul devine rar și, afară de Creta, nu e nevoie nicăieri de tăblițe" [3]. În sfîrșit, ceea ce a pus capăt civilizației miceniene, a fost năvălirea dorienilor. Întemeind pretutindeni colonii, cum am văzut mai sus, acheenii din Grecia continentală se împuținaseră poate, relativ, pe acele vremuri mai ales cînd masele populare nu erau prea compacte. În orice caz, atenția lor se împrăștia în prea multe direcții și urmărea obiective prea îndepărtate, care îi împiedecau să vadă ceea ce se petrecea în apropierea și, mai ales, în spa-

[1] *Op. cit.*, p. 61, 63.
[2] Glotz, *op. cit.*, p. 66.
[3] *Ibid.*, p. 66

tele lor. Bande noi de oameni, asemenea cu ei și vorbind o limbă apropiată de a lor, dar mult mai înapoiați și, mai ales, mult mai sălbatici, se coborau din nordul barbar. Erau dorienii. După o perioadă de infiltrație, ce nu se poate delimita destul de bine, a urmat, către 1200 înainte de era noastră, invazia în masă. Pătrunzînd pretutindeni, cu o violență căreia vechile populații nu-i puteau rezista, noii veniți au străbătut mai toată Grecia continentală — așezîndu-se la apus în Epir, în Etolia, în Acarnania și în Elida, iar la răsărit și la sud de Focida, Corintia, Argolida, Laconia și Mesenia. Acheenii s-au retras, cîți au putut, în părțile muntoase ale Arcadiei; alții au emigrat; restul s-a supus. După continent, a venit rîndul insulelor. Melos, Thera, Creta, Karpathos, Cos, Rhodos au fost silite să primească și ele valul năpăditor. Cît despre caracterul acestei invazii, istoricul francez al civilizației egeene îl fixează în trăsuri impresionante. „Sălbăticia acestei irupțiuni a pus pe fugă, în toate direcțiile, popoarele înspăimîntate. A fost o învălmășeală nebună. Învinșii își căutau, cu orice preț, patrii noi și deveneau, la rîndul lor, teribili. Zguduirea a fost generală. Insulele nu mai aveau odihnă, zicea un document al lui Ramses al III-lea; nici continentele. Mulți acheeni și-au căutat refugiul la fra'ii lor din Attica. Un puternic curent de emigrație s-a îndreptat către Asia Mică, a cărei civilizație a transformat-o. Ionia a primit acheeni de toate provenientele. Delos a devenit centrul religios al acestei noua țări acheene, ce se forma pe un fond attico-ionian. În același timp, mușkii, unii din frigieni, s-au aruncat asupra hetiților, cucerindu-le capitala, Pteria, și punînd capăt unei puteri ce contrabalansase pe aceea a faraonilor și ținuse

în frîu pe aceea a asirienilor. O dinastie de heraclizi s-a făcut stăpînă pe Lydia. Şi iată că o masă de egeeni, compusă din pelesaţi sau kheretim (cretani) şi din Zakkara (teucri sau oameni din Zacro, în Creta) ajung pînă la frontierele Egiptului. Veniseră pe mare şi pe uscat, cu femeile şi copiii înghesuiţi în căruţe cu boi. Nici o populaţie nu le putuse rezista. Ramses al III-lea izbuti să-i oprească la Magadil, dar nu putu să-i împiedece de a se stabili în ţara care primi de la pelesaţi numele de Palestina (1193)" [1].

Consecinţele acestei „zguduiri generale" au fost, cum era firesc, întinse şi adînci. „Ceea ce s-a întîmplat cu lumea miceniană după invazia din 1200 nu se poate compara cu ceea ce s-a întîmplat în Creta, două sute de ani mai înainte. Acheenii, deprinşi cu civilizaţia cretană, îi păstraseră moştenirea, lăsînd-o să decadă. Dorienii, ieşind brusc din Albania barbară, distruseră tot ce mai rămăsese dintr-însa. Trecerea lor de la Corint la Sparta a fost însemnată cu un şir de ruine. În Creta, porturile au fost părăsite pentru înălţimile din interior. Resturile jalnice ale vechiului Knossos au fost incendiate. De astă dată totul se sfîrşise pentru oraşul care fusese altădată stăpînul Mediteranei... Toată această pustiire nu este efectul unei frămîntări locale şi momentane, ci simbolul unui cataclism universal şi definitiv. Frumoasa civilizaţie a bronzului sucombă cînd apare fierul. Supunerea Cretei de către acheeni era cucerirea Greciei de către Roma, *capta ferum victorem cepit;* sosirea dorienilor este invaziunea barbarilor, este Evul Mediu aşteptînd Renaşterea" [2].

[1] Glotz, *La civilisation égeenne*, p. 68.
[2] *Ibid.*, p. 69.

Această Renaștere însă, cînd s-a produs, cîteva veacuri mai tîrziu, cu ionienii, și-a luat ca punct de plecare vechea civilizație cretană și s-a întemeiat, cu toată încrederea, pe ea. Cum zice un arheolog francez, într-o lucrare recentă : „Minunata civilizație minoiană, pe care săpăturile din Creta au scos-o la lumină de vreo 20 de ani încoace, n-a fost numai un splendid meteor, din acelea ce dispar fără să lase urme ; ea a fost cea care a adus scînteia sfîntă pe vatra elenică. Cu toate vicisitudinile prin care a trecut, Grecia a primit moștenirea ei ; cu cît știința progresează mai mult, cu atît înțelege mai bine că Grecia ioniană a fost, față de civilizația minoiană, ceea ce a fost Renașterea italiană, față de civilizația greco-romană [1].

Aceste indicații ne arată că, în starea actuală a cercetărilor istorice și arheologice, trebuie să punem la originea culturii clasice greco-romane străvechea civilizație cretană. Care era însă obîrșia etnică a acestei civilizații, nu numai „minunate", cum zicea Reinach, prin nivelul la care se ridicase, dar care avea să joace în evoluția ulterioară a omenirii un rol atît de însemnat ? René Dussaud, arheologul francez căruia îi datorim opera citată, *Les civilisations préhelléniques*, susține că, în epoca neolitică, Creta a fost locuită de o populație de origine africană, caracterizată prin „steatopygia" feminină, care distinge și astăzi pe hotentoți și boșimani. Civilizația insulei a început însă în epoca neolitică; primele ei manifestări se așează, în ordinea cronologică, între 6000 și 3000 înainte de era noastră. În orice caz, civilizația pe care Evans a numit-o minoiană, a început la sfîrșitul timpurilor neolitice, în așa-zisul chalcolitic". Arheologul en-

[1] Ad. Reinach, *Hellénisation du monde antique*, p. 5.

glez a împărțit durata civilizației minoiene în trei perioade vechie, medie și recentă, fiecare cu cîte trei subdiviziuni : I, II, III. Din aceste 9 subdiviziuni, primele două cad în „chalcolitic" ; cronologic, subdiviziunea I se întinde între anii 3000 și 2800, subdiviziunea II între 2800 și 2400 înainte de Cristos. Celelalte subdiviziuni, în număr de 7, cad toate în epoca bronzului, întinzîndu-se de la 2400 la 1200 a. Cr. Ultimele trei subdiviziuni, cuprinse între anii 1580 și 1200, coincid cu civilizația micenianã.

La originea civilizației cretane trebuie să punem dar o populație africană, care a ocupat insula în epoca neolitică [1]. Epoca bronzului însă „ne pune în prezența rasei zise mediteraniene ; steatopygia dispare" [2]. Aceeași este și părerea lui Glotz, care se întemeiază pe cercetările antropologului italian Sergi. Ca și el, istoricul francez admite existența unei rase mediteraniene „cu capul lung, cu figura ovală, cu talia scurtă, cu pielea brună, cu părul negru ondulat" [3] Acestei rase îi aparțineau egiptenii și libienii din Africa, iberii și ligurii din Europa. De unde veneau reprezentanții acestei rase în Creta ? Nu știm. Poate din Africa, poate din Europa; mai puțin probabil din Asia, care era ocupată, pe vremile la care ne referim, de populații pronunțat brachicefale. Aceste populații păreau a-și fi trimis totuși, și ele, reprezentanții în Creta, unde se găseau, alături de dolichocefalii „mediteranieni", și brachicefali ce veneau poate din Asia. Raporturile lor numerice, așa cum ni le arată arhivele antropologice ale insulei, sunt interesante prin pa-

[1] Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*, p. 456.
[2] *Ibid.*
[3] Glotz, *op. cit.*, p. 72.

ralelismul dintre variațiile lor și evoluția civilizației minoiene. În perioada „veche" a acestei civilizații, și anume în toate cele trei subdiviziuni ale ei, dolichocefalii formează 55% din populația cretană, iar brachicefalii 10%; între ei, mesocefalii reprezintă 35%. În perioada „medie", dolichocefalii ajung la procentul impunător de 66,6%, pe cînd brachicefalii scad la 7,7%, iar mesocefalii la 25,6%. În sfîrșit, în perioada „recentă", și anume în ultima ei subdiviziune, dolichocefalii scad la 12,5%, brachicefalii ajung la 37,5%, iar mesocefalii la 50%. Din aceste variații procentuale Glotz trage concluziile următoare. La început [1], majoritatea populației cretane a fost dolichocefală și a aparținut rasei mediteraniene; exista însă și o minoritate brachicefală, de origine poate asiatică; amestecul acestor două categorii antropologice diferite a dat un număr considerabil de mesocefali. În cursul veacurilor următoare, paralel cu dezvoltarea civilizației minoiene, numărul dolichocefalilor a crescut, iar al brachicefalilor a scăzut; era poate influența mediului care modifica tipul populațiilor imigrate; sau era, mai probabil, puterea crescîndă a rasei dominante care asimila progresiv pe descendenții veneticilor de altădată. La sfîrșitul civilizației minoiene, numărul dolichocefalilor a scăzut brusc și în proporții uimitoare; brachicefalii și mesocefalii au crescut, tot atît de repede și în proporții tot atît de impresionante. „O asemenea schimbare n-a putut avea decît o cauză: o invazie de războinici cu capul rotund. Ea indică sosirea elenilor. Cei mai mulți din vechii locuitori au fost masacrați ori au fugit, bărbații mai ales. Femeile care au rămas au fost împărțite între învingători și au

[1] La începutul civilizației minoiene propriu-zise.

format punctul de plecare a încrucișerilor". În sprijinul acestei din urmă concluzii, Glotz mai aduce considerații trase din aspectul antropologic al locuitorilor de astăzi ai insulei. „Această din urmă concluzie, oricît ar fi de conformă cu datele craniometriei și cu istoria, se întemeiază, din nefericire, pe un număr prea mic de măsurători. Dar observările făcute asupra cretanilor de astăzi ne dau o confirmare izbitoare a celor ce s-au făcut asupra craniilor de acum trei mii de ani. Multe dominații au trecut asupra insulei; dar nici bizantinii, nici sarasinii, nici venețienii n-au putut, cu cîteva garnizoane, să modifice tipul cretan; iar influența turcilor e de abia simțită. Fondul rasei a rămas așa cum l-au făcut, după acheeni, dorienii. Mesocefalii sunt în majoritate. Dolichocefalia minoienilor se păstrează la extremitatea occidentală a insulei și pe unele înălțimi izolate. Districtul cel mai impenetrabil, însă, vizuina sfakioților, este partea care cuprinde cel mai mare număr de brachicefali, cea care a conservat mai bine limba și spiritul belicos al dorienilor [1].

Rezultatele la care duc aceste constatări răstoarnă unele din ideile noastre de pînă acum. Civilizația „egeană" — denumire generală sub care se cuprind civilizația cretană și cea miceniană — deși a format punctul de plecare și temelia culturii clasice, n-a fost un produs al „rasei" elenice, cum s-a crezut atîta timp. Începuturile ei se datoresc unei „rase" africane, înrudite poate cu hotentoții și cu boșimanii prin caracterul fizic al steatopygiei feminine, dar ale cărei calități ne sunt, în tot restul lor, necunoscute. Iar dezvoltarea și înflorirea ei, înălțarea ei pînă la un nivel ce, în unele privințe cel puțin, n-a mai

[1] Glotz, *op. cit.*, p. 73.

fost atins în evoluția ulterioară a civilizației grecești propriu-zise [1], se datoresc „rasei" mediteraniene, de origine africană poate, și ea — dacă antropologul italian Sergi are dreptate — nu, în orice caz, de origine nord-europeană, așa cum se crede că au fost elenii. Cît despre aceștia din urmă, ei nu par a fi avut, ca principal caracter distinctiv,

[1] Vorbind de autorii civilizației minoicne, René Dussaud, arheologul francez care a studiat-o îndeosebi în opera sa *Les civilisations préhelléniques*, zice: „Alături de produsele artei lor, de dezvoltarea scrisului lor, de abilitatea lor de a ridica locuințele luxoase, de manifestările energiei lor fizice, de regulele vieții lor religioase, trebuie să admirăm mai ales ingeniozitatea și inteligența pe care le-au desfășurat vechii cretani, de îndată ce au ajuns în posesiunea metalului. Prin rezultatele dobîndite, prin progresele pe care le-au realizat în tehnicele împrumutate, prin simțul lor artistic foarte fin, ei merită să li se rezerve, cu Eduard Meyer (în *Geschichte des Altertums*, I, § 522) un loc independent alături de vechile popoare civilizate din Egipt și din Mesopotamia. Aceste trei grupe au contribuit să întemeieze civilizația modernă, dar din arta egeeană — e de ajuns să citäm arhitectura — Grecia clasică, și prin urmare noi înșine, am împrumutat mai mult decît din toate. Și totuși, artiștii greci, dobîndind mai multă știință, n-aveau să mai regăsească nici prospețimea, nici libertatea de imaginație de la început. Nu este nici o exagerare, a zis un profund cunoscător al antichității (Edm. Pottier, în *Catalogue des vases antiques du Louvre*, I, p. 195), să recunoaștem în decorul industrial minoion o originalitate și o poezie pe care trebuie să regretăm de a le vedea dispărînd pentru totdeauna cu Grecia miceniană". (René Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*, p. 457.) Păreri analoage, cu privire la importanța civilizației de care e vorba, formulează și Hoernes, cunoscutul istoric german al culturilor primitive. „Cultura cretano-miceniană, zice el, este fenomenul cel mai însemnat și mai plin de consecințe al vîrstei de bronz de pe întreg pămîntul. Influențele ei în timp și spațiu n-au fost încă măsurate". El indică asemenea influențe nu numai în Europa, ci și în Asia și anume în Armenia, în Persia și în China. Pentru cuvintele citate, cf. *Die Kultur der Urzeit* II, p. 46—73.

dolichocefalia. Invaziunii lor în Creta îi corespunde, cum am văzut, o creștere bruscă și impresionantă ca procent a brachicefaliei. Dacă arhivele antropologice ale insulei nu ne înșeală, acheenii și dorienii ce s-au așezat pe pămîntul ei, la sfîrșitul celui de-al doilea mileniu dinainte de era noastră, au trebuit să fie brachicefali [1].

Și cîte alte nedumeriri nu ne provoacă rezultatele de care vorbim! Rasei mediteraniene îi mai aparțineau, după Sergi, iberii și ligurii în Europa, libienii și egiptenii în Africa. Caracterele antropologice ale acestei rase fiind pretutindeni aceleași, — „capul lung, figura ovală, talia scurtă, pielea brună, părul negru ondulat", — de ce diferitele ei ramuri n-au produs o civilizație unitară? Iberii, ligurii, libienii n-au lăsat urme care să se poată compara cu cele găsite în Creta; egiptenii au lăsat urme diferite. De unde vin aceste deosebiri? Au fost ele determinate de variații ale rasei, de influențe ale mediului? Și, în ambele cazuri, care anume? [2]. Iată o

[1] Antropologul englez Haddon a întrevăzut această posibilitate. Vorbind de acheeni și de dorienii ce s-au coborît în Grecia venind dinspre nord, acest învățat zice: „Acheenii erau blonzi în comparație cu meridionalii; ei aparțineau în majoritate rasei proto-nordice sau a stepelor, dar suferiseră desigur influența sîngelui eurasiatic și a civilizației alpine. La sfîrșitul veacului al XII-lea și tot în veacul al XI-lea înainte de Cristos, mai multe triburi grosolane și *probabil brachicefale*, poate sub conducerea unor șefi nordici, au sosit în sud, venind din nord și nord-vest; către 1050 aceste populații distruseră civilizația acheeană... La Sparta, Corint și Argos li s-a dat mai tîrziu numele de triburi doriene. Sfakioții din Creta și tsakorienii din Laconia sunt descendenții lor". Haddon, *Les races humaines*, p. 120.

[2] Aceleași întrebări și le pune Pittard, cu privire la civilizația clasică propriu-zisă: „Cum să interpretăm un caz unic în istoria lumii: ceea ce s-a petrecut în Attica, între 500 și 300 a.Cr., atunci cînd a răsărit, într-un inter-

sumă de întrebări la care nu putem răspunde astăzi, în starea actuală a cercetărilor. Vor fi poate în măsură să răspundă urmaşii noştri. Nouă, în orice caz, ni se impune mai multă prudenţă în studiul problemei şi mai multă rezervă în formularea soluţiilor ei decît arată diferiţii reprezentanţi ai „rasismului" contimporan.

II. A doua formă a culturii clasice — cea sub care s-a răspîndit mai mult în Europa — a fost cea latină. Ea a dominat, precum se ştie, întreg Evul Mediu şi, în bună parte, şi Renaşterea, din care a ieşit cultura modernă. Ce influenţe etnice au stat la originea ei ? Cărei anume rase am putea-o atribui ?

Cultura latină a luat naştere şi s-a dezvoltat în Italia, începînd din veacul al VIII-lea înainte de Cristos. Ea şi-a atins apogeul către sfîrşitul erei vechi şi începutul celei noua. Care era aspectul etnografic al Italiei la începutul perioadei istorice de care e vorba, şi ce modificări a suferit acel aspect în cursul ei ulterior ?

Istoricii Antichităţii susţineau că în timpurile „cele mai vechi" nordul Italiei era ocupat de liguri. Grecii le ziceau λιγυες , dar ei înşişi se numeau, în limba proprie, Ambroni Αμβρωρες . Teritoriul pe care trăiau ei era, mai ales, cel ce se întindea în jurul punctului unde se află acum marele port Genova, era adică provincia ce a păstrat pînă astăzi numele de Liguria. Dar stăpînirea lor depăşea mult acest ţinut, mai ales înspre apus. Marsilia a fost întemeiată în anul 600 a. Cr. pe pămîntul lor,

---

val de timp relativ scurt, o aşa de minunată efloreşcenţă de oameni iluştri ? Concentrarea celor mai bune rase s-a zis. Dar ce rase ? Influenţe ale mediului ? Dar ce influenţe ?" — Pittard, *Les races et l'histoire*, p. 582.

iar în veacul al III-lea a. Cr. ligurii, amestecați, e drept, cu iberi, se întindeau pînă în valea Rhonului. Spre răsărit, ei ajunseseră pînă în Tessin, iar la sud se coborîseră, după Festus, Servius și Justin [1], pînă la Roma. În această direcție însă era vorba, desigur, mai mult de incursiuni, întrucît între Liguaria și Latium se afla Etruria, țara etruscilor, de care ne vom ocupa mai jos. În orice caz, ligurii par a fi format, în timpurile de care vorbim, poporul cel mai numeros din sud-vestul Europei, judecînd după faptul că Eratosthene geograful numea, în veacul al III-lea a. Cr., întreaga Europă sud-apuseană după acești locuitori ai ei.

Originea istorică a ligurilor nu ne e cunoscută. Cei vechi credeau că ei trăiseră, înainte de a se așeza în Italia, în regiuni situate mai spre nord, într-o țară stîncoasă, cu munți înalți pînă la cer; unde n-aveau, după Theopomp și Avienus, alte locuințe decît peșterile naturale [2]. Moravurile lor belicoase îi împingeau să se angajeze ca mercenari, la streini. S-a semnalat prezența lor ca atari în armata lui Hamilcar, pe la 480 a. Cr., și a lui Agathocle, tiranul din Sicilia, iar Titu-Liviu releva barbaria și furia lor distrugătoare, în războaie. Strabon îi compara, după asemănările modului cum trăiau, cu celții, dar susținea că erau de neamuri diferite [3]. Dificultatea de a le determina înrudirile etnice vine mai întîi de acolo că cei vechi nu ne-au lăsat în această privință decît indicații nu numai foarte reduse, dar și contradictorii. După unii, ligurii ar fi fost iberi originari din peninsula iberică, Spania de astăzi; după alții ar fi fost bebrici, originari din

[1] G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 81, nota 2.

[2] *Ibid.*, nota 5 și 6.

[3] *Ibidem*, p. 186, nota 5.

Colchida, ținutul asiatic la răsăritul Mării Negre și la sudul Caucazului, unde argonauții legendari se duseseră să caute „lîna de aur". Locuitorii acestui ținut ar fi fost însă, după Herodot, de origine egipteană. Iar Caton susținea că romanii de pe vremea sa nu știau de unde veneau ligurii [1]. Printre moderni, Roger de Bellognet i-a considerat ca fiind de aceeași rasă cu berberii din nordul Africei, Schiaparelli ca fiind înrudiți cu iberii, Jullian ca fiind mai apropiați de celți. Menționînd aceste ipoteze, Dottin zice că „problema va rămîne insolubilă, atîta timp cît nu se va fi putut determina din ce familie face parte limba pe care o vorbeau ligurii". Această limbă însă ne rămîne necunoscută. Puținele cuvinte ce pot fi considerate ca aparținîndu-i „nu ne permit să afirmăm că este o limbă indo-europeană" [2]. Ea pare a se fi păstrat totuși în numeroase nume de locuri, de fluvii, de lacuri etc. Toponimia nordului Italiei, a unor părți din Elveția, a diferite regiuni din sudul și vestul Germaniei, ar fi plină de asemenea vestigii. Numele primitiv al fluviului Po se crede că a fost, la Liguri, Bodincus. În limba latină acest fluviu purta numele de Padus ; poporul însă îi zicea, obișnuit, Bo, o prescurtare a vechiului nume liguric, din care a ieșit poate numele de astăzi. De origine ligurică ar fi numele Rinului, care s-ar trage din aceeași rădăcină cu Reno, altădată Rhenus, fluviul cunoscut din Italia de mijloc. Bodensee, numele german al lacului de Constanța, ar avea aceeași origine ca Bodincus, numele vechi al fluviului Po. Geneva ar fi înrudită ca nume, cu Genova, centrul geografic al ligurilor vechi. Alte nume ca Worms, Main, Mosel, par a fi, de aseme-

[1] *Ibid.*, p. 188, nota 1.
[2] G. Dottin, *op. cit.*, p. 185, 188.

nea, de origină ligurică [1]. Dacă nu ne luminează, deocamdată, asupra originei lor, ca rasă, aceste nume ne permit cel puțin să ne facem o idee de răspîndirea ligurilor în Europa și, prin urmare, de importanța lor numerică.

După liguri veneau, în ordinea importanței numerice, printre populațiile italiene dinainte de romani, etruscii. După Titu Liviu, stăpînirea lor se întindea în Italia de mijloc de la o mare pînă la alta. De fapt, numele ambelor mări ce scaldă coastele de apus și de răsărit ale acestei țări purtau, pe atunci, nume etrusce. Printre formele diferite și destul de numeroase ale numelui etruscilor, se găsea și forma „Tyrrheni", de unde numele de Mare Tyrrhenum, pentru marea de la apus ; familiar, romanii îi mai ziceau și Mare Tuscicum, după numele prescurtat și popular „tusci", pe care îl dau ei etruscilor. Marea de la răsărit, Mare Adriaticum și-a luat numele de la orașul etrusc Adria, situat pe coasta de răsărit a Italiei. În realitate, stăpînirea lor era — sau cel puțin fusese — mai întinsă decît afirma Titu Liviu. La nord ei se întinseseră pînă în Alpi ; toată provincia Cisalpina fusese a lor, înainte de a fi ocupată de celți. La sud pătrunseseră în Latium, unde Fidenae și Crustumina erau orașe etrusce. Au domnit poate și la Roma pe vremea tarquinilor (611—509 a. Cr.) [2]. Au cucerit mai departe Campania (524—521), unde au întemeiat apoi orașele Capua și Nola, cărora unele tradiții le atribuiau o origine mai veche. În sfîrșit, după Pliniu, Herculanum, Pompei și Sorrento le aparțineseră de

[1] Cf. Classen, *Die Völker Europa's zur jüngeren Steinzeit*, p. 13 și Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, Bd. III, p. 173—193.

[2] Dottin, *op. cit.*, p. 132. Cf. H. d'Arbois de Joubainville, *Les premiers habitants de l'Europe*, I, 158.

asemenea. Aproape toată Italia fusese astfel, înainte de întărirea puterii romane, în stăpînirea lor [1].

Etruscii nu erau însă numai un popor numeros și puternic, ci și un popor civilizat. Diodor zicea că ei aveau o înclinare deosebită să studieze „literele și natura" [2]. În ordinea practică, ei se distinseseră ca agricultori și meseriași. Ei secaseră numeroase terenuri mlăștinoase, făcîndu-le productive, construiseră drumuri, poduri, canale, fortificații. Industria lor, cum o dovedesc numeroasele vase, statuete, oglinzi, bijuterii, unelte și arme, era înfloritoare. Religia lor era, relativ, dezvoltată și avea, mai ales, un ritual bogat și precis. Acest ritual era, sub numele de „etrusca disciplina", vestit la romani. Toată „mantica" romană pare a fi fost de origine etruscă. În adevăr, „disciplina etruscă" cuprindea așa-numitele „cărți": *libri fulgurales*, care interpretau semnele meteorologice, îndeosebi fulgerele, *libri haruspicini*, care interpretau pe cele oferite de măruntaiele animalelor sacrificate, *libri rituales*, care interpretau minunile și în același timp, fixînd ceremonialul religios al actelor mai însemnate, publice și private, stabileau și principiile dreptului, *libri fatales*, care interpretau diferitele perioade ale vieții omenești, *libri Acherontici*, care căutau să ghicească destinul oamenilor după moarte [3].

Cît de mare a fost influența etruscilor asupra romanilor ne-o poate arăta marele număr de nume, de persoane și de locuri, ce se găsesc la începuturile istoriei lor, la Roma chiar și împrejurimile ei imediate. Tradiția romană însăși considera unul din

[1] Dottin, *op. cit.*, p. 132

[2] Citat de Dottin, p. 134, nota 5.

[3] Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination dans l'Antiquité*, 1881 t. IV, p. 3—115. Cf. și Thulin, *Die etruskische Disciplina*, 196—199.

cele trei triburi primitive, din care s-a format la început populația Romei, ca fiind etrusc. Aceeași tradiție ne spune că neamul regesc al Tarquinilor venise din Etruria ; iar unii din membrii lui purtau nume curat etrusce ; Tarquinius însuși suna, în limba etruscă, Torchuns ; altele, ca Tanaquil, Aruns, care nu se mai repetă în onomastica romană, trădează prin aceasta, în mod evident, exotismul lor. Chiar și Roma însăși, și Tibrul de asemenea purtau numele de origine etruscă. Un filolog german, Wilhelm Schulze, care a studiat îndeosebi onomastica și toponimia latină, relevă îndeosebi întinderea și adîncimea influenței pe care o indică originea etruscă a atîtor și atîtor nume. „Atît la Roma, zice el, cît și împrejurul ei, numele etrusce se îngrămădesc în așa mulțime, încît pot să influențeze ideile pe care ni le formăm despre începuturile cetății eterne. Dionisie din Halicarnas ne spune că mulți istorici considerau Roma însăși ca un oraș etrusc. Cercetarea filologico-istorică la care mă mărginesc aici devine de la sine o ilustrație a legendei care pune în legătură pe Eneas cu Tarchon și Tyrsenos. Tibrul de la Roma a fost în adevăr altădată, cum zice poetul, un fluviu tuscic. Iar dincolo de Tibru, neamurile etrusce au înaintat departe, înspre nord, punînd temeliile multor orașe“ [1].

Această influență a limbii etrusce se explică poate prin faptul că ea a fost la început, după toate probabilitățile, limba oficială a autorităților. Așa numitul „sermo rusticus“ al locuitorilor din Latium era un dialect puțin cunoscut și nu putea servi destul de bine, la început, față de streinii care, mergînd de la nord la sud sau de la răsărit la apus, trebuiau să treacă faimosul pod de pe Tibru, căruia

[1] Wilhelm Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, 1904, p. 581.

Bérard i-a atribuit situația privilegiată a Romei, în Italia, și repedea ei dezvoltare [1]. Mai utilă putea fi, din acest punct de vedere, limba etruscă, mai întîi fiindcă trebuia să fie mai cunoscută și al doilea fiindcă era, după toate probabilitățile, mai dezvoltată, întrucît servea de instrument unei culturi mai înaintate și mai vechi. În orice caz, un filolog francez, A. Ernout, susține că la Roma, „în perioada regală și în primele timpuri ale republicei, e foarte probabil că limba etruscă a fost idiomul oficial" [2].

De unde venea însă acest popor atît de numeros, de puternic, de civilizat, și care era originea lui etnică? Părerile celor vechi, pe care trebuie să-i ascultăm mai întîi, sunt împărțite. După unii scriitori greci, etruscii ar fi fost o ramură a pelasgilor. Thucidide și Sofocle îi desemnează sub numele de pelàsgi tyrseni [3]. Helanic din Lesbos susține că tyrrhenii s-ar fi numit în vechime pelasgi. Iar numele de tyrrheni l-ar fi luat ei de la Tyrrhenos, fiul lui Atys, care ar fi emigrat în Italia cu un număr de pelasgi din Lemnos și Imbros. Alți scriitori vechi însă, printre care Pliniu, Dionisie din Halicarnas și Strabon, crede că tyrrhenii și pelasgii erau deosebiți și trăiau alături unii de alții, în Tracia și în Italia de nord. Curios este că, după Dionisie din Halicarnas, pelasgii ar fi stăpînit Italia de nord înaintea tyrrhenilor și că, numai atunci cînd puterea celor dintîi a slăbit, cei din urmă au putut să se așeze pe teritoriile lor [4]. Ceea ce ar părea să indice că etruscii veneau din alte părți decît pelasgii.

---

[1] Bérard, *Rome intangibile*, în *Revue de Paris*, Octobre, 1903.

[2] A. Ernout, *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin*, 1909, p. 22.

[3] Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 128.

[4] Dottin, *op. cit.*, p. 128.

Această versiune există de asemenea. După o tradiție raportată de Herodot, tyrrhenii ar fi originari din Asia Mică, și anume din Lydia. O foamete care durase 18 ani ar fi silit pe regele lydian Atys să-și împartă poporul în două ; o jumătate a rămas pe loc ; alta, în frunte cu Tyrrhenos, fiul lui Atys, a plecat să-și caute norocul aiurea ; acest grup pribeag s-ar fi îmbarcat la Smirna și ar fi ajuns în Italia, debarcînd în Umbria. Acolo și-ar fi părăsit numele de lydieni, adoptînd, în onoarea conducătorului lor, pe acela de tyrrheni. Această tradiție a primit diferite confirmări. Una i-o dedea faptul că exista în Lydia un oraș ce purta numele de Tyrrha ; alta, legenda raportată de Pausanias, că Tyrsenos, eroul eponim al tyrrhenilor, era fiul lui Heracles și al Omphalei, regina Lydiei [1]. Sufixul însuși în care se termina numele acestui popor, într-una din formele lui grecești, era comun în Asia Mică. În sfîrșit, după Tacit, pe vremea lui Tiberiu, locuitorii orașului Sardes, din Lydia, își aduceau încă aminte de înrudirea lor cu etruscii. Iată de ce, această a doua versiune pare a fi fost admisă de cei mai mulți dintre scriitorii vechi care s-au ocupat de originea tyrrhenilor [2].

Arheologii contimporani au relevat la rîndul lor că tipul etrusc, așa cum ni-l descriau cei vechi și cum îl găseau reprezentat pe unele fresce, nu pare european. Etruscii erau mici și grași, cu capul mare și cu trăsuri accentuate. Unele motive decorative ale artei etrusce, ca leul înaripat, se găsesc și în arta lydiană. Mormintele etrusce amintesc, prin dispozițiile lor, mormintele din Asia Mică. Înșirînd aceste diferite argumente, Dottin conchide că „ori-

[1] Dottin, *op. cit.*, p. 130.

[2] Noël des Verges, *L'Etrurie et les Etrusques, I, p. 113.*

ginea asiatică a etruscilor, după ce a fost pusă la îndoială de istoricii și arheologii moderni, e mai bine primită astăzi"[1]. Hotărîtoare însă în această privință ar fi, se înțelege, indicațiile, pe care ni le-ar da limba etruscă, dacă am cunoaște-o. Din nefericire, ea constituie încă, pentru filologi, o enigmă. Inscripțiile etrusce, destul de numeroase, n-au putut fi încă descifrate. Ipotezele nu lipsesc, firește, dar sunt nesigure. Unii, în frunte cu Corssen, consideră limba etruscilor ca un dialect, cum ar fi fost cele vorbite de osci sau de umbri; alții, în frunte cu Bugge, o cred înrudită cu limba armeană. Pornind de la părerea celor mai mulți, că limba etruscă nu este indo-europeană, unii au încercat s-o așeze printre limbile semitice, alții au căutat s-o apropie de limbile caucaziene. S-a încercat, în sfîrșit, explicarea textelor etrusce cu ajutorul limbilor ugro-finice. Trecînd în revistă aceste diferite tentative, Dottin zice că toate au fost zadarnice. „Ceea ce rămîne verosimil, conchide el, este că limba etruscă nu e o limbă indo-europeană și că a trebuit să împrumute cuvinte limbilor italice de care era înconjurată"[2].

Ipoteza că etruscii veneau din Lydia ne obligă să ne punem întrebarea: ce erau lydienii? In această direcție ne lovim de dificultatea că nu știm dacă autorii vechi înțelegeau prin lydieni un popor cu o individualitate istorică bine determinată sau desemnau numai pe locuitorii unei anumite regiuni geografice din Asia Mică. Că se putea să fi fost așa ne-o arată faptul, raportat de Strabon, că lydienii, cărora li se mai zicea și meonieni, erau adesea confundați cu mysienii și frigienii[3]. S-a

[1] *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 131.
[2] Dottin, *op. cit.*, p. 137.
[3] *Ibid.*, p. 138.

atribuit lydienilor o origine semitică, punîndu-se numele lor în legătură cu acela al unuia din fiii lui Sem, care era Lud. Recursul la această genealogie biblică părea îndreptățit de unele asemănări, mai ales de moravuri, cu popoarele semitice din sud-vestul Asiei, îndeosebi cu babilonienii. Prostituția rituală, de pildă, pe care o practicau lydienii și pe care o releva Herodot, era de origină babiloniană. Tot Herodot povestea că, cu începere de la Argon, fiul lui Ninos și nepotul lui Bel, regii din Lydia au fost asirieni. Alte obiceiuri ale lydienilor îi apropiau însă de greci. Strabon îi considera astfel ca un popor amestecat. E probabil că lydienii au luat naștere prin amestecul unor vechi triburi semitice, venite de dincolo de Eufrat, cu frigienii, pe care i-au găsit în părțile în care s-au așezat și în care le-au fixat poate urmele de aur ce se găseau în nisipurile rîului Paktolos și în minele muntelui Tmolos. Limba lydienilor dispăruse cu desăvîrșire pe vremea lui Strabon; atîtea dominații streine trecuseră asupra lor, că nu și-o putuseră păstra. Puținele, foarte puținele resturi, ce ne-au rămas, — „o inscripție și cîteva glose", par a o arăta ca o limbă indo-europeană[2]. Lucrul s-ar explica poate prin faptul că, fiind un popor amestecat, lydienii au avut și o limbă amestecată. S-ar putea astfel ca puținele urme dintr-însa, ce au ajuns pînă la noi, să fie compuse tocmai din cuvinte de origine indo-europeană.

La răsărit și la sud de etrusci se găseau, în Italia veche, mai multe popoare, mult mai puțin numeroase decît ei și decît vecinii lor de la nord, ligurii. Erau așa-numiții „italioți". La răsărit trăiau

[1] Dottin, *op. cit.*, p. 139; Cf. Hirt, *Die Indogermanen*, p. 576.

umbrii, care erau, după Pliniu, cei mai vechi, din toți; Caton credea că ei întemeiaseră orașul Ameria în anul 1135, înaintea erei noastre [1]. Ei păreau a fi locuit mai întîi în Etruria, de unde au fost goniți, pe rînd, de pelasgi și tyrrheni; din părțile nordice ale Italiei au fost alungați de celți; spre sud, s-ar fi întins altă dată pînă în Campania, ar fi atins chiar Mediterana, în vecinătatea fluviului Umbro. La sud-est de etrusci trăiau sabinii. Ei erau, după umbri și înainte de romani, cei mai puternici din locuitorii părților respective ale Italiei. Vestiți prin severitatea și prin disciplina lor, ei pretindeau că se trăgeau din spartani și se considerau ca o colonie lacedemoniană, — după versiunea înregistrată de Plutarh, Dionisie din Halicarnas și Strabon [2]. Fiind foarte prolifici, sabinii întemeiaseră o sumă de colonii. Varron zicea că, avînd prea mulți copii, ei roiau din cînd în cînd ca albinele. Picentinii, marrucinii, pelignii, marsiii, hernicii, hirpinii, samniții erau coloniști sabini, așezați în vecinătatea imediată a patriei lor primitive, la nord-est, est și sud-est. Cei mai numeroși dintr-înșii erau samniții. Toate aceste populații, împreună firește cu tulpina lor pe care o formau sabinii, par a fi descins, după Zenodot din Terzena, din umbrii primitivi; după Strabon ar fi fost autohtone [3]. Cei mai cunoscuți însă dintre „italioți" au fost latinii, locuitorii din Latium, țara situată la sud-vestul Etruriei. După legenda pe care o dezvolta poema lui Virgiliu, ei se credeau originari din Asia Mică. Enea, troianul, părăsindu-și patria distrusă de războiul pe care îl cîntase Homer, s-a așezat, după lungi peregrinări, în Italia. Fiul său Ascanio a întemeiat Al-

[1] Dottin, *op. cit.*, p. 196
[2] *Ibid...* p. 196, nota 2.
[3] Dottin, *op. cit.*, p. 195, notele 1 și 2.

balonga, cea mai însemnată cetate din Latium. Dintre descendenții săi s-au ridicat, după vreo patru sute de ani, frații Romulus și Remus, nepoții regelui Numitor, care a întemeiat Roma, și, o dată cu ea, au început istoria romană.

După această legendă, troianii pribegi, care își căutau în Italia o patrie nouă, ar fi găsit în Latium pe aborigeni. În acest nume propriu unii din scriitorii latini au văzut cuvîntul comun „aborigines", format din „ab origine", care ar fi însemnat : oameni ce se găseau de la început pe pămîntul în care trăiau. Cu acest înțeles îl întrebuința Virgiliu în *Eneida* (VII, 181). Istoricii latini mai vechi însă, Caton, Sempronius și alții, credeau că aborigenii veniseră înainte de războiul troian, din Achaia. După o altă versiune, ei ar fi descins din oinotri, cei mai vechi locuitori ai Italiei, care însă ar fi fost originari din Arcadia. De acolo ar fi pornit, cu 17 generații înainte de căderea Troii. Oinotros, eroul lor eponim, fiul lui Lycaon și nepotul lui Pelasgos. Ei ar fi pătruns în Umbria, ar fi avut de luptat cu siculii și ar fi fost ajutați de pelasgii din Tesalia, respinși ei înșiși de umbri. Dionisie din Halicarnas vedea însă în aborigeni o colonie a ligurilor. Ei ar fi fost cu totul sălbatici, necunoscînd agricultura, trăind din vînat și locuind în păduri și în peșteri. Cînd Enea a debarcat în Italia, regele lor s-ar fi chemat Latinus și de la el s-ar fi tras numele de latini. Ei ai fi fost civilizați de Evandru din Arcadia, care le-ar fi adus, din țara sa de origine, alfabetul. Din toate aceste legende[1] n-ar fi de reținut decît ideea, ce revine necontenit, că cei mai vechi locuitori din Latium, deși se chemau

[1] Raportate de Dottin, *op. cit.*, p. 188—189.

la început aborigeni, erau de origine străină și veniseră poate din Grecia.

Dacă lăsăm însă la o parte legendele, trebuie să ne mărginim, cu privire la locuitorii din Latium, ca și cu privire la ceilalți italioți, la ceea ce ne poate spune, despre originele lor, filologia. Ei vorbeau o sumă de dialecte, mai mult sau mai puțin diferite, dar prezentînd, toate, caracterele limbilor indo-europene. Unele „coincidențe lingvistice" par a apropia dialectele italice de cele celtice, ca bunăoară formele pasive și deponente în *-r*, pe care le-a relevat Meillet [1]. Întemeindu-se pe aceste coincidențe, Dottin crede că italioții au trebuit să locuiască altădată în vecinătatea celților, în nordul Italiei, poate în Boemia sau în Moravia [2].

Problema originei diferitelor populații italice a fost abordată, cum era firesc, și de antropologi. Așa, bunăoară, Haddon, cunoscutul învățat englez, a încercat să reconstituie istoria etnică a Italiei în chipul următor. În nordul peninsulei, au trăit, în perioada neolitică, așa-numiții liguri sau ibero-liguri, care veniseră, după toate probabilitățile, de la sud-est, din Spania. Ei aparțineau rasei mediteraneene, ale cărei principale caractere antropologice sunt : statura puțin înaltă (1,61—1,62), capul lung (dolichocefal), părul negru ondulat, pielea albă, dar bronzată, ochii negri sau închiși, fața îngustă (leptoprosopă), nasul drept (leptorhin). Peste acești locuitori neolitici ai Italiei de nord s-au așezat apoi, în perioada chalcolitică, între anii 2500 și 1700 înainte de era noastră, populații brachicefale, probabil lacustre, ce veneau mai de sus, din Elveția. Acești emigranți s-au stabilit mai ales în Lombardia de

[1] A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*, p. 31—39.
[2] Dottin, *op. cit.*, p. 197.

astăzi. Tot pe atunci par a fi vizibile urmele altor imigranți, aparținînd rasei nordice, dolichocefale, care s-ar fi suprapus brachicefalilor lacuștri, „ca o castă dominantă“ [1]. Pe ce se întemeiază această din urmă presupunere, autorul nu ne-o spune. Probabil, pe fastul mai mare al mormintelor în care s-au găsit scheletele respective. La începutul epocii de bronz pare a fi intervenit, amestecîndu-se cu cele precedente, o nouă populație, pe care Haddon n-o determină mai de aproape. Cuvintele „lacuștrii par a se fi aliat cu altă populație“, întrucît nu mai sunt urmate de alte preciziuni, rămîn, evident, prea vagi [2]. Epoca de bronz mijlocie a fost turburată, în regiunea de care e vorba, prin invazia venită din Europa centrală, a unui nou val de brachicefali, — „conduși poate de nordici“. Nici aici Haddon nu crede că trebuie să producă dovezile acestei afirmări. Cum s-ar putea stabili, astăzi, conducerea de care e vorba? Aceste populații, continuă autorul, au construit așa-numitele „terramare“ care nu erau altceva decît locuințe lacustre pe uscat. Și adaugă că popoarele respective nu erau compuse numai din agricultori și păstori, destul de pricepuți, ci și din războinici bine organizați, iar civilizația lor și-a atins apogeul în veacul al XIV-lea și al XIII-lea înainte de era noastră. În sfîrșit, către începutul epocii de fier au sosit în părțile de care e vorba umbrii, ce veneau „sub conducerea nordicilor“ [3] din sudul bazinului dunărean. Ei a-

[1] A. C. Haddon, *Les races humaines et leur répartition géographique*, tr. fr. de A. Van Gennep, p. 117.

[2] *Ibid.*, p. 117.

[3] Această afirmare a învățatului englez, care se repetă de mai multe ori, e cu atît mai izbitoare cu cît nu i se vede justificarea. Impresia involuntară a cititorului ne-

parțineau rasei alpine și aduceau cu ei civilizația de la Hallstadt, care a devenit în Italia civilizația de la Villanova. Acești noi veniți au împins înainte, adică înspre sud, populațiile precedente sau, cum zice Haddon, spre a mări incertitudinea noastră, „poporul terramarelor", uitînd că ceva mai nainte atribuise „terramarele" mai multor popoare. Faptul este, în orice caz, că locuitorii pe care umbrii i-au găsit pe teritoriile pe care voiau să se așeze ei, au fost împinși spre sud, pe la anul 800 înainte de Cristos, și s-au stabilit în Latium. Acolo, încheie Haddon această parte a expunerii sale, acești „terramaricoli" au întemeiat Roma la 753 înainte de era noastră. La originea civilizației romane antropologul englez pune astfel o populație brachicefală, al cărei prim strat ar fi venit din Elveția și care s-ar fi amestecat cu alte populații nedeterminate.

Care era însă originea primei populații brachicefale venite din Elveția și aceea a nordicilor ce s-au așezat deasupră-i, formîndu-i „clasa conducătoare ?" Întrucît Haddon nu ne dă alte amănunte în această privință, trebuie să ne adresăm unui alt antropolog, care e ceva mai explicit. Cercetînd antropologia Elveției, Pittard zice că în perioada neolitică această țară a văzut apărînd pe teritoriul ei, pentru prima oară, poate, bande de brachicefali ce veneau, după toate probabilitățile, dinspre răsărit. Lor li se datorau locuințele lacustre, necunoscute pînă atunci în lumea occidentală. Ei aduceau în același timp și alte noutăți : cultura cerealelor, creșterea vitelor și mijloacelor de plutire pe ape, pe lacuri și fluvii, adică navigația. Aportul lor a constituit astfel, zice învățatul elvețian, cea mai mare

prevenit este că autorul tinde să „vîre" pe nordici oriunde se întîmplă ceva mai de seamă, atribuindu-le un rol preponderant.

din revoluțiile economice și sociale pe care le-a cunoscut omenirea europeană [1]. Și fiindcă această afirmare e atît de impresionantă, autorul crede că trebuie să insiste asupra evenimentelor la care se referă. Resturile de schelete ce s-au găsit în locuințele lacustre din Elveția ne permit, zice Pittard, să ne închipuim, aproximativ, cele ce s-au petrecut pe atunci. Într-o țară ce nu părea să fi avut decît o populație foarte rară de paleolitici dolichocefali, așa de rară încît n-a lăsat decît resturi cu totul neînsemnate — un val de brachicefali, veniți, probabil din Asia, s-a răspîndit larg, în grupe numeroase, la un moment dat. Întinzîndu-se, mai mult sau mai puțin, pretutindeni, acești năvălitori și-au concentrat totuși pe lacuri contingentele cele mai importante. Printre rămășițele locuințelor lacustre pe care le-au construit în regiunile respective s-au găsit, în adevăr, cele mai multe din urmele lor. Întrebarea ce se ridică însă în fața acestor constatări este : ce au devenit descendenții dolichocefalilor paleolitici ? Au continuat ei să trăiască alături de brachicefalii năvălitori, ocolind punctele în care se așezaseră ei ? Lucrul le era cu atît mai ușor, cu cît, prin locuințele pe care le construiseră, acei năvălitori duceau o viață relativ sedentară. În deosebire de acești noi veniți, vechii dolichocefali paleolitici erau, ca vînători, nomazi, și nimic nu i-ar fi împiedicat să continuie a rătăci, în cete puțin numeroase, prin munți și păduri. Sau au emigrat înspre apus ? Sau, în sfîrșit, ca să poată duce un trai mai bun, s-au amestecat cu brachicefalii, dispărînd în masa lor ? Din nefericire, n-avem putința s-o știm. Săpăturile arată numai că, spre jumătatea perioadei neolitice, alți dolichocefali noi au

[1] Pittard, *Les races et l'histoire*, p. 181.

apărut printre brachicefalii lacuștri. De unde veneau însă ? Erau ei descendenții dolichocefalilor paleolitici ? Sau constituiau avantgardele dolichocefalilor nordici, care năvăliseră pe aceeași vreme și în Franța ? Răspunsul lui Pittard este că „n-avem încă mijlocul s-o știm“ [1].

Așadar, întorcîndu-ne la populațiile italiene ce ne preocupă, brachicefalii lacuștri, veniți din Elveția, ce trăiseră cîtva timp în regiunea lombardă și, împinși de umbri, se stabiliseră în cele din urmă în Latium, erau, după Pittard, de origine asiatică. E de asemenea posibil ca dolichocefalii, poate nordici, să fi năvălit în Italia, odată cu acei brachicefali sau după ei, cum presupune Haddon. Dacă însă, și de ce, acei dolichocefali au ajuns să formeze clasele conducătoare ale brachicefalilor peste care s-au așezat, nu știm și n-o putem afirma cu destulă probabilitate, pentru acele timpuri care nu ne-au lăsat documente scrise. Nu se vede, anume, ce superioritate ar fi avut dolichocefalii în chestie asupra brachicefalilor de care e vorba, afară de aceea a unei violențe mai mari în lupte și unei ferocități corespunzătoare. Ca vînători, ei trebuie să fi fost, cum am văzut mai sus în altă ordine de idei, mai viguroși, mai îndrăzneți, și, poate, mai sîngeroși. Ca atare, ei au putut să domine, cu forța lor, și să terorizeze, prin cruzimea de care erau capabili, pe brachicefalii agricultori și păstori, mai slabi și mai blînzi. Dar să-i „conducă“ nu se prea vede cum ar fi putut. Superioritatea intelectuală rămînea, probabil, de partea celor ce, cum zicea Pittard, fuseseră capabili să deschidă, prin mijloacele noi de existență pe care le născociseră (cultura cerealelor, creșterea animalelor domestice, locuințele

[1] Pittard, *op. cit.*, p. 182.

stabile, navigația), o nouă fază a civilizației omenești.

Cît despre istoria etnică a sudului Italiei, Haddon, crede că ea a fost diferită de aceea a regiunilor de la nord de Tibru. În adevăr, populațiile primitive din sudul peninsulei italice și din insulele învecinate par a fi fost, relativ, mai omogene. Ele trebuie să fi aparținut, în cea mai mare parte, rasei mediteraniene. Originea lor ar putea fi africană. E probabil că ele au venit, în perioada mesolitică sau la începutul celei neolitice, din Africa, pe limba de pămînt ce unea încă acest continent cu sudul Italiei. În Sardinia mai ales se găsesc urme destul de vizibile ale unui vechi substrat etnic „eurafrican". Pe acest fond primitiv s-au așezat, pe alocurea, colonii iliriene care au „lărgit" puțin capul locuitorilor dolichocefali, în Apulia mai ales. Coloniile grecești, care au fost atît de numeroase încît au dat Italiei meridionale numele de Grecia Mare, n-au provocat totuși, după Haddon, modificări etnice esențiale, fiindcă aparțineau, după toate probabilitățile, aceleiași rase mediteraniene, ca și indigenii. Întrucît însă aduceau uneori cu ele amestecuri de sînge „eurasiatic", coloniile grecești au produs pe alocurea, în regiunea Salerno bunăoară, o tendință mai pronunțată la brachicefalie.

Ce concluzii să tragem din aceste indicații istorice, filologice și antropologice, cu privire la originele etnice ale civilizației romane? Limba latină, pe care o vorbeau sau în care se exprimau, oficial, diferitele popoare ce au ajuns să reprezinte această civilizație în perioada ei de înflorire, îi da o unitate formală ce ne-ar putea face să credem că și originele ei etnice au fost unitare. Ar fi îndreptățită o asemenea credință? Din nefericire, nu. Mai întîi, e neîndoios că influența etruscă a fost, la în-

ceputul istoriei romane, mult mai adîncă decît socoteau unii istorici moderni. Religia, care la popoarele primitive constituie singura formă de viață sufletească mai înaltă, a fost la romani, în bună parte, de proveniență etruscă. Vechile credințe magico-religioase ale triburilor semisălbatice din Latium s-au păstrat, desigur, în masele populare; dar contopirea și organizarea lor într-o religie mai unitară, mai dezvoltată, cu un ritual mai bogat și mai potrivit cu cerințele unei vieți publice și private mai complexe, a fost opera etruscilor și a început sub Tarquini. Urmele lor sunt de asemenea vizibile în structura socială, în organizarea politică și în viața economică a statului roman născînd. Chiar și limba de care s-au servit romanii la început, în actele oficiale, pare a fi fost, cum am văzut mai sus, cea etruscă, ceea ce nu împiedica, firește, dialectele latine să rămînă limbi uzuale ale maselor populare. E caracteristic, din acest punct de vedere, faptul că tinerii romani din clasele mai de sus primeau la început o educație etruscă, așa cum mai tîrziu, către sfîrșitul republicei, primeau o educație grecească. Cuvintele de care Titu Liviu se servea ca să raporteze acest obicei indicau destul de limpede învățămîntul limbii și dobîndirea cunoștințelor mai înalte ce se puteau căpăta cu ajutorul ei: „Habeo auctores uolgo tum Romanos, pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis litteris eruditi solitos" (IX, 36). Citînd aceste cuvinte, filologul francez Ernout adaogă: „De altfel, influența etruscă a pus adînc pecetea sa pe instituțiile, pe religia, pe științele romane" [1]. În sfîrșit, pînă și limba pe care o vorbeau masele populare și care

[1] A. Ernout, *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin*, 1909, p. 15.

Carte la scoala

era, la început, un amestec mai mult sau mai puțin inform de dialecte italice, a suferit influența etruscă. Ernout o afirmă categoric : „E sigur că, în timpul domniei lor la Roma, etruscii au trebuit să-și exercite influența asupra limbii, ca asupra restului. Pătrunderea elementului etrusc în vocabularul latin rămîne anevoie de dovedit în amănunte; e mai ales imposibil să-i fixăm importanța ; dar ea a lăsat urme pe care istoricul limbii latine nu le poate trece cu vederea; Schulze și Skutsch au relevat cîteva ; și a fost marele merit și noutatea capitală a cărții celui dintîi *(Lateinische Eigennamen)* că ne-a arătat numărul considerabil de nume și de sufixe etrusce care au pătruns în onomastica romană. Deși obiectul cărții de față este să determine partea ce revine dialectelor italice indo-europene în constituirea vocabularului roman, așa încît limba etruscă e scoasă prin aceasta din cauză, e totuși imposibil să nu semnalăm, cel puțin pe scurt, existența acestui element străin, al cărui rol a trebuit să fie foarte mare, mult mai mare în orice caz decît voiesc să-l recunosc filologii clasici" [1].

Cît de diferite au fost elementele ce au contribuit, direct sau indirect, la formarea limbii latine, ne-o poate arăta afirmarea filologului francez, din cartea căruia am citat cuvintele de mai sus, că „la începutul tradiției istorice, Italia ne apare ca un pămînt haotic, pe care se ciocnesc popoare și limbi de origini extraordinar de diferite [2]. Iar Roma însăși, grație căreia s-a constituit unitatea limbii latine, ni se înfățișează „ca un centru de atracție unde, pentru cauze economice și strategice, se adună oameni de proveniențe diferite, cari n-au nici

[1] *Ibid.*, p. 16.
[2] *Ibid.*, p. 2

limbi, nici moravuri comune și care n-ajung decît puțin cîte puțin, prin concesii mutuale și prin abandonarea celor mai singulare din idiotismele lor, să creeze o unitate artificială“ [1]. În sfîrșit, cît de rudimentare erau dialectele italice și cît de anevoie s-au contopit într-o limbă unitară, capabilă să satisfacă nevoile unei societăți politice în plină dezvoltare, ne-o poate arăta faptul că numai intervenția scriitorilor a putut duce, destul de tîrziu, la unitatea pe care uzul singur nu fusese capabil s-o creeze. „Înaintea lor, zice Ernout, înainte ca învățămîntul lor să fi avut timpul să se răspîndească și să se înrădăcineze, unificarea limbii romane nu se îndeplinește. Formele, flexiunile rustice sau peregrine au curs într-însa, fără ca o normă bine stabilită să îngăduie înlăturarea lor“ [2].

Căror cauze se datorau fenomenele istorice și filologice pe care le-am trecut în revistă, îndeosebi influența etruscă, atît de pronunțată, și înceata, laborioasa constituire a unității romane? Stării înapoiate a triburilor italice, mai întîi; lipsei de omogenitate inițială a primilor locuitori ai Romei, cari erau de trei feluri, — latini, sabini, etrusci — apoi: marei diversități, în sfîrșit, a celor ce s-au adunat încetul cu încetul în jurul cetății ce avea să formeze capitala imperiului de mai tîrziu, și care, venind din toate părțile Italiei, reflectau în chip firesc aspectul ei etnic atît de variat. Cum am văzut, peninsula era locuită la nord de liguri, cari veneau poate din Iberia, erau de rasă mediteraniană și de origine probabil africană; de gali, cari erau celți și veneau din centrul sau nordul Europei; de

[1] *Ibid.*, p. 7—8.
[2] *Ibid.*, p. 23.

veneți, cari erau ilyrieni și veneau de la răsărit. Sub ei, se întindeau etruscii, care erau poate de origine asiatică și aveau poate o „componentă" semită. Italioții ce veneau la rînd, mai spre sud, erau divizați, cum am văzut, într-o sumă de triburi mai mult sau mai puțin diferite, vorbind dialecte indo-europene. Și mai spre sud trăiau, alături de coloniile grecești, populații italice aparținînd rasei mediteraniene, a căror origine, probabil africană, am văzut-o mai sus. Peste această diversitate etnică s-a așezat, în cele din urmă, unitatea limbii latine. Iar la temelia civilizației romane — a religiei, a moravurilor pe care le țin sub dependența lor credințele, a structurilor sociale, a instituțiilor politice, care i-au alcătuit caracteristicile de căpetenie, a stat influența etruscă, la care s-a adăugat apoi, mai tîrziu, cea grecească. Rezultă oare de aici că populațiile ce au reprezentat civilizația romană n-au adus, ele însele, nici o contribuție la dezvoltarea și desăvîrșirea ei ? Nu, desigur. Dar care a fost aportul fiecăreia dintr-însele ? Și presupunînd că am putea deosebi, destul de bine, aceste diferite aporturi, căror particularități etnice sau caractere antropologice le-am putea atribui ? La aceste întrebări nu putem, din nefericire, să răspundem. Cel puțin, nu încă. Să sperăm că, cu întinderea și adîncirea cercetărilor, răspunsul va deveni posibil — în înțelesul științific al cuvîntului, firește. Posibilitatea lui va atîrna însă de două condiții : o mai amănunțită cunoaștere a cauzelor care produc fenomenele istorice și o mai precisă determinare a elementelor etnice care intră în compoziția diferitelor popoare. Sunt atîtea fenomene istorice pe care le atribuim, cu prea multă ușurință, mediului sau rasei, fără să dispunem în adevăr de toate datele care ne-ar permite să ni le explicăm într-un fel sau într-altul.

S-a zis, bunăoară, că năvălirile barbarilor, în Europa, se datorau faptului că popoarele asiatice, care luau drumul pribegiei, nu mai puteau trăi în țările lor. De unde o știm însă ? Cunoaștem noi mijloacele de trai pe care le produceau acele țări ? Cunoaștem noi numărul locuitorilor pe cari trebuiau să-i hrănească ele ? Putem noi afirma că acele mijloace nu mai erau suficiente pentru acei locuitori ? S-a zis, de asemenea, că unele popoare, avînd o „natură belicoasă", erau vecinic pornite pe aventuri războinice. Așa ar fi fost faimoșii wikingi — și în general nordicii, a căror rasă o reprezentau ei. Pe ce se întemeia însă această afirmare ? S-a descoperit oare, în structura sufletească a rasei de care e vorba, un anumit caracter sau un anumit complex de caractere, care să împingă la război cu orice preț, oriunde, oricînd și în orice împrejurări ?

Afirmărilor de acest fel li se opun constatările istorice. De atîtea ori bunăoară s-au văzut, în atîtea țări, recolte deficitare ce aveau ca urmare epoci de foamete cumplită, fără ca popoarele respective să emigreze. De atîtea ori s-au văzut, de asemenea, popoare „belicoase" traversînd perioade lungi de pace adîncă. Constatările din prima categorie ne duc la concluzia că condițiile mediului nu determină singure migrațiile; cele din a doua categorie ne impun convingerea că structurile sufletești ale popoarelor nu hotărăsc singure războaiele. Fenomenele istorice au cu alte cuvinte cauze mult mai complexe, și, înainte de a cunoaște destul de bine acele cauze, e riscant să explicăm, în mod simplist, fenomenele respective, cu ajutorul „mediului" sau al „rasei".

A doua condiție de care mai atîrnă posibilitatea răspunsului la întrebările ce ne preocupă este,

am zis, o mai precisă determinare a elementelor etnice care intră în compoziția diferitelor popoare Pentru trecut, îndeplinirea acestei condiții este, evident, imposibilă. Pentru prezent, ea nu este imposibilă, dar nu e realizată. Cum zice Pittard: „Nici o țară din Europa nu cunoaște îndeajuns amănuntele compoziției sale etnice, pentru ca să-și poată permite să întocmească hărți precise". [1] Nu e poate lipsit de semnificare, din acest punct de vedere, faptul că încercarea de a se întocmi o asemenea hartă în Germania, în primii ani ai veacului nostru, a fost oprită de împăratul Wilhelm al II-lea, care nu putea admite că germanii nu formează o rasă unitară și că mai mult de jumătate dintr-înșii nu par a fi „nordici", de vreme ce nu posedă caracterele distinctive ce li se atribuie. De aceeași părere cu Pittard e și antropologul german Eugen Fischer. „Aproape fiecare pagină a istoriei, zice el, și tot ce ne descopere tîrnăcopul din așa-numitele timpuri preistorice ne vorbește de pribegiri și strămutări de triburi și popoare, așa încît amestecul lor și, prin urmare, în cele mai multe cazuri, încrucișerile de rasă, trebuiesc considerate nu ca excepții, ci ca o regulă, atît pentru cele civilizate dintr-însele cît și, mai ales, pentru cele primitive" [2]. Iar concluzia la care ajunge acest învățat este că, din punctul de vedere al rasei, „toate popoarele europene sunt amestecuri considerabile (starke Mischungen); numai cantitatea elementelor componente ale diferitelor încrucișeri e diferită" [3]

[1] Pittard, *Les races et l'histoire*, p. 580.

[2] *Spezille Anthropologie oder Rassenlehre*, în *Anthropologie*, din colecția *Die Kultur der Gegenwart*, V-te, Abt, p. 135.

[3] *Ibid.*, p. 168.

În fața acestei constatări, li s-a părut antropologilor că singura cale pe care puteau ajunge să stabilească, aproximativ, fizionomia etnică a fiecărui popor, era să clasifice mai întîi rasele, reducîndu-le la cîteva „tipuri" schematice, și să caute apoi să vadă care din acele tipuri și în ce măsură intră în compoziția etnică a fiecăruia. „Tipurile" la care s-a ajuns pe această cale nu sunt însă decît noțiuni abstracte, care permit oamenilor de știință să grupeze mai ușor faptele concrete. Antropologul englez Haddon, cel puțin, o declară categoric : „un tip *rasial* nu există de fapt decît în mintea noastră"; expresii ca „rasa nordică" sau „rasa alpină" sunt „abstracțiuni" care ne permit să grupăm la un loc fapte ce prezintă oarecare generalitate [1].

Clasificările antropologice care s-au produs sunt destul de numeroase, Bradley, Linné, Geoffroy Saint-Hillaire, Haeckel, Huxley, Quatrefages, Broca, Deniker, Haddon, ca să nu citățm decît numele cele mai cunoscute, ne-au dat clasificări diferite, așezate pe baze diferite. Nu este indispensabil să le trecem în revistă. Nu e de ajuns să constatăm că un acord general nu s-a putut stabili în această privință. Caracterele fizice, considerate ca putînd deosebi rasele, sunt prea numeroase și prea variabile. De aci tendința de a înmulți numărul combinărilor, sub care se pot înfățișa aceste caractere, adică în definitiv numărul raselor. Așa, bunăoară, Deniker admite douăzeci și nouă de „clase" antropologice, principale și secundare, sau de rase și subrase, ce se pot găsi pe suprafața pământului. În ce privește, în special, popoarele europene s-a căutat a se reduce, pe cît posibil, numărul elementelor componente. Eugen Fischer, bunăoară, admite patru rase

[1] Haddon, *Les races humaines*, p. 2.

numai — nordică, alpină, dinarică și mediteraniană — din amestecul cărora ar fi ieșit principalele popoare culte europene, dar nu uită să adaoge că, pe lîngă ele, s-au mai exercitat și „alte influențe" streine. Iată propriile lui cuvinte: „Toate popoarele europene se compun din rasele descrise mai sus (cele patru pe care le-am menționat), în combinații variabile, la care se mai adaogă, pe ici pe colo, și alte intervenții streine" [1].

Pe lîngă nesiguranța pe care o creează aceste „alte intervenții" nedeterminate, ceea ce interesează în părerea citată a antropologului german este ideea că principalele popoare europene [2] nu sunt poate „esențial" diferite, din punctul de vedere al rasei și că, prin urmare, încercările „rasiștilor", de altădată și de astăzi, de a crea între ele contraste și tensiuni, sunt lipsite de temelii științifice suficiente.

In sfîrșit, nu putem încheia acest capitol, consacrat originelor etnice ale culturii clasice, greco-romane, fără să menționăm și părerile unora dintre învățații contimporani cari susțin că, dat fiind fenomenul „difuziunii", care nu există numai în lumea fizică, ci își produce efectele și în cea morală, nu este indispensabil să legăm culturile — și în general civilizațiile — de anumite rase, ce le-ar fi creat. O rasă ce ar da naștere, independent de orice influență exterioară, numai prin propriile ei calități, unui fenomen atît de complex cum este o cultură sau o civilizație — considerate, firește, în toate amănuntele lor — ar realiza, în ordinea spirituală, o minune ce nu și-ar găsi echivalentul decît

[1] Eugen Fischer, *op. cit.*, p. 168.

[2] Fischer exceptează popoarele de origine ugro-finică sau mongolo-altaică, cum sunt turcii, finlandezii, ungurii, bulgarii, o parte din ruși.

în ceea ce se cheamă, în ordinea biologică, generație spontană. Mai probabil este că omenirea întreagă lucrează la înfăptuirea valorilor materiale și morale ce alcătuiesc diferitele culturi și civilizații, și că acele valori, o dată apărute, trec de la un popor la altul, de la o rasă la alta, răspîndindu-se pretutindeni, cum se împrăștie moleculele unui corp solubil, prin „difuziune", în toată masa lichidului în care se dizolvă. Cu acest înțeles a studiat „difuziunea culturii" un învățat englez, G. Elliot Smith, într-o lucrare de curînd apărută [1]. Ca să ne încredințeze de realitatea acestui fenomen social, precum și ca să ilustreze, în același timp, atît ușurința cît și iuțeala cu care se răspîndesc elementele culturii în mediile cele mai diferite, autorul lucrării citate examinează „difuziunea" religiei musulmane. Pornind din Arabia, unde a luat naștere, această religie s-a întins, la răsărit, pînă în India, în China, și în Japonia ; la apus, pe tot litoralul nordic al Africei, pînă în Spania, și pe țărmurile Mării Negre, pînă în Balcani, și pînă în Rusia; la sud, pînă în centrul continentului african. Și totuși, mahomedanismul n-a avut un serviciu de propagandă bine conceput, perfect organizat și dispunînd de mijloace mari, așa cum a avut și are catolicismul. „Difuziunea" s-a făcut oarecum de la sine, așa cum se produc, în general, fenomenele naturii. Dacă dar religiile se pot răspîndi în acest mod, de ce să nu admitem că, cu ele, se răspîndesc și alte elemente de cultură — moravuri, instituții, arte, industrii, — ce au și astăzi, dar aveau cu atît mai mult altădată, legături cu credințele și practicele, cu mitu-

[1] G. Elliot Smith, *The Diffusion of Culture*, 1933.

rile și cu ritualurile diferitelor forme de viață religioasă [1].

Nu putem intra aici în studiul acestei concepții noua, fiindcă ar trebui să examinăm antagonismul dintre școala antropologică a culturii, care a început, în Anglia, cu Tylor, și e reprezentată astăzi de Frazer și Marett, și școala istorică a etnologiei, care a început cu Rivers și pe care o continuă Elliot Smith. O asemenea cercetare ne-ar putea duce însă departe. Mărginindu-ne dar să relevăm concepția nouă de care e vorba, vom adăuga că păreri analoage se găsesc, mai mult sau mai puțin, și la antropologi, nu numai la istorici. Se găsesc, bunăoară, sub forme destul de clare și de categorice, la antropologul englez pe care l-am citat de mai multe ori. „Nu există civilizații rasiale", zice Haddon. „Civilizația unui popor dat depinde în primul rînd de felul său de trai, care este el însuși, în mare parte, expresia condițiilor geografice. Ar fi greu să afirmăm că civilizația oricăruia din popoarele cunoscute este, propriu vorbind, originală în întregime. Migrațiunile popoarelor au determinat amalgamuri de civilizații ; pe de altă parte, pot să existe migrații de civilizații independente, din punct de vedere practic, de orice amestec rasial cu putință de constatat. Aceste migrații de civilizații constituiesc un obiect de studii foarte interesant și explicarea lor este baza unei adevărate istorii a omenirii" [2].

De unde se vede că problema originei civilizațiilor este mult mai complexă decît cred adepții teoriei raselor. Aspectul ei etnic nu este nici unicul, nici, poate, cel mai important, din cele sub care trebuie considerată.

---

[1] G. Elliot Smith, *op., cit.*, p. 35—36.
[2] Haddon, *Les races humaines*, p. 4.

Capitolul VII

TIPURILE ANTROPOLOGICE ȘI LEGILE LUI MENDEL

Ne mai rămîne să examinăm încă un aspect al problemei raselor, din punct de vedere antropologic. Se poate pune întrebarea de ce elementele etnice diferite, din amestecul cărora au ieșit popoarele europene, n-au ajuns încă, cu toată vechimea, uneori destul de mare, a încrucișerii raselor respective, să se contopească așa încît să formeze pentru fiecare dintr-însele tipuri unitare? Că o asemenea contopire nu s-a produs încă e un fapt indiscutabil. Dacă s-ar fi produs, am avea astăzi rase care ar putea să poarte numele popoarelor respective. Am putea vorbi, bunăoară, de o rasă franceză, de una italiană, de una engleză, de una germană. Că nu e așa, ne-o arată opoziția hotărîtă a etnologilor la întrebuințarea unor asemenea expresii. Haddon însuși, bunăoară, zice: „nu există o rasă engleză sau o rasă irlandeză". Nu putem zice decît că există englezi și irlandezi", organizați așa încît să formeze și unii și alții, popoare sau națiuni. Iar un popor sau o națiune este o comunitate politică determinată, ocupînd un teritoriu anumit. Între membrii unei asemenea comunități există desigur legături, dar care sunt de altă natură și nu implică cu necesitate legături antropologice corespunzătoare. Din punct de vedere etnic, diferiții indivizi ce compun un popor sau o națiune pot fi de origini diferite și pot

prezenta caractere fizice diferite, aparținînd unor „rase", adică unor tipuri antropologice diferite [1].

Care e cauza acestor diversități de caractere ce persistă, cu toată vechimea lor, la toate popoarele europene ? De ce amestecurile de rase din care provin ele n-au dus la o contopire a caracterelor antropologice respective, din care să iasă tipuri unitare ? Răspunsul la aceste întrebări nu este, din punct de vedere biologic, prea anevoios. Observările făcute asupra încrucișerilor, la plante și animale, au dovedit că din ele nu rezultă combinări stabile de caractere decît numai dacă intervine selecțiunea, artificială sau naturală. Varietăți sau rase nouă, adică, nu pot lua naștere pe această cale decît numai dacă încrucișerile se continuă mai multă vreme și sunt sistematic îndreptate în aceeași direcție de o selecțiune riguroasă, artificială sau naturală. Altfel, din încrucișeri ce se fac sporadic și la întîmplare nu pot rezulta varietăți sau rase nouă, fiindcă intervin fenomenele de disociere pe care le formulează una din legile lui Mendel. Naturalistul ce purta acest nume era un călugăr care, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, a făcut în grădina mînăstirii sale din Brünn studii experimentale amănunțite asupra încrucișerilor de varietăți diferite, la plante. Încrucișînd vreo 22 de „subspecii" de mazăre (Pisum sativum), a urmărit cu atenție, în cursul generațiilor următoare, variațiile diferitelor lor caractere. Rezultatele constatărilor sale le-a publicat sîrguitorul călugăr în 1866, în revista *Societății naturaliștilor din Brünn*, unde au rămas înmormîntate pînă cînd le-au descoperit, în 1900, botaniștii Correns, De Vries și Tschermack. De atunci încoace, „legile" lui Mendel au servit din ce în ce

[1] Haddon, *op. cit.*, p. 4.

mai mult la explicarea a numeroase fenomene biologice .

Din aceste legi, cele care ne interesează pe noi, pentru lămurirea problemelor ce ne preocupă, sunt două : cea care stabileşte existenţa caracterelor „dominante“ şi cea care formulează „disociaţia“ caracterelor. Iată, în cîteva cuvinte, înţelesul lor. Încrucişînd o varietate de mazăre care produce boabe galbene cu una care produce boabe verzi, Mendel a constatat că plantele ce ieşeau din această încrucişare aveau, toate, boabele galbene. Acestui caracter ce se impunea, în prima generaţie de „hibrizi“, la toţi indivizii, i-a dat el numele de „caracter dominant“; celui ce se eclipsa dinainte-i aşa încît părea a nu se moşteni, i-a dat numele de „caracter recesiv“. La plantele însă ce ieşeau, în a doua generaţie, din fecundarea normală a „hibrizilor“ din prima generaţie se producea un fenomen curios. Boabele nu mai erau toate de culoare galbenă : unele erau de culoare verde. Şi anume, la trei plante cu boabe galbene, apărea una cu boabe verzi. Caracterul „recesiv“ ieşea adică şi el la iveală, în a doua generaţie. Deşi părea că dispăruse, el nu fusese decît momentan împiedicat să se manifesteze de către caracterul „dominant“. În generaţia a treia, rezultatele erau şi mai curioase. Plantele ce ieşeau din fecundarea celor cu caracterul recesiv (cu boabele verzi) numai, aveau toate, exclusiv, caracterul recesiv, produceau adică boabe verzi. Şi acest caracter se păstra apoi, neschimbat, în toate generaţiile următoare, dacă fecundarea se făcea numai la plante cu caracterul recesiv. Plantele însă ce ieşeau din fecundarea, exclusivă, a celor cu caracterul dominant erau, din punctul de vedere al descendenţei lor, de două feluri. Unele a-

veau caracterul dominant însoțit de cel recesiv și dedeau naștere, în generațiile următoare, la plante amestecate : unele cu caracterul dominant, altele cu cel recesiv. Altele însă aveau caracterul dominant „pur" și dedeau naștere, în generațiile următoare, numai la plante cu caracterul dominant.

Cercetările lui Mendel au fost reluate și legile lui au fost verificate, într-o sumă de cazuri diferite, de o sumă de naturaliști, ca botaniștii deja citați, Correns, De Vries și Tschermack, ca Bateson și școala engleză, care au urmărit aplicarea lor în lumea vegetală, și de zoologi ca Darbishire, Cuénot, Hurst, Toyama, Lang, care le-au aplicat în lumea animală. Uneori exactitatea lor se arăta matematică — în cazul urzicilor lui Correns bunăoară sau al melcilor lui Lang. Alteori, ele se verificau, în principiu, nu însă în amănunte, — în ce privea numărul generațiilor cu caractere dominante și al celor cu caractere recesive. Nu putem urmări aici, firește, aceste variații ale experiențelor făcute. Ne putem mulțumi cu constatarea că, în principiu, ele au confirmat legile lui Mendel. Ne putem, prin urmare, servi de aceste legi ca să ne explicăm fenomenul ce ne preocupă, faptul că, adică, amestecul necontenit al raselor ce compun popoarele europene n-a putut duce, înlăuntrul fiecăruia dintr-însele, la tipuri unitare cu caractere uniforme. În Europa centrală, de pildă, cu tot amestecul, de atitea ori repetat, al rasei nordice cu părul blond și al celei mediteraniene cu părul negru, oamenii n-au ajuns să aibă o coloare intermediară uniformă a învelișuiui pilos al capului. Dimpotrivă, la popoarele din centrul continentului nostru găsim, alături de colorile extreme ale acestui înveliș — blond alburiu și negru — toată gama nuanțelor intermediare : blond

cenușiu, blond auriu, blond roșcat, roșu, castaniu deschis, castaniu închis etc. Același lucru se poate zice despre statură, despre forma capului și, în general, despre toate celelalte caractere antropologice, considerate ca putînd distinge diferitele rase. Și această diversitate a caracterelor nu e mărginită numai la popoarele Europei centrale, pe care le-am luat, întîmplător, ca exemplu. Ea se poate constata, mai mult sau mai puțin, pretutindeni. Putem astfel afirma despre orișicare din popoarele europene că indivizii ce îl compun nu posedă aceleași caractere fizice, nu prezintă adică un tip antropologic uniform.

Am zis totuși într-un capitol anterior că încrucișerile au jucat un rol însemnat în pigmentația diferitelor grupe de oameni, și putem dar presupune că același e cazul cu celelalte trăsuri distinctive ale lor. Trebuie să deosebim însă aici realitatea fenomenelor de acest fel și durabilitatea lor. Că încrucișerile de rase produc variații ale pigmentației, este incontestabil. Încrucișerile negrilor cu albii dau „mulatri" cu colori intermediare. Dacă însă aceste variații se păstrează sau nu, în această privință hotărăsc alți factori, și anume, selecțiunea în legătură cu influențele mediului sau cu exigențele lui. Din acest punct de vedere, trebuie să revenim un moment asupra legilor lui Mendel, spre a evita o neînțelegere. S-ar putea crede, în adevăr, că ele ar împiedica formarea, în evoluție, a varietăților nouă mai întîi și apoi a speciilor nouă, vegetale și animale. Această credință însă ar fi greșită. Ele nu împiedică nicidecum apariția și fixarea unor forme organice nouă. Numai că un asemenea fenomen presupune intervenirea selecțiunii, naturale sau artificiale, care să asigure, sub influența permanentă a

unor anumiți factori, constanța unor anumite caractere. Sunt, în adevăr, factori ce pot avea o asemenea acțiune. Așa, bunăoară, ca să ne servim de un caz adesea citat fiindcă e caracteristic, planta „Primula sinensis rubra" face totdeauna, la temperatura obicinuită a regiunilor în care crește, flori roșii. Dacă însă e supusă unei temperaturi excepționale, de 30—35 °C., capătă flori albe. Semințele produse de aceste flori albe, dacă germinează în condiții normale, dau plante care, dacă se dezvoltă la temperatura obicinuită a mediului lor, natural, fac iarăși flori roșii. Supuse însă și ele la temperatura excepțională de 30—35° C, dau și ele flori albe. Dacă dar ne închipuim că, în scop selectiv, specia botanică menționată e supusă în mod permanent unei temperaturi de 30—35°C, prin transplantarea ei bunăoară, într-un mediu în care să domnească o asemenea temperatură, ea nu mai produce, după toate probabilitățile, decît flori albe. O varietate botanică nouă ar lua naștere atunci.

Dacă trecem la oameni, găsim de asemenea factori a căror influență permanentă poate produce schimbări constante. Așa e, cum am văzut, lumina. Am zis că razele ultraviolete ale spectrului solar, care au o acțiune chimică, exercită o influență vizibilă asupra pigmentației. Oricare ar fi dar rezultatele încrucișerilor, lumina, cînd are o anumită intensitate, lucrează ca un factor selectiv și face ca coloarea pielii să rămînă, la populațiile ce trăiesc sub influența ei, închisă. În Africa, bunăoară, amestecul negrilor cu albii dă desigur mulatri, cu o coloare a pielii mai deschisă decît a indigenilor de rasă pură. Dacă însă continuă să trăiască sub acțiunea selectivă a luminii africane, acei mulatri revin, încetul cu încetul, la culoarea mai închisă a

pieliii care, precum am văzut într-un capitol anterior, le este utilă în condițiile lor de existență. Lucrul e mai ales vizibil la descendenții lor, care, dacă nu intervin alte încrucișeri cu albii, se întorc la coloarea închisă a rasei negre. Altfel se petrec lucrurile în Europa, unde intensitatea luminii e mai redusă și nu mai exercită aceeași acțiune selectivă. Am văzut că albii și descendenții lor nu pot să trăiască în Africa fără să-și modifice pigmenții. Negrii însă, în Europa, nu sunt supuși acestei necesități organice. Dacă oamenilor albi pigmentația lor insuficientă le e dăunătoare în Africa, în schimb, oamenilor negri, în Europa, pigmentația lor mai accentuată nu le pricinuiește nici un neajuns. În Europa, așadar, influența luminii nu mai are o acțiune selectivă atît de pronunțată și variațiile de coloare, produse de încrucișerile de rase, rămîn mai libere. Frîul selecțiunii nu mai turbură jocul legilor lui Mendel.

E probabil că, în regiunile temperate ale suprafeței pămîntului, nu numai lumina, ci alți factori fizici — căldura și frigul, umezeala și uscăciunea, presiunea și mișcările atmosferei — au o acțiune selectivă mai redusă, fiindcă rămîne închisă în limite mai restrînse — ceea ce trebuie să mărească libertatea variațiilor produse de încrucișeri. În sfîrșit, o altă cauză mai favorizează această libertate. Cu progresele necontenite pe care le-au făcut, popoarele mai înaintate în civilizație, care locuiesc de preferință regiunile temperate ale suprafeței pămîntului, au ajuns să se sustragă, într-o oarecare măsură, acțiunii directe a mediului ambiant. Selecțiunea naturală, sub aspectul ei biologic, a pierdut astfel din puterea ei asupra popoarelor de care e vorba — întrucît rămîn fixate în regiu-

nile temperate. Asupra popoarelor de acest fel lucrează mai mult factori de altă natură, și anume factorii psihologici ai mediului social, ale cărui forme sunt numeroase și variate. Acești noi factori au putut să producă, pe deasupra diversității organice, uniformități, cărora li s-a dat, de către o altă categorie de învățați decît cei de care ne-am ocupat pînă acum, numele de „tipuri etno-psihologice". Cu aceasta însă ajungem la așa-numita „psihologie a popoarelor", de care urmează să ne ocupăm de asemenea. Pînă atunci însă, spre a încheia studiul aspectelor fizice ale raselor, trebuie să aruncăm o privire și asupra noilor metode de determinare a lor, ce se întemeiază pe constituția „biochimică" a sîngelui.

Capitolul VIII

CONCEPȚIA BIOCHIMICĂ A RASELOR

De vreo trei decenii încoace teoria raselor tinde a se așeza pe o altă bază, pe care cei ce lucrează în această direcție o cred mai solidă decît cea antropologică. Noile cercetări asupra „grupelor sanguine", care au început în ultimii ani ai veacului trecut și au luat apoi repede proporții din ce în ce mai mari, au deschis învățaților perspective neașteptate, făcîndu-i să întrevadă posibilitatea de a deosebi rasele de oameni după „structura" biochimică a sîngelui lor. Dată fiind însă natura specială a cercetărilor de acest fel, nu putem arunca asupră-le, în aceste pagini destinate unui public mai întins, o

privire, oricît de sumară, fără a indica punctul lor de plecare și a schița, în linii generale, evoluția lor.

Încă din Antichitate sîngele a fost considerat ca sediu al vieții și ca depozitar al calităților de căpetenie ale oamenilor. Această credință găsea, în războaiele străvechi, o aplicare neașteptată. Cînd un luptător se distingea prin puterea și vitejia lui, dacă era învins și ucis, învingătorii îi beau sîngele ca să-și însușească virtuțile lui excepționale. Iar în legenda argonauților, Medeea, vrăjitoarea, din Colchida, a întinerit pe bătrînul tată al lui Jason, printr-o transfuziune de sînge tînăr. În medicină acest mijloc eroic pare a fi fost întrebuințat pentru prima oară în veacul al XVI-lea, de către Hieronymus Cardanus, la Milano, și de către Andreas Libavius, la Halle. Cu descoperirea circulației sîngelui de către Harvey, în veacul al XVII-lea, problema transfuziunii se punea pe temelii nouă, din punct de vedere tehnic, și era firesc ca încercările să fie reluate, cu speranțe, dacă nu cu perspective mai mari. E caracteristic pentru prudența și spiritul practic al englezilor că ei au socotit necesar să facă mai întîi observări, în această privință, asupra animalelor. Harvey descoperise circulația sîngelui în 1628. Încă din 1638 Potter formulase dorința să se facă încercări de transfuziune la animale și o sumă de învățați, ca Daniel și Thomas Coxe, Wilkins, Hook, Robert Boyle s-au pus pe lucru în această direcție. În discuția Societății regale pentru înaintarea științelor au fost aduse experiențele respective în 1656, de către Richard Lower. S-a putut astfel stabili că transfuziunea era mai bine suportată cînd sîngele provenea de la un animal de aceeași specie și mai rău cînd provenea de la un animal de specie diferită. Această constatare, pur empirică, ră-

minea însă neexplicabilă. În practica medicală, în cazurile grave și urgente, cînd medicii socoteau necesar, pentru salvarea unui bolnav, să-i introducă în curentul circulator sînge nou, s-a încercat transfuziunea de la animale la oameni. Cu toată constatarea ce se făcuse, cu privire la dificultățile transfuziunii între specii diferite, medicii au fost siliți să recurgă la o asemenea încercare, fiindcă nu găseau oameni care să consimtă a-și da sîngele, atunci cînd aveau nevoie. Au fost utilizați astfel, în acest scop, mieii. Curentul sanguin se îndrepta, în cazurile de acest fel, din carotida unui miel în vîna de la braț a omului bolnav. Rezultatele acestei metode însă, care s-a practicat în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, nu numai în Anglia, ci și în Franța, în Italia și în Germania, nu erau satisfăcătoare. În cazurile cele mai puțin grave, cînd adică bolnavii nu mureau, fapt care, cînd se întîmpla, nu se atribuia pe atunci transfuziunii, ci afecțiunilor de care sufereau ei și care nu se putuseră ameliora printr-însa, starea lor devenea totuși din ce în ce mai rea. În Germania, bunăoară, se zicea că ei pătimeau, în urma transfuziunii, de „melancolie ovină" (Schafsmelancholey) [1]. Fapt este, în orice caz, că pe la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, transfuziunea sîngelui se practica din ce în ce mai puțin. În Franța era chiar nu interzisă formal, dar înconjurată de numeroase îngrădiri; trebuia, anume, o autorizație specială a Facultății de Medicină din Paris, pentru fiecare caz în parte.

[1] A se vedea istoricul transfuziunii sîngelui în *Handbuch der Blutgruppenkunde*, editat de Paul Steffan, 1932, p. 265.

Veacul al XVIII-lea a trecut fără noi încercări în această direcție. Unele experiențe fiziologice însă, de la începutul veacului următor, au îndreptat din nou atenția asupra vechei probleme a transfuziunii sîngelui. Bichat, în 1805, a relevat influența animatoare a sîngelui venos asupra inimei și influența lui paralizantă asupra creierului. În 1821, Prévost și Dumas au stabilit că animalele cărora, în laboratoriile de fiziologie, li se lua tot sîngele, care nu mai respirau și a căror inimă nu mai bătea, puteau fi readuse la viață, dacă li se înjecta în vase sînge defibrinizat. Ei au stabilit în același timp că defibrinizarea sîngelui nu modifica funcțiunile fiziologice ale globulelor roșii. Constatările lor au fost confirmate în Germania de Dieffenbach, care le-a adăogat observarea că sîngele arterial înlătura mai repede moartea aparentă, la animale, decît cel venos. În 1824, James Blundell a încercat transfuziunea sîngelui de la om la om, în cazurile de hemoragii grave. Mai tîrziu s-au făcut încercări analoage, în cazurile de intoxicații grave, cu oxid de carbon bunăoară, sau la septicemii. În jurul războaielor din 1866 și 1870—71, s-a recurs, de asemenea, în cîteva cazuri, la transfuziuni. Rezultatele rămîneau însă, în majoritatea cazurilor, nesatisfăcătoare și incertitudinea succesului împiedica generalizarea metodei.

Cel dintîi care a avut ideea să cerceteze ce se petrecea în sîngele pacientului, animal sau om, asupra căruia se practica transfuziunea, a fost Landois. El a constatat că globulele roșii ale sîngelui strein se „dizolvau" în serul sanguin al pacientului iar globulele roșii din sîngele lui propriu se „dizolvau" și ele, parțial, în serul sîngelui strein. Rezultatul era, în orice caz, că se formau mici mase mai

mult sau mai puțin compacte, compuse din globulele roșii alterate, care se lipeau unele de altele, ceea ce putea duce la obliterații ale vaselor, la embolii, cu consecințe mortale. Cercetările lui Landois, deși continuate de Alexander Schmidt, de A. Koehler și de alții, n-au izbutit să aducă destulă lumină. A urmat astfel o perioadă de stagnație de vreo 25 de ani, după care, cu Shattock, Landsteiner, Decastello și alții, problema a fost reluată, cu mai multă stăruință, în primii ani ai veacului nostru. Cel dintîi din acești învățați, americanul S. G. Shattock a constatat încă din 1899 „isohemoaglutinarea" — fenomen care consta în aglutinarea globulelor roșii din sîngele unui om de către serul sîngelui unui alt om. Prin „heterohemaoaglutinare" se înțelegea un fenomen analog, produs însă asupra globulelor roșii ale unei specii de către serul sanguin al altei specii. Shattock considera isohemoaglutinarea ca un fenomen patologic, întrucît serul de care se servise provenea de la persoane suferind de diferite afecțiuni. În 1901, de abia, Karl Landsteiner a stabilit, definitiv, natura fiziologică a fenomenului de care e vorba. În serul sîngelui se găsesc, în mod normal, la fiecare om, substanțe care pot provoca aglutinarea globulelor roșii din sîngele altor oameni. Acestor substanțe, care lucrează ca reactivi biochimici, li s-a dat numele de „aglutine". Iar substanțele din globulele roșii asupra cărora lucrează ele și care dau naștere aglutinării au primit numele de „glutinogene". Ambele aceste categorii de substanțe sunt diferite la diferiți oameni. Experiența arată, în adevăr, că serul sîngelui de la un om oarecare produce efecte diferite asupra globulelor roșii ale diferiților oameni ; la unii adică globulele roșii se aglutinează sub acțiunea lui, la alții nu.

Studiînd aceste diferențe a căror importanță practică, în cazurile de transfuziune a sîngelui, era evidentă, Landsteiner a ajuns să împartă pe oameni în trei grupe diferite. Prima grupă era compusă din oameni al căror ser sanguin aglutina globulele roșii ale oamenilor din celelalte două grupe, dar ale căror globule roșii nu erau aglutinate de serul sanguin. Grupa a doua era alcătuită din oameni al căror ser sanguin aglutina numai globulele roșii ale oamenilor din grupa a treia, dar ale căror globule roșii erau aglutinate atît de serul sanguin al oamenilor din prima grupă, cît și de acela al celor din a treia. În fine, grupa a treia era compusă din oameni al căror ser sanguin aglutina numai globulele roșii ale oamenilor din grupa a doua, dar ale căror globule roșii erau aglutinate atît de serul sanguin al oamenilor din prima grupă, cît și de acela al celor din a doua [1].

Un an mai tîrziu, doi colaboratori ai lui Landsteiner, anume Decastello și Sturli, au stabilit o a patra grupă, ce nu apăruse, de la început în cercetările serologice fiindcă era, relativ, puțin numeroasă. Ea cuprindea un mic număr de oameni, al căror ser sanguin nu aglutina globulele roșii ale oamenilor din cele trei grupe de căpetenie, dar ale căror globule roșii erau aglutinate de serul sanguin al oamenilor din toate acele trei grupe. Pe cînd Decastello și Sturli considerau această a patra grupă ca cuprinzînd numai excepții sau deviații, a căror explicare rămînea să fie găsită, alți învățați, ca

[1] K. Landsteiner, *Über Agglutinationserscheinnugen normalen menschlichen Blutes*, în *Wiener Klinische Wochenschrift*, Bd. 14, 1901.

Jansky în 1906 și Moss în 1910, lucrînd independent unul de altul, au stabilit că ea avea o valoare fiziologică de sine stătătoare și trebuia pusă alături de celelalte trei [1].

Numirile acestor patru grupe au variat. Landsteiner desemna pe cele trei, pe care le stabilise el însuși la început, cu cifrele arabe 1, 2, 3 și, în mod subsidiar, cu literele C, A, B; ordinea acestor litere se va lămuri mai jos. Jansky și Moss desemnau cele patru grupe, asupra cărora erau de acord, cu cifrele romane, I, II, III, IV; însă ordinea lor era puțin diferită. Grupa I la Jansky devenea grupa IV la Moss, și invers. Spre a evita confuziunile ce se puteau produce la utilizarea serurilor respective, von Dungern și Hirszfeld au propus în 1910 ca cele patru grupe să fie desemnate cu literele O, A, B, AB. Aceste litere reprezentau, în concepția lor, absența „aglutinogenelor" specifice în prima grupă (O) [2], prezența lor separată în grupa a doua (A) și a treia (B), și prezența lor împreună în grupa a patra (AB). După această clasificare, ținîndu-se seamă și de „aglutininele" respective, oamenii din cele patru grupe au fost considerați ca avînd patru feluri diferite de sînge [3].

[1] A. Decastello und A. Sturli, *Ueber Isoagglutinine im Serum gesunder und kranker Menschen*, în *Muenchener medizinsche Wochenschrift*, 1902. Lucrările lui Jansky au apărut în limba cehă ; se menționează de obicei, în istoria problemei, numai rezultatele lor. W. L. Moss, *Studies on Isoagglutinins and Isoahaemolysins*, în *Bull. of Hopkins Hosp.*, 1910.

[2] De la *ohne*, fără aglutinogene ; unii confundă această literă cu cifra zero și o citesc ca atare.

[3] *Ueber Nachweis und Vererbung biochemischer Strukturen și Ueber Vererbung gruppenspezifischer Strukturen des Blutes*, de E. von Dungern și L. Hirszfeld, în *Zeitschrift für immunologische Forschungen*, Bd. 4—8, 1910—1911.

Trebuie să menționăm însă, pentru înțelegerea deplină a acestei clasificări a „felurilor" de sînge, că aceiași autori, von Dungern și Hirszfeld, au însemnat aglutininele cu literele grecești corespunzătoare celor latine, care desemnau aglutinogenele. Și anume, aglutinina, care provoacă aglutinarea globulelor roșii cu aglutinogenul A, a fost însemnat cu α ; cea care provoacă aglutinarea celor cu aglutinogenul B, a fost însemnat cu β. Se înțelege de la sine că aglutinogenul A și aglutinina α — sau aglutinogenul B și aglutinina β — nu pot coexista, fiziologicește, în același sînge. Globulele roșii, într-un asemenea sînge, nu și-ar mai putea îndeplini funcțiunile fiziologice, fiind împiedecate de inevitabila lor aglutinare. Aglutinogenul A nu poate coexista în același sînge decît cu aglutinina β, iar aglutinogenul B, numai cu aglutinina α. Cînd sîngele, în sfîrșit, nu cuprinde nici aglutinogenul A, nici aglutinogenul B, atunci se pot găsi într-însul ambele aglutinine α și β; în schimb, cînd sîngele cuprinde ambele aglutinogene A și B, trebuie să lipsească dintr-însul ambele aglutinine α și β.

Cu aceste lămuriri putem înțelege acum deosebirile dintre cele patru „feluri" de sînge. Sîngele O, pe care îl posedă oamenii din prima grupă, se distinge prin faptul că nu cuprinde nici aglutinogenul A, nici aglutinogenul B, dar cuprinde ambele aglutinine α și β. Sîngele A cuprinde aglutinogenul A și aglutinina β. Sîngele B cuprinde aglutinogenul A și B, dar e lipsit de ambele aglutinine α și β. Aceste particularități ale sîngelui oamenilor din cele patru grupe au primit numele de „structuri sanguine" sau de „constituții biochimice".

Alți învățați, în frunte cu Langer, au constatat că aceste structuri sau constituții sunt aceleași —

sau cel puțin se aseamănă — la părinți și la copii [1]. Cercetările în această privință, începute de Langer în 1903, au fost continuate de Hektoen în 1907, Ottenberg și Epstein în 1908, și au dus la presupunerea că structurile sanguine sau constituțiile biochimice sunt ereditare [2]. Ca atare, s-a crezut că ele trebuie să fie stabile ; factorii externi, adică, nu le-ar putea influența. Cercetările ce s-au făcut însă, în această direcție, au dat, la început, rezultate variabile. Unii autori, ca Rudolf Eden, au susținut că anumite substanțe (chinina, lactatul de calciu, antipyrina, arseniatul de sodiu) pot modifica structurile sanguine ale bolnavilor. Așa, bunăoară, unii dintr-înșii treceau, sub influența medicamentelor menționate, din grupele II, III, IV, în grupele I, II, III. Cînd însă încetau să le mai ia, reveneau, după un timp oarecare (7 pînă la 15 zile), la grupele lor inițiale [3]. Alți învățați însă au ajuns la alte rezultate. Huck și Peyton, Richter, Meyer și Ziskoven, Hoche și Moritsch, Barsky, Falgairolle, Sandström și alții au ajuns la concluzia că constituțiile biochimice ale celor patru grupe sanguine sunt stabile [4]. Decastello

[1] L. Langer, *Ueber Isoagglutinine beim Menschen, mit besonderer Berücksichtigung des Kindesalters*, în *Zeitschrift für Heilkunde*, Bd. 24, 1903.

[2] L. Hektoen, *Isoagglutination of human Corpuscles*, în *Journ. of. americ. med. Assoc.*, vol. 48, 1907. Ottenberg and Epstein, *Studies in Isoagglutination, în Transact. of. New-York pathолog. Society*, 1908

[3] R. Eden, *Die Bedeutung der gruppenweisen Hämagglutination und über die Veränderung der Agglutinationsgruppen durch Medikamente, Narkose, Roentgenbestrahlung*, în *Deutsche medizinische Wochenschrift*, 1922.

[4] G. J. Huck and S. Peyton, *Study of Isoagglutinins before and after Ether Anesthesia*, în *Journ, americ. med. Assoc.*, 1923. P. Falgairolle, *Réhabilitation des quatre groupes sanguins, réfutation des isoagglutinations atypiques*, în *Comptercndus de la Soc. de Biol, de Paris*, t. 94, 1926. L.

a examinat chiar, la un interval de 20 de ani, una și aceeași persoană, și a găsit că își păstrase neschimbat „felul" sîngelui. Aceeași observare a făcut-o și Lattes. Trecînd în revistă aceste constatări, C. Ionescu-Mihăilești, în *Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain*, zice : „Fixitatea structurii caracteristice a grupului sanguin pare a fi... o noțiune solid stabilită, cel puțin în condiții normale, cînd se lucrează cu globule roșii proaspete, cu seruri-etalon des controlate" [1].

Singurele schimbări pe care le-ar putea suferi structurile biochimice ale sîngelui, nu la aceiași indivizi, ci de la o generație la alta, adică de la părinți la copii, ar fi astfel, exclusiv, cele produse de încrucișeri ale indivizilor aparținînd unor grupe sanguine diferite. Așa, bunăoară, un tată cu sînge A și o mamă cu sînge B pot da naștere unor copii cu sînge A sau cu sînge B sau cu sînge AB. Copiii adică pot să moștenească unul singur din aglutinogenele părinților, indiferent care, sau pe amîndouă. Dar în sîngele lor nu poate apărea un aglutinogen care nu se găsea în sîngele unuia cel puțin din părinți. Cînd dar ambii părinții aparțin grupului O, n-au adică în sîngele lor nici unul din aglutinogenele A și B, copiii lor trebuie neapărat să facă parte din același grup. Vom vedea mai jos că sunt unele rezerve de făcut în această privință. Pînă atunci, să continuăm istoricul ideilor.

Sandström. *Die Agglutinabilität gegen Isoagglutinine von in verschiedener Weise aufbewahrtem Menschenblut*, în *Acta patol, scand.*, Bd. 4, 1927, și *Untersuchungen über das Verhüten der bakterielbedingten Panagglutinabilität*, în *Zentralblatt für Bakteriologie*, 1929.

[1] *Op. cit., p. 42.* Studiul autorului român face parte din marea lucrare *Traité du Sang* de A. Gilbert și M. Weinberg, atît de cunoscută în lumea științifică.

În cazurile de încrucișare — singurele în care variațiile par posibile — transmisiunea ereditară a structurilor sanguine, pentru grupele A, B și AB, se face după legile lui Mendel. Învățații, cari s-au ocupat de acest aspect al problemei, au stabilit că „dominante" în structura biochimică a sîngelui, în general, sunt caracterele pe care le reprezintă aglutinogenele A și B. În sîngele celor mai mulți oameni adică predomină unul sau altul din aceste caractere. Aceia în sîngele cărora se găsesc ambele aceste caractere sunt, la mai toate popoarele, cei mai puțin numeroși ; așa de puțin numeroși încît au fost considerați la început, cum am văzut, ca un caz accidental. Frecvența acestui caz, nu accidental desigur, dar excepțional, se poate determina după legile lui Mendel. Dacă, bunăoară, într-o serie destul de mare de cazuri în studiu, aglutinogenul A se găsește la jumătate, iar aglutinogenul B numai la 10%, din numărul lor total, ambele aglutinogene se vor găsi la 5% din acel număr. În sfîrșit, caracterul sanguin, pe care îl reprezintă lipsa ambelor aglutinogene, A și B, și care distinge grupa O, e considerată ca un caz „recesiv", în înțelesul mendelian al cuvîntului.

Aceasta fiind, după cercetările pe care le-am trecut în revistă pînă acum, constituția biochimică a sîngelui omenesc, și experiența tinzînd a dovedi independența ei de influența factorilor exteriori, era firesc ca învățații să se gîndească a utiliza aceste constatări în antropologie, pentru determinarea raselor de oameni. În adevăr, o diferențiere a lor pe baza caracterelor sanguine părea mai sigură decît cea care se încercase pînă atunci, pe baza caracterelor morfologice. E. von Dungern și L. Hirszfeld au fost cei dintîi care au început cercetări în această privință, studiind genealogia a 72 de familii din

Heidelberg. Cel din urmă din acești doi învățați, profitînd de faptul că, în timpul războiului mondial, se găseau reprezentate în armatele aliaților de la Salonic un mare număr de naționalități, a putut aduna, în colaborare cu H. Hirszfeld, un vast material de observatori [1]. Care au fost rezultatele lor?

Structurile caracteristice ale sîngelui, cu cele patru aspecte de căpetenie ale lor, se găsesc la toate marile grupări de oameni, ce formează unități etnografice mai mult sau mai puțin omogene. La toate popoarele adică se găsesc toate cele patru grupe sanguine ale clasificării von Dungern-Hirszfeld, însă în proporții diferite. Iar la fiecare popor în parte, dacă e destul de omogen, proporțiile în chestie sunt constante. În special, raportul dintre cele două grupe sanguine, ce se consideră de obicei ca principale fiindcă cuprind caracterele „dominante" A și B, adică dintre grupele II și III din clasificarea menționată, prezintă o constanță remarcabilă. S-a ajuns astfel la credința că acest raport ar putea servi la determinarea „specificității sanguine" a diferitelor popoare. Fiecare popor ar avea adică, în medie, o structură a sîngelui, ce ar atîrna de proporția caracterelor sanguine dominante A și B. Această ipoteză a căpătat o primă confirmare prin cercetări făcute la Salonic, în 1918, de L. și H. Hirszfeld, asupra naționalităților din armatele aliate. Examinînd sîngele a 8000 de soldați, de 16 naționalități diferite, acești investigatori neobosiți au ajuns să presupună existența a două rase biochimice sau serologice primitive. Una s-ar caracteriza

[1] L. et H. Hirszfeld, *Essai d'application des méthodes sérologiques au problème des races*, în *L'anthropologie*, vol. 29, 1918—19. L. and H. Hirszfeld, *Serological differences between the Blood of different Races, the Result of Researches on the Macedonian Front*, în *Lancet*, vol. 197, 1919.

prin prezența „structurii" A, alta prin prezența „structurii" B, în globulele roșii ale sîngelui. Aceste „structuri" ar fi specific omenești. Ele nu s-ar mai găsi, identice, la alte animale; „asemănarea" ar începe, cel mult, la unele maimuțe antropoide. Originea acestor „structuri" n-a putut fi încă stabilită din punct de vedere biologic. Nu se știe din ce cauze și în ce împrejurări au început a se forma ele, la maimuțele antropoide, poate, mai întîi, spre a se desăvîrși apoi la oameni.

În sfîrșit, raportul cantitativ dintre aceste două rase biochimice, care, cum am zis, se găsesc la toate popoarele, dar în proporții diferite, ar determina caracterul lor etnic. Acest raport cantitativ se stabilește cu ajutorul formulei:

$$\frac{A + AB}{B + AB} = I.$$

în care I reprezintă „indicele biochimic rasial", menit să înlocuiască diferitele indice de care se mai servește antropologia, cum este bunăoară cel cranian sau cefalic [1].

Observările ce s-au făcut asupra diferitelor popoare europene și asiatice arată că acest indice prezintă variații de o regularitate ce, cu rezerva de la sine înțeleasă a exactității, nu poate să nu impresioneze. El are, anume, valoarea numerică maximă în nord-vestul Europei, și scade apoi treptat, de la miazănoapte la miazăzi și de la apus la răsărit, spre a ajunge la valoarea numerică minimă, în sud-estul Asiei. În adevăr, indicele biologic de rasă se stabi-

[1] A se vedea, pe lîngă lucrările citate ale lui v. Dungern și Hirszfeld, cartea cunoscută a lui Lattes, *Individualità del sangue*, 1922.

leşte, pentru fiecare popor, împărţind numărul indivizilor ce posedă, în sînge, structura A cu acela al indivizilor ce posedă structura B, la ambele cifre adăugîndu-se, înainte de a se face împărţirea, numărul indivizilor ce posedă structura AB, cum se vede în formula de mai sus. Aşa fiind, cu cît numărul indivizilor cu sînge A este mai mare şi al celor cu sînge B mai mic, cu atît cîtul diviziunii acestor numere, care ne dă indicele biologic de rasă, trebuie să fie mai mare. Şi invers, cu cît numărul indivizilor cu sînge A este mai mic, iar al celor cu sînge B mai mare, cu atît cîtul diviziunii, adică indicele de rasă, trebuie să fie mai mic. În tabloul alcătuit de L. şi H. Hirszfeld, după analizele serologice făcute de ei, figurează în cap englezii, cu o proporţie de 46,4% indivizi cu sînge A şi 10,2% indivizi cu sînge B — ceea ce dă, după formula de mai sus, ca indice biochimice de rasă, cifra 4,5. După ei vin francezii cu o proporţie de 45,6% indivizi cu sînge A şi 14,2% indivizi cu sînge B, ceea ce dă ca indice cifra 3,2. În al treilea rînd vin italienii şi germanii, cu acelaşi indice : 2,8. Proporţia de sînge A şi B e însă diferită, la unii şi la alţii. La italieni este de 41,8% A şi 14,8% B, iar la germani este de 48% A şi 17% B. Austriacii vin în al patrulea rînd cu indicele 2,6. Bulgarii au acelaşi indice ca austriacii. Urmează apoi sîrbii şi grecii cu indicele 2,5. Mai departe, evreii au indicele 1,9 ; turcii 1,8 ; arabii 1,5 ; ruşii 1,3 ; madegaşii (din Madagascar) 1,09; negrii (din Africa) 0,8; indochinezii, 0,8; hinduşii 0,6.

Cum se vede din acest tablou, nu există corespondenţă între noile rase biochimice, pe care le determină caracterele sanguine, şi vechile rase antropologice, pe care le determinau caracterele mor-

fologice. În adevăr, caracterele sanguine A și B se pot găsi în proporții diferite și pot da indice biochimice diferite la popoare cu caractere morfologice relativ omogene. Și tot așa, indicele biochimice pot fi identice — sau, în orice caz, foarte apropiate la popoare cu caractere morfologice incontestabil diferite. Acest rezultat, la prima vedere surprinzător, s-a explicat prin ipoteza celor două rase biochimice A și B, de care am vorbit mai sus, și prin variabilitatea „convergenței lor geografice". Prezența grupelor sanguine A și B, la un popor dat, în anumite proporții, s-ar datori convergenței geografice a celor două rase biochimice A și B, în proporții corespunzătoare, pe un anumit teritoriu. Cît despre originea raselor biochimice, ea rămîne să fie căutată ; în starea actuală a cercetărilor, ipotezele ce se pot face au mai mult caracterul unor simple sugestii.

Repartiția geografică a celor două feluri de sînge A și B, care sunt considerate ca fundamentale din punct de vedere biologic, precum și constanța lor în diferitele grupe etnice, constanță care se explică, cum am văzut, prin transmisiunea lor ereditară și prin independența lor de mediile fizice, au dus la ideea că omenirea de astăzi ar descinde din două tulpine antropoide diferite, una cu un sînge ce s-ar fi apropiat de cel numit acum A, alta cu un sînge ce s-ar fi apropiat de cel numit acum B [1]. Cu privire la originea acestor tulpine se pot face două ipoteze diferite : că au luat naștere separat, în împrejurări pe care nu le cunoaștem, dar care au trebuit să fie diferite, sau că au prove-

[1] Cf. Bruck, *Die biologische Differenzierung von Affenarten und menschlichen Rassen durch spezifische Blutreaktion*, în *Berliner klinische Wochenschrift*, 1907.

nit din diferențierea unei tulpine mai vechi, sub influența împrejurărilor, prea divergente, în care au ajuns să trăiască, cu vremea, reprezentanții ei. Prima ipoteză ar fi, în starea actuală a științei, cea mai lesne de admis. A doua ar contrazice constatările ce se fac astăzi, că structura biochimică a sîngelui nu este influențată de mediile fizice și nu se schimbă decît prin încrucișeri. Rămîne totuși posibil ca altădată, într-un trecut mai îndepărtat, acțiunea factorilor exteriori, fiind mai puternică decît astăzi, să fi fost în stare să producă diferențierea presupusă.

Am avea astfel, din punct de vedere biochimic, două rase primitive de oameni : rasa A, cu sînge A, și rasa B, cu sînge B. Varietățile diferite ale acestor două rase de căpetenie ar proveni din încrucișeri ale lor și s-ar deosebi prin proporțiile diferite de sînge A și B, pe care le posedă indivizii ce le compun. Centrul geografic al rasei A, care nu coincide poate cu leagănul ei istoric, este, astăzi, Europa nord-vestică. Centrul geografic al rasei B, este, astăzi, Asia sud-estică. Faptul că aceasta din urmă rasă se găsește, cu aceleași caractere biochimice, în sudul continentului, african și în insulele din apropierea coastelor lui, pare a indica și originea ei. S-ar putea ca ea să fi luat naștere pe ținuturile ce legau altădată sudul Indiei și al Indochinei cu Madagascarul și cu Africa de sud, și care s-a prăbușit în cursul perioadelor geologice următoare. Numai așa s-ar putea explica marea asemănare ce există între sîngele populațiilor din India, din Indochina, din insulele Oceanului Indian, și acela al madegașilor din Madagascar sau al negrilor din sud-estul continentului african, deși caracterele lor morfologice sunt diferite.

Indicele biochimic de rasă a fost utilizat îndeosebi în scopul de a stabili între popoare apropieri și opoziții, și de a formula astfel ipoteze cu privire la originea sau, cel puțin, la înrudirile lor. Unii au crezut că, din acest punct de vedere, era necesar să se recurgă la un indice special, la un „indice de deosebire", a cărui formulare a încercat-o un compatriot al nostru. La noi, s-au ocupat de problema structurilor sanguine S. Manuilă și G. Popoviciu care au făcut cercetări efective asupra sîngelui românilor, precum și al celorlalte naționalități, din diferitele regiuni ale țării, și N. Lahovary, care s-a ocupat mai mult de originele noastre etnice. In acest scop, ultimul autor a căutat să stabilească un „indice de deosebire" mai precis, capabil adică să exprime diferențe mai mici decît indicele biochimic de rasă. N. Lahovary adună deci seriile de indivizi cu sînge A și de indivizi cu sînge B, ale popoarelor pe care le compară, adăugînd și la unele și la altele, seria respectivă de indivizi cu sînge AB. Scăzînd apoi suma cea mai mică din cea mai mare, obține indicele de deosebire [1]. Spre a compara, bunăoară, două popoare X și Y, N. Lahovary procedează în chipul următor. Determină mai întîi, numeric, grupele A, B și AB, la fiecare dintr-însele, după tablourile celor ce le-au studiat. Găsește, să zicem la poporul X : A 40, B 15 și AB 10, iar la poporul Y : A 45, B 10 și AB 5. Indicele de deosebire al acelor două popoare ar fi, în acest caz, 5.

Servindu-se de indicele biochimice de rasă, așa cum au fost stabilite de von Dungern, Hirszfeld și

[1] N. Lahovary, *Istoria și o nouă metodă de determinare a raselor*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, an. VII, nr. 1—2, p. 144.

alți cercetători, și utilizînd de asemenea cercetările făcute la noi de S. Manuilă și G. Popoviciu [1], autorul de care vorbim a calculat indicele de deosebire ale diferitelor popoare europene și asiatice, spre a descoperi „afinitățile" și a trage apoi concluzii cu privire la originea lor posibilă. Comparînd bunăoară locuitorii din nord-vestul Rusiei cu cei din sud-estul ei, N. Lahovary stabilește, ca indice de deosebire, cifra 11,4. Comparînd apoi pe rușii din sud-estul teritoriului european al acestui stat cu chinezii din Asia, găsește ca indice de deosebire cifra 2. În Rusia europeană, astfel, locuitorii din nord-vestul ei se deosebesc mai mult de cei din sud-est, decît se deosebesc aceștia din urmă de o populație asiatică mult mai îndepărtată, cum sunt chinezii. Iar concluzia pe care o trage N. Lahovary este că locuitorii din nord-vestul și cei din sud-estul Rusiei sunt de origini diferite. Cei din urmă sunt, cu siguranță, de origine asiatică și s-au păstrat, relativ, curați. Cei dintîi sau sunt de aceeași origine, însă au suferit modificări importante prin încrucișeri cu rasa biochimică ce predomină în nord-vestul Europei, sau sunt autohtoni. Tot așa s-ar părea că slavii din Balcani trebuie să fie, din cauza situației geografice, înrudiți cu cei din Rusia meridională. Deosebirea lor însă — a slavilor din Balcani — de chinezi se ridică la cifra 25 sau chiar o depășește [2]. Fiind de 12 ori și jumătate mai mare decît aceea a rușilor meridionali de chinezi, această

[1] Cf. *Recherches sur les races roumaine et hongroise en Roumanie par l'isohémagglutination*, în *Comptes rendus de la Soc. de biologie*, t. XC, făcute în comun de acești autori și studiul celui dintîi : *Cercetări biologice cu privire la rase prin aplicarea unei metode noi*, în *Convorbiri literare*, 1924.

[2] *Op. cit.*, p. 146.

deosebire ne arată limpede că slavii balcanici trebuie să aibă o cu totul altă origine.

Concluzia pe care o trage N. Lahovary cu privire la slavi, din comparațiile de acest fel, este următoarea. O „rasă slavă", unitară, ca cea pe care și-o închipuiau panslaviștii, nu există. Diferitele popoare „slavofone", care vorbesc adică limbi slave, se deosebesc între ele mai mult decît de alte popoare „allofone", vorbind adică alte limbi. Și anume, popoarele de care e vorba formează mai multe grupe : 1. grupa din Rusia centrală și sud-estică, cu un indice care o apropie de popoarele din centrul Asiei și o îndepărtează de cele europene ; 2. grupa „balto-vistuliană", cuprinzînd slavii de pe țărmurile Mării Baltice și din jurul Vistulei, ce par un amestec de „proto-nordici" și „proto-finougrieni", cu un indice mai îndepărtat de al popoarelor asiatice și mai apropiat de al celor europene; 3. grupa din centrul Europei, cuprinzînd pe cehi, moravi, croați, cu un indice mai îndepărtat încă de al popoarelor asiatice și mai apropiat încă de al celor europene ; 4. grupa slavilor balcanici, la care aceste deosebiri și asemănări biochimice, față de popoarele asiatice și de cele europene, sunt și mai accentuate. În sfîrșit, slovacii, și polonezii, ar putea forma, la rigoare, o grupă deosebită, cu o poziție biochimică intermediară, între rușii din nord-vestul Europei și slavii din Balcani.

Tot așa, la unguri, care s-au stabilit de peste o mie de ani în centrul Europei și s-ar putea pretinde un popor european, analiza sîngelui indică înrudiri asiatice foarte strînse. Deosebirea biochimică a ungurilor de popoarele europene, chiar și de cele mai apropiate, e mult mai mare decît de popoarele, mult mai îndepărtate, din nord-estul Asiei.

Față de austriaci, bunăoară, deosebirea e de 15, față de sîrbi, tot de 15, față de români, de 10 Față de japonezi însă, indicele de deosebire este numai de 3. Deosebirile popoarelor europene luate ca termen de comparație, față de japonezi, confirmă această înrudire a ungurilor cu ei. Între francezi și japonezi, indicele de deosebire e de 19 ; între germani și japonezi, de 16; între români și japonezi, de 11. Cît despre deosebirea, mai puțin pronunțată, dintre unguri și români, decît dintre unguri și alte popoare învecinate, — ea s-ar datora, după N. Lahovary și autorii pe care îi citează, faptului că românii, al căror indice biochimic a putut fi la origine mai ridicat, s-au amestecat, în timpul năvălirilor barbare din Evul Mediu, cu elemente etnice apropiate de unguri, cum au fost, bunăoară, cumanii. Iar lunga conviețuire a acestor două popoare, în Ardeal, mai ales, n-a rămas desigur fără influență din acest punct de vedere, tinzînd să micșoreze, prin încrucișeri, distanța dintre indicele lor biochimic.

Un caz analog e acela al țiganilor. Indicele lor de deosebire se ridică la valori mari față de popoarele europene, în mijlocul cărora trăiesc, și se coboară la valori mici față de popoarele asiatice, față de indieni îndeosebi. La țiganii din Transilvania, bunăoară, deosebirea față de români se ridică la cifra 45, pe cînd față de indienii din Pendjab se coboară la cifra 4 [1]. După filologi însă, țiganii au părăsit grupul linguistic din nord-vestul Indiei la o epocă ce nu poate fi mai tîrzie decît veacul al V-lea după Cristos [2]. Ei se găsesc dar, în țările în care au emigrat, de multă, de foarte multă vreme.

[1] N. Lahovary, *op. cit.*, p. 152.
[2] Cf. Meillet, *Les langues du monde*, p. 33.

Şi totuşi, nici regiunile fizice diferite prin care au trecut, nici popoarele diferite în mijlocul cărora au trăit nu le-au schimbat în chip simţitor structura biochimică a sîngelui.

Constatările de acest fel, privitoare la asemănările şi deosebirile dintre popoare, precum şi ipotezele privitoare la originile lor, sunt desigur interesante. Valoarea lor este însă, deocamdată, numai relativă. Noile metode biochimice, deşi de o incontestabilă utilitate din punct de vedere medical, nu par încă destul de sigure din punct de vedere antropologic. O sumă de motive ne impun încă rezerve destul de serioase. Asupra acestor motive de îndoială trebuie să aruncăm o privire în capitolul următor.

Capitolul IX

DIFICULTĂŢI ŞI INCERTITUDINI

Concluziile antropologice care s-au tras, nu fără oarecare grabă, din primele cercetări făcute asupra grupelor sanguine şi pe care le-am trecut în revistă în capitolul precedent, se întemeiază pe ipoteza, susţinută de von Dungern şi Hirszfeld, că există două rase biochimice A şi B, după cele două caractere sanguine „dominante" A şi B. Această părere a fost însă contestată, între alţii, de Morgan, care i-a opus ipoteza „alleliei multiple", şi mai ales de

Bernstein care a adăugat celor două * caractere, A și B, un al treilea, R. Ar exista adică, după acest din urmă învățat, trei rase biochimice, nu două [1]. Spre a nu intra în amănunte asupra „perechilor allelomorfe, multiple" care, fiind prea complicate, ne-ar duce prea departe, ne vom mărgini să relevăm forma, mult mai simplă și mai izbitoare, pe care a dat-o acestei obiecții, ceva mai tîrziu, Mendes-Correa. Precum am văzut, v. Dungern și Hirszfeld considerau pe oamenii din grupa sanguină O ca nealcătuind o rasă biochimică deosebită. O asemenea părere însă, obiectează Mendes-Correa, duce la concluzia absurdă că există oameni normali, din punctul de vedere al structurii sîngelui, care nu suferă, adică de o alterare patologică a acestei structuri, dar care n-au totuși „rasă biochimică". Iar dacă admitem, ceea ce pare inevitabil, că ei formează o a treia rasă biochimică, atunci „indicele de rasă", cu care au operat pînă acum antropologii și care se întemeia numai pe raportul numeric dintre cele două rase A și B, încetează de a mai fi valabil [2]. Cu el, am putea adăuga, își pierde valoarea și „indicele de deosebire".

Cercetările lui Ottenberg, care au arătat că în anumite regiuni geografice există populații la care

---

* În textul de bază *patru*. Evidentă eroare de tipar pe care am corectat-o (n. ed.).

[1] F. Bernstein, *Ergebnisse einer biostatischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen*, în *Klinische Wochenschrift*, 1924, și *Zusammenfassende Betrachtungen über die erblichen Blutstrukturen des Menschen*, în *Zeitschrift für Abstammungslehre*, Bd 37, 1925.

[2] A. Mendes-Correa, *Sur les prétendues „races" sérologiques*, în *L'Anthropologie*, t 36, 1926, și *Sur la valeur anthropologique des groupes sanguins*, în *Le Sang*, 1927, nr. 4.

predomină grupa sanguină O, au întărit considerabil obiecţiile de acest fel. La pieile roşii din America de nord bunăoară, numărul indivizilor ce aparţin grupei O se ridică la 63%. În acelaşi caz se găsesc australienii, locuitorii insulelor Filipine şi islandezii. Ottenberg a propus astfel o sporire a numărului „tipurilor" antropologice, din punctul de vedere al structurii sîngelui.[1] Von Dungern şi Hirszfeld admiteau, pe baza indicelui biochimic pe care l-am văzut, numai trei : 1. tipul european, cu un indice mai mare de 2,5 ; 2. tipul asiatico-african, cu indice mai mic de 1 ; 3. tipul intermediar, cu un indice cuprins între 1 şi 2,5. Ottenberg propune şase tipuri, care sunt : 1. tipul european, cuprinzînd majoritatea popoarelor europene, cu indicele mediu 2,92 ; 2. tipul intermediar, cuprinzînd pe arabi, turci, ruşi şi evreii spanioli, cu indicele mediu 1,48 ; 3. tipul hunic, cuprinzînd pe japonezi, chinezii de sud, ungurii şi evreii din România, cu indicele mediu 1,64 ; 4. tipul indo-manciurian, cuprinzînd pe coreeni, manciurieni, chinezii din nord, ţiganii din Ungaria şi induşi, cu indicele mediu 0,78 ; 5. tipul africano-sud-asiatic, cuprinzînd pe senegalezi, negri din America de Nord, madegaşii, indigenii din Sumatra şi din Jawa şi pe anamiţi, cu indicele mediu 0,96 ; 6. tipul pacifico-american, cuprinzînd pieile roşii din nordul Americei, pe australieni, islandezi şi locuitorii insulelor Filipine, cu indicele mediu 5,72.

Un alt biolog, Snyder, pornind tot de la obiecţiile lui Bernstein şi calculînd altfel frecvenţa caracterelor sanguine, A, B şi R, a ajuns să stabilească

[1] R. Ottenberg, *A. Classification of human, Races based on geographical Distribution of the blood Groups ; Journ. americ. medic. Assoc.*, t. 84, 1925 şi *Races differentiated by Blood Groups*, în *Eugenical* News, t. 10, 1925.

7 tipuri antropologice [1]. Întrucît unele din aceste tipuri reproduc pe acelea ale lui Ottenberg iar celelalte nu sunt prea diferite, nu credem util să le mai reproducem. Ne mărginim să relevăm părerea acestui învățat că tipul sanguin primordial ar fi cel pe care îl reprezintă grupa O, a oamenilor cu sînge lipsit de aglutinogenele A și B. Cele două „rase biochimice", admise de v. Dungern și Hirszfeld, rasa A și rasa B, ar deriva din acest tip primordial, care ar fi, se înțelege, mai vechi, și ar fi luat naștere, cea dintîi în Europa, cea de-a doua în Asia și Africa. Pieile roșii din America de Nord și indigenii din Australia ar reprezenta astăzi acea rasă biochimică primordială. Dovadă ar fi indicele lor biochimic mai ridicat decît al tuturor celorlalte popoare. După Synder, indienii din America de Nord ar avea indicele biochimic (calculat cu ajutorul formulei $I = \left(\frac{A + AB}{B + AB}\right)$ de 7,70. Coca și Deibert au găsit chiar la cîțiva indieni americani un indice și mai mare : 9,23 [2].

Dacă ne întoarcem de la punctul de vedere antropologic la cel strict biologic, găsim alte motive de îndoială, care confirmă și în parte dezvoltă pe cele precedente. De la începutul cercetărilor asupra isohemaglutinării, inaugurate cum am văzut de Landsteiner, s-au ivit nedumeriri cu privire la numărul factorilor biochimici ai acestui fenomen. Încă din 1903 Langer afirma că găsise în unele ca-

[1] L. H. Snyder, *Human Blood, Groups and their Bearing on racial Relationship*, în *Proc. nat. Acad. Sc. U.S.A.*, t. II, 1925, și *Human Blood Groups, their Inheritance and racial Significance*, în *Americ., Journ. of. physic. Anthropol.*, t. 9, 1926.

[2] Cf. Paul Steffan, *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 420.

zuri, în probele de sînge cu care făcuse experienţe, şase aglutinine, nu numai două, cum se credea [1]. În 1911, v. Dungern şi Hirszfeld au constatat de asemenea unele „neregularităţi" în reacţiunile serologice şi au crezut că grupa sanguină A trebuie considerată ca fiind alcătuită în realitate din trei subgrupe diferite. În 1913, Guthrie şi Huck au supus „neregularităţile" de acest fel, ce mai fuseseră constatate, în acelaşi timp, şi de alţii, unui examen amănunţit. La un individ, bunăoară, pe care îl desemnau prin iniţialele C.T., au găsit o neregularitate ce le-a tras îndeosebi atenţia, sîngele lui era aglutinat de serul indivizilor din grupa sanguină A. El trebuia dar să aparţină grupei sanguine B; sîngele lui trebuia să cuprindă adică aglutinogenul B. Ca atare însă, el trebuia să dispună şi de aglutinina α, şi serul lui trebuia să aglutineze sîngele indivizilor din grupa A şi din grupa AB. Aceasta însă nu se întîmpla în nici una din încercările făcute, care au fost destul de numeroase. Concluzia firească era că sîngele individului C.T. cuprindea aglutinogenul B, dar nu cuprindea nici o aglutinină. Întrucît lipsa aglutinogenelor A şi B se desemna, cum am văzut, prin litera O, desemnîndu-se lipsa aglutininelor α şi β prin litera O, s-a ajuns, pentru individul C.T., la formula biochimică B-o, — ceea ce constituia o abatere evidentă de la formulele celor patru grupe sanguine. Continuînd însă cercetările, Guthrie şi Huck au constatat că sîngele individului C.T., deşi lipsit de aglutininele cunoscute, aglutina totuşi sîngele unor anumiţi alţi indivizi. Şi au tras de aici concluzia că în sîngele individului C.T. trebuia să existe o aglutinină specială, încă necunoscută, iar

[1] I. Langer, *Ueber Isoagglutinine beim Menschen*, în *Zeitschrift für Heilkunde*, Bd. 24, 1903.

în sîngele acelor anumiți indivizi, cu care se făcuseră încercările, trebuia să existe, de asemenea, un aglutinogen special, încă necunoscut. Fiindcă aglutinogenele cunoscute erau desemnate prin literele A și B, Guthrie și Huck au desemnat noul aglutinogen presupus prin litera C. Noua aglutinină presupusă a fost desemnată, la rîndul ei, prin literele c. Acești biologi au stabilit astfel existența unei a treia perechi de factori de isohemaglutinare. Primele două perechi fiind A-α și B-β, a treia pereche era C-c [1].

Către sfîrșitul anului 1923, alți doi biologi, Coca și Klein, au presupus existența unei a patra perechi de factori de isohemaglutinare, pe care au desemnat-o prin literele X-x [2]. În sfîrșit, un an mai tîrziu, Guthrie și Pessel au crezut că trebuiau să admită existența altor două perechi de asemenea factori, pe care le-au desemnat prin literele D-d și Q-q [3]. Lucrările de control, ce s-au început firește imediat de către mai toți biologii pe care îi interesau aceste probleme, au dat rezultate diferite, în analiza cărora nu putem intra fiindcă ar reclama dezvoltări mai întinse. Ne vom mărgini să subliniem faptul că, în general, s-a admis necesitatea existen-

[1] C. G. Guthrie and I. G. Huck, *On the Existence of more than four isoagglutinin Groups in human Blood*, în *Bull. Hopkins Hosp.*, t. 34, 1923 și *Further Studies on Blood Grouping. Antigenic properties of two Types of Group II erythrocytes, in Bull. Hopk., Hosp.*, t. 35, 1924.

[2] A. Coca and H. Klein, *A hitherto undescribed Pair of isoagglutination Element, in human Beings*, în *Pros. Soc. exper. Biol. and Medic*, t. 26, 1923.

[3] Guthrie and Pessel. *Further Studies on Blood Grouping. The varied Types of Group IV Blood*, în *Bull, Hopk. Hosp...*, t. 35, 1924, și *Further Studies on Blood Grouping. The Demonstration of two additional Isoagglutinins (d and q) in human Blood*, în *Bull. Hopk. Hosp.* t. 35, 1924.

ție unor aglutinogene și aglutinine „accesorii", spre a se putea explica „neregularitățile" a căror constatare se impunea tuturor. Ca sigură s-a recunoscut însă, deocamdată, numai existența perechii prime de factori de isohemaglutinare, pe care o stabiliseră Guthrie și Huck, perechea C-c, căreia Simson i-a dat, în 1926, forma C-γ Simetria cerea, în adevăr, ca celor două perechi A-α și B-β să li se adauge o pereche cu aceeași fizionomie, care nu putea fi decît C-γ.

În sfîrșit, Landsteiner, care admisese în 1926 existența acestei a treia perechi de factori de isohemaglutinare, utilizînd ulterior o metodă tehnică nouă, a descoperit în 1927 și 1928, pe cale imunologică, alte trei aglutinogene, pe care le-a desemnat prin literele M, N, P. Curios părea faptul că nu se putea descoperi și aglutininele corespunzătoare, care să formeze, cu aceste aglutinogene noi, perechile obișnuite. Totuși, Landsteiner a izbutit să provoace prin injectarea, de mai multe ori repetată, a unui sînge cuprinzînd aglutinogenul M, la un individ ale cărui globule roșii nu cuprindeau acest factor, apariția unei aglutinine „anti-M" [1].

Am mai putea adăuga că, tot în 1928, Thomsen a venit cu noi diferențieri. El a găsit că grupa serologică primitivă, pe care Landsteiner o însemnase cu A, cuprinde în realitate două tipuri sanguine diferite. Și Landsteiner avusese această impresie, dar el considera cele două varietăți, A1 și A2, ca subordonate grupei A. Thomsen recunoaște că ele au

[1] Landsteiner and Levine, *A new agglutinable Factor differentiating individual human bloods*, în *Proc. Soc. Experim Biol. and Medic*, t. 24, 1927 ; *Further Observations on individual Diferences of human Blood*, în aceeași publicație, din același an ; *On individual Differences in human Blood*, în *Journ. of. experim. Med.* t. 47, 1928.

ceva comun : putința de a „lega“ deopotrivă aglutinina a sau „anti-A“. Ele diferă însă prin puterea lor de a produce acest efect. A1 leagă mai tare aglutinina în chestie ; reacțiunea ce se produce e adică mai accentuată. Deosebirea poate fi numai cantitativă, dar poate indica și o structură biochimică diferită. Considerate din punct de vedere „genetic“, varietățile A1 și A2 pot fi așezate alături de celelalte grupe, într-un raport de coordonare. Am avea astfel, zice Thomsen, șase tipuri sau grupe sanguine : O, A1, A2, B, B1B, A2B2 [1]. Relevînd acest fapt, Paul Steffan, cînd vorbește de reprezentările grafice ale rezultatelor obținute în studiul raselor, cu diferitele indice sanguine, zice că, dacă numărul aglutinogenelor de luat în considerație se va mări încă, cum pare probabil după cercetările lui Thomsen, va trebui să se recurgă la reprezentări stereometrice. Se recunoaște astfel, indirect, că numărul factorilor ce determină fenomenele de aglutinare nu e încă definitiv stabilit și că, prin urmare, concluziile antropologice respective nu pot fi decît provizorii [2].

Examinînd la rîndul său rezultatele cercetărilor privitoare la numărul factorilor determinanți ai structurilor biochimice, Ionescu-Mihăești crede că ele nu modifică, deocamdată, schema clasică a celor patru grupe sanguine. Argumentul pe care se întemeiază e lipsa unor aglutinine corespunzătoare noi-

[1] Olaf Thomsen, *Ueber die Existenz den vier Landsteinerscien Gruppen beigeordneter oder untergeordneter Blutgruppen*, în *Zeitschrift für immunol. Forschungen*, Bd. 57 1928, și *Serologie der Blutgruppen*, în *Handbuch der Blutgruppenkunde*, hrg. *von Paul Steffan*, 1932, Teil 2.

[2] Paul Steffan, *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 394

lor aglutinogene M, N și P, descoperite de Landsteiner. „Aceste importante studii asupra specificității aglutinogenelor conținute în hematii arată foarte limpede marea diversitate a structurilor sanguine la diferiți indivizi. Dar, prin faptul că acestor aglutinogene, puse în evidență de serurile imune, nu li se găsesc isohemaglutinine corespunzătoare în serurile omenești, urmează că, în momentul de față, orice modificare a schemei clasice a celor patru grupe ar fi prematură" [1]. Să reținem din aceste cuvinte recunoașterea „marei diversități a structurilor sanguine la diferiți indivizi", care, cum vom vedea mai jos, nu este indiferentă din punct de vedere antropologic. Cît despre aglutinogenele de care e vorba, ar fi anevoie de susținut că ele nu joacă nici un rol în structurile sanguine respective. Faptul că nu le cunoaștem încă funcțiunile nu ne îndreptățește să credem că ele sunt inutile. De altfel, indicele biochimic de rasă, calculat numai cu ajutorul primelor aglutinogene descoperite, A și B, este așa de variabil, încît suntem siliți să ne întrebăm dacă poate exprima exact structurile sanguine. Teama că nu le exprimă nici măcar aproximativ nu pare absurdă. În adevăr, pe măsură ce analizele s-au înmulțit, constanța pe care credeau că o puteau afirma v. Dungern și Hirszfeld a făcut loc unor divergențe impresionante. Iată, bunăoară, cîteva cifre, luate din tabloul general al rezultatelor obținute prin asemenea analize, pînă la sfîrșitul lui 1929, pe care îl publică Paul Steffan în cartea sa recentă [2]. El ne dă în acel tablou, alături de „indicele de specie sanguină" asupra căruia vom re-

[1] *Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain*, p. 48.

[2] *Handbuch der Blutgruppenkunde*, 1932, p. 396.

veni mai jos, și „indicele biochimic de rasă" pe care l-am văzut și la care ne referim acum spre a-i examina constanța. Îi vom cerceta dar valorile numerice, așa cum au fost stabilite cu privire la unul și același popor, din una și aceeași provincie, de unul și același autor. Și anume, vom lua ca exemplu rezultatele obținute de Gundel, prin analiza sîngelui germanilor din Schleswig-Holstein, adăugînd numai, din cînd în cînd, ca termeni de comparație și confirmare, rezultatele obținute de alți cercetători asupra germanilor din alte părți. Spre a ușura cuprinderea cu o singură privire a rezultatelor în chestie, le-am așezat în ordinea descrescîndă a valorilor numerice obținute ; am păstrat, în același timp numărul de ordine din tabloul lui Steffan pentru control.

Nr. de ord.	Cercetătorul și populația	Indicele biochimic de rasă
4	Gundel germani din Schelswig-Holstein	44,86
5	„ „ „ „ „	10,67
8	Klein, germani din Taunus	6,07
12	Gundel germani din Schleswig-Holstein	3,06
13	„ „ „ „ „	2,24
15	„ „ „ „ „	3,00
16	„ „ „ „ „	4,86
22	Schütz und Steffan, germanii din Schwansen	5,35
23	Schlossberger und andere, germani din Wetterau	4,46
25	Wiechmann, germani din Rheinland	34,00
27	Buchner, germani din Ostfreisland	3,63
106	Gundel, germani din Schleswig-Holstein	2,85
107	Iakobsohn, germani din Berlin	2,50
158	Gundel, germani din Schleswig-Holstein	2,29
190	Otto, germani din Potsdam	2,02

Nr. de ord.	Cercetătorul și populația	Indicile biochimic de rasă
214	Gundel, germani din Schleswig-Holstein	1,96
265	„ „ „ „ „	1,76
277	„ „ „ „ „	1,54
308	„ „ „ „ „	1,51
362	Steffan, germani din Westfalen	1,45
469	„ „ „ „ „	1,23
523	Gundel, germani din Schleswig-Holstein	1,13

Aceste variații, care au început a fi observate de timpuriu, au făcut pe unii biologi să propună alte formule pentru calcularea unor indice, care să exprime mai bine structurile sanguine. Indicelui pe care l-am văzut : $I = \frac{A + AB}{B + AB}$ și care a fost găsit insuficient, mai întîi fiindcă nu ținea socoteală de grupa O și al doilea fiindcă amesteca, și la numărător și la numitor, indivizii cu sînge A și cu sînge B, i s-a dat numărul de ordine 1, însemnîndu-se astfel cu I_1, — și alte formule i-au urmat. Așa au fost : formula lui Lattes $I_2 = \frac{A}{B}$ formula lui Leveringhaus $I_3 = \frac{O + A}{O + B}$, formula lui Wischnewsky $I_4 = \frac{O + 2A + AB}{O + 2B + AB}$, formula lui Melkich $I_5 = \frac{O + A}{B + AB}$ formula lui Dormanns $I_6 = \frac{A + B + AB}{O}$ și, în sfîrșit, cele două formule ale lui Routil $I_7 = \frac{O}{O + A + B}$ și $I_8 = \frac{AB.}{A + B + AB}$

În contra tuturor acestor formule Wellisch a ridicat obiecția că nu grupele însele determină proprietățile aglutinatorii ale sîngelui, ci „genele" ce caracterizează structurile sîngelui. Căci proprietățile care se moștenesc, după legile lui Mendel, nu sunt grupele însele, ci predispozițiile la apariția sau lipsa unora din aglutinogene în globulele roșii. Și numai din combinația în care se prezintă la copii proprietățile sanguine ale părinților, rezultă grupele din care trebuie să facă parte ei [1]. Întemeindu-se dar pe „genele" respective, Willisch, a propus în 1928 formula indicelui genic al speciei sanguine (des blutartlichen Genenindex), care se servește de „genele" desemnate de Bernstein cu literele r, p și q. Această formulă este : $Io = \frac{r + p}{r + q}$

Socotind însă că un indice singur nu poate determina destul de precis, din punct de vedere serologic, o populație oarecare, același autor a mai propus formula „indicelui genic al tipului sanguin" (des bluttypischen Genenindex) care este : $I^0 = \frac{r - p}{b}$. Ca să arate superioritatea acestui ultim indice, autorul ne dă două exemple. El compară mai întîi indicele „biochimic", cel „specific" și cel „tipic" (adică I_1, I_0, I^0) la bulgari și la fini. Numerele respective sunt următoarele. Indicele biochimic este la bulgari 2,29 și la fini 2,29. Cel specific, la bulgari 1,22 și la fini 1,22. Cel tipic este însă, la bulgari 3,36, iar la fini 3,06. Acest din urmă in-

[1] Wellisch a redactat capitolul special privitor la „ereditatea sanguină" din opera *Handbuch der Blutgruppenkunde*, editată de Paul Steffan. Pentru părerile citate, a se vedea p. 216.

dice, adică, poate singur să diferențieze aceste două popoare, care sunt înrudite, e drept, dar nu sunt identice. În al doilea exemplu, Wellisch compară în același mod cele trei indice la coreanii din Keiko, la chinezii din Shanghai și la igorații din Filipine. Indicele biochimic este la toate aceste populații 1,09 ; indicele specific e de asemenea, la toate, 1,00 ; indicele tipic singur diferă, fiind în primul caz 1,18, în al doilea 3,49, iar în al treilea 4,09. Concluzia pe care o trage autorul din aceste exemple este că trebuie să ne servim totdeauna de mai multe indice. Căci „un indice unic, care să poată determina fără echivoc o rasă sau un popor... nu există și nu poate exista“ [1].

Rămîne firește, deschisă întrebarea dacă mai multe indice nesigure pot duce la siguranță. În adevăr, fiecare din indicele atît de numeroase pe care le-am trecut în revistă avea rolul să înlăture nesiguranța în care lăsau pe cercetători cele anterior propuse. Cel din urmă este, pînă acum, indicele „tipic“ propus de Wellisch. Este el mai sigur decît celelalte ? Analiza rezultatelor obținute în aplicarea lui pe o scară mai întinsă, nu numai la cazuri izolate ca în exemplele de mai sus, ne arată că valoarea lui e tot atît de relativă. Așa, bunăoară, în tabloul menționat de Paul Steffan la pagina 429 a operei citate, dar anexat la sfîrșitul ei, găsim, la aceleași popoare, variații ale indicelui „tipic“, care sunt tot atît de mari ca acelea ale indicelui „biochimic“, pe care le-am relevat mai sus. Găsim, bunăoară, ca indice tipic, la germanii din Danzig 1,62 : la cei din Viena 2,00 ; la cei din Rostock 3,11 ; la cei din Freiburg im Breisgau 4,02 ; la cei din Mün-

[1] S. Wellisch, în studiul citat din *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 217.

chen 5,10 ; la cei din Osnabrück 6,92 ; la cei din Delbrück 8,13. Mai mult chiar, la germanii din aceleași localități găsim indice tipice foarte diferite. Găsim, bunăoară, la germanii din Schleswig-Holstein o primă cifră 2,67 ; o a doua 3,77 ; o a treia 4,41 ; o a patra 14,54. Găsim, de asemenea, la germanii din Eifel o primă cifră 9,99 și o a doua 51,35. Aceleași variații ne izbesc și cînd e vorba de alte popoare. Găsim, bunăoară, la italienii din Triest cifra 3,17 și cifra 4,01. Găsim, de asemenea, la italienii din Sardinia 4,62 și 5,60. Găsim, în sfîrșit, la italienii din Milano, 5,76, la cei din Malta 8,49 ; la cei din Torino 9,18. Tot așa de mari sunt variațiile la greci. Cei din Mariupol au indicele tipic, 0,88 care e cel mai coborît ; urmează apoi, în tabloul citat, alte două grupe de greci, fără nici o indicație geografică, 3,08 și 5,89 ; la care se adaugă, în sfîrșit, grecii din Asia Mică cu 7,26 ; cei din Grecia continentală cu 7,64 ; cei din Creta, cu 7,91. La evrei găsim variații mai puțin mari, dar totuși considerabile. Cei din Crimeea au ca indice tipic cifrele 0,67 și 2,14 ; cei din România 1,12 ; cei din Ucraina 1,33 ; cei din Asia centrală 1,62 ; cei din Irkutsk 1,86 ; cei din Moscova 2,06 ; cei din Odessa 2,25 și 2,81 ; cei din Olanda 4,21 ; cei din Berlin 4,43. Și mai mici sunt variațiile la negri. Cei din Senegal au indicele 2,65 ; cei din Katanga 3,08 ; madegașii 3,86 ; triburile Bantu 4,00 ; cafrii Macossa 4,15. În schimb, variațiile sunt foarte mari la indigenii americani. Peruanii au indicele 6,26 ; groenlandezii 9,80 ; indienii din Argentina 37,44 ; cei din America de Nord 38,05 și 183,40 ; cei din Novajo 353,00.

Avînd astfel, la toate popoarele, valori atît de diferite, indicele tipic al lui Wellisch nu mai poate caracteriza cu destulă siguranță pe nici unul. Căci

este evident că putem găsi, ca indice tipic, una și aceeași cifră, ca număr întreg sau ca variație de o zecimală, la indivizi aparținînd unor popoare foarte diferite. Mai este posibilă în acest caz diferențierea lor etnică prin analiza sîngelui? Oricine aruncă o privire asupra tabloului 4 al lui Paul Steffan, urmînd liniile orizontale, poate găsi fără greutate asemenea cazuri. Așa, bunăoară, cu indicele 1,62 găsim pe evreii din Asia centrală, pe germanii din Danzig, pe polonezii din Kielce. Cu un indice foarte apropiat mai găsim pe finlandezi, care au 1,61. Țiganii din Ungaria și japonezii din Akita au, de asemenea, un indice foarte apropiat de cele precedente : 1,64. Cu indicele 2,63 găsim pe negrii din Jamaica, pe armenii de la nord de Tiflis, pe germanii din Berlin și din Harz. Cu indicele 3,08 găsim pe negrii din Katanga, pe greci și pe sîrbi; cu indice foarte apropiate mai găsim pe lituanienii care au 3,07 și pe chinezii din Fukien, care au 3,06. Cu indicele 3,37 găsim pe germanii din Iena și pe japonezii din Ischikawa. Cu indicele 4,00 găsim pe negrii din triburile Bantu și pe germanii din Oberlahnstein, de pe malul Rinului. Cu indicele 4,12 găsim pe negrii din Jorula și pe germanii din Münster. Cu indicele 4,20 găsim pe negrii din America de Nord și pe germanii din Ungaria. Cu indicele 4,62 găsim pe italienii din Sardinia și pe englezii din Scoția. Cu indicele 5,10 găsim pe așa-numiții negrito din Filipine și pe germanii din München. Cu indicele 6,01 găsim pe portughezi și pe belgieni. Cu indicele 8,03 găsim pe englezii din Anglia și pe micronezienii din insulele Palau.

Paul Steffan mai utilizează datele din tabloul de care ne ocupăm spre a determina „locul serologic" al popoarelor în „triunghiul raselor". Se înțelege sub acest din urmă nume un triunghi echilateral, ale

cărui vîrfuri se însemnează cu literele O, A și B, reprezentînd cele trei feluri de sînge. Streng a observat că într-un asemenea triunghi suma distanțelor unui punct interior de cele trei laturi este egală cu înălțimea lui. Dacă dar se consideră vîrfurile O, A, B ca „poli rasiali" din punct de vedere biochimic, se poate fixa „locul serologic" al unui popor prin distanțele lui de cele trei laturi OA, OB, și AB — distanțe reprezentate de valoarea frecvenței relative a celor trei feluri de sînge, O, A și B — sau r, p, și q — la indivizii ce îl compun. A mănuntele acestui procedeu grafic se pot vedea în dezvoltările lui Wellisch, din opera citată [1]. Cu acest procedeu, Paul Steffan a alcătuit hărți ce determină „locurile serologice" ale popoarelor [2]. În fața lor însă rămînem tot atît de nedumeriți ca în fața tabloului pe care l-am examinat adineauri. Popoarele care cu aceleași indice trebuie să aibă, în triunghiul raselor, „locuri serologice" apropiate. Iar concluzia ar fi că ele trebuie să aibă origini comune. Putem formula însă o asemenea concluzie, cînd e vorba de negrii din Jamaica și de germanii din Berlin, care au, și unii și alții, indicele tipic 2,63 ? Sau cînd e vorba de negrii Bantu din Africa și de germanii din Oberlahnstein de pe malul Rinului, care au, deopotrivă, indicele 4,00 ? Sau, în sfîrșit, cînd e vorba de micronezienii din insulele Palau și de englezii din Anglia, care au, fără deosebire, indicele 8,03 ?

Paul Steffan însuși recunoaște că asemenea concluzii nu s-ar putea trage decît numai cu unele condiții, al căror caracter ipotetic este evident. Cea dintîi din acele condiții este presupunerea că raportu-

[1] *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 218—224.
[2] *Ibid.*, p. 439.

rile structurilor sanguine din masa unei populații rămîn aceleași în toate generațiile ce-i asigură durata în timp. Se poate face însă, fără nici un risc, o asemenea presupunere? A doua condiție ar fi ipoteza că coincidența geometrică sau apropierea, mai mare sau mai mică, de hărțile serografice, a două sau mai multe popoare, manifestă înrudirea lor genealogică. Dacă însă, la rigoare și cu rezervele pe care le vom vedea mai jos, prima condiție ar putea fi considerată ca fiind, mai mult sau mai puțin, realizată de ereditatea structurilor sanguine, despre a doua condiție Paul Steffan însuși zice că „ea nu este încă dovedită“ [1].

Nu e dar de mirare că antropologul german încheie capitolul în care se găsesc încadrate tablourile și hărțile la care ne referim, cu o frază ce, la prima vedere, pare ciudată, dar care, bine înțeleasă, arată destul de limpede rezerva, ca să nu zicem nesiguranța lui. „Valoarea de căpetenie a indicelor de rasă, căpătate prin examinarea grupelor sanguine, aș vrea s-o văd deocamdată în faptul că, aplicate în mod comparativ, unele lîngă altele, permit o impresie totală cît mai deplină, care, ce e drept, e mai cu putință de analizat, mai întîi și mai bine, cu sentimentul, decît cu metodele exacte ale matematicei eredității“ [2]. Autorul n-a găsit de cuviință să ne arate cum s-ar putea analiza cu sentimentul

[1] *Op. cit.*, p. 433.

[2] Reproducem și în original această frază alambicată: *„Den grössten Wert der auf Grund der Ergebnisse der Blutggrupenuntersuchung gewonnenen Rassenindizes möchte* ich vorlaufig darin erbliken, dass sie vergleichend *nebeneinander angewandt einem recht volkommenen Gesamteindruck vermitteln, der allerdings vorerst vielleicht noch besser mit dem Gefühl als mit den genauen Methoden der Vererbungsmathematik analysierbar ist“* — *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 433.

datele din tablourile și hărțile sale. Noi știm că sentimentul e un factor individual și subiectiv care, nefiind călăuzit — și mai puțin încă legat — de regulele generale și obiective ale logicei, poate trage, cînd îi convine, din orișice date, orișice concluzii. Cu utilizarea unui asemenea factor însă ieșim, în chip vădit, din domeniul științific, propriu-zis. Cît despre „aplicarea comparativă" a diferitelor indice — biochimic, specific și tipic — ne putem întreba dacă nesiguranța fiecăruia din ele nu influențează și rezultatele comparărilor. Să ne închipuim că într-un proces depun mai mulți martori care ar prezenta, fiecare în parte, puține garanții de bună cunoaștere și exactă reproducere a faptelor. Ar mai putea duce la certitudine o eventuală comparare a declarațiilor pe care le-ar face ei?

Paul Steffan însuși revine mai departe asupra acestei „aplicări comparative" a indicelor scoase din analiza sîngelui și declară că nici ea nu ne poate da „singură" cheia problemei pe care o constituiesc raporturile dintre rase. Iată propriile lui cuvinte: „Exemplele de concordanță sanguino-genografică, alături de diversitatea antropografică a raselor (e vorba, tocmai, de cazuri ca cele pe care le-am relevat mai sus, de rase cu aceleași indice și cu caractere diferite) ne arată că și considerarea comparativă a numerelor relative ale genelor sanguine (indicele specifice și tipice) nu poate să ne ofere singură cheia pentru descifrarea misterului raporturilor dintre rase" [1]. Și adaogă că „nici o metodă nu trebuie utilizată izolat, cu excluderea celorlalte". Metodele de care e vorba aici sunt cele pe care le-am trecut deja în revistă — cea filologică, cea istorică, cea antropologică etc. Metoda biochimică, ce

[1] *Op. cit.*, p. 448.

se credea mai sigură decît ele, se vede astfel nevoită să se întoarcă la ajutorul lor.

Variabilitatea, atît de mare uneori, a indicelor sanguine, la aceleași popoare, precum și identitatea unora din ele, la popoare atît de diferite, au dus chiar la îndoieli cu privire la însemnătatea structurilor biochimice în studiul raselor. Din punct de vedere medical, importanța lor este desigur foarte mare. În anumite situații clinice, care reclamă utilizarea serurilor sanguine sau impun transfuziuni de sînge, determinarea structurilor de care e vorba, ca o condiție inevitabilă a succesului terapeutic, e neapărat necesară. Dar ele privesc, în cazurile de acest fel, pe pacienții respectivi, din punct de vedere strict individual, fără nici o considerație de rasă și deci fără preocupări antropologice sau etnografice. Cînd e vorba de deosebiri de această din urmă natură, structurile sanguine nu mai au poate aceeași însemnătate. Îndoiala a fost ridicată de Landsteiner însuși. Ca și Mendes-Correa, pe care l-am citat mai sus, acest învățat, care a jucat un rol de frunte în evoluția cercetărilor de acest fel, declară că nu știe dacă structurile sanguine sunt caractere distinctive analoage cu acelea ce deosebesc speciile biologice, de plante sau animale, și care sunt incontestabil, ca atare, specifice. Relevînd această rezervă a creatorului concepției grupelor sanguine, Ionescu-Mihăești îi dă următoarea formă, clară și categorică : „Pare îndoios, după Landsteiner, că se va putea izbuti, odată, să se descopere caractere imunologice strict specifice, pentru rase, asemenea cu acelea ce caracterizează specificitatea speciilor". Și adaogă, apoi, imediat : „Structura imunologică a rasei pare a fi mai degrabă determinată de combinații variate ale unui număr nedeterminat de factori biochi-

mici“ [1]. După cum însă, în mecanică, rezultanta unui număr nedeterminat de forțe cooperante nu poate fi determinată, tot așa, structurile sanguine ale raselor, dacă sunt produse de „combinații variate ale unui număr nedeterminat de factori biochimici“ —, sunt condamnate să rămînă nedeterminate. Ni se impune, dar, pentru moment cel puțin, o rezervă prudentă față de încercările de diferențiere a raselor pe baza analizelor sîngelui. Numai viitorul ne poate aduce, în această privință, lumini definitive. Aceasta e, de altfel, și părerea autorului ultim pe care l-am citat. Biologul român crede că „aceste probleme, cu toate lucrările numeroase ce s-au publicat, reclamă încă solide cercetări experimentale“ [2].

În sfîrșit, la temelia întregei teorii biochimice a raselor stă, cum am văzut, credința că structurile sanguine sunt strict ereditare. Am văzut de asemenea că marea majoritate a cercetărilor a confirmat această ipoteză. În aproape totalitatea cazurilor observate, structurile sanguine A și B nu apăreau la copii decît dacă existau la părinții lor. O infimă minoritate de cazuri contrare există totuși, ridicînd, în această privință, îndoieli ce nu trebuiesc trecute cu vederea. Cazurile în care structurile sanguine sunt ereditare reprezintă 99,4%, din numărul total al cazurilor studiate. Cele în care aceste structuri nu sunt — sau nu par — ereditare nu reprezintă decît 0,6%. Din 1900 și pînă în 1927 au fost examinate peste 3000 de familii cu aproape 7000 de copii, adică în total, părinți și copii, vreo 13000 de persoane. În cursul acestor cercetări au apărut ex-

[1] *Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain*, p. 71.
[2] *Ibid.*, p. 71.

cepțiile de care e vorba. Ele au fost explicate de unii prin greșeli de tehnică, comise în cursul analizelor respective, de alții prin faptul că printre copiii examinați se găseau poate și unii nelegitimi, care aveau adică un alt tată decît cel cunoscut. Gottfried Raestrup susține că, din ultimul punct de vedere, excepțiile sunt inevitabile. „Este incontestabil că cercetările făcute în masă asupra familiilor nu vor confirma niciodată sută la sută teoria eredității, fiindcă nu este un secret pentru nici un cunoscător că se pot găsi foarte ușor, în materialul de examinat, și copii nelegitimi" [1]. El recunoaște, e drept că excepțiile de care e vorba nu se pot dovedi ca fiind explicabile printr-o asemenea cauză. „Căci care femeie măritată ar mărturisi nelegitimitatea unui copil al ei ?!" Tocmai de aceea însă, proba definitivă neputîndu-se face, rămîne posibilă și presupunerea că, în unele cel puțin din excepții, structurile sanguine nu sunt ereditare, ci constituiesc „mutații", că aglutinogenele pot adică să apară la copii și în mod spontan. Ca fenomen biologic, în general, mutațiile au, în adevăr, un caracter excepțional, neproducîndu-se decît la un număr infim sau chiar la unul singur din indivizii ce alcătuiesc speciile respective.

Această posibilitate însă pune un coeficient de incertitudine încercărilor pe care le fac antropologii și etnografii de a stabili, pe baza asemănărilor de indice sanguine, legături genealogice între rase, presupunînd că unele ar descinde din altele. Rămîne cu putință ca o rasă oarecare să fi luat naștere, la început, printr-o mutație biochimică, adică prin apariția spontană la cîțiva oameni sau chiar la unul

[1] *Die Vererbung der Blutgruppenzugehörigkeit*, în *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 353.

singur, a unor anumite caractere sanguine. Transmiţîndu-se apoi prin ereditate, acele caractere s-au întins, s-au generalizat, şi au ajuns, după un timp mai îndelungat, să distingă o grupă întreagă de oameni. Relevînd faptul că excepţiile la regula eredităţii structurilor sanguine sunt atît de puţin numeroase, Ionescu-Mihăeşti zice în lucrarea citată că ele n-o pot infirma [1]. Din punct de vederet medical, desigur. Cînd e vorba de întrebuinţarea unui ser sau de o transfuzie de sînge, într-o situaţie clinică gravă, o incertitudine care nu e nici măcar de 1% poate fi, în cazurile urgente cel puţin, neglijată. Din punct de vedere antropologic însă, lucrurile iau o altă înfăţişare. Cînd e vorba de formarea unei rase de oameni, trebuie să ne gîndim că timpul joacă un rol important. Apariţia spontană a unei structuri sanguine nouă, în 0,1% cazuri numai, într-o generaţie dată, poate duce în generaţiile următoare la schimbarea caracterelor biochimice ale unui număr din ce în ce mai mare de oameni şi, după cîteva veacuri, poate crea o rasă biochimică nouă.

Ne mai rămîne, în sfîrşit, să cercetăm dacă structurile sanguine, aşa cum au fost stabilite pînă acum, ne-ar putea servi, în vreun fel, să ne lămurim determinismul formelor culturii. Există vreo legătură între structura biochimică a unui popor şi manifestările lui culturale? În principiu, ar trebui să existe. De fapt însă, rezultatele analizelor sanguine de pînă acum nu îndreptăţesc o asemenea presupunere. După tabloul întocmit de L. şi H. Hirszfeld, bunăoară, italienii şi germanii au acelaşi indice biochimic: 2,8. Tot aşa austriecii şi bulgarii au deopotrivă indicele 2,6.

[1] *Op. cit.*, p. 60.

Ce concluzii am putea să tragem din aceste constatări ? De fapt, manifestările culturale ale acestor diferite popoare sunt diferite. Dar să zicem că „indicele biochimic", împotriva căruia s-au ridicat, cum am văzut, mai multe obiecții, nu e sigur. Să recurgem dar la „indicele tipic" al lui S. Wellisch, cu ajutorul căruia a întocmit Paul Steffan tabloul „rasial" de care ne-am ocupat mai sus. Am găsit într-însul, de asemenea, indice comune la popoare diferite ; am găsit, bunăoară, la negrii din Jamaica și la germanii din Berlin indicele 2,63 ; am găsit la micronezienii din insulele Palau și la englezii din Anglia indicele 8,03. Ce concluzii am putea trage din astfel de constatări ? Manifestările culturale ale popoarelor respective fiind nu numai diferite, ci cu totul diferite, n-am putea conchide decît că structurile sanguine n-au nici o influență asupra vieții sufletești. O asemenea concluzie însă ar fi, după toate probabilitățile, greșită. Mai prudent este să zicem că cercetările de acest fel fiind de abia la început n-au ajuns încă la rezultate definitive și nu ne pot da încă lumini destul de sigure. Trebuie să așteptăm dar, cu privire la problemele de care e vorba, hotărîrile viitorului. O asemenea prudență e cu atît mai necesară, cu cît, în știință, nici chiar teoriile cele mai bine stabilite nu pot fi considerate ca definitive. Noi descoperiri pot oricînd să le modifice sau să le înlăture. Cît de sigură părea, bunăoară, în fizică, teoria ondulatorie a luminii. Și totuși, astăzi fizica se întoarce la teoria corpusculară, ce părea definitiv abandonată de un veac încoace.

Nici pe calea analizei sîngelui nu putem dar ajunge, cel puțin nu încă, la stabilirea unui „specific național", în înțelesul în care se afirmă existența unui asemenea factor determinant al manifestărilor culturale.

PSIHOLOGIA POPOARELOR

Să trecem acum la a doua din ipotezele pe care le-am făcut la început, aceea anume că complexul de caractere ce ar alcătui specificul național n-ar avea nimic invariabil. S-ar părea, la prima vedere, că o asemenea ipoteză ar exclude cu desăvîrșire existența unui specific național și că, prin urmare, n-am avea de ce să ne pierdem vremea analizînd-o mai de aproape. Ne vom încredința însă ceva mai departe că o asemenea atitudine, strict negativă, n-ar fi îndreptățită. Fără a oferi unitatea și fixitatea, să zicem absolute, pe care își propuneau, cel puțin ca un „pium desiderium", să ni le dea partizanii teoriei raselor, ipoteza la care trecem acum ne poate permite să ajungem la unități și fixități, ce e drept relative, dar care nu sunt lipsite de interes, nici de utilitate, din punctul de vedere ce ne preocupă.

Pe cînd însă teoria raselor se întemeia, sub ambele ei forme, mai mult pe caracterele fizice ale oamenilor, — pe care le lua, cel puțin, ca bază de clasificare, — ipoteza în jurul căreia intrăm acum se servește mai mult, dacă nu exclusiv, de caracterele psihice ale lor, spre a alcătui cu ele „tipuri" mai mult sau mai puțin distinctive.

În adevăr, oricît ar varia ca statură, ca formă a craniului, ca lungime a feței, ca coloare a pielii sau a părului sau a ochilor, diferiții indivizi ce alcătuiesc un popor au totuși ceva comun, ceva care le dă oarecum un *aer de famille*, cum se zice cu expresia obișnuită. Acest „ceva" e un amestec, destul de complex, de atitudini, predilecții și deprinderi su-

fleteşti. In compoziţia lui intră un anumit mod de a privi lucrurile şi de a preţui însemnătatea lor, un anumit mod de a reacţiona faţă de fenomenele naturii sau de întîmplările vieţii, un anumit mod de a se comporta cu semenii, în raporturile sociale etc.

O sumă de expresii familiare ne arată că noi stabilim între diferitele popoare, din toate aceste puncte de vedere, unele deosebiri, pe care le luăm apoi ca termeni uzuali de comparaţie. De cîte ori nu zicem, bunăoară, că un om, al cărui mod de a lucra, într-o împrejurare dată, voim să-l dezaprobăm, procedează *turceşte*. Prin această caracterizare, devenită curentă, înţelegem să afirmăm că omul în chestie lucrează în mod arbitrar, conducîndu-se numai de bunul său plac, fără să ţină seamă nicidecum de normele, juridice sau sociale, ce regulează cazurile ca cel de care e vorba. Ceea ce presupune, evident, că în mintea noastră un asemenea mod de a proceda caracterizează un anumit *tip etnic* — tipul, anume, pe care îl considerăm ca reprezentînd poporul turc. Tot aşa, de cîte ori nu zicem că un om cu o structură sufletească complicată şi obscură, care una spune şi alta face, care umblă pe căi piezişe, care trage sfori şi montează intrigi, este *un bizantin*. Aceasta presupune, de asemenea, că în mintea noastră un astfel de mod de a proceda caracterizează un anumit *tip etnic*, care, ce e drept, a devenit de mult istoric, dar a rămas, ca termen de comparaţie, pînă astăzi, fiindcă din nefericire n-a încetat de a fi o realitate individuală destul de răspîndită. Tot aşa, ca să mai luăm un exemplu, din cele mai curente, cînd cineva părăseşte o adunare de oameni de orice fel ar fi, evitînd să atragă atenţia, ca să nu deranjeze sau să nu jeneze pe nimeni, obişnuim să zicem că pleacă *englezeşte*. E o expresie care presupune, de asemenea, că ne referim la

un anumit tip etnic, acela al poporului englez. Iar ca contrast, cînd voim să stigmatizăm vulgaritatea gălăgioasă sau trivialitatea ostentativă a unora din semenii noştri, zicem că se poartă *ţigăneşte* — referindu-ne iarăşi, la un anumit *tip etnic*, destul de cunoscut.

Fie că ni le întocmim noi înşine, pe baza experienţelor noastre proprii, fie că le primim, înjghebate gata, de la alţii, mărginindu-ne numai la a le utiliza, tipurile acestea, întrucît se întemeiază de obicei pe impresii subiective sau, în cel mai bun caz, pe observări ce n-au nimic ştiinţific, sunt, firește, destul de vagi. Ele există, totuşi, şi nu arareori influenţează conduita noastră, în viaţa de toate zilele. Ba chiar influenţează uneori şi conduita oamenilor politici sau a şefilor militari, în împrejurări mai importante sau de-a dreptul grave. Cîte socoteli, bunăoară, ale diplomaţilor sau ale comandanţilor de armate, nu s-au întemeiat, în timpul războiului mondial, pe „psihologia" adversarilor, ce se reducea, de obicei, la anumite „tipuri" ? Fiecare din beligeranţi conta pe anumite moduri de a gîndi şi de a lucra ale celor cu care avea să lupte şi îşi potrivea acţiunea cu reprezentările pe care le avea în aceste privinţe. Aceste moduri de a gîndi şi de a lucra, sau reprezentările în care se întrupau, alcătuiau „tipurile" psihologice ale popoarelor respective.

În acelaşi mod se procedează şi în lumea afacerilor. Fiecare negustor, bunăoară, ţine seamă de „felul" de a fi al clienţilor săi — de gusturile lor, de culanţa sau îndărătnicia lor la tocmeală, de exactitatea sau neglijenţa lor la plată etc. — şi se conduce cu fiecare dintr-înşii după „imaginea" pe care şi-o face despre el, adică după „tipul" lui psihologic, care poate avea, adesea, un colorit etnic. Iar în marea industrie cu caracter internaţional, exporta-

torii fac chiar studii speciale asupra pieţelor străine pe care voiesc să le cîştige pentru mărfurile lor, notînd toate particularităţile psihologice, atît ale comercianţilor cît şi ale publicului consumator. Ei ajung astfel să-şi construiască pentru diferitele popoare cu care voiesc să lucreze anumite „tipuri" psihologice cu care îşi adaptează apoi modurile diferite de a proceda.

Tipurile de felul acesta, empiric construite de cei interesaţi s-o facă, din diferitele puncte de vedere practice pe care le-am văzut, constau în complexuri mărginite de caractere psihice, care tind să deosebească diferitele categorii de oameni, nu numai sau nu atît după naţionalitatea lor, cît mai ales după îndeletnicirile lor obişnuite sau după diferitele situaţii în care se pot găsi. Ele variază, ca atare, considerabil, din punctele de vedere din care sunt alcătuite. Putem găsi astfel mai multe — sau chiar foarte multe — tipuri care coexistă, în acelaşi timp, la unul şi acelaşi popor. Asemenea tipuri nu pot fi, se înţelege, decît variabile şi puţin precise.

Pe un plan superior, întîlnim încercările oamenilor de ştiinţă de a construi tipuri unitare, capabile să caracterizeze popoare întregi. Metoda lor constă, de obicei, în a căuta trăsurile dominante ale manifestărilor intelectuale şi morale la diferitele popoare, a deduce dintr-însele trăsurile derivate şi a zugrăvi apoi cu ajutorul lor — al tuturor fără deosebire — tablouri integrale, cu pretenţia de a fi portrete fidele ale „sufletului" popoarelor respective. Pe această cale a ajuns să ia naştere aşa-numita *Psihologie a popoarelor* — pe care au ilustrat-o, între alţii, ca să ne referim numai la filosofi, Alfred Fouillée, printre francezi, şi Wilhelm Wundt, printre germani. O scurtă privire asupra modului

cum procedează cel din urmă din acești doi cugetători, poate fi de folos, din punctul de vedere ce ne preocupă.

În cartea sa cunoscută *Die Nationen und ihre Philosophie,* Wundt pornește de la ideea că omul natural, pe care educația și convențiile sociale îl împiedică să se manifesteze liber, învăluindu-l în aparențe adeseori înșelătoare, iese la iveală așa cum este în realitate în stările afective ceva mai puternice. Este, de pildă, o observare ce s-a făcut de atîtea ori, că oamenii culți, care nu mai întrebuințează de mult formele populare ale dialectului lor natal, revin brusc la ele, sub stăpînirea unei emoții mai intense. Și ceea ce se petrece cu individul, se petrece și cu colectivitățile. După cum există un cod al bunelor „maniere" pentru indivizi, tot așa există un cod al bunelor relații între națiuni, care creează în raporturile lor o constrîngere vădită și duce la minciuna convențională numită politețe internațională. Această politețe e strict observată, atît timp cît împrejurările permit popoarelor să-și păstreze, neatins, echilibrul sufletesc. Cînd sunt însă turburate de evenimente, ce le impun stări afective mai puternice, vălul convențiilor cade și caracterul lor adevărat se arată așa cum este.

Așa se întîmplă, de pildă, în războaie. Nu e nevoie să cercetăm cum se conduc, de fapt, beligeranții, în luptele dintre ei. Din acest punct de vedere, am găsi, foarte probabil, că nu se deosebesc prea mult unii de alții... Mai interesant este să cercetăm, ce țeluri urmăresc ei, de ce idealuri se conduc. Cîntecele patriotice, pe care le cîntă tinerimea în general, cînd vrea să-și manifesteze sentimentele naționale, sau soldații, cînd pornesc la război, ne pot da, în această privință, lămuriri prețioase. Exa-

minînd dar cîntecul francez *la Marseillaise*, cîntecul englez *Rule Britannia* și cîntecul german *Die Wacht am Rhein*, Wundt ajunge la concluziile următoare. Iubind gloria, francezii aspiră la onoare și la renume ; voind să fie mai presus de toți, englezii caută puterea și dominația ; fiind oameni ai datoriei, germanii țin la fermitate și fidelitate.

Pornind apoi de la aceste năzuințe adînci ale popoarelor respective, Wundt stabilește celelalte trăsuri ale caracterului național al fiecăruia dintr-însele. Iar mai departe urmează, firește, explicarea manifestărilor de căpetenie, mai ales a celor culturale, și îndeosebi a celor filosofice, cu ajutorul caracterului național stabilit.

Nu putem urmări cu de-amănuntul analizele filosofului german, care nu ne interesează aici în sine. Cititorii pot răsfoi singuri cartea lui, cum pot răsfoi cartea lui Fouillée *Esquisse psychologique des européens*. Pot răsfoi și compara, de asemenea, cartea acestuia din urmă, *Psychologie du peuple français*, și cartea lui Müller-Freienfels *Psychologie des deutschen Menschen*. Ceea ce ne interesează aici este numai să vedem în ce constau „tipurile" naționale și cum se stabilesc ele.

Putem afirma acum, ceea ce am întrevăzut de la început, că „tipurile" acestea, care sunt oarecum un echivalent al „specificului" național, nu sunt altceva decît complexuri de caractere psihologice. Iar aceste caractere n-au nimic invariabil. Dimpotrivă, sunt eminamente variabile. Numai așa ne putem explica faptul că „tipurile" naționale, pe care le stabilesc diferiții autori, sunt, nu numai foarte diferite, dar chiar și, destul de adesea, de-a dreptul contradictorii. Caracterele indivizilor ce alcătuiesc popoarele respective nefiind uniforme, unii observatori sunt izbiți mai mult de unele, alții mai mult de

altele dintr-însele. Așa încît, deși putem admite că pun toți în observările lor toată obiectivitatea necesară, rezultatele la care ajung sunt totuși diferite.

Am văzut, bunăoară, cum lăuda Gobineau pe germani, pe care îi considera ca fiind inițiatorii tuturor progreselor pe care le-a făcut Europa din Evul Mediu încoace. Un contimporan și compatriot al său însă, istoricul Jules Sylvain Zeller, care purta un nume de familie german, fiindcă era de origine alsaciană, dar se născuse și trăise la Paris, susținea contrariul. Ce e drept, Zeller n-a ajuns atît de cunoscut ca Gobineau. Cauza n-a fost însă că îi era inferior ca nivel științific; dimpotrivă, ca istoric, îi era superior; a fost doar profesor de istorie la Universitățile din Aix și Paris; vina lui era numai că nu lansase o teorie impresionantă, cu consecințe atît de curioase sau de iritante, ca aceea a inegalității raselor omenești. În opera sa considerabilă, *Histoire de l'Allemagne*, care a apărut, din 1872 înainte, în 5 volume, Zeller, care era un bun cunoscător al istoriei vechi și medievale, susținea că civilizația germană a fost, în cea mai mare parte, un produs al romanilor, și, într-o oarecare măsură, și al galilor. Trecînd în revistă diferitele ei elemente constitutive, istoricul francez le arăta, pe rînd, originea străină. El stăruia, îndeosebi, asupra greutății cu care germanii și-au asimilat acele elemente din care cauză au făcut așa de puține progrese, de la Tacit, care i-a descris cel dintîi, și pînă la Carol cel Mare, încît au oferit spectacolul, rar în istorie, al unui popor quasistaționar. Iar concluzia la care ajungea era că, departe de a fi creat progresul, germanii n-au făcut decît să-l „suporte".

Aceleași deosebiri de vederi le găsim și la unii scriitorii germani. Printre urmașii lui Gobineau am citat mai sus pe Chamberlain (Houston Stewart). A-

cest învățat era de origine engleză, dar a trăit în Germania, a scris în limba germană și a fost îmbrățișat cu atîta căldură de germani, încît a ajuns un răsfățat al cercurilor celor mai înalte, culturale și politice, și un favorit al împăratului Wilhelm al II-lea însuși. În cartea sa cunoscută, *Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts*, Chamberlain susține că cea mai însemnată trăsură în caracterul german este fidelitatea (die Treue). Iar această fidelitate este pentru german o consecință, oarecum o logică, a libertății de alegere; el păstrează o credință neclintită stăpînului pe care și l-a ales singur, cu liberă voință [1]. Numai prin această trăsură de caracter, urmează Chamberlain, ne putem explica „mărimea istorică" a germanilor. Ea constituie, prin urmare, „punctul central", din care trebuie să privim întreaga fizionomie psihologică a acestui popor, dacă voim s-o înțelegem în toată originalitatea ei [2].

Friedrich Hertz, scriitorul pe care l-am citat de asemenea, de mai multe ori, contestă, în cartea sa *Rasse und Kultur*, că o fidelitate excepțională ar fi deosebit totdeauna pe germani de alte popoare. Această calitate, dacă și întrucît o posedau într-adevăr, nu depășea, la germanii primitivi, nivelul pe care îl avea la toate celelalte popoare primitive, și pe care îl păstrează încă la popoarele rămase primitive pînă în timpul nostru — la cafrii sau boșimanii de astăzi bunăoară [3]. Mai mult chiar, ca și la ei, fidelitatea n-avea la germanii primitivi nimic din înălțimea etică pe care i-o dau, astăzi,

[1] *Op. cit.*, 1, p. 505.

[2] *Ibid.*, p. 507.

[3] Comparația germanilor primitivi cu acești sălbatici de astăzi este a unui misionar german P. O. Hennig și se găsește în cartea lui, *Kampf um die Negerseele*, 1907, p. 9.

ideea și sentimentul datoriei. Ea era ceva convențional, care se întemeia pe un simplu schimb de interese și nu dura decît atît cît părea de folos. Iar în prețuirea utilității diferitelor obligații, pe care și le luau, germanii se arătau de un egoism feroce [1].

Hertz își ilustrează afirmările cu numeroase citații din istorici, care au studiat mai de aproape viața și moravurile germanilor, întemeindu-se, firește, pe documentele timpurilor respective. Și, ca să nu fie bănuit că s-ar fi adresat istoricilor străini, poate tendențioși, se servește exclusiv de istoricii germani, ca Adelung *(Alteste Geschichte der Deutschen)*, Lamprech *(Deutsche Geschichte)*, Secek *(Geschichte des Untergangs der antiken Welt)*, Dahn *(Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker)* etc. Tabloul pe care ni-l zugrăvește Hertz, după datele acestor scriitori, e din cele mai întunecate. Toate semințiile germanice, atît de numeroase și cu numiri atît de variate, s-au distins printr-o lipsă — care, după ideile noastre de astăzi, nu poate să ne pară decît groaznică — a acelei fidelități, în care vedea Chamberlain principala trăsură a caracterului lor etnic. Istoria lor e supraîncărcată de înșelăciuni și crime, de trădări și asasinate, de revolte și măceluri în masă, — începînd, ca prime victime, cu regii lor, care nu mureau mai niciodată de moarte naturală sau de mîna dușmanilor străini, ci de moarte violentă și de mîna „fidelilor" lor supuși [2].

Chamberlain încercase să apere pe germani de unele din păcatele lor mai izbitoare — sau prea evidente pentru ca să poată fi tăgăduite — zicînd că fuseseră „stricați" de influența dezastruoasă a ro-

[1] F. Hertz, *Rasse und Kultur*, p. 322.
[2] *Op. cit.*, p. 331—333.

manilor, care se găseau în plină decadență, atunci cînd au apărut ei pe primul plan al istoriei. Hertz îi răspunde că nici chiar în perioadele cele mai triste ale decadenței romane nu s-au văzut lucruri care să se apropie de ceea ce se vedea regulat la germani [1]. Pe de altă parte, seminţiile germane din nordul Europei, din peninsula scandinavică şi din insulele britanice, care nu suferiseră influenţa romană, erau tot aşa de rele ca şi celelalte. Dimpotrivă, cele mai bune, relativ, sau cele mai puţin rele, erau seminţiile germane ce locuiau în vecinătatea imediată a romanilor.

Cu toate faptele citate de Hertz, a cărui carte *Rasse und Kultur* a apărut, e drept, în 1915, dar ca o a doua ediţie a cărţii *Moderne Rassentheorien,* care apăruse cu zece ani mai înainte — Wundt a reluat, în lucrarea sa *Die Nationen und ihre Philosophie,* tema lui Chamberlain. Şi pentru el trăsura dominantă a caracterului german e fidelitatea — la care mai adaugă, cum am văzut, şi fermitatea, adică statornicia şi tăria în credinţă. Iar reluarea acestei idei, atît de discutabile şi de discutate, urma, ostentativ, faptului că Germania, care garantase neutralitatea Belgiei, nu stase la îndoială, nici măcar o clipă, s-o calce în picioare, cînd i s-a părut că o asemenea lipsă de fidelitate îi era de folos, şi declaraţiei cunoscute a cancelarului său Bethmann Holweg, ce ridicase lipsa de fidelitate la înălţimea unui principiu politic, zicînd că tratatele nu sunt decît simple petice de hîrtie de care nu se poate împiedica acţiunea unui stat conştient de interesele sale superioare.

Deosebiri de apreciere au apărut, totuşi, şi între Chamberlain şi Wundt, cu privire la fizionomia in-

[1] *Op., cit.,* p. 340.

telectuală a germanilor. După cel dintîi știința ar fi „metoda, inventată de germani, de a privi lumea fenomenelor din punct de vedere mecanic". Ca atare, germanii ar fi trebuit să fie și să rămînă empiriști. Wundt însă credea dimpotrivă că empirismul, ca metodă, ar fi o caracteristică a englezilor, pe cînd germanii ar fi idealiști. De altfel, Chamberlain însuși intra în conflict cu faptele, cînd afirma că arta germană era „naturalistă". Operele lui Richard Wagner, însă, în care el vedea culmea artei muzicale germane, n-aveau nimic „naturalist". Libretele lor, mai întîi, erau suprasaturate de romantism și de misticism. Nietzsche a făcut, în *Aforismele* sale postume, observarea că ele au fost scrise după „gustul francez de la 1830". Iar muzicei wagneriene i-a tăgăduit, în *Der Fall Wagner*, caracterul național german.

Cît despre originalitatea culturii germane, în general, Nietzsche n-o crede încă realizată. În studiul său asupra lui Strauss, din *Unzeitgemässe Betrachtungen*, vorbind de cultură, zice că ea constă în „unitatea de stil" a tuturor manifestărilor unui popor. Lipsa unei asemenea unități e o dovadă că, oricîtă cultură străină ar fi acumulat un popor, n-a ajuns încă să aibă o cultură proprie. Iar semnul unei asemenea situații este, după el, amestecul stilurilor. Tocmai acesta e însă cazul germanilor. Ei îngrămădesc în jurul lor formele și colorile, produsele și curiozitățile tuturor timpurilor și tuturor regiunilor. Ei ajung astfel la acel modernism pestriț, care nu e un stil, ci un aspect de bîlci. Cu o astfel de cultură însă, care e mai mult o dovadă de neînțelegere sau de nepăsare față de cultură, nu pot ajunge germanii să învingă, și în domeniul spiritual, pe francezi, care au o cultură adevărată. În opoziție dar cu cei ce proslăveau originalitatea culturii germane,

Nietzsche, fără a tăgădui compatrioților săi putința de a ajunge la o asemenea cultură, susținea, totuși, că ei n-o aveau încă.

In sfîrșit, ca să mai luăm un exemplu, în 1918, directorul revistei franceze *La Revue*, Jean Finot, pe care îl preocupa această problemă și care a publicat apoi asupră-i lucrarea cunoscută *Le préjugé des races*, a deschis o anchetă asupra „spiritului francez". Ca să putem face psihologia poporului francez, zice el, trebuie să definim modul lui de a fi din punct de vedere spiritual, în deosebire de alte popoare. La întrebarea sa au răspuns vreo treizeci de fruntași ai vieții intelectuale franceze : oameni de litere și de știință, romancieri, poeți, critici, psihologi, filosofi etc. Rezultatul a fost că mai mult ca oricînd s-a putut zice: cîte capete, atîtea păreri. Răspunsurile lor, lipsite de note comune, n-au putut nici măcar indica o formulă unitară, asupra căreia să se poată cădea de acord. Unii dintr-înșii contestă chiar că s-ar putea stabili o asemenea formulă. Paul Bourget, bunăoară, se întreabă, foarte judicios : „Care e definiția comună ce ar putea să se aplice deopotrivă lui Pascal și lui Voltaire, lui Rabelais și lui Boileau, lui Montesquieu și lui Hugo, lui Racine și lui Balzac ?" Și totuși, adaugă el, toți aceștia reprezintă deopotrivă „spiritul francez". De unde se vede că o formulă generală ce ar pretinde să definească „spiritul francez" sau una care ar căuta să fixeze „spiritul englez", n-ar putea fi decît niște „etichete" arbitrare, ce ar ascunde simple abstracții, inaplicabile realităților concrete. Comentînd acest rezultat, în cartea pe care a publicat-o apoi, în capitolul intitulat *Falimentul psihologiei popoarelor*, Finot zice că puterea de analiză a celor treizeci de

reprezentanți, atît de străluciți, ai intelectualității franceze, n-a intrat pentru nimic în insuccesul lor. „Ei n-au izbutit pentru că izbînda nu era posibilă“ [1].

Această concluzie, întrucît anticipează oarecum asupra viitorului, este desigur exagerată sau cel puțin prematură. Poate că psihologia popoarelor va izbuti să se înjghebeze cîndva, cu toate dificultățile cu care se luptă acum. Să ne mărginim dar a examina mai de aproape aceste dificultăți, ca să vedem de ce se împiedică înjghebarea științei de care e vorba. Cauza am indicat-o deja adineauri: este prea marea variabilitate a „tipurilor“ psihologice, sau a caracterelor ce le alcătuiesc, la fiecare popor în parte. Ne rămîne numai să vedem de unde vine această prea mare variabilitate. Iar în acest scop, trebuie să cercetăm cum iau naștere „tipurile“ psihologice de care e vorba.

E un fapt de observare curentă că oamenii, care trăiesc mai multă vreme printre străini, se schimbă, mai mult sau mai puțin, sufletește. Ei se depărtează, întrucîtva, de modul de a privi lucrurile și de a se comporta față de ele, al poporului din care fac parte, apropiindu-se de acela al poporului în mijlocul căruia au ajuns să trăiască mai mult timp. Cititorii au întîlnit, desigur, în istoria noastră contimporană, tipul „bonjuriștilor“ din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Ce erau acești „bonjuriști“ ? Erau tinerii români care se duseseră să-și facă studiile la Paris și care, după cîțiva ani petrecuți acolo, se întorceau acasă înstreinați, trupește și sufletește. Felul lor de a fi nu mai era acela al societății simple, patriarhale și cu un colorit oriental atît de pronunțat, din sînul căreia ieșiseră, ci acela al unei so-

[1] J. Finot, *Le préjugé des races*, p. 318.

cietăți occidentale mult mai complicate și, din toate punctele de vedere, mult mai înaintate, a cărei atmosferă o respiraseră cîtva timp. Hainele și ideile, gusturile și atitudinile, sentimentele și faptele lor erau diferite de acelea ale lumii înapoiate în mijlocul căreia se întorceau și a cărei evoluție au influențat-o, precum se știe, considerabil, grăbind-o poate prea mult.

Tot așa s-a observat că chinezii și japonezii — aceștia din urmă mai ales — care petrec mai mult timp în Europa, se schimbă simțitor. Dacă aceste două popoare și-ar fi trimis tinerii la studiu în principalele centre de cultură europeană, în aceeași măsură ar fi avut poate o evoluție deopotrivă de repede. Pe cînd însă chinezii s-au arătat mai greoi și mai îndărătnici, japonezii au trimis în Europa — în Anglia și în Germania mai ales — legiuni întregi de tineri care își asimilau, mai mult sau mai puțin, ideile și sentimentele — sau cel puțin metodele — popoarelor occidentale în mijlocul cărora trăiau cîtva timp. Iacă de ce japonezii au trecut mult mai repede decît chinezii peste marginile vechei lor civilizații, imobilizate de veacuri, și s-au ridicat cu o iuțeală impresionantă la un nivel pe care ar putea să li-l invidieze chiar și unele din popoarele europene mai înapoiate.

În sfîrșit, s-a observat că europenii ce emigrează în Statele Unite ale Americii de Nord, ori de ce rasă ar fi și oricît s-ar deosebi fizicește, iau — după cîtva timp, firește, dar destul de repede — „aerul" american. În ce constă acel „aer" american, n-am putea preciza îndeajuns ; este, să zicem, aerul unor oameni care știu bine ce vor și sunt hotărîți să facă fără ezitare ce trebuie — un aer adică decis, sigur de sine, indiferent față de alții și îndrăzneț.

Este, cu alte cuvinte, o înfățișare specială, pe care o impun condițiile speciale de viață din Statele Unite, — înfățișare ce pe noi, cei care n-am trăit în America, nu ne izbește atît, dar pe care americanii o disting, pe cît se pare, numaidecît. Iar această înfățișare particulară izvorăște, evident, dintr-un anumit fel de a gîndi și de a lucra, care, din cauza condițiilor generale ale vieții, le este comun tuturor locuitorilor din Statele Unite, și pe care îl adoptă, cu sau fără voință, cei ce se duc să trăiască acolo.

Acest exemplu ne arată că „tipurile" psihologice ale oamenilor atîrnă de ideile și de sentimentele lor și se schimbă o dată cu ele — o dată adică cu felul lor de a privi lumea și de a se comporta față de ea. Iar schimbările acestea sunt produse de cauze, numeroase și variate, desigur, dar care se pot reduce la două mai însemnate: *schimbarea condițiilor de existență,* în viața fiecărui popor în parte și *contactul dintre popoare.* Pe cea din urmă din aceste două cauze ne-au arătat-o deja în acțiune exemplele de care ne-am servit adineauri. Intrînd în contact cu francezii, tinerii români de la începutul veacului al XIX-lea și-au schimbat „tipul" psihologic, schimbînd apoi, ulterior, și pe acela al compatrioților în mijlocul cărora se întorceau să trăiască mai departe. Tot așa, intrînd în contact cu englezii și cu germanii, tinerii japonezi și-au schimbat „tipul" psihologic, schimbînd apoi, ulterior, și pe acela al poporului lor. Cît despre cea dintîi din cauzele de schimbare a timpurilor psihologice ale popoarelor — cea pe care o constituiesc condițiile de existență, — ea se poate ilustra de asemenea foarte ușor. Wundt ne arată, bunăoară, în cartea sa *Die Nationen und ihre Philosophie,* că germanul „de astăzi" (adică mai precis, cel din tim-

pul războiului mondial, cînd şi-a scris el cartea), nu mai e cel din veacul al XVIII-lea. Intimidat de îmbucătăţirea politică a ţării sale, care mergea uneori pînă la ridicul, silit să joace aşa cum îi cîntau alţii, redus să imite cultura franceză — imitaţie în contra căreia protestau atîţia, în frunte cu Friedrich al II-lea al Prusiei — germanul din veacul al XVIII-lea era moderat, neîncrezător în puterile sale, retras şi lipsit de iniţiativă. Dimpotrivă, cu realizarea unităţii naţionale, de la 1871 încoace, şi cu marile succese, politice şi economice mai ales, pe care le-a repurtat noul imperiu unitar, în timp de aproape o jumătate de veac, germanul din timpul războiului mondial era plin de încredere în sine şi de îndrăzneală, gata să ia orice iniţiativă, cum luase pe aceea a războiului, şi să treacă peste orişice, cum trecuse peste neutralitatea Belgiei. Schimbarea „tipului" psihologic al compatrioţilor săi şi-l explica astfel Wundt prin schimbarea condiţiilor de existenţă ale poporului german.

Din acest punct de vedere, întrucît împrejurările istorice se schimbă necontenit, nici un popor nu poate rămînea multă vreme acelaşi. Românul de astăzi, bunăoară, nu mai este desigur ceea ce era cel din veacul al XVIII-lea, de sub stăpînirea domnilor fanarioţi; iar acela nu mai era desigur ceea ce fusese cel de pe vremea lui Ştefan cel Mare sau a lui Mihai Viteazul. Tot aşa, francezul de astăzi nu mai este cel de la 1870 ; iar acela nu mai era cel de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Sau, ca să ne întoarcem în prezent, s-a zis şi s-a repetat pînă la saţietate că războiul mondial a produs schimbări adînci în viaţa popoarelor ce au luat parte la el. Nici nu se putea să fie altfel. Evenimente atît de mari, zguduiri atît de puternice, ca cele ce-au alcă-

tuit acel război, nu puteau să nu provoace reacțiuni sufletești întinse și durabile. Cu drept cuvînt s-a susținut dar că mentalitatea popoarelor europene a suferit, de atunci încoace, modificări simțitoare. Că nu putem determina destul de bine acele modificări care trebuiau să fie diferite la diferitele popoare ce au luat parte la războiul mondial, că nu le putem doza precis, la fiecare din ele, și că, mai ales, nu le putem reduce la „tipuri" unitare, pentru fiecare în parte, este evident. Realitatea lor însă n-o putem tăgădui.

Schimbarea condițiilor de existență a popoarelor nu e, desigur, prea frecventă. S-ar putea zice, e drept, că în complexul general al relațiilor dintre popoare se schimbă în fiece moment ceva, din punct de vedere politic și economic mai ales. Schimbările de felul acesta sunt însă, de obicei, prea puțin însemnate și nu sunt de regulă înregistrate decît de aparatele mai impresionabile ale cercurilor diplomatice sau ale cercurilor financiare. Popoarele, ele însele, le simt mai puțin. Schimbările, pe care le înregistrează masele lor, și cu care sunt deci silite să se adapteze, trebuie să fie mai mari, mai adînci și mai durabile. Asemenea schimbări sunt însă, în chip firesc, mai rare. Condițiile de existență schimbă deci mai rar tipurile psihologice ale popoarelor. Ceea ce le schimbă mai des, parțial firește, dar mai des — am putea zice aproape necontenit — este contactul dintre ele, care, astăzi mai ales, cu înlesnirea și repeziciunea comunicațiilor, a luat proporții foarte mari.

Contactul acesta însă, dacă îl examinăm mai de aproape, nu e altceva, pentru cei care vin în atingere unii cu alții, decît o perioadă, mai multi sau

mai puțin lungă, de viață trăită *alături* — dacă nu în *comun* — în aceeași atmosferă, cu aceleași preocupări și în același ritm. Cel ce petrece cîtva timp într-o țară străină, dacă nu se izolează cu desăvîrșire, rămînînd indiferent la cele ce se întîmplă în jurul său și nedîndu-i nici o atenție, în care caz nu se mai înțelege de ce a plecat de acasă, nu poate să nu ia parte, măcar din curiozitate, dacă nu din simpatie omenească elementară, la viața de toate zilele a poporului respectiv.

Stînd de vorbă cu oamenii, citind ziarele, ascultînd cursurile și conferințele, frecventînd bibliotecile, muzeele, teatrele, vizitînd monumentele istorice, cu stilurile lor caracteristice, călătorul se impregnează încetul cu încetul de ideile, de aspirațiile, de gusturile, de grijile, de temerile, de bucuriile și de suferințele, de care e încărcată, pînă la saturație, atmosfera pe care o respiră zilnic.

Această viață în comun, cînd e numai vremelnică, cum se întîmplă în călătorii, se mărginește să contribuie numai întrucîtva la modificarea relativă a „tipurilor" psihologice ale popoarelor. Cînd este însă permanentă — cum se întîmplă pentru indivizii ce alcătuiesc unul și același popor, care trăiesc adică totdeauna împreună sau pentru cei ce se stabilesc definitiv într-o țară străină, atunci devine principalul factor care determină formarea „tipurilor" psihologice respective. Vorbeam adineauri de „aerul" american, pe care îl iau emigranții europeni — ori de ce rasă ar fi — care trăiesc mai mult în Statele Unite. Viața în comun cu locuitorii lor mai vechi impune noilor veniți „tipul" lor psihologic. Cum se face această impunere, nu e greu de închipuit. Se face, în bună parte, prin imitație. Noii veniți imită

felul de a fi al celor pe care îi găsesc deja instalați și de a căror bunăvoință au nevoie, spre a le face plăcere și a se putea apropia mai ușor de ei. Mai intervine apoi, în parte cel puțin, și convingerea că formele lor de viață, fiind deja adaptate cu împrejurările locale, sunt mai bune decît cele pe care emigranții le-au adus cu ei, din țările lor de obîrșie. În sfîrșit, viața în comun, care se prelungește și mai mult pentru cei ce se stabilesc definitiv în Statele Unite, produce în cele din urmă și o mai pronunțată comunitate de idei și de sentimente, de interese și de aspirații, ducînd în chip firesc la atitudini aproape identice în fața lumii și la un mod aproape identic de a se comporta față de ea.

Aceleași efecte le produce viața în comun pretutindeni. Le produce adică mai ales și în proporții mai mari ca oriunde la indivizii ce alcătuiesc, în mod normal, diferitele popoare, vreau să zic, firește, pe fiecare în parte. Am văzut că mai toate popoarele au luat naștere prin aporturi istorice succesive, aparținînd unor rase diferite și care s-au suprapus unui amestec preistoric foarte anevoie, dacă nu peste putință, de determinat. Oamenii ce au alcătuit acele adause etnice succesive, trăind alături unii de alții pe unul și același teritoriu, care le procura hrana, legați fiind de soarta unuia și aceluiași stat, care îi apăra pe toți deopotrivă, de toate primejdiile ce îi puteau amenința, vorbind una și aceeași limbă — ca mijloc de comunicație mai general, chiar cînd își păstrau încă dialectele lor particulare —, adăpîndu-se dintr-unul și același tezaur cultural, literar și artistic mai ales, practicînd, de cele mai multe ori, aceleași credințe religioase, servindu-se, în sfîrșit, de aceleași metode tehnice în utilizarea fenomenelor naturii, au ajuns, în cele din urmă, să aibă aceleași idei despre lume și să ia,

în fața ei, aceleași atitudini, să aibă adică, mai mult sau mai puțin, o fizionomie sufletească analoagă Așa, bunăoară, ca să luăm un exemplu concret, numeroși protenstanți francezi, care, după revocarea edictului de Nantes, au emigrat în Germania, oricît de deosebiți vor fi fost, la început, de noii lor compatrioți, au ajuns în cele din urmă, grație cauzelor pe care le-am văzut, să fie la fel cu ei.

Ni se impune astfel concluzia că viața în comun este principalul factor determinant în formarea caracterelor psihice ale individului și, prin urmare, în constituirea „tipurilor" psihologice ale popoarelor. Ba chiar, putem merge și mai departe, afirmînd că viața în comun este principalul factor determinant în constituirea însăși a popoarelor, ca unități etnice. În adevăr, nu poate exista un popor fără *ceva comun*, în conținutul și în formele vieții lui sufletești. Nașterea singură, ca fapt biologic, nu e suficientă. Să ne închipuim — spre a ne încredința de aceasta — un caz extrem. Un copil, născut în Franța, din părinți francezi, e aruncat de împrejurări neobișnuite, încă de la naștere, în Germania. Acolo e crescut, de mic, de germani, care îl învață limba lor, îl adapă cu ideile, cu credințele, cu aspirațiilor lor, îl deprind cu gusturile, cu înclinările, cu obiceiurile lor, îi impun, în sfîrșit, regulele lor de viață individuală și disciplina lor de viață socială. Un asemenea copil, cînd ajunge la maturitate, nu mai poate avea nimic francez în felul său de a fi, care s-a transformat prin viața în comun cu germanii. Reacțiunile lui se vor deosebi desigur, într-o oarecare măsură, de acelea ale germanilor din naștere, dar se vor desfășura în același cadru sufletesc și, aproximativ, cu aceleași rezultate. Fondul organic *moștenit* se subordonează adică structurii sufletești cîștigate și își potrivește cu a-

această măsură *nouă* reacțiunile lui *vechi*. Trebuie să adăugăm însă, ca să prevenim o neînțelegere, că o asemenea adaptare presupune o egalitate aproximativă a gradului de dezvoltare evolutivă. Un copil de negru, din Africa sau Oceania, adus și el, de la naștere în Germania și crescut de germani, n-ar putea ajunge la aceleași rezultate, ca copilul francez, pe care l-am luat ca exemplu, fiindcă fondul organic moștenit nu i-ar permite să asimileze în aceeași măsură hrana sufletească neobișnuită ce i s-ar oferi.

De unde se vede, în treacăt fie zis, că ideea de rasă nu e totuna — și nu trebuie confundată — cu ideea de popor sau de națiune. Cea dintîi e o noțiune biologică, cea de-a doua o noțiune psihologică și sociologică. Rasa se întemeiază pe comunitatea de origine și pe transmisiunea ereditară a caracterelor fizice. În acest sens se vorbește de rasele de animale și numai în acest sens se poate vorbi de rasele de oameni. De altfel, precum am văzut, antropologii se întemeiază, în studiul raselor omenești, pe caracterele lor fizice, examinînd pe rînd statura, forma capului, lungimea feței, proeminența maxilarelor, forma nasului, culoarea pielei, a părului, a ochilor etc. Popoarele sau națiunile însă nu se întemeiază, exclusiv, pe comunitatea de origine a celor ce le alcătuiesc, nici pe transmisiunea ereditară a caracterelor fizice. Toate popoarele sau națiunile de astăzi sunt compuse, în bună parte, din indivizi de origini diferite, și posedînd, din punct de vedere ereditar, caractere fizice diferite. Ele se întemeiază pe comunitatea de idei, de credințe, de sentimente, de aspirații, de moravuri și firește, în primul rînd, pe comunitatea de limbă și de tradiții istorice. Am zis: în primul rînd deoarece comunitatea de idei, de credințe, de

sentimente, de aspirații etc. nu se poate realiza, precum am văzut, decît prin viața în comun. O asemenea viață însă presupune unele condiții indispensabile. Ea nu e posibilă, mai întîi, fără o limbă comună ; fără un asemenea instrument, comunicațiile sufletești între indivizi nu s-ar putea stabili. Ea nu e posibilă, apoi, fără o organizare politică comună, care să impună legi — adică forme de comportare — comune, și a cărei individualitate o determină mai ales tradițiile istorice.

E drept că ideea de rasă tinde a evolua. Unii autori par a înțelege prin rase, nu unități fiziologice, așezate pe baze antropologice, ci unități morale, așezate pe baze psihologice. Așa, bunăoară, un autor francez, J. Rullier, într-o lucrare recentă, intitulată *L'idée de patrie,* zice : „Lăsînd la o parte excesele antropologiei, se recunoaște bucuros astăzi că rasele sunt unități mai mult morale decît fiziologice ; ele sunt sentimente și idei încarnate, și se caracterizează mai ales prin producțiile lor intelectuale și artistice, prin tendințele lor religioase și filosofice" [1]. Așa pusă, chestia se reduce la o discuție de cuvinte și întrebuințarea termenului de rasă, cu înțelesul nou ce i se atribuie, este pur și simplu improprie. Din identificarea ce se încearcă, reținem numai atît că noțiunea de rasă, în vechea ei accepțiune — care era singura admisibilă, fiindcă era singura proprie —, fiind din ce în ce mai anevoie de utilizat, din punct de vedere istoric, politic și cultural, i se dă un alt înțeles, care o poate face, e drept, mai utilizabilă, dar poate duce la multe și mari confuziuni.

Într-un singur caz am putea admite această substituire. În cazul anume, cînd ar fi vorba de o na-

[1] J. Ruiller, *L'idée de patrie,* p. 4.

țiune, în care rasele componente au ajuns, din cauza unei foarte îndelungate vieți în comun și a unei riguroase discipline sociale, să aibă o unitate așa de impresionantă, încît n-am mai putea-o concepe ca fiind numai psihologică, ci am înclina să-i acordăm un caracter fiziologic. Numai într-un asemenea caz ar putea fi vorba, nu de „idei și sentimente încarnate" — metafora ar rămînea, și în acest caz, prea violentă —, ci de o omogenitate sau de o uniformitate de idei și de sentimente așa de izbitoare, prin constanța pe care o manifestă, încît am putea zice că a intrat, oarecum, în sîngele oamenilor respectivi, că s-a încorporat oarecum, ființei lor organice.

O asemenea interpretare însă ne readuce la considerația principalului factor creator de caractere psihice, la indivizi, și de tipuri psihologice, la popoare, care este, cum am văzut, viața în comun. În adevăr, viața în comun, cînd se prelungește din ce în ce mai mult, în condiții ce rămîn relativ constante, poate să ducă în cele din urmă la tipuri psihologice relativ omogene, relativ unitare și relativ durabile — care ar putea să joace, în cele din urmă, pentru fiecare popor în parte, rolul ce am văzut că se atribuie „specificului" național — cel puțin din punct de vedere *reprezentativ*, dacă nu din punct de vedere *activ* sau chiar *creator*. Se va vedea imediat ce însemnează această deosebire și această rezervă. Pînă atunci, să arătăm, în cîteva cuvinte, că tendința tipurilor psihologice către stabilizare este reală și are la temelie principiul economiei organice.

În adevăr, ce sunt diferitele caractere ce am zis că alcătuiesc „tipurile" psihologice ale popoarelor? Nu sunt în fond altceva decît deprinderi. Am dat la începutul acestui capitol cîteva exemple de ca-

racțere etnice distinctive. Am arătat, bunăoară, că de oamenii care procedează în mod arbitrar, conducîndu-se numai de bunul lor plac, fără să țină socoteală de normele curente — juridice sau sociale sau etice — obișnuim să zicem că procedează „turcește". Ceea ce înseamnă că în mintea noastră există un anumit tip etnic — acela al poporului turc — pe care îl caracterizează acest mod de a proceda. În ce constă acum această trăsură distinctivă a poporului de care e vorba? Constă, evident, într-o deprindere pe care, din cauze, ce nu ne interesează aici, și-a format-o el, în decursul vieții lui istorice, în deprinderea de a proceda în chipul arătat. Devenind, cu vremea, generală și constantă, această deprindere a ajuns să constituie un „caracter" deosebit al poporului respectiv.

Cum iau naștere deprinderile, se știe desigur din psihologie. Un model de a reacționa, al unui organism dat, într-o situație dată, dacă se repetă de mai multe ori, devine obișnuit și se transformă, cu vremea, într-un obicei. Iar tendința la repetiție pornește din necesitatea economiei organice, care este poate un echivalent biologic al inerției fizice. Orice organism viu, în fața unui stimul, care nu e nou, reacționează mai întîi așa cum a mai reacționat și numai dacă rezultatul nu-l satisface încearcă să reacționeze altfel. Ceea ce înseamnă că, în condiții de existență ce rămîn, relativ, constante, reacțiunile organismelor vii rămîn, mai mult sau mai puțin, aceleași. Iar repetiția lor necontenită le transformă, cu vremea, în deprinderi cu atît mai puternice, cu cît sunt mai vechi.

Asemenea deprinderi sunt și caracterele ce alcătuiesc tipurile diferitelor popoare. Nu e dar anevoie de înțeles că au și ele, ca toate deprinderile, tendința de a se conserva, în virtutea principiului econo-

miei organice, cît mai multă vreme, au adică, în chip firesc, tendința către stabilizare.

Pe această cale însă, caracterele distinctive, de care vorbim, tind în același timp la uniformizare. Ele nu devin adică numai statornice sau durabile, la unii din indivizii ce alcătuiesc un popor dat, și care au apucat să și le formeze, ca deprinderi, înaintea altora. Prin chiar durata lor, ele se impun, încetul cu încetul, și celorlalți. Prin imitație, voluntară sau involuntară, ele ajung a fi adoptate, treptat, de toți ceilalți indivizi ce mai alcătuiesc poporul respectiv. Cînd acest proces de generalizare a caracterelor de care e vorba se desăvîrșește — o ipoteză pe care, evident, ne poate fi îngăduit s-o facem — toți indivizii ce compun poporul în chestie capătă o înfățișare psihologică sau o fizionomie morală, mai mult sau mai puțin uniformă.

Pe această cale, cu alte cuvinte, se poate forma, în cele din urmă, la o națiune dată, ce s-ar afla în condițiile arătate, un complex de caractere distinctive, care, găsindu-se deopotrivă, sau aproape, la toți indivizii ce o compun, poate să-i fie „specific", — poate constitui adică ceea ce, după terminologia curentă, ar urma a se numi „specificul" ei național.

Iată de ce ziceam, la începutul acestui capitol, că tocmai în ipoteza variabilității caracterelor distinctive ale popoarelor — care ar părea să excludă existența „specificului național", vom ajunge poate să ne încredințăm că realizarea lui nu este imposibilă, — deși rămîne, firește, mai mult o chestie de viitor. Analiza care ne-a adus la această concluzie a fost lungă și, poate, obositoare, dar era inevitabilă.

Întrebarea ce se ridică însă acum e următoarea. Dacă specificul național se poate realiza, la ce poate

servi el ? Are el numai o valoare reprezentativă sau chiar şi una activă ? Serveşte el numai ca să deosebească un popor dat de altele, sau joacă un rol şi în determinarea manifestărilor lui culturale, cum se pretinde ?

Răspunsul la această întrebare nu e uşor. Dificultăţile ce îi stau în cale nu sunt mici. Că specificul naţional poate avea o valoare reprezentativă, nu mai încape îndoială. Odată constituit, specificul naţional poate servi — şi lucrul nu este desigur inutil — să deosebească un popor oarecare de altele, — am putea zice chiar, dacă „specificul" lui este în adevăr specific, de toate celelalte. Valoarea activă însă a specificului naţional sau, cu alte cuvinte, puterea lui determinantă în manifestările culturale, nu e tot atît de sigură. Sunt învăţaţi care cred că naţiunile, atunci cînd ajung la stabilizare şi la uniformizare, îşi pierd puterea creatoare, în ordinea noutăţii sau a originalităţii. Aşa este, bunăoară, biologul francez Charles Nicolle. El susţine că stabilizarea şi uniformizarea popoarelor nu sunt favorabile dezvoltării „spiritului de invenţie", care, dimpotrivă, ar avea nevoie de o relativă lipsă de echilibru organic, ca aceea pe care o provoacă o încrucişare de rase diferite. El susţine astfel că amestecul raselor este o condiţie necesară — dacă nu chiar neapărată a întreţinerii spiritului de invenţie în omenire şi, prin urmare, a progresului, în ordinea noutăţii sau a originalităţii. După el, marii inventatori — şi, în general, oamenii ce s-au distins prin noutatea sau originalitatea relativă a operelor lor — au trebuit să iasă din amestecuri mai mult sau mai puţin îndepărtate, de obicei însă mai mult recente, de rase. Acest aspect nou al problemei ce ne preocupă, urmează să-l cercetăm mai de aproape în capitolul următor.

O CONDIȚIE BIOLOGICĂ A ORIGINALITĂȚII

Biologia invenției — opera de căpetenie, din punctul de vedere ce ne preocupă, a lui Charles Nicolle — e o carte puțin voluminoasă și de o factură ciudată, care ar putea părea firească la un om de litere, dar care surprinde la un om de știință. „Capitolul preliminar", cu paragrafe purtînd titluri curioase, ca „Tăcerea argonautului" sau „Critica romanțată" ; atitudinea ironică a autorului față de lipsurile pe care le constată el însuși în pregătirea sa filosofică, mărturisindu-și drastic, „măgăria" în această privință („son ânerie en la matière") ; faptul că își schițează numai ideile, fără să ne dea totdeauna și dezvoltările necesare pentru suficienta lor întemeiere ; toate aceste caractere neobișnuite, care se întîlnesc rar în știință, dau lucrării o înfățișare capricioasă, impresionantă, poate chiar superficială, care ar îndemna mai degrabă pe cititorul mai exigent s-o arunce din mînă sau să n-o ia în serios. Autorul ei însă poartă un nume cunoscut în biologie ; a ajuns la o situație ce nu se dobîndește ușor în țara în care trăiește ; a făcut numeroase cercetări, prețuite de specialiști, iar reputația sa științifică a obținut și o consacrare oficială, ce nu e curentă. Charles Nicolle a publicat numeroase lucrări de biologie, e directorul institutului Pasteur din Tunis și a primit premiul Nobel pentru medicină, în 1928. Trebuie dar să admitem că ideile sale sunt expresia unor convingeri științifice serioase și să le dăm, ca atare, atenția cuvenită, ceea ce, de altfel, nu e greu, fiindcă sunt mai totdeauna interesante.

Deși ne mărturisește că nu-i plac definițiile, învățatul francez începe totuși cu una — definind anume „invenția" sau „descoperirea" care este, după el, stabilirea unui „fapt nou" sau a unei „date inedite" și adăugînd că, bineînțeles, nu „faptul" sau „data", oricît ar fi de surprinzătoare, constituiesc „invenția" sau „descoperirea", ci *procesul* care a dus la stabilizarea lor sau *actul* care le-a relevat. Și ca să ne arate că pune toată greutatea pe mecanismul acestui proces sau acestui act, chiar cînd rezultatele lor nu sunt noi sau inedite decît pentru ignoranța celui ce a ajuns la ele, Nicolle ne dă exemplul clasic al lui Pascal care, ca copil, a inventat sau a descoperit singur propozițiile lui Euclid, în loc să le învețe pur și simplu, ca toți școlarii de vîrsta lui, dintr-o carte de geometrie elementară.

O dată invenția sau descoperirea definite, Nicolle examinează — în linii mari mai întîi și în vederea unei simplificări prealabile a cercetării — căile pe care se poate ajunge la ele. Două metode, zice el, pot îngădui omului cuceriri asupra necunoscutului, în materie de fapte sau de idei. Prima e cea comună. Cu ea, spiritul omenesc progresează încet și, oarecum, regulat. De la un fapt, o dată stabilit, se trece la un altul, apoi la un altul, și așa mai departe. Sau, dintr-o idee, o dată formulată, se deduce o alta, apoi o alta, și așa mai departe. Cînd practică această metodă, spiritul omenesc procedează, oarecum, așa cum procedează geometrii în tratatele lor; dintr-o teoremă, o dată demonstrează, deduc o alta, din aceea o alta, și așa mai departe, pînă cînd construiesc edificiul întreg al științei lor. A doua metodă este excepțională. Ea constă într-o bruscă iluminare a spiritului puținilor aleși care o pot practica — iluminare în timpul căreia apar ca legate împreună lucruri sau idei ce, din punct de vedere logic, nu ar

putea să aibă vreun raport. Prima metodă ar fi putut să ducă și ea la același rezultat, însă numai încetul cu încetul, stabilind treptat raporturile intermediare, ce mijlocesc raportul final. Metoda a doua se dispensează de aceste operații intermediare. Ea trece, ca în zbor, pe deasupra lor, le anticipează rezultatul și vede, ca deja stabilit, raportul final, ce nu s-a stabilit încă în realitate. Prima metodă constă dar într-o serie de argumentări și constituie progresul obișnuit al ideilor ; cea de-a doua constă într-o intuiție anticipantă și formează invenția sau descoperirea propriu-zisă. Lăsînd dar prima metodă în grija științelor ce-i regulează mecanismul — psihologia, logica și tehnica experimentală — Nicolle se ocupă numai de cea de-a doua și voiește să-i determine condițiile biologice.

Spre a putea însă înțelege cu adevărat condițiile unei asemenea metode, trebuie să ne dăm bine seamă de caracterul ei excepțional. Pe cînd prima metodă, cea care constituie progresul obișnuit al ideilor, stă la îndemînă oricui este înzestrat cu o inteligență normală, cea de-a doua, cea care constituie invenția sau descoperirea propriu-zisă, e rezervată numai puținilor aleși, înzestrați cu darul excepțional de a *ghici* ceea ce *nu se vede încă,* ceea ce, în orișice caz, *nu rezultă încă* din cercetările făcute într-o privință oarecare.

Iar această *divinație anticipată* nu e un act rațional. Dacă ar fi un astfel de act, ea n-ar fi posibilă, în momentul cînd se produce; ar fi posibilă *mai tîrziu,* dar nu atunci. Ar trebui să aștepte adică desfășurarea procesului logic, pe care n-ar putea să-l depășească, spre a-i anticipa rezultatul. O asemenea așteptare însă ar duce îndărăt la prima metodă. Divinația, de care e vorba, este așadar un act irațional, și ca atare, inexplicabil, din punct de

vedere psihologic sau, cel puțin, din punct de vedere logic.

Ca să ne dăm mai bine seamă de greutatea de a pătrunde misterul unui asemenea act, să luăm ca termen de comparație trecutul cel mai îndepărtat al omenirii, cu acele prime invenții și descoperiri, fără de care n-ar fi fost posibile progresele ei ulterioare, și a căror însemnătate a fost, astfel, mai mare, decît a celor ce se fac astăzi.

Ce să zicem, bunăoară, de geniul primitivului anonim, care e descoperit cel dintîi utilitățile multiple ale focului și a inventat cel dintîi mijloacele de a-l produce ? Sau de geniul celui care a avut cel dintîi ideea să se folosească de trunchiurile cilindrice ale copacilor, pentru ca să transporte mai ușor, prin rostogolirea lor, obiectele grele, așezate pe ele — și care a scos apoi, din modificarea și perfecționarea acestui mijloc rudimentar, roțile de care ne servim pînă astăzi la toate vehiculele noastre, de la cele mai simple pînă la cele mai complicate, de la roaba umilă și carul strămoșesc pînă la automobilele și vagoanele de drum de fier, ba chiar pînă la aeroplane, care nu pot porni decît utilizînd, și ele, tot roți străvechi.

Ce să zicem, de asemenea, de geniul omului primitiv, care a avut cel dintîi ideea să lege de un sunet un înțeles, și să facă astfel dintr-însul un semn, adică un cuvînt ? Sau de geniul celui ce a avut cel dintîi ideea să facă mai durabil acest semn, legîndu-l de un anumit obiect, material, de o tăbliță de lut, printr-o figură convențională ce se imprima pe ea, cît era moale, și a cărei trăinicie se asigura apoi arzîndu-se lutul în foc ?

Asemenea descoperiri și invenții au fost desigur capitale. Fără ele, nici un progres, nici în ordinea materială, nici în cea intelectuală, nu ar fi fost cu

putință și omenirea nu s-ar fi putut ridica, probabil, niciodată deasupra animalității primitive.

Cum s-au făcut însă aceste descoperiri și invenții primordiale ? Prin acte raționale, ce s-ar fi întemeiat pe argumentări logice în regulă ? E de ajuns să formulăm această întrebare, ca să-i simțim imediat absurditatea. Nivelul sufletesc al oamenilor primitivi a fost desigur, ca și acela al sălbaticilor de astăzi, atît de scăzut, încît nu putea fi vorba, la ei, de asemenea operații complicate și delicate ale inteligenței discursive. Invențiile și descoperirile de care e vorba nu s-au putut dar face decît prin acte spontane iraționale, de divinație.

În ce puteau să constea însă acele acte ? Atît cît suntem în stare să ne facem, astăzi, o idee — aproximativă se înțelege — de mecanismul lor, ele au trebuit, după toate probabilitățile, să înceapă ca asociații, ca simple asociații de imagini, pe care nimic, din punct de vedere logic, nu le-ar fi putut îndreptăți. Negîndind rațional, oamenii primitivi nu erau obsedați, cum suntem noi, de regulele logice. Nici o constrîngere rațională nu turbura dar, la ei, jocul asociațiilor de idei. În mintea lor, imaginile cele mai îndepărtate și mai disparate se puteau apropia, în deplină libertate, unele de altele și puteau intra în combinații ce, nouă, celor de astăzi, ne-ar părea poate absurde. Iar unele din acele combinații se nemereau să fie... descoperiri și invenții geniale.

Un mecanism sufletesc asemenea cu acela al oamenilor primitivi mai găsim astăzi la poeți. Că acești „inspirați ai muzelor" — cum li se mai zice pe limba lor — inventează lucruri ce nu există în realitate, nu mai încape îndoială și nu poate mira pe nimeni. Că însă oamenii de știință, care nu lu-

crează decît după indicațiile pozitive ale experienței, procedează ca și poeții, cînd inventează lucruri pe care nu le-au văzut niciodată, stabilind, între fenomene, raporturi pe care nu le-au constatat încă, e mai puțin evident și mai surprinzător, deși nu mai puțin adevărat. Mai aproape de natură decît noi modernii, oamenii vechi aveau uneori intuiția acestei asemănări — ca să nu zicem a acestei identități — de procedare. În limba indigenilor primitivi din Peru, bunăoară, nu exista decît un singur cuvînt pentru poeți și pentru inventatori; ei purtau unul și același nume, pe care îl reprezenta cuvîntul *hamavec*.

Dacă dar actul de divinație anticipantă, care constituie descoperirea sau invenția, este de natură irațională, e de prisos să mai căutăm a-l înțelege. Tot ce putem face este, zice Nicolle, să căutăm a determina condițiile biologice, în care un asemenea act se produce de obicei.

Ca să putem însă descoperi acele condiții, trebuie, încă o dată, să ne pătrundem, cît mai adînc, de caracterul excepțional al actului de care e vorba. În acest scop, Nicolle se servește de o comparație, din domeniul biologic. Evoluția ființelor vii a urmat, în decursul nenumăratelor veacuri ale perioadelor geologice, două căi diferite. Cea dintîi a fost aceea a transformărilor lente, progresive, cu tranziții insensibile — care fac atît de anevoioasă, pentru biolog, stabilirea liniilor de demarcație dintre specii. Cea de-a doua a fost aceea a modificărilor repezi, care, făcînd să apară, brusc, caractere noi prezintă biologului ivirea unor specii, pe care nimic nu le prevestea, nu ca continuarea unor transformări anterioare, ci ca niște „începuturi" inexplicabile.

Ambele aceste căi, pe care iau naștere speciile de ființe vii, sunt astăzi admise deopotrivă. Pe cînd însă transformările lente, progresive, au păstrat încă eticheta clasică a evoluției, modificărilor repezi li s-a dat numele nou de mutații. În cele dintîi, biologii văd procesul normal al formării speciilor de ființe vii; cele din urmă li se înfățișează, dimpotrivă, cu un caracter accidental. Cele dintîi pot fi explicate și, pînă la un punct, prevăzute; cele din urmă nu pot fi, pînă acum cel puțin, nici explicate, nici prevăzute.

Cu evoluția normală a speciilor se poate compara, după Nicolle, progresul obișnuit al ideilor, care duce la stabilirea de raporturi noi între lucruri numai printr-o muncă lentă, lungă și conștiincioasă, ce nu ocolește și nu omite nici unul din raporturile intermediare. Dimpotrivă, descoperirile sau invențiile propriu-zise, ca acte de divinație anticipantă, ce stabilesc raporturi noi între lucruri sărind peste raporturile intermediare, nu se pot compara decît cu mutațiile. Ca și acestea, ele constituiesc, în domeniile respective, adevărate accidente. Și Nicolle subliniază îndeosebi acest caracter accidental al lor, din care caută să tragă concluzii cu privire la structura biologică a oamenilor prin care ajung să se realizeze ele, în diferitele domenii ale vieții sufletești a omenirii.

Uniformitatea cu care se produc de obicei fenomenele, atît în lumea anorganică cît și în cea organică, ne impune credința că în natură domnește *regula*. Accidentele, cînd se întîmplă, constituiesc *excepții*, și indică o lipsă de echilibru între forțele în prezență. Corpurile cerești, bunăoară, au toate, în sistemele pe care le formează, poziții și mișcări determinate, pînă la cele mai mici amănunte, de legile mecanice ale acelor sisteme. Iar acele legi nu

sunt altceva decît expresii ale echilibrului de forțe ce asigură stabilitatea fiecăruia dintr-însele. Dacă se întîmplă, cîte o dată, ca corpurile cerești, părăsindu-și pozițiile și schimbîndu-și drumurile, să se ciocnească unele de altele, aceste accidente, foarte rare, nu se pot înțelege decît ca abateri de la legile respective, provocate de *ruperi de echilibru*, ale căror cauze rămîn să fie descoperite. Tot așa, în lumea organică, echilibrul funcțiunilor multiple ce alcătuiesc viața, atît între ele cît și cu împrejurările externe în care trăiesc ființele respective, e o condiție *sine qua non* a existenței lor. Diferitele boale, de care suferă ele, și care constituiesc accidentele, ce le pun de obicei capăt vieții, nu sunt altceva decît *ruperi de echilibru*. În lumea ființelor vii, boalele reprezintă formele cele mai obișnuite, pe care, din diferite cauze, le poate lua dezechilibrul organic.

Dacă dar orice e accidental, atît în lumea anorganică cît și în cea organică, constituie o abatere de la normă și constă într-o rupere de echilibru, atunci actul psihic al descoperirii sau al invenției, avînd un caracter accidental, trebuie să constituie și el o abatere de la normă și să implice, ca atare, la cei în mintea cărora se realizează, o lipsă de echilibru. De unde rezultă că inventatorii, în orice domeniu și-ar desfășura activitatea, trebuie să se distingă — dacă se poate zice — de ceilalți oameni, printr-o formă oarecare de dezechilibru organic. Nicolle afirmă limpede și subliniază cu putere această consecință. Dînd inventatorului numele străvechi de om „ingenios" sau de om „de geniu", învățatul francez zice: „Întrucît actul ce îl caracterizează, adică invenția, este un accident — și, ca atare, păcătuiește în contra ordinei, care este regula, ba chiar, am putea zice, logica materiei necugetătoare, pre-

cum și în contra echilibrului, care este condiția formală a vieții, — cel ce posedă în cel mai înalt grad această aptitudine irațională trebuie să fie atins el însuși de lipsa de echilibru, pe care o găsim în actul creator“ [1].

Spre a-și lămuri mai bine afirmarea, Nicolle adaugă imediat : „Am zis : lipsă de echilibru. Este fiindcă, ținînd să mă exprim într-o limbă accesibilă tuturor cititorilor, n-am găsit alt termen de întrebuințare curentă care să-mi exprime mai limpede gîndul. Nu ignorez consecințele, pe care unii le vor trage din propoziția mea. E așa de ușor să abuzeze cineva de cuvinte! De altfel, n-ar fi pentru prima oară că oamenii de geniu ar fi considerați ca dezechilibrați. Ei sunt, e drept, dezechilibrați, dar în înțelesul *natural* al cuvîntului, nu în sensul lui pejorativ“[2].

În adevăr, echilibrul presupune, în lumea organică, regularitatea, presupune adică construcția după un plan simetric. Această regularitate, această simetrie alcătuiesc „normalitatea“ fiziologică a ființelor vii, precum și, în același timp, frumusețea și perfecțiunea lor. Atît normalitatea însă, cît și frumusețea și perfecțiunea sunt mai mult concepții subiective ale noastre, decît realități obiective ale naturii. Natura se mărginește să tindă către ele, fără să le poată atinge însă niciodată pe deplin. Ea tinde către ele, fiindcă, fără ele — dacă nu s-ar apropia adică, oricît de puțin, de ele — nimic viu n-ar putea să trăiască. Natura însă — dacă n-o concepem în mod antropomorfic, atribuindu-i conștiință, dorințe, intenții, și planuri — nu poate prevedea nimic și nu-și poate îndrepta activitatea așa încît să

[1] *Biologie de l'invention*, p. 8.
[2] *Ibid.*, p. 8.

ajungă, cu siguranță, la anumite scopuri. Ea nu poate dar realiza ordinea, în lumea ființelor vii, nu poate înfăptui regularitatea și simetria, de care atîrnă normalitatea, frumusețea și perfecțiunea lor, decît *din întîmplare* și *în mod. aproximativ*. Nicăieri ea nu reușește cu siguranță și pe deplin. Aparența normalității, a frumuseții, și a perfecțiunii e numai „un efect de ansamblu", care e „prea complex și prea confuz" ca să ne permită să distingem defectele amănuntelor [1].

De altfel, dacă natura ar reuși în adevăr și pe deplin, în toate operele ei, atunci regularitatea și frumusețea ar deveni calități comune, ale tuturor ființelor vii, care, ajungînd astfel la perfecțiune, n-ar mai simți nevoia nici unei schimbări. Căci perfecte sunt ființele cărora nu le lipsește nimic. Este însă evident că asemenea ființe, dacă ar putea exista în adevăr, neavînd ce să urmărească, de vreme ce nu le-ar lipsi nimic, n-ar mai avea de ce să caute schimbarea. Evoluția ar fi, în această ipoteză, imposibilă. Poate chiar că n-ar mai fi posibilă nici propagarea vieții. Ființele cărora nu le-ar lipsi nimic, al căror echilibru funcțional ar fi deplin și desăvîrșit, nemaiavînd nici un motiv să aspire la ceva sau să dorească ceva, ar ajunge, prin inerție, la sterilitate.

E de ajuns să ne reprezentăm ce ar putea să fie perfecțiunea organică, dacă natura ar putea s-o realizeze în adevăr pentru ca să înțelegem că viața și evoluția ei nu sunt posibile decît numai cu condiția ca natura să nu se apropie de perfecțiune decît numai atît cît este strict indispensabil, în complexul condițiilor de existență din fiecare perioadă geologică. Așa fiind însă, natura e condamnată să „păcătuiască veșnic în contra regulei". De aci, infinita

[1] *Ibid.*, p. 9.

varietate a indivizilor, înlăuntrul fiecărei specii, de aci tendințele divergente ale speciilor, ale căror forme, ca produse ale întîmplării, au toate caracterul unor „încercări", mai mult sau mai puțin izbutite. Putem astfel concepe evoluția ca fiind nu o proprietate inerentă existenței, anorganice și organice, ci un produs al lipsurilor, ce se cer împlinite, reprezentînd astfel tendința constantă, dar nesatisfăcută niciodată pe deplin, a naturii, către desăvîrșire. Și dacă transformările ce alcătuiesc evoluția sunt mici și lente, cauza este că și lipsurile ce trebuiesc împlinite sunt, în imensa lor majoritate, puțin importante și puțin urgente. Cînd lipsurile sunt mari și urgente, existențele respective încetează, corpurile anorganice se descompun, ființele vii mor și schimbările lor ulterioare nu mai intră în seria schimbărilor evolutive.

Iar lipsurile acestea, ce determină evoluția, sunt rezultatul „imposibilității unei simetrii formale". De unde concluzia inevitabilă, că ceea ce se petrece în natură, în general, trebuie să se petreacă și în creierul omenesc. Asimetria — și lipsa de echilibru ce rezultă dintr-însa — sunt cauzele deosebirilor nenumărate, ce se observă între oameni, din acest punct de vedere. De unde rezultă că cu cît un om se deosebește mai mult de ceilalți, cu atît trebuie să presupunem că asimetria și lipsa de echilibru sunt, la el, mai accentuate. Firește, cînd sunt prea mari, depășind, prea simțitor, limitele îngăduite, ele se depărtează prea mult de normal. În asemenea cazuri, avem *dezechilibrați patologici* sau chiar *tipuri monstruoase,* nu *oameni de geniu.* La oamenii de geniu dezechilibrul nu trebuie să atingă calitățile intelectuale care sunt indispensabile pentru ca ruptura de echilibru, cu efectele ei dinamice, să ducă la ceva util sau chiar la ceva de valoare.

Coala 16 coala 4

„Dacă dar, conchide Nicolle, omul înzestrat cu facultatea invenției își datorește *predestinarea* unei rupturi de echilibru, orice condiție care va duce la o asemenea ruptură, fără să atingă calitățile intelectuale necesare, va favoriza formarea spiritului creator" [1].

El cercetează, dar, între altele, ce rol poate să joace rasa din acest punct de vedere. Trebuind să urmeze regula comună, oamenii de geniu se nasc, și ei, din părinți care pot să fie de aceeași rasă sau de rase diferite. Și învățatul francez caută să vadă ce poate să rezulte, pentru dezvoltarea intelectuală a progeniturii, din aceste două cazuri diferite. Iar concluzia la care ajunge este că amestecul raselor, fiind una din condițiile care pot duce la o ruptură de echilibru, favorizează formarea spiritului creator. Argumentele pe care se întemeiază această concluzie le vom vedea în capitolul următor.

Capitolul XII

AMESTECURILE ETNICE ȘI GENIALITATEA

Făcînd, ca biolog, rezervele cuvenite, Nicolle admite părerea curentă a antropologilor că există trei tipuri umane ireductibile : cel alb, cel galben și cel negru. Grupele de oameni ce corespund acestor trei tipuri s-au separat, după toate probabilitățile, din trunchiul comun la epoci diferite, pe care progresele ulterioare ale geologiei le vor determina, să sperăm, mai curînd sau mai tîrziu.

[1] *Op. cit.*, p. 12.

Înlăuntrul nici uneia din aceste grupe generale însă nu poate să fie vorba, crede biologul francez, de rase pure. Repetîndu-se necontenit, în condiții diferite și în cursul unor perioade foarte lungi de timp, amestecurile lor au dus la haosul etnografic, așa de anevoie de descurcat, din zilele noastre.

Putem totuși admite că condițiile de existență au menținut mai multă vreme și, pe alocurea, mai mențin încă, izolate unele de altele, unele insule omenești, și că acele condiții, întrucît au fost permanente, au produs, înlăuntrul fiecăreia din grupele respective, o oarecare constanță a proporțiilor sîngelui și, prin urmare, o oarecare comunitate de caractere. Firește, această comunitate de caractere, la indivizii ce alcătuiesc grupele de acest fel, e numai relativă și nu-i poate distinge cu siguranță. Nu putem, bunăoară, să recunoaștem cu siguranță un semit; și mai puțin încă, un anglo-saxon sau un slav. Totuși, într-o mare adunare, în care s-ar găsi la un loc indivizii aparținînd acestor trei grupe de oameni, e probabil că i-am putea deosebi, prin contrast, fără prea multă greutate pe unii de alții, recunoscînd astfel pe mai toți semiții și, poate, pe cei mai mulți anglo-saxoni și slavi. „Există, prin urmare, conchide Nicolle, grupe de oameni cărora, pentru comoditate și sub rezervele de care am vorbit, le putem da numele de rase. Înlăuntrul acestor grupe există, mai ales, subdiviziuni în care, grație vechimii amestecurilor, contopirea e așa de înaintată încît, în opoziție cu produsele *metis*, reprezentînd încrucișările recente, li se poate da numele de rase *stabilizate*, dacă nu pure“ [1].

În limitele acestor idei abordează învățatul francez problema raporturilor dintre spiritul de inven-

[1] *Op. cit.*, p. 13.

ție și rasă. Această problemă se cuprinde, pentru el, întreagă, în întrebarea : este genialitatea un apanaj al grupelor omenești relativ omogene sau atîrnă, dimpotrivă, de amestecurile lor, și anume de cele recente ?

Gobineau se pronunțase deja, cum am văzut, pentru prima alternativă, dînd părerii sale o formă categorică și, oarecum, limitativă. Inteligența, sub formele ei cele mai înalte, este, după el, un apanaj al rasei albe, și îndeosebi, al descendenților celor mai curați ai arienilor primitivi, care sunt indo-germanii cu diferitele lor ramuri — cele mai pure dintr-însele fiind cele ce ocupă astăzi nordul Europei, adică scandinavii, anglo-saxonii și germanii. La celelalte popoare europene, calitățile intelectuale iau forme superioare numai în măsura, în care ele au primit, în timpul invaziilor de la sfîrșitul Antichității și începutul Evului Mediu, un aport mai însemnat de sînge, din partea acestor rase privilegiate. De unde sforțările pe care le-au făcut germanii, mai ales în perioada de naționalism acut, prin care au trecut în timpul războiului mondial, și, pe care le-am văzut într-un capitol anterior, de a dovedi că mai toți oamenii de seamă ai celorlalte popoare și-au datorit superioritatea relativă procentului de sînge germanic ce curgea în vinele lor.

Acestor păreri, Nicolle le opune argumentele cunoscute, pe care le-am găsit deja la alți învățați și pe care el se mărginește numai să le indice. Aceste argumente sunt, întîi, că n-a existat o rasă ariană, al doilea, că germanii nu sunt o rasă pură, și al treilea că cercetările de fapt n-au confirmat ipoteza originei germanice a oamenilor mai însemnați ai celorlalte popoare europene.

În opoziție dar cu Gobineau și cu adepții săi, Nicolle se pronunță pentru a doua din alternativele la

care am văzut că se reduce problema raporturilor dintre spiritul de invenție și rasă. El crede că spiritul de invenție este favorizat, într-o măsură considerabilă, de amestecul raselor. Proba negativă i-o oferă India chiar, patria de elecțiune a arienilor lui Gobineau. Afară de vechile ei imnuri religioase și de cunoscutul ei misticism pesimist, India, cu toată civilizația ei străveche, n-a produs inventatori și oameni de geniu, ale căror nume să le fi păstrat istoria. Cauza acestei sterilități intelectuale i se pare lui Nicolle că a trebuit să fie structura ei socială care, imobilizînd pe oameni în castele lor respective, a împiedicat amestecul raselor. Căsătoriile endogame, care erau obligatorii, au dus la o *stabilizare* a tipurilor etnice și la o *sterilizare* a lor.

Probele pozitive ale părerii sale le găsește Nicolle într-o sumă de fapte istorice. Civilizațiile cele mai cunoscute au apărut totdeauna după un amestec mai intensiv de rase diferite. Civilizația egipteană a început cînd primilor ocupanți de pe valea Nilului li s-au suprapus cuceritorii veniți dinspre răsărit. Cea chaldeeană a ieșit din contactul — și din conflictele — elamiților și sumerilor cu semiții. Cea egeeană s-a născut cînd au debarcat în Cyclade și în Creta brachicefalii, carieni, amestecîndu-se cu dolichocefalii indigeni. Și unde s-a format civilizația greacă, punctul de plecare al civilizației europene, dacă nu pe coasta asiatică a Mediteranei, în urma contopirii cu elenii invadatori? Iar dacă, în lumea greacă, Atena s-a dezvoltat atît de tîrziu, a fost numai fiindcă situația ei geografică a ferit-o la început de invazii. Obscură în timpul perioadei egeene, ca și în timpul celei miceniene, ea n-a intrat în istorie decît din momentul cînd au emigrat în Atica populațiile egeene, gonite din Asia, și cînd li s-au adăugat „barbarii" ultimului val elenic. În

sfîrșit, dorienii, cei mai puri dintre greci, în loc să se amestece cu populațiile indigene din Laconia, Mesenia, Creta, le-au distrus. Iar rezultatul a fost că, rămînînd puri, dorienii au ajuns la sterilitate. Ei n-au dat nici un artist, nici un savant, nici un filosof, al cărui nume să fi rămas în istorie. Lucrul e cu atît mai izbitor cu cît, înainte de ei, Creta adusese un aport considerabil la istoria originelor civilizației europene. Din momentul însă cînd a ajuns să fie populată de dorienii cu trăsuri regulate și cu forme simetrice, a fost „stearsă pentru totdeauna din lumea cugetătoare" [1]. În sfîrșit, în istoria descoperirilor, din Antichitate și pînă astăzi, orașele mari, și îndeosebi porturile, au jucat un rol însemnat. De ce ? Fiindcă într-însele s-au întîlnit și au fuzionat totdeauna cele mai multe elemente străine. Ele au fost, oarecum, ca niște „cuptoare vii", în care grupe de oameni diferiți s-au contopit necontenit.

La popoarele europene de astăzi, oamenii de geniu apar, mai ales, la frontierele lor etnografice. Nicolle citează în această privință încercarea cunoscută a lui Rémy de Gourmont de a întocmi harta geografică a oamenilor mari din Franța. După acea hartă mai toți își trag originea din părțile periferice sau chiar de la granițele, de uscat sau de apă, pe cînd părțile centrale, cuprinzînd provinciile în care vechiul sînge galic a rămas mai curat, sunt cele mai „sărace în genii".

S-ar părea, zice Nicolle, că în ceea ce privește frontierele de nord și de răsărit ale Franței, constatarea lui Rémy de Gourmont ar da dreptate lui Gobineau. Căci, de-a lungul acelor frontiere, aportul de sînge anglo-saxon și german a trebuit să fie mai considerabil ca oriunde în restul țării. Aceasta însă,

[1] *Op. cit.*, p. 17.

urmează biologul francez, n-ar dovedi decît utilitatea amestecurilor de sînge, nu și superioritatea aportului anglo-saxon sau german. Căci constatarea lui Rémy de Gourmont se poate aplica și țărilor anglo-saxone sau germane care, vecine fiind cu Franța, au primit, desigur, și ele, un aport de sînge galic. Așa, bunăoară, Goethe, Schiller și Beethoven s-au născut în părțile renane ale Germaniei, unde un asemenea aport a fost inevitabil. Ei sunt însă, toți trei, în panteonul german, figuri din cele mai impunătoare.

Acum, amestecul raselor, ca să favorizeze dezvoltarea spiritului de invenție sau să creeze oameni de geniu, trebuie să îndeplinească anumite condiții. Căci nu toate amestecurile sunt bune, din acest punct de vedere. Fără a admite monopolul, pe care îl instituia Gobineau în favoarea rasei albe în general, și îndeosebi în favoarea ramurilor ei „ariene", în ceea ce privește calitățile intelectuale, trebuie totuși să recunoaștem că unele rase sunt mai puțin bine înzestrate din acest punct de vedere. Indigenii, din Africa, bunăoară, sau aborigenii din Australia, printre negri, sunt, după toți etnografii ce i-au studiat, inferiori, nu numai în ceea ce privește nivelul de dezvoltare pe care l-au putut atinge pînă în momentul de față, dar și în ceea ce privește posibilitățile lor de dezvoltare în viitor. Înzestrarea lor intelectuală este insuficientă.* Dovadă e faptul

* Surprinzător, P. P. Negulescu atît de critic cu bibliografia citată, de astă dată o împărtășește parțial. Chiar dacă se distanțează de opiniile rasiste ale lui Gobineau, unele dintre ele au pătruns totuși, pe căi discrete, în considerațiile filozofului român. Opinia de mai sus, din fericire izolată, e una din eclipsele de acest fel. În realitate nu se poate vorbi de inferioritatea intelectuală a unui popor, fie și a australienilor aborigeni, și, mai ales, de incapacitatea dezvoltării lor viitoare. Corect ni se pare a

că, deşi au intrat în contact cu civilizaţia popoarelor albe de un timp relativ îndelungat, n-au progresat totuşi decît prea puţin, ca să nu zicem mai deloc. Tot aşa, printre galbeni, mongolii, turcii, deşi s-au arătat buni soldaţi şi, uneori, şi buni administratori, din punctul de vedere al progresului intelectual însă, au rămas inferiori albilor. Chinezii au ajuns, e drept, să producă o civilizaţie a lor, care nu e lipsită de valoare, dar care s-a dovedit incapabilă de progres. Ea s-a oprit, de mult, la formele în care s-a cristalizat odată şi pe care nu le poate depăşi. Îi lipseşte, evident, fermentul spiritului de invenţie. Evreii în sfîrşit — zice Nicolle, încheind această sumară revistă etnografică — atîta timp cît au trăit în ţara lor, avînd o organizare politică proprie, n-au produs nimic mai de seamă. După ce s-au risipit în toată lumea, au început să producă, într-un tîrziu, lucruri vrednice de luat în consideraţie, dar care s-au datorit desigur amestecului cu alte rase.

Există dar rase inferioare sau mai puţin înzestrate din punct de vedere intelectual. Amestecul lor cu rasele superioare poate să le îmbogăţească, sufleteşte, pe ele, deşi lucrul nu s-a prea văzut pînă acum; mai sigur este însă că sărăceşte pe celelalte. În orice caz, rezultatele, din punctul de vedere ce ne preocupă, nu sunt recomandabile. De unde Nicolle conchide că „nu orice amestec convine elaborării omului de geniu"[1]. Pentru ca un amestec să

spune că între diferitele popoare există inegalităţi pe scara culturii şi a civilizaţiei moderne, pe care revoluţia tehnico-ştiinţifică o reduce treptat. Iar fiecare tip de civilizaţie nu poate fi considerat inferior în general altora ci, cum a demonstrat antropologia modernă, ca avînd o morfologie specifică (n. ed.)

[1] *Op. cit.*, p. 24.

fie util, din acest punct de vedere, trebuie ca diferențele, dintre rasele ce se unesc, să nu fie prea mari. Cu cît părinții sunt mai străini unul de altul, cu atît ruptura de echilibru, la progenitura lor, e mai mare. Cînd însă ruptura de echilibru e prea mare, nu mai avem un „accident util", ci o „deplorabilă catastrofă". Rezultatul unei asemenea rupturi de echilibru nu mai constituie adică o variație viabilă, care să reprezinte o posibilitate de mai bună adaptare, nici chiar o mutație, incertă ca viabilitate, fiindcă ar reprezenta un salt primejdios pe drumul progresului, ci o mostruozitate pură și simplă nu numai incapabilă de a trăi, dar și inutilă. Se știe, de altfel, din biologie, că încrucișerile animalelor de specii diferite, cînd sunt posibile, rămîn sterile. Există de asemenea, zice Nicolle, „sterilități cerebrale produse de încrucișarea unor grupe omenești prea diferite" [1].

O excepție se poate, totuși, prezenta. Un sînge nou, însă prea diferit, cînd pătrunde în vinele unei rase relativ stabilizate, poate juca rolul de excitant util, din punctul de vedere ce ne preocupă, dacă ajunge, în curs de mai multe generații, la o diluare suficientă. „Faptul, zice Nicolle, e foarte posibil". Și adaugă că s-ar putea cita exemple, pe care însă nu le citează. Cazul lui Goethe, pe care l-am citat, în prima parte a lucrării de față, după cartea *Familienforschung und Vererbungslehre* a învățatului german Robert Sommer, ne-ar putea servi, dacă e adevărat, ca un exemplu care ar putea ilustra această părere a biologului francez. De la ofițerul turc, de origine probabil siriană, Sadok Selim Soltan, a-

[1] *Op. cit.*, p. 25

dus ca prizonier în Germania, în veacul al XIV-lea, de contele de Lechmotir, pînă la Ana Margarethe Lindheimer, bunica lui Goethe, sîngele străin s-a „diluat", trecînd printr-un număr destul de mare de „generații intermediare", și a putut să producă în cele din urmă efecte utile, din punctul de vedere al dezvoltării spiritului de invenție.

Prevăzînd că s-ar putea ridica, în contra părerilor sale, unele obiecții, Nicolle crede că e bine să le prevină, supunîndu-le unui examen anticipat. Așa, bunăoară, dacă amestecul raselor e necesar spre a stimula spiritul de invenție, atunci popoarele noi, ieșite din asemenea amestecuri, ar trebui să dea un număr mai mare de inventatori. Experiența și istoria însă ne arată că nu este așa. Dimpotrivă, la început, oamenii de geniu sunt foarte rari — sau chiar nu apar nicidecum — la popoarele tinere. Populația Statelor Unite, de pildă, a trecut la început printr-o perioadă destul de lungă de sterilitate intelectuală. Spre a ne explica acest fapt, trebuie să ținem seamă de o sumă de cauze care pot sili pe oamenii cei mai bine înzestrați să-și îndrepteze activitatea spre ceea ce li se impune *mai întîi*, cu mai multă putere și mai multă urgență. Asemenea cauze pot fi : necesitatea adaptării cu noile condiții climaterice și obligația acomodării cu noile condiții economice, sociale și politice. Chiar și la popoarele vechi, cauzele de acest fel pot produce — după cataclisme fizice, cum ar fi cutremurele de pămînt, erupțiile vulcanice, cicloanele și trombele marine, sau după cataclisme politice și sociale, cum ar fi războaiele și revoluțiile — o scădere notabilă a cercetărilor dezinteresate, a progreselor științifice în general și a invențiilor îndeosebi. „Necesitatea produce totdeauna — zice Nicolle — asemenea efec-

te; ca sterilizează creierii pentru un timp oarecare" [1].

Ca biolog, hotărît să facă „biologia invenției", învățatul francez cercetează și alte condiții, de care, în cadrul de pînă acum, mai atîrnă dezvoltarea spiritului de invenție. Nu ne putem însă ocupa de acele condiții acum, cînd studiem numai problema specificului național și trebuie să examinăm ideile, pe care le trecem în revistă numai din acest punct de vedere. Dacă rămînem, cum e firesc, pe acest teren, e mai important pentru noi să căutăm a înțelege, mai adînc, de ce amestecul raselor e necesar, pentru stimularea spiritului de invenție sau, în general, pentru dezvoltarea unor aptitudini creatoare mai înalte.

Am văzut că nu există rase pure. Grupările omenești, cărora le dăm de obicei acest nume, sunt acelea în care amestecurile etnice sunt vechi, așa încît contopirea caracterelor de origine diferită a avut timpul să se facă mai bine, dacă nu deplin. Grupările de acest fel au putut ajunge, pe această cale, la o relativă unitate și fixitate. Și, ca să le putem recunoaște, Nicolle ne zugrăvește, în linii mari, fizionomia lor, fizică și morală. „Bucurîndu-se de organe atît de bine ordonate, cît este cu putință, echilibrate fiind, atît cît echilibrul se poate realiza în viață, grupările de acest fel posedă calități ce decurg în mod firesc din tendința aceasta către perfecțiune. Așa sunt frumusețea, care e regularitatea ființei; forța fizică, ce mărturisește stabilitatea ei; o rezistență nativă la boli, adică o sănătate și o vigoare ce par naturale; în sfîrșit, unele daruri ale spiritului, ce merg împreună cu aceste calități — ca

[1] *Op. cit.*, p. 26.

justiția (care nu e decît echilibrul moral), seriozitatea, curajul, ponderația intelectuală etc." [1].

Aceste rase stabilizate pot ajunge, la un anumit moment, care corespunde cu maturitatea lor — atunci cînd cauzele, care am văzut că îngreuiază dezvoltarea popoarelor tinere, nu le mai pot ținea în loc — la o mare dezvoltare culturală. Ele au însă tendința de a întîrzia pe drumurile pe care au apucat a se îndrepta, de a perfecționa, pînă la mecanizare și prețiozitate, ceea ce au dobîndit prin străduințele lor inițiale, în loc de a sili să realizeze *altceva,* care să se deosebească de ceea ce a fost, ceva *nou* și care să constituie un pas *mai departe* pe drumul progresului.

Stabilizarea organică se manifestează astfel, în domeniul intelectual, printr-o scădere a puterii creatoare, sau a spiritului de invenție care, cum am văzut, presupune o abatere bruscă de la ceea ce este obișnuit, un salt îndrăzneț sau chiar nebunesc peste căile bătute, o stabilire arbitrară, oarecum samavolnică, de raporturi noi între lucruri, de raporturi pe care nimic rațional nu le indică, în momentul cînd se afirmă existența lor.

La asemenea fenomene intelectuale neobișnuite, ca să nu zicem anormale, duc mai degrabă încrucișările de rase. De ce? Fiindcă turbură echilibrul organic al raselor stabilizate. Această turburare ne-o arată, destul de limpede, defectele de structură ale produselor unor asemenea încrucișări. „Grupările omenești — zice Nicolle însuși — ieșite din amestecuri recente, ca și indivizii născuți din părinți aparținînd unor grupe etnice diferite, își trădează originea hibridă prin defecte organice de structură". În cazurile de acest fel, atît în ceea ce privește re-

[1] *Op. cit.*, p. 22.

gularitatea trăsurilor, cît și în ceea ce privește proporțiile organismului întreg, se vădesc „stigmatele asimetrice". Produselor hibride de acest fel le „lipsește rasa". Căci „a ține de mai multe rase" echivalează cu „a nu avea nici una".

Ca să-și lămurească mai bine ideea, Nicolle recurge la o comparație curioasă. El pune alături produsele hibride, de care e vorba, cu cîinii vagabonzi din orașele lipsite de îngrijire, cum sunt cele orientale. Orașul Tunis, în care trăiește învățatul francez, i-a permis desigur să studieze aceste animale „domestice" fără adăpost. Trăind în libertate, cîinii de felul acesta se împreunează la întîmplare, fără supravegherea stăpînilor preocupați de puritatea rasei animalelor pe care le posedă. Și fiindcă duc această viață din timpuri imemorabile, încrucișeri repetate, de tot felul, au făcut, ca, în cele din urmă, ei să nu mai aibă nici un fel de rasă. Ei sunt, cum zice Nicolle, „produse inclasabile". Dacă însă distincția liniilor și farmecul fizic le lipsește acestor „potăi", în schimb întrec cu mult în deșteptăciune, în șiretenie, în spontaneitate, ciinii de rasă pură.

Păstrînd proporțiile, urmează învățatul francez, putem zice că se întîmplă cu oamenii, ieșiți din amestecuri recente ca cu aceste animale domestice. „Ceea ce pierd în perfecțiune, cîștigă în calități particulare, excepțional de dezvoltate" [1]. Aceste calități particulare însă, întrucît se datoresc unor accidente organice, sunt „prin esență ilogice". Și Nicolle încheie susținînd că printre aceste calități — accidentale și deci ilogice — se găsește și „aptitudinea de a face descoperiri" sau spiritul de invenție. „Grupările omenești, ca și indivizii izolați, care au ieșit din amestecuri recente, posedă prin urmare a-

[1] *Op. cit.*, p. 23.

ceastă facultate mai des decît grupările și indivizii care și-au păstrat mai bine puritatea. Iar în condiții egale de inteligență, o posedă într-un grad mai înalt". De unde rezultă că „în rasele amestecate, se întîlnesc, de preferință, capetele *predestinate* să facă descoperiri" [1].

Să examinăm acum mai de aproape aceste capete predestinate. Oricare i-ar fi originea, omul care se distinge prin originalitatea lui pare de obicei „mai puțin complet, mai puțin echilibrat, mai puțin normal", decît oamenii cu o „inteligență bine ordonată", care îl înconjoară. Creierul său prezintă „lacune stranii, uneori enorme". Mecanismul său intelectual nu mai pare călăuzit totdeauna de rațiune; uneori cel puțin, pare a scăpa cu desăvîrșire de sub controlul ei. Prin acest caracter însă, „predestinatul" pe care îl examinăm se apropie de oamenii primitivi, care nu se feresc nicidecum de concepțiile riscate, nelogice, din punct de vedere intelectual. Ca și primitivii de acest fel, „predestinatul" vede cauza și efectul în același timp, fără să poată disocia, în viziunea sa, legătura lor anticipată.

Cu alte cuvinte, nemaifiind jenat — cel puțin nu totdeauna — de regulele raționale obișnuite, „vizionarul acesta asociază idei, pe care un creier mai bine echilibrat n-ar îndrăzni să le pună alături, a căror împreunare scandaloasă ar înlătura-o chiar, dacă i s-ar înfățișa fără să vrea". Un creier disciplinat nu tolerează, în adevăr, nici măcar aparența lipsei de logică.

Tocmai într-o asemenea viziune însă incompatibilă cu regulele logice și cu disciplina mintală obișnuită, într-o asemenea împreunare accidentală de

[1] *Op. cit.*, p. 24.

idei, ieșită dintr-o adevărată acrobație a imaginației, constă, propriu vorbind, actul descoperirii [1].

Nimic nu ne arată mai bine caracterul ilogic, irațional, al invenției, decît rolul hazardului, care poate fi foarte mare, în realizarea ei. Sunt în adevăr descoperiri care se datoresc numai faptului că unii oameni de știință au făcut, *din greșală*, ceea ce, *dupĭ regulă*, nu trebuiau să facă. Așa este, bunăoară, metoda de diferențiere a bacteriilor prin colorare, metodă care poartă numele lui Gram, cel care a găsit-o din întîmplare. Acest bacteriolog studia odată o cultură pe care o colorase deja cu violetul de gențiană. Înainte de a o pune sub microscop, urma, cum e obiceiul, să verse asupră-i cîteva picături decolorante de alcool. În loc să ia însă sticla cu această substanță banală, a apucat din greșală o sticlă cu soluția iodoiodurată a lui Lugol. Preparația, asupra căreia a lăsat să cadă, din nebăgare de seamă, cîteva picături din acest reactiv, părea, evident, stricată. În loc să arunce însă lama, cum ar fi făcut, probabil, oricare altul, Gram a avut curiozitatea să vadă ce s-a întîmplat. A aplicat dar decolorantul obișnuit, alcoolul, a uscat lama și a pus-o la microscop. Nu mică i-a fost mirarea cînd a văzut că pe cînd unele bacterii pierduseră coloarea violetă, altele o păstraseră totuși. Aplicînd apoi cîteva picături de fuchsină, a constatat că bacteriile decolorate deveneau roșii, pe cînd cele ce rămăseseră violete păstrau această culoare. Metoda de diferențiere era, astfel, găsită. Anumite bacterii puteau fi identificate, în culturi, după cum păstrau sau nu, coloarea violetă, în urma aplicării reactivilor enumerați. O metodă, pe care bacteriologii o consideră ca foarte importantă, a fost descoperită

[1] *Ibidem*, p. 27.

dar din întîmplare, grație faptului că unul dintr-înșii a făcut din greșeală ceea ce, după cunoștințele timpului său, nu trebuia să facă.

Acest caracter accidental, irațional, ilogic, al descoperirilor ne explică de ce ele se fac, de cele mai multe ori, de oameni pe care o lipsă oarecare de echilibru îi împinge, cîteodată, să meargă *alături de drum,* pe drumul pe care se îndreptează, regulat, ceilalți oameni. Iar această lipsă de echilibru este, după Nicolle, un produs al turburării organice pe care o provoacă amestecul raselor.

E acum întrebarea, de ce amestecul raselor duce la o asemenea turburare? Învățatul francez nu ne răspunde direct la această întrebare. El se mărginește numai să zică — cum zisese și Gobineau — că amestecul raselor produce o *alterare* reciprocă a caracterelor diferite, fără de care acomodarea lor, unele cu altele, n-ar fi posibilă. Sunt însă unele fapte și unele ipoteze biologice care ne-ar putea aduce oarecare lumină în această privință, și asupra cărora e poate bine să aruncăm o privire în capitolul următor.

Capitolul XIII

MISTERUL BIOLOGIC AL CONTACTULUI STREIN

E o constatare ce s-a făcut de mult și în mai toate părțile că între membrii familiilor de aproape înrudite căsătoriile nu duc la rezultate satisfăcătoare, în înțelesul că progenitura ce iese dintr-însele lasă de dorit, din punct de vedere organic. De aci, in-

terdicțiile din legile sau, cel puțin, din obiceiurile mai tuturor popoarelor care opresc căsătoriile între „consîngeni", pînă la un anumit grad de înrudire. S-a constatat, de asemenea, că exclusivismul familiilor domnitoare, al celor de altădată cel puțin, care nu contractau căsătorii decît între ele, a făcut ca sîngele lor, amestecîndu-se necontenit, semne vizibile de degenerare să apară, cu vremea, la unele dintr-însele, dacă nu la mai toate. S-a considerat, în sfîrșit, faptul că evreii dau, în multe părți, un procent însemnat de bolnavi de anumite categorii, îndeosebi de turburări nervoase și mintale, ca un rezultat al exclusivismului lor religios, care îi obliga să se căsătorească numai între ei — cu circumstanța agravantă că, risipiți fiind printre celelalte popoare, nu se găseau, în cele mai multe localități, decît un număr mic, așa încît uniunile conjugale ieșeau, de obicei, din familii mai mult sau mai puțin apropiate.

Fără a lungi prea mult lista cazurilor de acest fel, să vedem care ar putea să fie explicarea lor. S-a zis că unele familii fiind, tocmai din cauza asemănării fiziologice dintre membrii lor, predispuse la anumite boli sau, în genere, la anumite scăderi organice, căsătoriile ce se contractează înlăuntrul lor măresc sau agravează, printr-un fel de selecțiune naturală, acele predispoziții și acele scăderi — ceea ce, firește, duce mai curînd sau mai tîrziu la degenerare. Explicarea este, evident, admisibilă. S-a constatat însă că și atunci cînd soții sunt perfect sănătoși, în căsătoriile dintre consîngeni progenitura rămîne, relativ, inferioară. Și, dimpotrivă, s-a constatat că soții mai străini ca origină, unul de altul, aparținînd bunăoară unor naționalități diferite, dau o progenitură mai viguroasă și mai bine înzestrată.

Faptele, pe care le-am citat adineauri, trebuie să aibă dar o altă explicare decît aceea a selecțiunii pejorative invocate.

O lumină nouă și neașteptată au adus, în această privință, studiile ce s-au făcut, de o jumătate de veac încoace, asupra reproducerii organismelor monocelulare. Se știa de mult că aceste organisme se reproduc prin diviziune, fără să se fi dat acestui fenomen biologic o atenție deosebită. Cînd s-a pus însă în discuție problema morții naturale, fenomenul de care e vorba a căpătat, brusc, o însemnătate specială. Naturalistul german Weismann a văzut în modul de reproducere al organismelor monocelulare o dovadă că ele n-au o moarte naturală. Ele pot muri în mod accidental, din cauza schimbărilor, defavorabile vieții, ce se produc în mediul în care trăiesc. În condiții de existență însă ce rămîn permanent favorabile, ele se hrănesc, cresc și se reproduc prin diviziune fără încetare, adică, în principiu, la infinit. Ele sunt, cu alte cuvinte, nemuritoare.

Un biolog francez însă, Maupas, a avut curiozitatea să cerceteze dacă este în adevăr așa și a studiat îndeosebi, generație cu generație, reproducerea prin diviziune a cîtorva specii de infuzorii. Iar rezultatul la care a ajuns a fost că aceste organisme cunosc și ele degenerarea senilă și moartea naturală. Ele nu se reproduc prin diviziune decît numai pînă la un anumit număr de generații, variabil după specii, de la 300 pînă la 600 de generații, să zicem, pentru infuzori. Acest număr o dată atins, indivizii din ultimele generații nu mai cresc, nu se mai divid și mor, în cele din urmă, de un fel de sleire de puteri, asemenea cu aceea a bătrînilor ajunși la o vîrstă prea înaintată.

Tot Maupas a stabilit însă că infuzoriile au, totuşi, o imortalitate potenţială, pe care o pot realiza prin conjugare. Se dă acest nume unui proces fiziologic curios, ce poate fi considerat ca un echivalent, la organismele monocelulare lipsite de sex, al împreunării sexuale a organismelor pluricelulare. La un moment dat, numit al „maturităţii kariogamice" şi care cade cam pe la jumătatea ciclului normal de reproduceri prin diviziune, infuzoriile sunt cuprinse de o agitaţie neobişnuită. Se duc, vin, schimbîndu-şi brusc direcţia, cum fac unii oameni nervoşi care caută ceva şi nu găsesc, se apropie unele de altele, se ating cu cilii lor vibratili şi, cînd anumite condiţii, pe care nu le cunoaştem încă, sunt îndeplinite, se lipesc unele de altele, două cîte două. Alipirea se face aşa, încît orificiile bucale să se corespundă. La organismele monocelulare ce n-au o cavitate bucală, un orificiu de comunicaţie se deschide de la sine, între corpurile ce se alipesc, pe suprafaţa lor de contact. În această stare rămîn, apoi, infuzoriile un timp destul de îndelungat, de la 30 —40 de ceasuri cel puţin, pînă la 6—7 zile cel mult.

Excesiva durată a acestei împreunări se explică prin faptul că, în timpul ei, se produce o remaniere totală a aparatului nuclear al infuzoriilor respective. Macronucleul lor, care ţine sub dependenţa lui fenomenele vieţii vegetative, regulînd nutriţia şi creşterea, se micşorează treptat, ca şi cum s-ar topi, şi dispare în cele din urmă. El se resoarbe adică şi se elimineză, ca fiind alcătuit din materie uzată, ce nu mai poate servi. Micronucleul, care ţine sub dependenţa lui viaţa de relaţiune şi reproducere, creşte mai întîi puţin şi se divide apoi, succesiv, de două ori. Din cei patru micronuclei ce iau naştere astfel, trei urmează soarta macronucleului, se resorb adică

și sunt eliminați, ca compuși din materie uzată ce nu mai poate servi. Iar micronucleul ce mai rămîne, reprezentînd părticica de substanță nucleară încă utilizabilă, crește mai întîi puțin și se divide apoi o singură dată. Din cei doi micronuclei, pe care îi posedă acum fiecare din infuzoriile conjugate, unul, care ia, din această cauză, numele de pronucleu femel, rămîne pe loc, celălalt însă, căruia i se dă numele de pronucleu mascul, se pune în mișcare și trece, prin canalul cavităților bucale ce se corespund, din corpul infuzoriului, în care a luat naștere, în corpul celuilalt. Ajungînd la destinație, pronucleul mascul străin se contopește cu pronucleul femel pe care îl găsește pe loc, în așteptare. Micronucleul unic, ce se formează prin contopirea lor, crește puțin și se divide o singură dată. Iar cei doi micronuclei, ce iau naștere astfel, reconstituiesc aparatul nuclear întreg al fiecăruia din indivizii conjugați. Unul rămîne însă să ia locul vechiului micronucleu, celălalt se deplasează puțin și ia poziția vechiului macronucleu.

În sfîrșit, ca urmare a acestor operații, infuzoriile ce s-au conjugat își recapătă vigoarea inițială. Ele se regenerează adică — întineresc, dacă putem întrebuința acest cuvînt — și devin capabile să reia de la capăt seria întreagă a reproducerii prin diviziune, ce alcătuiesc ciclul lor vital.

E acum întrebarea, ce este esențial în acest act, atît de curios, al conjugării ? Este contactul a două părticele de materie *străine una de alta*, al pronucleului mascul al unui infuzoriu cu pronucleul femel al altui infuzoriu. Altfel, numai pentru eliminarea părților uzate ale aparatului lor nuclear, infuzoriile n-ar avea nevoie de conjugare, putînd îndeplini această operație de autopurificare și izolat,

fiecare în parte. Ce rol joacă, acum, contactul particelelor de materie străină, ce fenomene dezlănțuiește el, și de ce natură sunt acele fenomene, nu știm încă. Faptul însă este cert și, precum vom vedea mai departe, ne poate aduce o oarecare lumină, în problema ce ne preocupă. Pînă atunci, însă, trebuie să continuăm istoria biologică a acestui straniu contact.

O dată ce natura, dacă ne este îngăduit să ne exprimăm astfel, a descoperit acest mijloc de regenerare a materiei vii, nu l-a mai abandonat. Dimpotrivă, l-a utilizat pretutindeni. La organismele pluricelulare, această utilizare a luat chiar forme mai lesnicioase și mai expeditive. Cu diferențierea sexurilor, transmiterea unui pronucleu mascul, necesar pentru regenerarea unui pronucleu femel, se face fără să mai intereseze organismul întreg al ființelor vii participante și fără să mai dureze atît de mult timp. În schimb, această ușurare considerabilă a fenomenelor respective se plătește cu faptul că regenerarea nu se mai realizează în indivizii chiar care le îndeplinesc, ci în alți indivizi noi, cărora ei le dau naștere. Indivizii vechi nu se mai pot întoarce îndărăt, ca să reia de la capăt ciclul lor vital, ca organismele monocelulare.

În sfîrșit, cît de necesar e contactul străin, și la organismele pluricelulare, spre a salva prin regenerare — dacă nu viața indivizilor care, cum am văzut, sunt irevocabil condamnați să piară, dar cel puțin viața speciilor respective — ne-o poate arăta unele fenomene foarte curioase. Așa e, bunăoară, fenomenul dublei reproduceri, prin partenogeneză și prin fecundare sexuală, la unele specii de animale. Puricii de iarbă, de pildă, acele mici insecte verzi ce trăiesc pe frunzele plantelor, se reproduc, de primă-

vara pînă toamna, prin ouă partenogenetice. Femelele care apar primăvara singure, depun ouă din care, fără a fi fecundate, ies prin partenogeneză sau „naştere virginală" alte femele. Acelea depun şi ele ouă din care, ies de asemenea, în acelaşi mod, alte femele — şi aşa mai departe, pînă toamna. Atunci însă cînd plantele pe care trăiesc aceste animalicule se întăresc, devin mai puţin suculente sau chiar se usucă, greutatea de a se hrăni, ameninţînd viaţa speciei, prin degenerarea indivizilor, trebuie să intervină regenerarea prin fecundarea sexuală, adică, în definitiv, prin contactul străin. Din ouăle pe care le depun femelele, atunci cînd nutriţia lor suferă, ies prin partenogeneză masculi, care le fecundează. Ouăle fecundate pe care le depun ele atunci sunt mai mari, au un învăliş mai gros, şi sunt destinate să asigure reluarea de la capăt a ciclului vital al speciei, în primăvara următoare. Acest exemplu ne arată că contactul străin devine indispensabil, la acele organisme pluricelulare care nu-l au totdeauna, atunci cînd, condiţiile de viaţă devenind mai puţin favorabile, materia lor vie e ameninţată să degenereze — ceea ce ar putea duce la stingerea speciilor respective.

Acest contact strein, atît de necesar, s-a arătat a fi mai eficace atunci cînd diferenţa dintre fiinţele vii ce cooperează la actul regenerării *este mai mare*. De unde nu trebuie să tragem concluzia că eficacitatea maximă o atinge contactul strein atunci cînd între fiinţele vii, prin care se realizează, diferenţa este, şi ea, maximă. O asemenea diferenţă există, bunăoară, între animalele din specii foarte îndepărtate, unele de altele, în clasificarea zoologică. Experienţa însă ne arată că, în asemenea cazuri, cooperarea sexuală nu este posibilă sau, dacă este, rămîne

sterilă. Numai între varietățile aceloraşi specii, diferența, fără a fi atît de mare încît să nu poată duce la nici un rezultat, e totuşi destul de mare pentru ca să fie mai eficace, pentru ca să producă adică, o înviorare mai apreciabilă a materiei vii. Acesta este, bunăoară, cazul încrucişerii raselor omeneşti, care pot fi considerate ca varietăți ale uneia şi aceleiaşi specii, din punctul de vedere al clasificării zoologice.

Întrebarea ce se ridică acum în fața noastră este : care poate fi înțelesul acestui fapt, atît de curios, ce pare totuşi atît de bine stabilit ? Care poate fi explicarea necesității contactului strein, în regenerarea materiei vii — necesitate ce pare a fi indiscutabilă ? Aici încep ipotezele, la care am făcut aluzie, la sfirşitul capitolului precedent. Ele sunt numeroase şi complicate — cu atît mai numeroase şi mai complicate, cu cît nu privesc numai fenomenul ce ne interesează pe noi acum, ci totalitatea fenomenelor vieții. Se înțelege de la sine că nu poate fi nici vorbă să aruncăm, acum, o privire, oricît de sumară, asupra lor. Ne vom mărgini dar să desprindem din şirul, atît de lung, al acelor ipoteze una singură, care e mai simplă şi mai clară, şi care prezintă, în acelaşi timp, unele puncte de asemănare, aproape izbitoare, cu părerile lui Charles Nicolle. Ne gîndim, anume, la teoria unităților fiziologice, înzestrate cu polaritate organică, a lui Herbert Spencer. Acest filosof era un spirit multilateral, care căuta să pătrundă în toate părțile şi să-şi explice toate categoriile de fenomene ale naturii. Aşa a ajuns să pătrundă în biologie, pe care a căutat s-o prelucreze potrivit cu formula sa evoluționistă. În *Principiile de biologie*, pe care le-a scris în acest scop, se găseşte şi încercarea de a explica fenome-

nele vitale cu ajutorul ipotezei unităților fiziologice înzestrate cu polaritate organică.

Spencer caută să determine mai întîi caracterul esențial al vieții și crede că îl descopere în puterea ce au ființele vii de a-și păstra integritatea formei specifice, atîta timp cît trăiesc. E un fapt indiscutabil că ceea ce deosebește mai întîi, chiar și pentru privirea cea mai superficială, ființele vii de corpurile neînsuflețite, este forma lor specifică. Pe cînd corpurile anorganice pot lua orice forme, pe care li le impun împrejurările — să ne gîndim bunăoară la piatra sau la fierul, din care putem face nenumărate lucruri, cu formele cele mai felurite — ființele vii au, fiecare, forma lor proprie, care, după specia din care fac parte, e bine și precis determinată.

Această formă specifică, zice Spencer, caută ființele vii s-o păstreze neatinsă, atît timp cît trăiesc. Se știe, bunăoară, că materia ce alcătuiește corpul unei ființe se uzează necontenit, prin necontenita lui funcționare, și trebuie înlocuită necontenit prin alta nouă, pe care i-o procură alimentarea. Putem zice astfel că, după un timp oarecare, nici o părticică materială din corpul unei ființe vii nu mai este aceeași. Și totuși, forma ei organică rămîne, în întregime, aceeași.

Și mai evidentă este această persistență a formei organice a ființelor vii, în puterea ce au unele dintr-însele de a-și regenera părți întregi din corpul lor, cînd sunt mutilate. Așa, bunăoară, crabii au puterea de a-și regenera picioarele, șopîrlele au puterea de a-și regenera coada și așa mai departe. Dacă îi tăiem unui crab un picior, după cîtva timp un alt picior nou, asemenea cu cel vechi, îi crește la loc. Materia moartă, fără formă definită, pe care o absoarbe crabul, spre a se hrăni, ia în mod spontan

forma definită a organismului său, reconstituindu-l după planul lui specific integral. Același lucru se întîmplă și cu o șopîrlă, căreia, dacă îi tăiem coada, după cîtva timp o altă coadă nouă, asemenea cu cea veche, îi crește la loc.

În sfîrșit, și mai surprinzătoare e această persistență a formei organice în fenomenele de reproducere. O celulă seminală, adică o minusculă masă de materie vie, dezvoltîndu-se, dă naștere unui organism de mii și mii de ori mai mare decît ea, dar întru toate asemenea organismului din care a provenit ea însăși. De aceea se zice că celula seminală, cînd se dezvoltă, reproduce întocmai, pînă în cele mai mici amănunte, forma specifică a organismului din care a provenit — și o reproduce cu materia străină, fără formă definită, pe care o absoarbe, treptat, din mediul înconjurător.

Acest fenomen a părut unora din biologii mai vechi atît de extraordinar, încît, spre a și-l explica, au presupus că celula seminală cuprinde o *miniatură* a organismului ce are să iasă dintr-însa. Problema se simplifica astfel considerabil, întrucît acea miniatură, în care forma viitorului organism se găsea complet determinată, nu mai avea decît să crească. Această ipoteză însă a fost părăsită destul de repede, fiindcă era contrazisă de numeroase fapte, pe care oricine le putea observa.

Așa, bunăoară, dacă punem în pămînt un fragment, oricît de mic, dintr-o foaie de *Begonia phylomaniaca*, după cîtva timp o plantă nouă întreagă, cu rădăcină, trunchi, ramuri, frunze și flori, iese dintr-însul. Sau dacă tăiem un polip, în 10—20 bucăți, din fiecare bucată iese, după cîtva timp, un nou polip întreg, asemenea cu cel vechi. În fața faptelor de acest fel, biologii ce susțineau ipoteza de care vorbim erau obligați s-o generalizeze, presupunînd

că, nu numai în celulele seminale, dar în fiecare părticică din corpul ființelor vii se găsesc miniaturi ale formei lor specifice integrale. O asemenea presupunere era însă excesivă și ipoteza în chestie a fost abandonată.

Explicarea fenomenelor de care e vorba s-a căutat dar pe alte căi. Spre a găsi, la rîndul său, o asemenea explicare, Spencer s-a folosit mai întîi de o analogie, pe care i-o oferea lumea anorganică. Și în această lume există, zice el, fenomene care se pot compara cu regenerarea și reproducerea ființelor vii, adică fenomene de persistență a formei specifice. Asemenea fenomene ne înfățișează, bunăoară, cristalele. Dacă, de pildă, unui cristal îi sfărîmăm un colț, și-l punem într-o soluție salină asemenea cu aceea în care a luat naștere, după cîtva timp colțul îi crește la loc. Cristalul își reface adică forma lui specifică, după planul ei geometric integral. Sau dacă punem într-o soluție salină potrivită un fragment de cristal așa de mic, încît să nu mai aibă nici o urmă vizibilă din forma geometrică a cristalului întreg, vom vedea că, după cîtva timp, acel fragment minuscul crește și reproduce cristalul din care a provenit, cu forma lui specifică completă.

Proprietatea aceasta însă a cristalelor, de a se regenera și de a se reproduce, nu se poate explica decît printr-o proprietate specială a materiilor susceptibile de a cristaliza, care poartă numele de *polaritate cristalină*. Ea constă într-un sistem de atracțiuni care variază, se înțelege, după formele geometrice în care cristalizează materiile respective. În mod schematic, am putea să ne reprezentăm un asemenea sistem de atracțiuni, precum și variațiile lui posibile, în felul următor. Să ne închipuim că o moleculă M, a unui corp susceptibil de a cristaliza, posedă patru forțe de atracțiune, a, b, c, d, —

dintre care primele două, *a* și *b*, se găsesc în același plan *P*, și formează între ele un unghi, care poate fi ascuțit, drept sau obtuz, iar celelalte două,

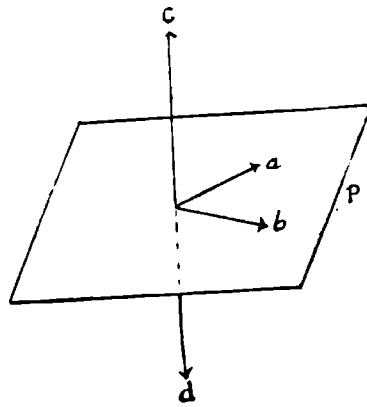

c și *d*, se găsesc în spațiu și formează cu planul celor dintîi un unghi, care poate fi drept sau ascuțit, sunt adică perpendiculare pe acel plan sau înclinate — una, se înțelege, deasupra, și alta dedesubtul lui. Cînd forțele de atracțiune *a* și *b* au între ele un unghi ascuțit, iar forțele de atracțiune *c* și *d* cad perpendicular pe planul lor, atunci molecula *M*, atrăgînd în jurul ei alte molecule, înzestrate cu un sistem analog de forțe, poate da naștere unui cristal ce ar avea forma unei prisme drepte cu baza triunghiulară. Cînd forțele *a* și *b* au între ele un unghi drept, baza prismei devine pătrată; cînd aceleași forțe au între ele un unghi obtuz, baza prismei poate deveni pentagonală, hexagonală etc., după mărimea respectivă a unghiului obtuz. Iar cînd forțele *c* și *d* formează cu planul pe care cad un unghi ascuțit, cînd adică, în loc de a fi perpendi-

culare sunt înclinate, prismele respective, în loc de a mai fi drepte, devin oblice. Cititorii pot încerca să construiască singuri, pe hîrtie, figurile geometrice respective, și vor vedea că nu vor întîmpina nici o greutate. Ca exemplu, pot lua figurile următoare.

În ipoteza că, între forțele *a* și *b*, din același plan, există un unghi ascuțit, putem construi cu trei molecule, *M'M* și *M"*, baza triunghiulară a cristalului:

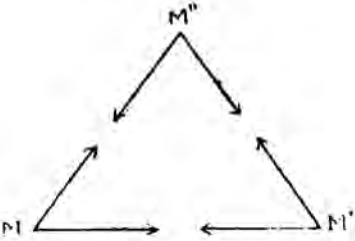

Iar în ipoteza că forțele *c* și *d* sunt perpendiculare pe planul acestei baze, putem forma, prin suprapunerea mai multor grupări plane de acest fel, începutul prismei drepte:

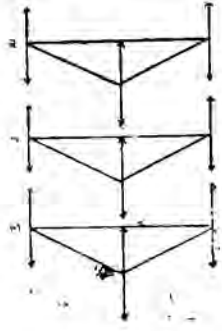

Cu această proprietate acum, a moleculelor corpurilor susceptibile de a cristaliza, care este polaritatea cristalină, ne putem explica foarte ușor fenomenele de regenerare și de reproducere a cristalelor. Cînd unui cristal îi sfărîmăm un colț, pe suprafața de ruptură moleculele rămîn cu o parte din forțele lor de atracție libere. Spre saturarea lor, ele atrag alte molecule, din soluția salină, în care am cufundat cristalul ce urmează a se regenera. Iar acele alte molecule se așează așa încît forțele lor de atracție să corespundă cu cele libere, ceea ce duce, încetul cu încetul, la reconstruirea părții sfărîmate a cristalului primitiv.

Același lucru se întîmplă cînd punem într-o soluție salină potrivită un fragment, fără formă geometrică vizibilă, dintr-un cristal. Asemenea fragment are, pe întreaga lui suprafață, molecule cu forțe de atracție libere. Spre saturarea lor, ele atrag moleculele învecinate, care se așează așa încît forțele lor de atracție să se corespundă. Încetul cu încetul, astfel, fragmentul crește și se întregește, pînă cînd reproduce cristalul primitiv, cu forma lui specifică completă.

O proprietate analoagă cu polaritatea cristalină trebuie să posede, zice Spencer, și elementele constitutive ale materiei vii. Putem da acestei proprietăți, care trebuie să fie mult mai complexă, numele de polaritate organică. În ce privește însă sediul ei, trebuie să facem o deosebire. Ea nu mai poate rezida în moleculele corpurilor vii, cum rezidă polaritatea cristalină în moleculele corpurilor susceptibile de a cristaliza. Căci moleculele corpurilor vii nu le sunt particulare numai lor, ca acelea ale substanțelor cristaline. Oricît ar fi de diferite ființele vii, materia ce le alcătuiește se compune, precum se

știe, din aceleași cîteva corpuri chimice simple, cu molecule de, aproximativ, aceleași feluri. Dacă însă nu poate rezida în molecule, care sunt unitățile chimice ale materiei vii, rezidă oare polaritate organică în celule, care sunt unitățile ei morfologice? Iarăși nu, zice Spencer. Căci, ca unități morfologice, celulele au deja o formă specifică, pentru a cărei explicare avem, tocmai, nevoie de polaritatea organică. De unde concluzia lui că această polaritate trebuie să rezide în niște unități intermediare, mai complexe decît cele chimice și mai simple decît cele morfologice, cărora le dă numele de unități fiziologice.

Aceste unități le concepe Spencer ca diferind la diferitele ființe vii, ca avînd adică polarități organice diferite. Și anume polaritatea lor diferă, mai întîi, după specii; în al doilea rînd, deși într-o măsură mult mai mică, ea mai variază și după indivizi. Înlăuntrul aceleiași specii, adică, unitățile fiziologice sunt, în liniile lor mari, asemenea; la diferiți indivizi însă, ce alcătuiesc fiecare specie, ele diferă, întrucîtva, în amănunte.

Cu această ipoteză caută Spencer să ne explice principalele fenomene ale vieții. Am văzut că ființele vii, prin însuși faptul că organismul lor funcționează necontenit, se uzează și, spre a evita urmările acestei uzuri, elimină necontenit acele părți din substanța lor care nu mai pot fi întrebuințate, înlocuindu-le prin altele noua, obținute prin alimentare. Aici începe însă misterul. Alimentarea introduce în organismul ființelor vii materii streine de substanța lor. Aceste materii sunt, zicem noi, supuse unor prefaceri care le „asimilează" cu acelea ce alcătuiesc corpul ființelor vii respective, care își pot astfel repara părțile uzate, fără să-și piardă forma specifică.

Acest fenomen misterios, căruia i se dă numele de asimilare, nu poate fi înțeles, zice Spencer, decît numai dacă presupunem că produsele alimentării, atunci cînd pătrund în sînge, se grupează în unități ce capătă o polaritate organică asemenea cu aceea a unităților fiziologice care compun ființele vii respective. Trebuie să se petreacă în acest caz, urmează el, un fenomen analog cu acela al inducțiunii electrice. Întocmai după cum un curent electric de o anumită direcție și intensitate, trecînd printr-un circuit dat, dezvoltă un alt curent electric, de o anumită direcție și intensitate, într-un alt circuit, concentric cu el, tot așa și materiile organice introduse în curentul circulator al unui animal, capătă, printr-o influență dinamică analoagă, o polaritate organică asemenea cu aceea a unităților fiziologice ale animalului respectiv. Prin aceasta însă, se transformă ele însele în unități fiziologice, și este, prin urmare, ușor de înțeles cum aceste unități nouă, înlocuind pe cele vechi, forma specifică a organismului rămîne aceeași. Elementele lui uzate, care au trebuit să fie eliminate, sunt înlocuite cu elemente proaspete care posedă proprietatea *de a se grupa în același* mod, reproducînd aceeași formă organică.

Cu aceeași ipoteză explică apoi Spencer fenomenul reproducerii. Cînd organismele vii ajung la maturitate, ele nu mai integrează cu aceeași aviditate unitățile fiziologice pe care le prepară sîngele lor, din materiile alimentare absorbite. De aceea se și zice că ele, cînd ajung la maturitate, atingînd limitele formei lor specifice, nu mai cresc. Așa fiind, unitățile fiziologice, care nu mai găsesc întrebuințare, se adună [în] organe anumite, unde iau forma unor celule speciale destinate reproducerii.

La organismele ce posedă diferențierea sexuală — singurele ce ne interesează acum, din punctul de

vedere al problemei noastre — aceste celule speciale, ce poartă potrivit cu sexul indivizilor ce le produc, numele de celule seminale mascule și femele, nu se pot dezvolta, spre a da naștere altor indivizi noi, decît numai dacă intră în contact și fuzionează. Explicarea acestui fapt este, zice Spencer, foarte simplă. Celulele seminale nu sunt, în fond, decît vezicule, cuprinzînd grupe de unități fiziologice, înzestrate cu polaritate organică. Înlăuntrul fiecăreia din aceste vezicule, unitățile fiziologice se găsesc în stare de echilibru, forțele lor polare, absolut identice, neutralizîndu-se reciproc. Pentru ca ele să se poată dezvolta, spre a da naștere, printr-o nouă grupare a lor, altor indivizi noi, trebuie neapărat ca echilibrul lor să fie turburat. Rolul de a produce această turburare îi revine fenomenului fecundației. Celula seminală femelă trebuie să primească aportul celulei seminale mascule ce pătrunde în interiorul ei. În ce constă însă acest raport ? În unități fiziologice cu o polaritate organică diferită. Amestecul unităților fiziologice mascule și femele, cu forțe diferite, rupe echilibrul în care se găseau, și unele și altele, în celulele respective și, provocînd o regrupare a lor, dezlănțuiește procedeul evoluției embriogenice, care duce la constituirea unui organism nou.

E acum evident, zice Spencer, că regruparea unităților fiziologice, în cazul fecundării, trebuie să fie cu atît mai energică — și trebuie, prin urmare, să dea naștere unui organism nou cu atît mai viguros — cu cît forțele lor polare sunt mai diferite. Iar această diferență, atît de salutară, atîrnă de distanța biologică ce separă pe indivizii, de sex diferit, de la care provin celulele seminale respective. Cu cît această distanță biologică e mai neînsemnată, ca atunci cînd indivizii în chestie aparțin aceleiași

familii, cu atît diferența de care vorbim e mai mică. Și, dimpotrivă, cu cît distanța e mai însemnată, ca atunci cînd indivizii ce se împreunează aparțin unor rase diferite, cu atît diferența de polaritate organică a unităților lor fiziologice e mai accentuată.

Așa se explică, zice Spencer, faptul cunoscut de mult că, între consîngeni, căsătoriile nu dau niciodată rezultate bune, pe cînd, dimpotrivă, părinții aparținînd nu numai unor familii, dar chiar unor naționalități diferite, dau o progenitură mai viguroasă și mai bine înzestrată.

Fără a ne ocupa mai departe de ipoteza lui Spencer, care e mai complicată — și a fost înlocuită, de altfel, în evoluția biologiei generale, cu alte ipoteze și mai complicate încă — să ne mărginim a lua dintr-însa această explicare posibilă a *necesității contactului strein* pe care am voit s-o înțelegem, oricît de aproximativ, ca să ne lămurim, oricît de puțin, afirmarea lui Charles Nicolle că amestecul raselor favorizează apariția individualităților excepționale, din punct de vedere intelectual, a inventatorilor, cum zice el, sau a oamenilor de geniu.

Capitolul XIV

PSIHOLOGIA INVENȚIEI

Faptele biologice, pe care le-am trecut în revistă la începutul capitolului precedent, ar putea îndemna pe unii cititori să facă ideilor lui Charles Nicolle un credit mai mare decît cel ce li se poate

Coala 18a coala 19

acorda, în starea actuală a științei. Opera învățatului francez cuprinde, netăgăduit, o parte de adevăr ce merită, pe deplin, să fie luată în considerație. În totalitatea ei privită însă, ea ridică unele îndoieli, peste care nu e bine să trecem fără a le examina, oricît de sumar.

Punctul de plecare al dezvoltărilor biologului de care vorbim îl formează caracterul — după el irațional — al actelor sufletești, prin care se fac descoperirile și invențiile. Acest caracter irațional însă, învățatul de care vorbim îl presupune mai mult decît îl dovedește. Și, de fapt, nici nu-l putem admite, deocamdată, decît numai cu titlul de ipoteză. Nu cunoaștem încă destul de bine mecanismul actelor de acest fel și nu putem avea încă, în această privință, certitudini. Psihologia contimporană n-a ajuns încă să determine cu destulă siguranță nici măcar mecanismul actelor celor mai simple ale vieții sufletești, necum mecanismul unor acte atît de complicate cît pot fi cele de care e vorba.

De altfel, cît de puțin înaintată e psihologia ne-o poate arăta faptul că ea își caută încă metodele. Ce sunt, bunăoară, psihologia „sintetică" sau psihologia „structurală" — cele mai nouă forme pe care le-a luat această știință, altfel atît de veche? Sunt încercări de a înlătura metodele de investigație de pînă acum, metodele analitice ale vechiului asociaționism „atomist", care studia fenomenele sufletești, așa cum studiază științele naturii, în general, fenomenele de care se ocupă, separîndu-le izolat, pe fiecare în parte. Psihologia sintetică și cea structurală susțin că viața sufletească nu e o *sumă* de elemente pur și simplu *juxtapuse*, ci o *sinteză* de elemente ce se *intrepătrund*, un tot unitar, alcătuind o structură, o configurație, o conformație, în care părțile constitutive se influențează și se modi-

fică reciproc. Nici unul din fenomenele vieții sufletești nu se poate dar studia izolat, fiindcă fiecare e determinat de complexul din care face parte și nu se poate înțelege deplin decît printr-însul.

Aceste concepții, însă, dacă reușesc să pună un coeficient de îndoială metodelor de pînă acum ale psihologiei, nu ne dau în schimb o metodă care să nu se mărginească numai, din punctul de vedere teoretic, să poarte cu mîndrie eticheta de nouă și originală, ci să ne și permită, din punct de vedere practic, să examinăm mai ușor și mai repede fenomenele psihice. Dimpotrivă, examinarea devine mai anevoioasă și reclamă un timp mai îndelungat. Trebuie, în adevăr, să recunoaștem mai întîi complexul întreg al vieții sufletești a omului, în unitatea ei sintetică, sau structurală, sau de configurație, pentru ca să putem determina fenomenele psihice, pe care le înglobează — ca să nu mai zicem : care o alcătuiesc. Și fiindcă oamenii sunt, cum ni-i arată experiența, diferiți, foarte diferiți chiar, complexul vieții lor sufletești putînd să varieze considerabil, de la unul la altul, ar trebui determinat pentru fiecare dintr-înșii, în parte, — înainte de a fi utilizat la studiul fenomenelor psihice particulare, pe care ni le înfățișează ei. O asemenea obligație însă nu e nicidecum de natură să ușureze și să accelereze înțelegerea fenomenelor de care e vorba.

Am crezut că trebuie să relevăm aceste dificultăți principale ca să se poată vedea că ne găsim, cînd voim să examinăm mai de aproape natura actelor psihice care duc la descoperiri și invenții, pe un teren a cărui explorare este, nu numai anevoioasă, dar și puțin sigură. Cu această rezervă putem încerca să ne apropiem, cît de puțin, de înțelegerea actelor de care e vorba. Să începem, pentru mai multă simplitate, cu „primitivii" de la începuturile

civilizației, ale căror descoperiri și invenții pretindea Charles Nicolle că nu puteau fi decît de natură irațională, pe motivul că rațiunea lor era așa de puțin dezvoltată, încît nu de la ea se puteau aștepta asemenea realizări. De unde ar părea să rezulte că, dacă nu concepem actele psihice, care au dus la descoperirile și invențiile în chestie, ca sugestii supranaturale, sau — cum ziceau cei vechi — ca inspirații divine, trebuie să renunțăm de a le pătrunde misterul.

Cu toate acestea, în vastul material de fapte pe care îl adună, cu atîta zel, psihologia actuală sunt cîteva care ne-ar putea ajuta să ne apropiem de înțelegerea unor asemenea acte psihice și să ne încredințăm astfel că, neavînd nimic misterios, ele nu se deosebesc, în fond, de restul vieții sufletești decît prin caracterul lor excepțional care impresionează, ca atare, și le *singularizează*, mai mult sau mai puțin.

Întrucît la „primitivii", de ale căror descoperiri și invenții se ocupă Charles Nicolle, nu putea fi vorba de preocupări teoretice, asemenea cu acelea ale oamenilor de știință de astăzi, putem considera isprăvile lor, oricît au fost de mari prin consecințele pe care le-au avut ulterior, ca simple mijloace practice de a înlătura anumite dificultăți, ce se puneau în calea nevoilor de căpetenie ale vieții lor. În acest sens, pot face și animalele descoperiri și invenții, foarte rudimentare, se înțelege. Și nu e fără interes să aruncăm o privire asupra modului cum descoperă sau inventează ele mijloace noi de acțiune, menite să înlăture dificultățile de care se lovesc, în unele împrejurări neobicinuite.

Darwin, Romanes și, după ei, o sumă de autori mai noi, Thorndike, Bohn, Yerkes, Koehler au adunat, în această privință, o sumă de observări de-

osebit de interesante. Ne vom mărgini să citățm una singură dintr-însele, ce ni se pare suficientă pentru lămurirea pe care o căutăm. Cel din urmă din psihologii menționați, Koehler, a făcut, între 1913 și 1916, studii amănunțite asupra vieții sufletești a maimuțelor antropoide, mai ales asupra cimpanzeilor din Camerun, aduși pe insula Tenerife, unde se afla. Iată una din experiențele lui. Cimpazeul se afla în colivia lui spațioasă, în care se putea mișca în voie. La un moment dat i s-a pus, în apropiere de zăbrelele coliviei, o banană. Dorind s-o mănînce, maimuța a întins brațul, cît a putut, printre zăbrele, dar n-a ajuns pînă la ea. După mai multe asemenea încercări neizbutite, animalul s-a retras, plictisit, într-un colț al coliviei și s-a așezat jos. Atunci, experimentatorul a legat banana cu o sfoară, stînd cu spatele întors către colivie, pentru ca maimuța să nu vadă nimic și apoi, apropiindu-se, ca din întîmplare, a introdus capătul liber al sforii printre zăbrele. Zărind, după cîteva minute, acest lucru nou, animalul s-a repezit, l-a luat în mînă, l-a sucit, l-a învîrtit și, în cele din urmă, a observat că banana se mișcă. Iar această observare a devenit punctul de plecare al unei descoperiri neașteptate. Cimpanzeul a descoperit mijlocul de a pune, în sfîrșit, mîna pe banana pînă la care nu ajungea; a tras de sfoară pînă cînd banana a intrat în colivie, a luat-o și a mîncat-o.

În ce a constat această descoperire ? Într-o succesiune de percepții și de mișcări, cele dintîi determinînd pe cele din urmă. Cînd maimuța, mînuind capătul liber al sforii, a observat că banana se mișca — și anume că se apropia puțin de colivie — această percepție a determinat o nouă acțiune musculară, asemenea cu cea care produsese acest efect. Întrucît intervenirea, de astă dată voluntară, a bra-

ţelor animalului, a apropiat ceva mai mult banana de colivie, această nouă percepţie a determinat o altă acţiune musculară de acelaşi fel, — şi aşa mai departe, pînă cînd maimuţa a ajuns, în sfîrşit, la scopul dorit.

Procese psihofiziologice analoage au constituit, după toate probabilităţile, descoperirile şi invenţiile primitivilor de la începuturile civilizaţiei. N-ar fi prea greu să ne închipuim, bunăoară, cum au putut ajunge ei să descopere că trunchiurile cilindrice de copaci le puteau servi ca să transporte greutăţi mai mari dintr-un loc într-altul şi să inventeze apoi, prin modificarea acestui mijloc rudimentar, roţile carelor. Poate că, o dată, unul din acei străvechi primitivi a aruncat, de oboseală, pe trunchiul cilindric al unui copac, culcat de furtună sau căzut de bătrîneţe, corpul unui animal, ucis la vînătoare, pe care îl ducea în spinare, spre coliba lui. Poate, că, terenul fiind puţin înclinat, trunchiul, sub greutatea animalului aruncat asupră-i, a început să se mişte, rostogolindu-se încet la vale. Poate că primitivul, căruia i s-a întîmplat acest lucru, dacă era ceva mai deschis la minte, şi-a dat seama atunci că povara, pe care o ducea în spinare, putea fi transportată astfel, o bucată oarecare de drum, fără ca să-i mai simtă greutatea. Încercînd de mai multe ori acest mijloc şi văzînd că, cu ajutorul lui, izbutea mai totdeauna să-şi uşureze greutăţile, primitivul în chestie a început, de la o vreme, să-l utilizeze regulat. Iar în timpul acestor utilizări succesive, a făcut alte observări nouă. A observat, bunăoară, că transportul era mai uşor cînd trunchiurile de copaci nu erau prea lungi, fiindcă se puteau rostogoli fără să se lovească de prea multe obstacole.

A căutat dar să le scurteze el însuşi, şi le-a scurtat probabil, pentru acelaşi motiv, din ce în ce mai mult, pînă cînd au ajuns a se apropia de dimensiunile roţilor, care la început au fost desigur masive sau pline. Alte observări i s-au impus apoi de la sine. Trunchiurile scurte se rostogoleau, e drept, mai uşor, dar greutăţile se aşezau pe ele mai anevoie. Primitivii au imaginat atunci un suport fix, ce nu se mai rostogolea, el însuşi, aşezat fiind pe un sistem de pîrghii ce se treceau prin găuri practicate în butucii scurţi, cum se trec osiile de astăzi prin găurile roţilor. Aşa au ajuns, după toate probabilităţile, treptat şi încetul cu încetul, în decursul unui lung şir de veacuri, la invenţia carului primitiv.

Tot aşa, ca să mai recurgem la un exemplu, arcul — care a fost, după toate probabilităţile, principala armă ofensivă a omului primitiv, cum este de altfel şi astăzi la sălbaticii, din Africa, America şi Australia — a trebuit să ia naştere într-un mod analog, prin observări involuntare mai întîi, prin observări intenţionate, apoi, care, adăogîndu-se unele altora, au dus la încercări succesive, din ce în ce mai izbutite. Elasticitatea pe care o posedau trunchiul şi ramurile arborilor tineri, precum şi, mai ales, unele efecte ale ei, nu puteau să nu atragă atenţia omului primitiv, în anumite împrejurări. El voia, de pildă, uneori, să culeagă fructele de pe vîrful unui arbore tînăr, şi îi apleca trunchiul, încă subţire. El constata atunci că, de îndată ce îl lăsa liber, trunchiul, un moment îndoit, îşi lua poziţia normală, şi o făcea cu o forţă ce putea fi simţită foarte neplăcut de cei pe care, întîmplător, îi putea lovi. Alteori, la vînătoare, urmărind un animal, omul primitiv trebuia să treacă, împreună cu tovarăşii săi, prin desişurile de copaci tineri. Ramurile lor, îndepărtate brusc din poziţia lor normală de

cei ce alergau înaintea lui, și lăsate apoi libere, îl loveau cu o forță ce putea să-i fie foarte neplăcută. Asemenea constatări, care se repetau necontenit, au trebuit să ducă cu vremea la ideea de a utiliza această forță, pe care o dezvolta elasticitatea trunchiurilor de arbori, spre a lovi de la distanță un animal, la vînătoare, sau un adversar, în luptă. O altă serie de constatări a venit, apoi, în ajutorul acestei prime idei, spre a-i permite să se realizeze. În pădurile străvechi ca în cele zise virgine de astăzi, din regiunile ecuatoriale, ramurile copacilor erau adesea legate de coardele plantelor agățătoare — dintre care cele mai cunoscute sunt lianele. În împrejurări analoage cu cele care îi arătaseră elasticitatea copacilor încă tineri, omul primitiv a putut să observe și puterea propulsivă a coardelor ce legau ramurile lor. Cînd erau întinse brusc, prin deplasarea ramurilor, coardele puteau arunca, la o distanță oarecare, unele obiecte ușoare: frunze sau fructe uscate, cuiburi de păsări etc. Asocierea constatărilor de acest fel, cu cele prealabil făcute, l-a îndemnat, după toate probalitățile, pe omul primitiv, să combine elasticitatea unei ramuri îndoite cu puterea propulsivă a unei coarde legate de ambele ei capete. Poate că, la început, un asemenea instrument primitiv a fost o simplă jucărie, ca cele pe care le imaginează copiii noștri. Efectele obținute astfel părînd, apoi, utile, au fost întrebuințate și în vederea satisfacerii nevoilor vieții.

Asemenea invenții n-au rezultat dar dintr-o „iluminare bruscă" a minții unui individ izolat — iluminare ce i-ar fi permis, lui singur, să vadă, de la început și dintr-o dată, ce era de făcut ca să ajungă la scopurile urmărite — de a transporta mai ușor lucrurile grele, dintr-un loc într-altul sau de a arunca la distanță o săgeată. Ele rezultau din lungi,

foarte lungi, succesiuni de observări, întîmplătoare mai întîi și intenționale apoi, a numeroși, poate a nenumărați indivizi și constau dintr-o organizare, înceată și treptată, de percepții și de mișcări, ce se determinau reciproc sau, mai precis , alternativ. Iar această organizare, întreruptă necontenit de greșeli și eșecuri, de dibuiri penibile și de încercări îndrăznețe, nu s-a putut desăvîrși, după toate probabilitățile, pentru fiecare invenție în parte, decît continuîndu-se într-un mare număr de generații și durînd astfel vreme îndelungată — poate sute, poate chiar mii de ani.

Dar să trecem la oamenii ce fac, astăzi, descoperiri și invenții, al căror caracter individual este mai puțin discutabil. Procesele psihice respective trebuie să fie, la ei, mai scurte și mai clare, așa încît analiza lor ne-ar putea lămuri mai ușor și mai bine. Să luăm, ca exemplu, pe oamenii de știință, întrucît ei fac cele mai multe descoperiri și invenții. Le-am putea adăuga și pe filosofi, care, deși pe un alt plan, își propun în fond același lucru : să ne dea explicarea lumii.

Ce caută oamenii de știință și filosofii ? Oricare ar fi aparențele pe care le pot lua străduințele lor, ei caută, în ultimă analiză, cauzele fenomenelor universului, de orice natură ar fi ele. Și ce fac ei, ca să le descopere ? Încearcă să și le închipuie mai întîi, și supun apoi închipuirile lor unei verificări ce constă, uneori, numai în operații logice, abstracte, dar cărora li se adaugă, de cele mai multe ori, numeroase observări și experiențe concrete.

Cum își închipuiesc însă oamenii de știință și filosofii cauzele fenomenelor ? În ce mod adică sau prin ce fel de procese psihice ? În mod irațional, prin procese misterioase, pe care nu le-am putea înțelege? În majoritatea cazurilor cel puțin — și se va ve-

dea mai departe de ce facem această rezervă — așa ceva nu se poate afirma cu siguranța cu care vorbește Charles Nicolle.

Să vedem mai întîi ce fac sau cum procedează oamenii de știință. Ei pornesc de obicei de la observările, adesea întîmplătoare, pe care le-au putut aduna pînă la un moment dat asupra cazurilor în care s-au produs fenomenele ce îi interesează. Din raporturile lor, de coexistență și de succesiune, cu alte fenomene, ei aleg pe acelea ce li se par că ar putea fi de natură cauzală și instituiesc apoi noi observări, precum și, mai ales, experiențe propriuzise, menite să le arate dacă acele raporturi au sau nu caracterul presupus. Iar atunci cînd datele, culese din întîmplare sau adunate cu intenție, cu privire la fenomenele în chestie, nu le oferă puncte de plecare de nici un fel, imaginația oamenilor de știință, deși silită să lucreze singură, fără nici un sprijin din afară, nu pierde totuși nicidecum din vedere lumea concretă. În asemenea cazuri, oamenii de știință construiesc, e drept, pe de-a-ntregul cauze a căror existență reală nimic nu-i autorizează s-o afirme, dar le aleg totdeauna așa încît să poată explica fenomenele de care e vorba întrucît, teoreticește, ar putea să producă efecte asemenea cu ele.

Pe aceasta din urmă cale au ajuns oamenii de știință să formuleze cele mai multe din ipotezele ce au jucat un rol atît de însemnat în diferitele lor domenii de cercetare. Așa au ajuns, bunăoară, chimiștii la concepția atomilor, așa au ajuns fizicienii la concepția electronilor. Este evident că, la început cel puțin, nici atomii, nici electronii n-au fost cauze a căror acțiune să fi putut fi constatată ca reală, de vreo observare concretă. Ele au fost produse abstracte ale *imaginației creatoare* a oamenilor de știință.

Ca să ne putem da seamă de modul cum lucrează această facultate, care completează lumea reală cu o lume imaginară, menită, nu numai s-o lămurească, dar și să ne permită s-o dominăm, să luăm un caz concret. Să ne întrebăm, bunăoară, cum a ajuns Herbert Spencer să conceapă ipoteza unităților fiziologice înzestrate cu polaritate organică, de care ne-am ocupat în capitolul precedent. Am văzut că el a pornit de la fenomenele vitale, pe care voia să și le explice ; în acest scop, el a crezut că nu putea face altceva decît să atribuie materiei vii o structură, pe care, ce e drept, n-o observase nicidecum în lumea corpurilor organizate, dar care, dacă ar fi fost reală, i-ar fi permis să se apropie de înțelegerea fenomenelor ce le caracterizează. A constituit oare modul cum a lucrat filosoful englez un proces psihic misterios, irațional, inexplicabil ? Cu greu s-ar putea susține așa ceva. Mai probabil este că el a procedat, pur și simplu, ca un arhitect care, primind însărcinarea să construiască o casă, capabilă să răspundă unor anumite nevoi și să satisfacă anumite gusturi, a căutat, pe căi raționale, cea mai bună distribuire a încăperilor, cele mai potrivite dimensiuni ale lor, cea mai nimerită fațadă etc.

Dar să luăm un alt caz, care poate fi mai probant, întrucît omul de geniu de care e vorba ne-a dat el însuși unele indicații asupra modului cum a ajuns la descoperirile pe care le-a făcut. Întrebat, cum a ajuns să descopere gravitația universală, Newton a răspuns : gîndindu-mă necontenit la ea. Tot lui i se atribuie părerea că geniul nu e decît aptitudinea de a avea mai multă răbdare decît alții. Judecînd după asemenea mărturisiri, Newton nu părea să fi avut nicidecum impresia că procesul psihic, prin care ajunsese să formuleze legea gra-

vitației universale, ar fi fost un act spontan de inspirație subită, o iluminare intelectuală bruscă, în care i-ar fi apărut pe neașteptate, ca la licărirea unui fulger ce spintecă întunerecul, conturele ei matematice. Procesul în chestie părea a fi constat, dimpotrivă, dintr-o lungă, foarte lungă serie de meditații îndărătnice, în timpul cărora a avut nevoie de multă, de foarte multă răbdare, ca să nu se lase înduplecat de numeroasele dificultăți de care se lovea, să abandoneze problema, atît de spinoasă, ce îl preocupa.

S-ar putea crede totuși că la originea unui asemenea proces rațional a stat — la Newton, se înțelege — o intuiție anticipantă, ca cele de care vorbea Charles Nicolle. Se povestește, precum se știe, că învățatul englez ar fi ajuns să conceapă ideea gravitației privind căderea unui măr. Faptul însă — dacă a fost real — n-a putut avea semnificarea prea largă, ce i s-a atribuit. Adevărul este că Newton a fost preocupat mai întîi, ca fizician, de căderea corpurilor numite grele, ale experienței noastre obișnuite. I se părea curios că toate cad în linie dreaptă, și că, teoreticește, linia dreaptă a căderii lor coincide cu ceea ce se numește în astronomie „verticala locului", a locului căderii, firește. Toate verticalele de acest fel însă se îndreptează către centrul pămîntului. Corpurile ce cad au astfel aerul că tind către centrul pămîntului, ca și cum ar fi atrase de o forță ce ar rezida, sau ar fi concentrată, într-însul. Această idee nu și-a găsit însă aplicarea pînă cînd nu s-a întîlnit, în mintea lui Newton, cu o alta. Studiind legile lui Kepler, fizicianul și astronomul englez s-a întrebat de ce planetele urmează în jurul soarelui liniile curbe, pe care se învîrtesc fără întrerupere. Că planetele sunt animate de o forță motrice, nu mai încape îndoială; altfel nu

s-ar mișca. De ce însă forța lor motrice nu se desfășură — cum ar fi natural, dat fiind principiul inerției — în linie dreaptă? De ce urmează o linie curbă închisă, care le obligă să se învîrtească veșnic în jurul soarelui? Nu cumva soarele exercită asupra lor o atracție, ca aceea care ar părea să fie cauza căderii corpurilor pe suprafața pămîntului? Ca să vadă dacă această ipoteză, atît de nouă și de îndrăzneață, putea prezenta vreun grad de probabilitate, Newton s-a întors la atracția — presupusă, firește — a pămîntului, și a căutat să-și dea seama dacă ea, în cazul cînd ar fi reală, s-ar exercita numai asupra corpurilor de pe suprafața lui, sau s-ar întinde și mai departe în spațiu — și anume, dacă s-ar putea exercita și asupra lunii care se învîrtește și ea, ca și planetele, dar nu în jurul soarelui ci în jurul pămîntului. Învîrtirea ei ar fi, în acest caz, o *cădere împiedecată*, o cădere ce n-ar merge pînă la capăt, fiindcă ar fi oprită de o altă forță, opusă aceleia a atracției pămîntului.

Această ipoteză ingenioasă n-a putut ajunge la verificare — prin calcul, se înțelege — decît numai după ce Picard, măsurînd, în Franța, un grad al meridianului, a făcut posibilă o determinare mai precisă a dimensiunilor planetei noastre. Numai după această primă verificare a putut Newton, întemeindu-se pe legile lui Kepler, să stabilească, prin lungi calcule, formula gravitației universale, după care corpurile cerești se atrag în raport direct cu masele și în raport invers cu pătratul distanțelor.

Dacă dar admitem că la originea acestei descoperiri capitale ar fi stat intuiția anticipantă, pe care ar fi avut-o fizicianul englez atunci cînd a văzut, în liniștea unei livezi, căzînd un măr dintr-un pom, trebuie să adăugăm că ea n-a putut avea decît ro-

lul să-i sugereze o *analogie posibilă* între fenomenul particular, a cărui percepție o avea în acel moment, și problema generală ce îl preocupa totdeauna. Întrevederea unui raport de similaritate nu poate avea însă, desigur, nimic irațional.

Dar sunt și cazuri care au o altă înfățișare și pe care Charles Nicolle le-ar putea considera ca favorabile punctului său de vedere. Sunt, bunăoară, oameni de știință care ne declară, singuri, că nu știu cum au ajuns să rezolve unele probleme mai complicate, ce îi preocupau — ba chiar că soluțiile lor, pe care nici măcar nu le întrevedeau, atunci cînd le căutau, li s-au înfățișat deodată, brusc, atunci cînd s-ar fi așteptat mai puțin, cînd nici măcar nu se gîndeau la ele. O asemenea mărturisire ne-a făcut matematicianul francez cunoscut, Henri Poincaré. El căuta, o dată, formula unei funcțiuni matematice deosebit de complicate, fără s-o poată găsi. Toate sforțările pe care le făcuse, de repetate ori, pe căile raționale obișnuite, nu duseseră la nici un rezultat. Într-o zi însă, pe cînd, în cursul unei călătorii, se gîndea la cu totul alte lucruri, ce n-aveau nici o legătură, nici chiar îndepărtată, cu preocupările sale științifice, formula căutată i-a apărut deodată în minte, cu o uimitoare claritate. Povestind acest fapt, matematicianul francez relevă el însuși caracterul lor neobișnuit, comparîndu-l cu o „iluminare subită". De unde s-ar putea, evident, trage concluzia că există în adevăr acte psihice ca acelea de care vorbea Charles Nicolle și care, comparabile fiind cu inspirația poeților, s-ar putea zice că n-au nimic rațional.

Asemenea acte există, desigur, de vreme ce ne încredințează cei ce le au, ei singuri. Dar natura lor psihologică se poate discuta. Mai întîi, Poincaré, însuși, relevînd aparența de „iluminare subită", cu

care i se înfățișase pe neașteptate formula funcțiunii sale, adăuga, cu instinctul sigur al omului de știință, că acea aparență era „semnul manifest al unui lung proces inconștient anterior". Și arăta apoi, dezvoltînd această idee, în micul studiu intitulat *Comment on invente. Le travail de l'inconscient*, publicat în 1908, că de obicei, cînd abordează cineva o problemă grea, nu izbutește să facă nimic de la prima dată. Dacă, după mai multe încercări infructuoase, se produc fenomene de oboseală sau de descurajare, cercetătorul își ia un timp de odihnă și se pune apoi din nou pe lucru. La început însă, nu găsește iarăși nimic. Pînă cînd, deodată, ideea decisivă îi apare în minte. S-ar putea zice că munca conștientă a devenit pentru el mai fecundă, fiindcă a fost întreruptă și fiindcă odihna i-a dat mai multă vigoare. Mai probabil este însă că, în intervalul de repaos, inconștientul a intrat în acțiune și că rezultatul acestei interveniri nebănuite a lui se revelează pe neașteptate, în forme uneori surprinzătoare.

Deși nu era psiholog, Poincaré, a întrevăzut destul de limpede explicarea cea mai probabilă a cazurilor de acest fel. Într-însele trebuie să intervină, după toate probabilitățile, inconștientul așa numit „funcțional". Se știe din psihologie că, în marea majoritate a cazurilor, mecanismul funcțiunilor noastre psihice rămîne inconștient. Noi avem conștiință numai de rezultatele lor, nu și de modul cum ajungem la acele rezultate. Dacă inteligența a apărut ca un instrument de adaptare a ființelor vii, a celor superioare cel puțin, cu condițiile mai complicate ale vieții lor, atunci e firesc să fie așa. Atenția celui ce caută să facă față unei situații date — chiar dacă este, nu un animal, nici un om de rînd, ci un psiholog — se concentrează întreagă asupra realităților exterioare cu care trebuie să-și acomo-

deze conduita. Procesele interioare, atît fizice, cît și psihice prin care se realizează această acomodare, rămîn astfel, în mod fatal, neobservate, căzînd sub nivelul conștiinței propriu-zise.

Așa se face că toate funcțiunile noastre psihice pot să aibă, alături de desfășurarea lor conștientă, și una inconștientă. Așa, bunăoară, pe lîngă lucrurile pe care le percepem, avînd conștiință de ele, noi mai percepem o sumă de alte lucruri, de care n-avem conștiință. Uneori, în anumite împrejurări, memoria, funcționînd de asemenea în mod inconștient, prin asociații ce rămîn sub nivelul conștiinței, pune în acțiune unele din acele *înregistrări de lucruri,* de care nu ne-am dat seamă, ca să nu zicem unele din acele percepții inconștiente. Iar intervenirea lor, în cazurile respective, nu e nicidecum indiferentă; ea poate juca chiar un rol însemnat. În nevroze, mai ales, acțiunea ocultă a percepțiilor inconștiente poate juca, cum a arătat-o Freud, un rol patogenic considerabil.

Ceea ce se petrece cu percepțiile, se petrece firește și cu alte procese psihice mai complicate — chiar și cu judecățile și cu raționamentele. Oricît ar părea de curios, asemenea procese pot rămînea uneori, în momentul cînd se produc — sub forma unor schițe, repezi, incomplete, fugitive, a unor scheme ce nu se traduc nici în imagini, nici în cuvinte — în domeniul obscur al subconștientului. Aceste elemente psihice larvare se păstrează apoi vreme îndelungată și pot juca uneori un rol, nu numai util, dar de-a dreptul capital. Ele pot aduce, în unele cazuri, în mod inconștient, contribuții importante la dezlegarea problemelor ce ne preocupă. Rezultatele acestor contribuții, ce apar la un moment dat pe neașteptate, pot lua înfățișarea „iluminărilor subite", de care am vorbit.

Iar că gîndirea se poate desfășura și în mod inconștient, fără să înceteze de a fi, în esență, un proces rațional, e un lucru pe care psihologii îl admit, în general, fără prea multă greutate. Chiar și Ribot, care era mai puțin îndrăznet decît unii psihologi mai noi, zicea, în *La vie inconsciente et les mouvements:* „Gîndirea nu e decît o activitate care asociază, disociază și percepe raporturi. Trebuie chiar să credem că această activitate este, prin natura ei, inconștientă" [1].

Cazul lui Poincaré se poate dar explica prin intervenirea inconștientului funcțional, fără să fie nevoie să presupunem că avem a face într-însul cu un act psihic de o natură excepțională, cu un act irațional, cum credea Charles Nicolle. Ar fi și greu să înțelegem cum o formulă matematică ar putea fi descoperită sau inventată printr-un proces sufletesc, care, nefiind rațional, n-ar putea fi decît afectiv. Afară numai dacă nu renunțăm cu desăvîrșire să-i înțelegem natura, ceea ce nu constituie, desigur, o atitudine științifică.

De altfel, unii psihologi cred că fenomenele așa numite de „inspirație", ce se produc efectiv uneori în viața sufletească a oamenilor de știință, a filosofilor și, mai ales, a artiștilor, nu alcătuiesc propriu vorbind, ele singure, descoperirile sau invențiile, ci le servesc numai ca puncte de plecare. Iar acele puncte de plecare sunt departe de a fi atît de spontane, cît s-ar părea — în cazurile de „iluminare bruscă", bunăoară, de care vorbeam adineauri. Abel Rey, cunoscutul filosof francez, care a redactat în *Tractatul de psihologie* al lui Georges Dumas capitolul privitor la invenție, crede, în adevăr, că „in-

[1] *Op. cit.*, p. 46.

spirația" este de regulă „pregătită" de „munca răbdătoare și metodică" a cercetătorilor, a căror viață sufletească, printr-un contact susținut și prelungit cu problemele ce îi preocupă, se „impregnează" încetul cu încetul, pînă la saturație, de elementele esențiale ale acelor probleme. Iar orientarea constantă a minții lor către dezlegarea problemelor respective, „tendința" lor permanentă de a se apropia de acea dezlegare, își continuă acțiunea „în inconștient" — „poate cu aceeași logică" — „reapărînd apoi brusc în plină lumină a conștiinței". „Cele mai frumoase izvoare nu sunt decît reapariția unor rîulețe devenite un moment subterane". [1]

Rey adaugă apoi că iluminările subite ce se produc în cazurile de acest fel, inspirațiile brusce adică ce par atît de spontane, deși sunt atît de bine pregătite, nu sunt nicidecum „totul" în invențiile respective. Ele nu joacă decît rolul unor impulsiuni („un rôle de mise en train"). Învățatul francez susține că artiștii, inventatorii, speculatorii „romantici", care ar lucra numai „prin iluminații subite, prin intuiții nereflectate și care s-ar opune chiar reflexiunii, sunt creații artificiale" — ale propriei lor imaginații și ale psihologilor prea lesne crezători. În orice caz, încheie Rey, „o muncă, îndelung continuată, de meditație sistematică, este totdeauna necesară spre a putea scoate ceva din inspirație, punînd-o în aplicare, spre a trece cu alte cuvinte de la inspirația bruscă, totdeauna vagă și incompletă, la invenția propriu-zisă, precisă și complexă". [2]

În sfîrșit, învățatul francez nu crede că invenția ar ocupa, înlăuntrul vieții sufletești, un loc a-

[1] G. Dumas, *Traité de psychologie*, t. II, p. 453.
[2] *Ibid.*, p. 453.

parte. Ea nu constă, după el, într-un proces psihic excepțional, ce s-ar deosebi radical, prin mecanismul lui, de procesele psihice obișnuite. Invenția este, dimpotrivă, toată viața sufletească fără deosebire, considerată din punctul de vedere al progresului ei.[1] Tot ce o poate distinge, ca atare, este numai gradul ei de intensitate. Cum zice Rey însuși, n-avem, în definitiv, la marii inventatori, decît „o exaltare a tuturor capacităților spiritului, a tuturor funcțiunilor lor, fără să putem afirma predominarea unora asupra altora... Trebuie să revenim necontenit la aceeași temă : invenția este o supraactivitate psihologică generală".[2] De aci și vine dificultatea de a o studia. Fiind atît de complexă, ea presupune o cunoaștere prealabilă, destul de amănunțită și de întemeiată, a întregei vieți sufletești. „Ea postulează o psihologie, dacă nu desăvîrșită, cel puțin foarte înaintată".[3]

Dacă însă invenția nu e un act psihic excepțional, ce s-ar deosebi radical de cele obișnuite, punctul de plecare al lui Charles Nicolle cade. Din fericire, nu se poate zice că ar cădea, o dată cu el, și concluziile lui, care cuprind netăgăduit, cum am zis la începutul acestui capitol, o bună parte de adevăr. De altfel, dacă ar fi avut o mai bună pregătire psihologică, biologul francez ar fi putut să renunțe la punctul său de plecare, fără să-și pună în primejdie concluziile. Avea la dispoziție un fapt, mai puțin discutabil decît definiția psihologică a invenției, faptul utilității, dacă nu chiar al necesității amestecului raselor, pentru apariția individualităților mai bine înzestrate. Acest fapt putea duce și singur la concluziile la care vroia să ajungă

[1] *Ibid.*, p. 458.
[2] *Ibid.*, p. 459.
[3] *Ibid.*, p. 461.

Charles Nicolle. Şi fiindcă, în acelaşi timp, el pune din nou în evidenţă dificultăţile de care se va lovi totdeauna teoria curentă a specificului naţional, e bine, spre a încheia acest studiu, să aruncăm o ultimă privire asupră-i în capitolul următor.

Capitolul XV

INCRUCIŞAREA RASELOR ŞI EVOLUŢIA LOR

Ne-am propus, la sfirşitul capitolului precedent, să aruncăm o privire mai stăruitoare asupra faptului, de care ne-am ocupat pînă acum mai mult în legătură cu ideile lui Charles Nicolle, al utilităţii amestecului raselor pentru producerea individualităţilor mai bine înzestrate, fie din punctul de vedere al calităţilor fizice, fie din acela al însuşirilor intelectuale şi morale. Acest fapt, constatat de mult de unii observatori mai atenţi şi admis astăzi de numeroşi biologi, este de o însemnătate specială — am putea zice chiar capitală — pentru problema ce ne preocupă. În adevăr, teoria specificului naţional, logic interpretată, presupune în chip firesc că complexurile de caractere, fizice şi psihice, care deosebesc diferitele popoare — de aceea se şi zice că le sunt specifice — şi cărora li se atribuie o influenţă hotărîtoare în determinarea manifestărilor lor culturale, trebuie să aibă o eficacitate cu atît mai mare, cu cît rămîn mai limpede şi mai precis diferenţiate, cu cît îşi păstrează adică mai neatinsă specificitatea, pe care amestecurile etnice tind, dimpotrivă, s-o

slăbească și s-o șteargă, în cele din urmă, cu desăvîrșire.

E dar necesar să examinăm cu toată atenția fenomenul de care e vorba. Pînă acum l-am privit numai așa cum ni-l înfățișau cei ce îl utilizau, ca argument, în teoriile lor. E timpul să-l considerăm, dacă se poate zice, în sine, așa cum face cel ce, fie din punct de vedere biologic, fie din punct de vedere social, îl studiază pentru el însuși.

O observare prealabilă poate fi de folos. Trebuie anume să relevăm, mai întîi, că utilitatea încrucișerilor e recunoscută chiar și de aceia din reprezentanții teoriei raselor care consideră ca o dogmă fixitatea caracterelor lor distinctive — în cazul cînd nu se amestecă unele cu altele — și atribuie o rea influență acestui amestec, în care văd o cauză de decadență, pentru rasa albă cel puțin.

Așa face, bunăoară, Gobineau însuși. El susține, precum am arătat-o într-un capitol anterior — și, citînd cuvintele lui, am anunțat atunci că vom reveni asupra lor — că încrucișerile de rase pot provoca apariția unor calități nouă, pe care nu le posedă rasele respective, fiecare în parte. Așa, bunăoară, după el, rasa albă și-ar datora însușirile artistice amestecului străvechi al unor însemnate părți ale ei cu rasa neagră. Cu toată superioritatea ei intelectuală, atît de evidentă, rasa albă n-ar dispune decît de o imaginație slabă. Iar cauza ar fi slăbiciunea relativă a sensibilității și a produselor ei elementare, adică a senzațiilor. Cum zice Gobineau însuși :... „imensa superioritate a albilor, în întregul domeniu al inteligenței, se asociază cu o inferioritate nu mai puțin vizibilă în intensitatea senzațiilor. Albul e mult mai puțin bine înzestrat, sub raportul

senzual, decît negrul şi galbenul“ [1]. Decît cel dintîi mai ales. „Cu fruntea lui îngustă şi înclinată înapoi, negrul, care poartă în partea mijlocie a craniului semnele unor energii grosolane dar considerabile, nu este o brută pură şi simplă. Dacă facultăţile sale intelectuale sunt mediocre sau chiar nule, el posedă în *dorinţe* — şi prin urmare în *voinţă* — o intensitate adesea teribilă. Mai multe din simţurile lui sunt dezvoltate cu o vigoare necunoscută celorlalte două rase“ [2].

La rasa albă, aşadar, simţurile fiind mai puţin dezvoltate, senzaţiile sunt, în chip firesc, mai slabe. Iar slăbiciunea senzaţiilor atrage după sine slăbiciunea imaginilor, — cu atît mai mult, cu cît, pe măsură ce înaintează în cultură, oamenii cu o dezvoltare intelectuală mai pronunţată gîndesc mai mult abstract decît concret. Mintea lor operează, adică, mai mult cu noţiuni generale decît cu reprezentări particulare. Cugetarea lor îşi pierde astfel din ce în ce mai mult culoarea şi plasticitatea, devenind din ce în ce mai palidă şi mai lipsită de relief. Cu asemenea caractere însă, inteligenţa, la oamenii albi, influenţează mai puţin, mult mai puţin, sensibilitatea decît la oamenii negri. Iată de ce, nu numai că imaginaţia este, în chip firesc, puţin puternică, la rasa albă, dar mai este împiedicată să-şi ia zborul de raţionalismul crescînd al acestei rase, care îi menţine sensibilitatea la o temperatură scăzută.

Fără o imaginaţie mai vie însă şi fără o sensibilitate mai caldă, nu poate exista creaţie artistică. Nu mai încape dar îndoială, încheie Gobineau, că rasa albă ar fi rămas totdeauna ceea ce au făcut-o de la început calităţile ei naturale, ar fi rămas adică

[1] *Essai sur l'inégalité des races*, I, p. 217.
[2] *Ibid.*, p. 214, 215.

inteligentă, dar prozaică — și ar fi fost, prin urmare, incapabilă să producă opere de artă, care să conteze în istoria culturii omenești — dacă nu s-ar fi încrucișat cu rasa neagră și n-ar fi primit, pe această cale, o întărire a sensibilității și o înviorare a imaginației, de care avea neapărată nevoie.

„Ar fi dar inexact să pretindem, încheie Gobineau, că toate amestecurile de rase sunt rele și dăunătoare. Dacă cele trei mari tipuri omenești nu s-ar fi încrucișat, fără îndoială că supremația ar fi rămas tot celor mai frumoase din triburile albe, pe cînd varietățile galbene și negre s-ar fi tîrît veșnic la picioarele lor... Ar fi fost poate o stare ideală... pe care nu ne-o putem închipui decît numai recunoscînd predominarea inevitabilă a raselor pure... Dar totul n-ar fi fost numai cîștig, într-o asemenea situație. Păstrîndu-se în chip mai vădit, superioritatea relativă n-ar fi fost, trebuie s-o recunoaștem, însoțită de unele avantaje... pe care nu le-au produs decît amestecurile. Așa, bunăoară, geniul artistic, deopotrivă de strein celor trei mari tipuri, n-a apărut decît grație încrucișării albilor cu negrii" [1].

Tot așa, adaugă Gobineau, spre a ne mai da și alte exemple, din amestecul rasei galbene cu cea neagră a ieșit varietatea malaieză, care este mai inteligentă și decît una și decît alta. Iar din amestecul galbenilor cu albii au ieșit varietăți intermediare, care sunt superioare, atît malaiezilor cît și, cu atît mai mult, populațiilor finice curate.

Spre a se vedea însă cu cîtă greutate, și numai silit de evidența faptelor, recunoaște Gobineau utilitatea amestecului raselor, grăbindu-se să facă numaidecît rezerve și să se întoarcă la punctul său de vedere inițial, trebuie să mai citățm, în întregime,

[1] *Op. cit.*, p. 217, 218.

un pasaj deosebit de caracteristic. „Nu neg, asemenea rezultate sunt bune. Lumea artelor și a nobilei literaturi, ieșind din amestecurile de sînge, rasele inferioare ameliorate... sunt atîtea minuni pe care trebuie să le aplaudăm. Cei mici au fost înălțați. Din nefericire, cei mari au fost, în același timp, coborîți — și e un rău, pe care nimic nu-l compensează și nu-l repară. Deoarece trec în revistă tot ce este în favoarea amestecurilor etnice, voi adăuga că li se datoresc încă multe rafinări ale moravurilor, ale credințelor și, mai ales, multe îndulciri ale pasiunilor și ale pornirilor. Dar sunt... beneficii tranzitorii, și dacă recunosc că mulatrul, din care se poate face un avocat, un medic, un negustor, prețuiește mai mult decît bunicul său negru, care era cu totul incult și cu care nu se putea face nimic, trebuie să recunosc, de asemenea, că brahmanii Indiei primitive, eroii *Iliadei,* eroii scandinavi, toate fantomele glorioase ale raselor celor mai frumoase, dispărute pentru totdeauna, ofereau, o imagine mai nobilă și mai strălucită a omenirii, erau, mai ales, agenți de civilizație și de mărire mai activi, mai inteligenți, mai siguri decît populațiile metise, de o sută de ori metise, ale epocei actuale". [1]

Să lăsăm la o parte ultimele afirmări ale lui Gobineau, care nu se întemeiază pe nimic pozitiv. Este evident că el n-a cunoscut mai de aproape pe brahmanii Indiei primitive sau pe războinicii scandinavi. Cît despre eroii *Iliadei* — ei au fost, după toate probabilitățile, creații ale imaginației poetice, colective sau individuale, mai mult decît realități istorice. Să reținem, prin urmare, din pasajul citat numai faptul că Gobineau, cu toată atitudinea sa cunoscută de adept fanatic al superiorității raselor pure, n-a pu-

[1] *Op cit.*, p. 218, 219.

tut să nu recunoască, totuși, ceea ce numea el însuși „binefacerile" încrucișerilor dintre ele.

Unul din urmașii săi cei mai însemnați, H. St. Chamberlain, reprezentantul cel mai impetuos al teoriei raselor de la sfîrșitul veacului al XIX-lea, susținea chiar că amestecurile etnice sunt o condiție a înălțării popoarelor în scara valorilor culturale. Ca om practic, care nu înțelegea să se piardă în speculații abstracte — cum îi plăcea să se caracterizeze el însuși — înălțarea culturală a popoarelor îl preocupa pe Chamberlain mai mult, mult mai mult decît străduințele istorico-filologice sau antropologice ale predecesorilor săi. El nu se mai ocupă dar de originea raselor, care sunt atît de obscure încît nu se pot determina nici măcar aproximativ, nici de caracterele lor distinctive, care sunt atît de variabile, încît nu s-ar putea stabili cu siguranță. Nu se mai încurcă, de asemenea, nici cu problema, pe care și-o pun biologii, dacă rasele omenești sunt specii sau varietăți. Ca om practic, cum se declară singur, Chamberlain rezolvă această problemă pe altă cale decît cea teoretică — pe o cale care îi permite în același timp să se îndrepteze mai ușor și mai repede către scopul său propriu. El se adresează crescătorilor de animale, ca să afle ce înțeleg ei cînd zic că un exemplar zoologic oarecare este „de rasă". Și aceștia îi spun că „de rasă" este un animal atunci cînd posedă calitățile eminente, în direcția urmărită de cei ce l-au produs prin selecțiune. Un cal, bunăoară, este „de rasă" cînd aleargă mai repede decît alții, cum face, bunăoară, cel englez. O vacă este „de rasă", cînd dă mai mult lapte decît celelalte, cum face bunăoară cea de Simmenthal. Un porc este „de rasă" cînd procură mai multă carne și mai multă grăsime decît ceilalți, cum face bunăoară cel de York. Rasa nu poate fi, prin urmare,

la oameni decît un prisos de calităţi, fizice şi psihice, care permit popoarelor sau indivizilor ce le posedă să se distingă, prin ceea ce pot realiza, pe toate terenurile.

Cum se ajunge însă la un asemenea prisos de calităţi, sau, în genere, de puteri? Printr-o lungă pregătire. Dacă admitem că un asemenea prisos (Uberschwänglichkeit) de calităţi sau de puteri, cînd este excepţional, constituie ceea ce numim în mod curent superioritatea sau nobleţea rasei, atunci trebuie să ne gîndim că o asemenea superioritate sau nobleţe nu poate cădea din cer, făcută gata. Ea se face încetul cu încetul, pentru oameni, pe aceleaşi căi şi cu aceleaşi mijloace, pe care şi cu care o fac, pentru flori sau pentru fructe, grădinării, iar pentru animalele domestice crescătorii de vite de care vorbeam adineauri.

Condiţiile de care atîrnă asemenea „perfecţionări" treptate ale materialului uman, în vederea scopurilor superioare ale culturii, sunt, după Chamberlain, în număr de cinci. Nu ne vom ocupa însă de toate, fiindcă cele mai multe nu ne interesează acum. Ne vom mărgini să relevăm că una dintr-însele este amestecul raselor. Acest amestec însă, ca să ducă la rezultatul dorit, trebuie să fie *limitat* în ceea ce priveşte alegerea raselor ce se încrucişează şi numărul încrucişerilor. Rasele ce se încrucişează nu trebuie să fie prea diferite, iar încrucişerile lor nu trebuie să se repete de prea multe ori. Explicarea acestor limitări, pe care Chamberlain nu ne-o dă, ar putea fi aceea pe care ne-o indica Herbert Spencer. Şi el susţinea, precum am văzut, că rasele prea diferite nu pot da, cînd se încrucişează, produse superioare iar cauza ar fi că, polaritatea organică a unităţilor lor fiziologice fiind prea diferită, regruparea acelor unităţi nu se mai poate face în

mod destul de regulat sau de armonic. Pe de altă parte, încrucișările raselor ce nu diferă prea mult, dacă se repetă de prea multe ori, își pierd acțiunea stimulantă pe care o au la început; iar cauza ar fi că polaritatea organică a unităților lor fiziologice devine, prin asemenea încrucișări ce se repetă necontenit, prea uniformă.

Dacă părăsim terenul, atît de plin de controverse, al teoriei raselor, și ne adresăm biologiei, putem constata fără greutate că fenomenul de care e vorba este, în general, admis ca real și util. Atît în lumea vegetală, cît și în cea animală, încrucișarea varietăților diferite, înlăuntrul speciilor respective, e considerată ca avînd o acțiune înviorătoare, ce este utilizată efectiv, destul de adesea, pentru îmbunătățirile de adus, în agricultură, în horticultură, în zootehnie, raselor mai interesante din punct de vedere economic. Ceea ce împiedică adesea ca încrucișările de acest fel să producă efecte vizibile, la plantele și animalele sălbatice care trăiesc în libertate, este că ele se fac la întîmplare, în direcții divergente, așa încît acțiunea lor se anulează singură. Cît despre selecțiunea naturală, ce se operează în aceste domenii, acțiunea ei este așa de lentă încît nu poate fi observată direct, în perioadele de timp în care este de obicei mărginită activitatea generațiilor de oameni de știință. Cînd însă intervine selecțiunea artificială, atunci încrucișările, îndreptate cu grije în anumite direcții, duc la rezultate ce demonstrează îndeajuns influența lor binefăcătoare. Cei ce cunosc istoria biologiei știu că Darwin însuși a plecat de la constatarea faptelor de selecțiune artificială. El cita, în această privință, numeroasele varietăți, pe care crescătorii de păsări le-au scos din specia primitivă de porumbei sălbatici, *Columba*

livia. Aceste varietăți sunt toate superioare, prin aspectul lor general și prin calitățile lor particulare, trunchiului comun din care au ieșit. Se citează, de asemenea, în istoria biologiei, cazul ameliorării oilor franceze, de către Daubenton, prin încrucișeri repetate cu oile spaniole, în veacul al XVIII-lea. El a ajuns să creeze astfel o rasă nouă, superioară celei vechi, prin lungimea și finețea firului de lînă. În Germania, Fleischmann a ameliorat de asemenea rasa oilor indigene, urmărind însă mai mult abundența firelor de lînă. Încrucișările s-au făcut tot cu rasa Merinos. După cîteva serii de încrucișeri, numărul firelor de lînă, pe unitatea de suprafață a epidermei oilor, a ajuns să fie de cinci ori mai mare. Pe această cale s-au obținut, în toate direcțiile, numeroase varietăți de boi, de cai, de cîini, de păsări domestice, care, după părerea tuturor, sunt incontestabil superioare raselor primitive, din încrucișările cărora au ieșit. Pe aceeași cale, în sfîrșit, au obținut de asemenea agricultorii, horticultorii, pomicultorii, varietăți noi de cereale, de legume, de pomi fructiferi, netăgăduit superioare tipurilor primitive din care derivă.

E vrednic de relevat faptul că A. R. Walace, contimporanul lui Darwin, trecînd și el în revistă numeroasele fapte ce dovedesc utilitatea încrucișerilor, indică și cauza acestei utilități, într-o formă identică cu aceea pe care o găsim astăzi la Charles Nicolle. În opera sa *Darwinismul*, biologul englez zice : „Din considerarea acestor diferite fapte vom conchide că o turburare întîmplătoare a echilibrului organic este esențială pentru a întreține vigoarea și fertilitatea oricărui organism și că o asemenea turburare poate fi produsă de o încrucișare între indivizi de o constituție puțin diferită". El adaugă însă

— și vom reveni la sfîrșitul cercetării noastre asupra acestui punct — că o asemenea turburare utilă poate fi reprodusă „și de ușoare schimbări întîmplătoare, în condițiile de existență". [1]

Dacă ne întoarcem acum la oameni și privim încrucișările raselor din punct de vedere strict biologic, putem face constatări analoage. Că asemenea încrucișări au avut loc de la început, fără întrerupere și pe o scară foarte întinsă, este un fapt ce nu mai poate fi discutat. Dacă încrucișările de rase ar fi avut efectele dăunătoare pe care li le atribuie Gobineau, ar fi trebuit, dată fiind vechimea și generalitatea lor, ca omenirea să fi decăzut necontenit și să se găsească astăzi într-o stare mult inferioară celei inițiale. Istoria însă ne arată că n-a fost și nu este nicidecum așa. Dimpotrivă, omenirea a progresat și progresează necontenit. Dacă n-a fost desigur numai din cauza amestecului raselor, se poate totuși presupune — date fiind faptele biologice pe care le-am văzut, precum și unele constatări istorice — că acest amestec a jucat un rol însemnat. Am văzut cît au progresat unele varietăți de plante și animale, prin încrucișări bine conduse, pe cînd speciile naturale respective, care trăiesc în stare sălbatică, au rămas cum erau la început. Să comparăm la lumina acestor fapte, cazul poporului indian din Asia, care, grație exclusivității regimului castelor, s-a ferit mai mult decît oricare altul de amestecurile de sînge, și cazul populației Statelor Unite din America de Nord, care a ieșit dintr-un amestec, fără precedent în timpurile moderne, de rase diferite. India a rămas anchilozată de veacuri în civilizația ei străveche, și se arată încă, cu toată influența colonială exercitată de englezi, puțin capabilă de progres prin ea însăși.

[1] A. R. Wallace, *Le Darwinisme*, tr. fr. de Varigny, p. 441.

Statele Unite, dimpotrivă, s-au ridicat cu o repeziciune uimitoare, de un veac încoace mai ales, și pregătesc — dacă aparențele nu înșeală — un tip nou de civilizație. Un scriitor politic francez, care, lucrînd sub auspiciile „Muzeului Social" din Paris, a publicat de curînd asupra lor o carte mult prețuită, nu stă la îndoială s-o afirme. „... Poporul american e pe cale să creeze o societate cu totul originală, a cărei asemănare cu a noastră tinde să nu mai fie decît superficială. Poate chiar că e vorba de o nouă vîrstă a omenirii, aruncînd în istorie continentul european, care nu mai poate fi animatorul ei, cu un ideal aparținînd de acum înainte trecutului". [1]

Același autor ne dă cîteva indicații care ne permit să ne facem o idee de proporțiile neobișnuite pe care le-au luat, în Statele Unite, amestecurile etnice. În veacul al XVIII-lea, cele treisprezece colonii inițiale de pe țărmurile Oceanului Atlantic erau în majoritate de origine britanică. La începutul veacului al XIX-lea, după războaiele napoleoniene, un prim val mai accentuat al emigrației europene a adus elemente aparținînd și altor popoare. În majoritatea lor însă, acele elemente noi erau încă nordice : englezi, irlandezi, scoțieni, scandinavi, germani. Din 1840 înainte, emigrația europeană a luat, și ca număr și ca varietate, proporții mult mai mari. Pe cînd primul val adusese de abia vreun milion de imigranți, cel de-al doilea, care a durat de la 1840 pînă la 1880, a adus un număr de nouă ori și jumătate mai mare și cu o compoziție mai variată, în care popoarele din centrul și sudul Europei erau mai bine reprezentate. În sfîrșit, între 1880 și 1914, emigrația, în general, nu numai cea europeană, a luat proporții formidabile. Acest al treilea val a adus în

[1] André Siegfried, *Les Etats-Unis d'aujourd'hui*, p. 345.

Statele Unite nu mai puțin de douăzeci și două de milioane de imigranți. Ca să ne arate „împestrițătura" etnică de neînchipuit (le bariolage ethnique phantastique), ce caracteriza această masă enormă, Siegfried ne înșiră, după statisticile americane, într-o ordine, care vrea să fie alfabetică dar ține seamă și de vecinătățile geografice, naționalitățile cărora le aparțineau imigranții. Ei erau : africani, armeni, boemieni (cehi), moravi, bulgari, sîrbi, muntenegreni, chinezi, croați, sloveni, cubani, dalmați, bosniaci, hertegovineni, olandezi, flamanzi, indieni din Indiile orientale, englezi, finlandezi, francezi, germani, greci, evrei, irlandezi, italieni din nord și din sud, japonezi, coreeni, lituanieni, maghiari, mexicani, insulari din diferitele insule ale Oceanului Pacific, polonezi, portughezi, români, ruși, ruteni, scandinavi, scoțieni, slovaci, spanioli, sirieni, turci, gali din Walles, indienii din Indiile occidentale — și statisticile americane mai adaugă: „și alte popoare".

Nu e dar de mirare că scriitorii americani au ajuns să glumească, din cînd în cînd, pe tema „mișmașului" lor etnic. Așa, bunăoară, Sinclair Lewis își descrie unul din personagiile lui în chipul următor : „Martin Arrowsmith era, ca cea mai mare parte din locuitorii din Elk Mills, dinainte de imigrația slavo-latină, un american anglo-saxon tipic, ceea ce înseamnă că era un amestec de : german, francez, scoțian, irlandez (știut fiind că scoțienii și irlandezii sunt celți), poate puțin spaniol, probabil puțin evreu și desigur mult englez — această din urmă rasă fiind ea însăși o combinație de bretoni, de celți, de fenicieni, de romani, de germani, de danezi, de suedezi...". [1]

[1] Citat de Siegfried, *Les Etats-Unis d'aujourd'hui*, p. 9.

În sfîrșit, ritmul rapid și energic al vieții comune a diferitelor rase ce s-au așezat în Statele Unite, ni-l poate arăta graba cu care, toate deopotrivă, au învățat limba engleză. După recensămîntul oficial din 1900, se găseau în Statele Unite mai puțini locuitori care nu vorbeau englezește, decît se găseau, la aceeași dată, în Germania locuitori care nu cunoșteau limba germană. Această repeziciune cu care noii veniți se silesc să se asimileze, se explică prin faptul că, cum zice Siegfried, „orice insuficiență de adaptare este inconștient judecată de americani ca un semn de inferioritate". [1]

Efectele înviorătoare ale amestecului de rase, la oameni, au fost urmărite de biologi în trei direcții mai ales : a puterii prolifice, a frumuseții fizice și a longevității, ca semne ale unei vitalități sporite, dacă nu superioare. În toate aceste trei direcții, ei au putut observa progrese manifeste. Femeile negre, bunăoară, au cu bărbații albi mai mulți copii decît cu cei negri. Femeile hotentote, care nu fac de obicei decît patru pînă la cinci copii, au avut, cu coloniștii olandezi, pînă la doisprezece. Și superioritatea puterii prolifice se vădește, în cazurile de acest fel, față de ambele rase ce se încrucișează. Antropologul german Eugen Fischer a studiat îndeosebi pe bastarzii ieșiți din amestecul burilor cu hotentoții, care formează în Africa de sud-vest o populație destul de numeroasă, și a constatat că puterea lor prolifică este mai mare și decît a unora și decît a altora. Procentul natalității este la ei, în medie firește, de 7,7, de fiecare căsătorie, pe cînd la buri procentul este numai de 6,3. Tot așa, rușii, au mai mulți copii, în Asia, cu femeile mongole, decît cu ale lor în Europa. Iar Broca, antropologul francez cunoscut,

[1] *Op. cit.*, p. 137.

susține că, în Franța, populația a crescut mai repede după revoluția cea mare, de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, care a făcut posibil amestecul claselor sociale, ce trăiau pînă atunci izolate. În sfîrșit, Stockes a făcut observări analoage asupra încrucișerii europenilor cu femeile australiene, care mărește puterea lor prolifică.

În ceea ce privește frumusețea fizică, amestecul raselor determină de asemenea, un progres, ce ia uneori forme impresionante. Așa, bunăoară, Tylor, etnograful cunoscut, susține că cele mai frumoase femei pe care le-a văzut erau cele din insula *Tristan da Cunha,* situată între Africa de Sud și America, și populată în majoritate de mulatri. Mai ales fetele erau așa de frumoase, ca figură și ca corp, încît învățatul englez care cutreierase toate regiunile globului, declară că nu întîlnise nicăieri exemplare atît de splendide. Iar ca termeni de comparație dedea femei, aparținînd, nu raselor pure, ci iarăși amestecurilor : malaezele din Bali, creolele din Havana etc.

Longevitatea este, în chip firesc, mai anevoie de constatat. Totuși, s-au adunat și în această privință unele observări, ce tind a dovedi influența favorabilă, și din acest punct de vedere, a amestecului raselor. În *Philosophie de la longévité,* Finot citează cazuri de longevitate puțin comună printre brazilianii din provincia Sao Paolo, ieșiți din încrucișarea portughezilor cu autohtonii.

Un alt aspect, ce nu e desigur lipsit de importanță, pentru viitorul omenirii și asupra căruia vom reveni mai tîrziu, al amestecului raselor, este cel ce preocupă îndeosebi pe Waitz, cunoscutul antropolog german. În opera *Anthropologie der Naturvölker,* acest învățat insistă asupra ameliorării constante a raselor inferioare prin încrucișarea lor cu cele su-

perioare. După observările lui, patru generații sunt, pe alocurea, suficiente ca să facă dintr-un mulatru un alb, care nu e desigur blond ca arienii lui Gobineau, dar nu mai are nimic din caracterele rasei negre. Cu atît mai repede se realizează progresul organic, atunci cînd rasele ce se încrucișează nu sunt prea diferite ca nivel. Americanii din Statele Unite susțin că sunt de ajuns două generații spre a scoate din vechiul, „rebut" european o rasă nouă, de oameni mai activi, mai rezistenți și mai întreprinzători. Prin „rebut" înțeleg ei pe unii cel puțin, dacă nu pe mulți, din imigranții ce le sosesc necontenit de peste ocean. Mai întîi, ei cred că, în general, imigranții sunt oameni ce nu și-au putut face un rost în țările lor, ceea ce se poate datora, evident, împrejurărilor sociale, politice, economice etc., dar poate fi și semnul unor insuficiențe individuale. Ba chiar, în unele cazuri, imigranții sunt oameni ce au păcătuit în vreun fel și au trebuit să fugă, spre a evita consecințele faptelor comise. Cu alte cuvinte, imigranții sunt adesea, dacă nu de cele mai multe ori elemente inferioare. Cărei cauze se poate atribui, atunci, ridicarea atît de repede a progeniturii lor ? După toate probabilitățile, amestecului raselor. În promiscuitatea stabilimentelor industriale și comerciale — și în genere a orașelor mari — legăturile între reprezentanții popoarelor celor mai diferite se stabilesc foarte ușor. Iar aceia dintre emigranți care țin să li se piardă urma, evitînd contactul cu conaționalii lor, își caută în mod firesc legăturile printre cei ce aparțin altor popoare.

În contra celor ce văd în amestecul raselor un pericol de degenerare și în conservarea purității lor un factor de progres, se ridică de asemenea, pe lîngă argumentul de principiu pe care l-am menționat adi-

neauri, o sumă de fapte concrete. Ele privesc mai ales decadența popoarelor — sau cel puțin a claselor sociale — care, sub influența prejudecăților sau din alte cauze, s-au ferit prea mult de amestecuri de sînge. Cazul clasic, adesea citat, în această privință, este acela al spartanilor vechi. Spre a păstra curat sîngele dorian, ce curgea în vinele lor, ei nu permiteau streinilor să pătrundă în orașul lor decît numai cînd aveau afaceri, pentru trebi politice, cu autoritățile, și numai pentru un timp strict limitat. Ei înșiși nu puteau părăsi teritoriul național, spre a se duce printre streini, decît numai pentru motive analoage, și cu învoirea conducătorilor. Amestecul lor, prin eventuale căsătorii, cu periecii și cu heloții, ce formau restul populației statului, era riguros interzis. Din cauza acestui exclusivism, rasa lor și-a pierdut, treptat, puterea prolifică. Adăugîndu-se apoi și pierderile din războaie, pe care nu le compensa o natalitate suficientă, numărul spartanilor a scăzut necontenit. Pe vremea lui Lycurg, cînd și-au împărțit pămîntul și s-au numărat astfel exact, erau, toți, nouă mii. Către sfîrșitul veacului al V-lea, în anul 420 a. Cr., o altă numărătoare a constatat că nu mai erau decît șase mii. Pe vremea lui Aristot, ajunseseră la o mie./Sub regele Agis al III-lea, care a domnit între 244 și 240, scăzuseră pînă la șapte sute.

La romani de asemenea, vechii patricieni, deși mai puțin exclusiviști decît spartanii, se fereau totuși, pe cît posibil, să se amestece cu plebeienii. Același fenomen biologic s-a repetat dar și la ei. Ceea ce a dus, cu vremea, la necesitatea de a primi în rîndurile lor numeroși „oameni noi". Către sfîrșitul republicei, Senatul roman ajunsese a fi compus dintr-o minoritate numai de „patres", completată cu o majoritate de „conscripti". Această situație a a-

vut desigur și cauze politice, dar la baza ei a stat fenomenul biologic ce ne preocupă

La noile popoare europene s-au făcut, din acest punct de vedere, observații analoage. Naturalistul englez Galton susține că dintre familiile nobile de astăzi, din Anglia, de-abia cinci mai datează din veacul al XV-lea. Cele mai multe din familiile nobile de pe acea vreme, și cu atît mai mult cele anterioare, s-au stins cu desăvîrșire. S-au stins, de asemenea, și cele șase dinastii ce s-au succedat pe tronul Angliei, din veacul al XIV-lea pînă la cea actuală. Doubleday adaugă alte constatări. Din 1527 de titluri de „baronet", acordate în 1611 la tot atîtea familii, nu mai existau în 1819 decît 30 ; restul dispăruse prin stingerea familiilor ce le purtau. Iar în 1858, din 394 de lorzi englezi, 272 datau numai din 1760. În Franța, Benoiton de Châteauneuf crede că durata medie a familiilor nobile n-a fost mai mare de 300 de ani. Ceea ce înseamnă că cele mai vechi dintr-însele s-au stins de mult și cu desăvîrșire. Puținele care s-au mai păstrat își datoresc existența, după el, unor uzurpări de nume sau unor încrucișeri cu elemente din clasele inferioare. Observări analoage s-au făcut, în sfîrșit, și asupra așa-numinului „patriciat burghez" din unele orașe germane și elvețiene; familiile ce compuneau această aristocrație a comerțului și industriei s-au stins de asemenea, cele mai multe, din cauza exclusivismului lor, ca și acelea ale aristocrației teritoriale.

Friedrich Hertz a căutat să facă o deosebire între aristocrația engleză și cea de pe continentul european, nu din punctul de vedere al duratei, ci din acela al calităților sufletești, manifestate prin activitatea politică și culturală. Cea dintîi a jucat un rol mai însemnat, în viața politică și culturală a poporului englez, decît a jucat cea din urmă, în țările

respective. Aristocrația continentală din Europa s-a distins — dacă se poate zice — prin lipsa ei de talent politic și prin sterilitatea ei culturală. Cauza acestei deosebiri trebuie căutată, după învățatul german, în faptul că aristocrația engleză n-a practicat, în aceeași măsură ca cea continentală, exclusivismul în materie de căsătorii. De altfel, în familiile aristocratice engleze numai copilul cel mai mare, de sex bărbătesc, moștenește titlurile de noblețe; ceilalți intră în rîndurile burgheziei. Friedrich Hertz conchide astfel că „selecțiunea internă" (die Inzucht), pe care a practicat-o aristocrația continentală europeană, necontractînd căsătorii decît numai în propriile ei rînduri, n-a fost de natură să favorizeze dezvoltarea calităților ei sufletești.

Alți autori însă cred că această „selecțiune internă" nu e lipsită de orice valoare. Ei se întemeiază pe faptul că selecțiunea artificială, așa cum o practică agricultorii, crescătorii de animale etc. este, în parte, o selecțiune internă, ce se realizează înlăuntrul acelorași varietăți, tinzînd la dezvoltarea unor anumite calități ale lor. Așa gîndește, bunăoară, Albert Reibmayr. În cartea sa *Inzucht und Vernischung bei Menschen*, apărută în 1879, acest învățat susține că la civilizație ajung popoarele numai prin formarea unor clase conducătoare, în care se practică selecțiunea internă (die Inzucht). Căci numai într-o asemenea selecțiune se pot dezvolta anumite caractere, care dau apoi civilizației popoarelor respective originalitatea ei. Reibmayr recunoaște însă și el că selecțiunea internă, dacă se continuă mai multă vreme, duce la degenerarea claselor ce o practică — și prin urmare la decadența popoarelor respective. Remediul — singurul posibil și eficace — este atunci amestecul raselor.

În acest amestec vede și autorul de care vorbim factorul de căpetenie al progresului omenirii. Popoarele ce, prin selecțiune internă, ajung la un moment dat la o înflorire culturală care le pune în fruntea omenirii, degenerează cu vremea și cad în cele din urmă pradă „morții istorice". Prin aceasta însă, progresul general nu se oprește. Grație amestecurilor necontenite de sînge, omenirea se împrospătează neîncetat și înaintează veșnic pe drumul fără sfîrșit al progresului.

Aceste idei au fost reluate de Robert Sommer, de a cărui operă *Familienforschung und Veterbungslehre* ne-am ocupat în treacăt, în prima parte a lucrării de față, cu prilejul originei lui Goethe. Lărgind cadrul inițial al cercetărilor sale, învățatul german a ajuns să se ocupe mai de aproape de problema raselor, în general. [1] El crede de asemenea că selecțiunea internă (die Inzucht), așa cum se practică în unele clase sociale în scopul de a dezvolta anumite calități ce le sunt necesare, e nu numai utilă, dar de-a dreptul indispensabilă, în evoluția popoarelor. Amestecurile etnice, dacă se fac necontenit și fără nici o regulă, nu pot duce decît la rezultate haotice. Ele nu sunt de folos pentru progresul popoarelor, al claselor sau, după cazuri, al progeniturii indivizilor, ce se încrucișează decît numai dacă urmează după o perioadă, mai mult sau mai puțin lungă, de selecțiune internă, care a fost suficientă ca să se dezvolte la popoarele, la clasele sau la indivizii respectivi anumite calități. Acele calități pot fi puse în valoare, atunci, în mod surprinzător, prin

[1] Ultima ediție a operei citate a apărut sup titlul : *Familienforschung Veterbungs — und Rassenlehre, Dritte durch Rassen — und Stammeslehre vermehrte Auflage, Leipzig*, 1927.

inviorarea generală pe care o produce contactul strein, cum am zis în capitolul precedent, sau „aportul de sînge nou", cum zice Sommer, al încrucișerilor. Dînd amestecurilor etnice în general numele de „amfimixie", acest autor rezervă amestecurilor speciale de care vorbim — celor ce urmează după o selecțiune interioară suficientă — numele de „epimixie". Ca atare, acest fenomen poate prezenta două forme diferite, după cum numai unul din indivizii prin care se realizează, sau amîndoi, posedă o „masă ereditară" de calități cîștigate printr-o selecțiune internă anterioară de către popoarele, clasele sociale sau familiile lor. Epimixia e astfel de două grade, corespunzînd acestor două cazuri. Ea este utilă, se înțelege, sub ambele aceste forme. În general, zice Sommer, procesul biologic de care e vorba „joacă un rol însemnat atît în ereditatea umană, cît și în creșterea vitelor, întrucît unui neam consolidat prin selecțiune internă, dar amenințat cu degenerarea, i se procură sînge nou". Dar utilitatea maximă o prezintă epimixia sub a două formă a ei. „Studiul personalităților geniale a dovedit că, în cazul lor, joacă un rol însemnat împreunarea unor mase ereditare diferite, datorite ambelor serii de ascendenți, paterni și materni. Nașterea personalităților geniale are astfel la temelie, după părerea mea, epimixia de gradul al doilea". [1]

De la individualitățile excepționale, din punct de vedere cultural, Sommer trece apoi la perioadele excepționale din istoria culturii omenești, pe care le explică în același mod. Asemenea perioade au fost, bunăoară, Renașterea italiană sau cea engleză. Ca centru al celei dintîi consideră învățatul german

[1] Robert Sommer, *op. cit.*, ed. III, p. 30.

Florența și crede că marea bogăție de oameni însemnați, în toate direcțiile, cu care s-a putut mîndri capitala toscană și care i-a fixat locul de onoare în istoria culturii italiene, a fost produsă de epimixia a două clase sociale cu o riguroasă selecțiune internă anterioară. Cea dintîi a fost vechea aristocrație teritorială toscană ce se concentrase, cu vremea, la Florența, atrasă de dezvoltarea pe care o luase orașul și de considerații politice. A doua a fost „aristocrația" recentă a „burgheziei", adică pătura de sus a muncitorilor — în industria sau în comerțul, amîndouă atît de înfloritoare, ale orașului — care se putuse îmbogăți, se putuse cultiva și rivaliza, prin fastul vieții materiale și prin rafinarea vieții sufletești, cu nobilimea tradițională.[1] Ambele aceste clase sociale ajunseseră să fie ceea ce erau printr-o selecțiune interioară ce dezvoltase pînă la maximum calitățile lor distinctive, dar se puteau opri, și una și alta, în evoluția lor ascendentă, sau putea chiar să decadă — cea dintîi mai ales, aristocrația teritorială, care era mai veche — din aceeași cauză. Încrucișerea lor, nu numai că le-a scăpat, pe amîndouă, de degenerare, dar le-a dus la o nouă înflorire, cu efecte istorice atît de mari.

A doua perioadă excepțională din istoria culturii, la care se referă Sommer, — cea pe care au ilustrat-o, ca figuri mai reprezentative, Bacon și Shakespeare, și căreia autorul îi dă numele de Renaștere engleză — se explică, după el, în același mod. Marele număr de oameni cu o înzestrare sufletească neobișnuită, pe care i-a produs atunci poporul englez, au ieșit din epimixia a două clase sociale ale

[1] A se vedea, îndeosebi, cap. 19 din opera citată, p. 198 și urm.

lui, pregătite amîndouă printr-o selecțiune internă mai mult sau mai puțin îndelungată. Cea dintîi a fost aristocrația teritorială, care nu mai trăia izolată, ca altădată, ci se concentra din ce în ce mai mult în jurul curții regale, la Londra. A doua a fost „aristocrația burgheză", adică elita oamenilor ce munceau, în comerț, în industrie, în profesiunile liberale — elită ce, ridicîndu-se prin bogăție și cultură, avea același „standard" de viață. Calitățile diferite ale acestor clase sociale ajunseseră la o dezvoltare ce n-ar fi putut, după toate probabilitățile, să fie depășită, pe calea selecțiunii interne care o favorizase pînă atunci ; dimpotrivă, ar fi putut să decadă. Epimixia le-a adus, la amîndouă, o înviorare, al cărei produs istoric a fost înflorirea culturală de care vorbim. Sommer nu și-a publicat încă cercetările asupra Renașterii engleze. Le-a menționat numai, în cartea la care ne referim, anunțîndu-ne, că, dacă nu va ajunge, din cauza vîrstei sale înaintate, să le sfîrșească, le va lăsa, „Așezămîntului pentru studiul familiei" de la Universitatea din Giessen, unde funcționează ca profesor, spre a fi utilizate de succesorii săi în direcția cercetărilor de acest fel [1].

Studiind, în sfîrșit, mai departe, atît istoria culturii, cît și antropologia popoarelor din bazinul Mării Mediterane, din Asia Mică, din Egipt, din Arabia, din Palestina, din Siria, din regiunea Tigrului și Eufratului, din Persia, din India, autorul de care vorbim a ajuns, pretutindeni, la concluzii analoage. I s-a părut, anume, că epimixia îi poate oferi, pretutindeni, cheia evoluției formelor culturale. De aceea și dă capitolului al 29-lea, în care ne propune, mai stăruitor, acest mod de a rezolva problemele res-

[1] *Op. cit.*, p. 410.

pective, titlul cuprinzător și sugestiv : „Epimixia ca cheie a istoriei culturii" El crede că marile culturi ce au înflorit în Antichitate în nord-estul Africei, în sud-estul Asiei și în sud-estul Europei au luat naștere prin epimixia ce s-a produs, la sfîrșitul perioadei glaciare, între rasa albă ce năvălea, venind dinspre miazănoapte, în regiunile respective, și o populație primitivă, originară de la miazăzi, sau poate autohtonă, ce le ocupa mai dinainte. „Din punct de vedere geologic, părțile amintite din Asia și din Europa țin de continentul african. E dar firesc să presupunem că Egiptul, Arabia, Mesopotamia, Palestina, Asia Mică, insulele Mării Egee și partea de sud a peninsulei balcanice, erau locuite pe acele vremuri străvechi de o populație meridională, cu caractere africane. „Din încrucișarea rasei albe, menținute curată, în timp de sute de mii de ani, prin selecțiune interioară, cu o rasă africană tot atît de puternic consolidată pe aceeași cale, au ieșit popoarele amestecate și culturile amestecate din Egipt, din Arabia, din regiunea Tigrului și Eufratului. Înflorirea culturală a apărut, ca produs al epimixiei, la început, și s-a păstrat apoi, ca tradiție, mii de ani, în forme literare, religioase și dinastice, în timp ce amfimixia progresivă ducea la compensarea, nivelarea și omogenitatea popoarelor respective". [1]

Mai bine ca oriunde se poate urmări acest proces, zice Sommer, în Egiptul străvechi, și anume în formele vieții religioase. „Acolo ne întîmpină un cult solar de un nivel ridicat, care era strîns legat de cunoștințe astronomice și de cercetări științifice asupra naturii, împreunat și încrucișat cu o multiplă adorație a animalelor". Aceste două ele-

[1] *Op. cit.*, p. 411.

mente religioase, cu totul diferite, aveau desigur origini diferite. Cel dintîi aparţinea rasei albe imigrate, cel de-al doilea populaţiei africane locale. Amestecul acestor elemente constituia o „încrucişare psihologică" ce a mers, desigur, paralel cu „încrucişarea biologică". Şi toată istoria Egiptului s-a învîrtit, după Sommer, în jurul problemei pe care o crease originea însăşi a ridicării culturale, dacă religia egipteană trebuia să se întoarcă în întregime la cultul solar primitiv al rasei albe sau să rămînă potrivit cu încrucişarea biologică a poporului, la serviciul religios combinat al soarelui şi al animalelor. [1]

În acelaşi mod îşi explică Sommer originea culturilor aşa-numitele asiatice — „din Palestina şi Siria pînă în India" — care după el „nu sunt în realitate asiatice, ci izvorăsc din încrucişarea rasei albe, curat selecţionate, cu o rasă africană primitivă, după încheierea perioadei glaciare". Ca şi producţiile geniale ale unor personalităţi izolate sau ale unor epoci istorice limitate, marile culturi de care vorbim au fost, atît cît putem judeca cu datele de care dispunem, rezultate ale epimixiei. Şi învăţatul german încheie această parte a cercetărilor sale cu cuvintele : „Acest lucru e adevărat şi despre cultura greacă şi cea romană, de vreme ce manifestă şi ele, destul de limpede, caracterele epimixiei şi prezintă, potrivit cu amestecurile de la obîrşie ale popoarelor şi ale culturilor, deşi în forme afinate şi de abia vizibile, trăsături africane" [2].

Nu putem intra, firește, în analiza diferitelor ipoteze, pe care le face Sommer. O asemenea ana-

[1] *Op. cit.*, ed. (a) III-a, p. 411.
[2] *Op. cit.*, p. 412, 413.

liză ne-ar duce prea departe. Amănuntele acelor ipoteze nu par totdeauna destul de bine întemeiate pe fapte istorice destul de bine stabilite. Trebuie să luăm însă act de credința lui că amestecurile etnice joacă un rol însemnat în apariția formelor culturii. Ca profesor de psihiatrie, Sommer avea nu numai o cultură biologică destul de solidă, dar și cunoștințe psihologice destul de întinse. Părerea lui merită deci să fie luată în considerație, cu atît mai mult că se acordă cu faptele pe care le-am trecut în revistă pînă acum.

E astfel evident că Charles Nicolle, ale cărui idei le examinăm, s-ar fi putut mărgini să se întemeieze pe faptele la care ne referim, precum și pe concluziile trase dintr-însele de atîția alți biologi, antropologi etc., fără să mai recurgă la ipoteze psihologice discutabile cu privire la natura proceselor sufletești ce duc la descoperiri și invenții. E drept să adăogăm totuși, spre a încheia, că avînd parcă intuiția slăbiciunii sale pe terenul psihologic pe care se pusese la început, biologul francez se concentrează, la sfîrșitul cărților sale, pe terenul evoluției raselor, spre a dovedi mai cu succes necesitatea amestecurilor lor necontenite, *prin primejdiile* pe care le prezintă stabilizarea lor crescîndă. Tabloul viitorului, ce așteaptă poate omenirea, în cazul cînd această stabilizare ar ajunge să fie deplină și definitivă, e așa de impresionant încît merită să aruncăm o privire asupră-i, în capitolul următor, cu care vom încheia cercetările noastre în această materie.

Capitolul XVI

PERSPECTIVE

Convins că progresul omenirii, în ordinea noutății sau a originalității, atîrnă exclusiv de funcționarea neîmpiedicată a „spiritului de invenție", Charles Nicolle crede, în ultima parte a lucrării sale, că trebuie să arunce o privire și asupra aspectelor pe care le-ar putea lua, din acest punct de vedere, viitorul.

O asemenea cercetare, cu toate dificultățile de care e condamnată, prin chiar natura ei, să se lovească și cu tot coeficientul de incertitudine de care, în mod firesc, nu poate scăpa, rămîne totuși deosebit de interesantă. Pînă acum progresul omenirii, sub toate formele lui, așa cum ni-l arată istoria, a fost ceea ce a putut să fie. Insuficienta dezvoltare a puterilor subiective ale minții omenești, pe de o parte, penuria și imperfecțiunea mijloacelor obiective de cercetare, pe de alta, l-au făcut să se desfășure încet și greu, la început mai ales, exasperant de încet și de greu. De acum înainte însă, cu rafinarea intelectuală la care am ajuns și cu acumularea mijloacelor de investigație, din ce în ce mai eficace, de care dispunem, am fi în drept să credem că progresul trebuie să ia un ritm mai accelerat și să ducă, cu mai multă ușurință, la rezultate mai satisfăcătoare, în toate direcțiile.

O asemenea credință însă, care nu poate să nu fie scumpă tuturor celor ce, într-un fel sau altul, luptă pentru înălțarea necontenită a omenirii în cultură și civilizație, ar putea să rămînă o simplă

iluzie, dacă condițiile biologice, de care am văzut că atîrnă spiritul de invenție, nemaiputîndu-se realiza în viitor, nu i-ar mai permite să se manifeste-ze și de acum înainte cu aceeași energie ca pînă acum — dacă nu chiar cu o energie sporită de eficacitatea mai mare a mijloacelor ce i-ar sta la dispoziție.

Charles Nicolle se întreabă dar, în ultima parte a lucrării sale, ce soartă rezervă viitorul spiritului de invenție. Va continua el să se dezvolte necontenit ? Va suferi poate o stagnație ? Sau va fi chiar amenințat să dispară ?

Prima ipoteză ar părea, desigur, cea mai naturală. După cum s-au dezvoltat pînă acum, puterile minții omenești, cu toate formele pe care le pot lua, se vor dezvolta și de acum înainte. Este presupunerea cunoscută a uniformității cursului fenomenelor, ce stă la temelia tuturor legilor pe care le formulează oamenii de știință. Am putea, prin urmare, crede că, după cum am progresat pînă acum, omenirea va continua să progreseze și de acum înainte.

Trebuia să ne aducem însă aminte, zice Charles Nicolle, de deosebirea pe care am stabilit-o la început. Progresele, pe care le admirăm astăzi atît de mult, se datoresc poate mai mult perfecționării unor lucruri vechi, decît descoperirii unor lucruri noi. Multe progrese recente, și dintre cele mai surprinzătoare, nu sunt decît termenul ultim al unor sforțări treptate, al căror punct de plecare, adică invenția propriu-zisă, se găsește departe, în urma noastră. Generații succesive de lucrători îndemînatici au lărgit, pur și simplu, „brazda creatoare"

de la început. Dacă am compara din acest punct de vedere prezentul cu trecutul, poate că nu într-o epocă atît de bogată în realizări, cum este a noastră, am găsi cele mai frumoase scînteieri ale spiritului de invenție.

Am putea observa, în treacăt, că învățatul francez pare nedrept cu perioada actuală a evoluției intelectuale a omenirii, în care s-au produs schimbări atît de adînci, încît s-ar putea zice că au constituit adevărate revoluții în științele naturii — în cele fizico-chimice mai ales. Nu e vorba — în numeroasele cazuri la care se poate gîndi orișicine posedă cunoștințele necesare — numai de perfecționări, ci de descoperiri și de invenții propriuzise. Dar, să trecem, fără a insista, asupra acestui punct. Charles Nicolle recunoaște de altfel, el însuși, că cu toată partea făcută „perfecționărilor", „nu se poate zice că numărul descoperirilor a scăzut" [1]. Și adaugă : „Pentru ca acest număr să scadă, pentru ca să apară un crepuscul, precursor poate al sterilității, ar trebui sau ca materia descoperirilor să se epuizeze sau ca o cauză internă să atace, în creierul oamenilor, spiritul de invenție" [2].

Cercetînd aceste două eventualități, învățatul francez crede că cea dintîi trebuie înlăturată cu hotărîre. Materia descoperirilor e fără margini. Din acest punct de vedere, am putea socoti ca neînsemnate achizițiile făcute pînă acum de mintea omenească — oricît de numeroase și de strălucite ne-ar părea — față de imensele rezerve ce rămîn la dispoziția cercetărilor, în toate direcțiile.

[1] *Biologie de l'invention*, p. 135.
[2] *Ibid.*

Nu tot așa de sigure sunt însă perspectivele, cînd e vorba de spiritul de invenție însuși. Mai întîi, sunt probleme care vor scăpa, probabil — totdeauna minții omenești. Creierul nostru, zice biologul francez, e un organ ca oricare altul. Fără a crede în finalitate, putem admite că nu numai activitatea, ci și capacitatea lui corespund funcțiunilor pe care e chemat să le îndeplinească în economia organismului nostru biologic. Ceea ce nu ne este de folos să pătrundem, lucrurile a căror cunoaștere ar putea fi chiar primejdioasă pentru noi, vor scăpa desigur totdeauna creierului nostru. În acest agnosticism pragmatist, Charles Nicolle vede o „atitudine filosofică înțeleaptă". „Ea ne conduce să credem că, pe anumite terenuri, ca acela al originei lucrurilor și ființelor, sau acela al destinului lor, omenirea de mîine nu va înainta mai departe decît au putut-o face strămoșii noștri cei mai îndepărtați. Trebuie să ne resemnăm. Oricît s-ar perfecționa, inteligența noastră va lăsa totdeauna fără răspuns anumite întrebări". Dar totuși, în afară de aceste „chestiuni supreme", s-ar părea că nu există, că nu pot exista limite pentru spiritul de invenție. Întrebarea care se ridică însă, în fața acestei păreri, este dacă vor exista totdeauna, printre oameni, individualități superioare, capabile să descopere ceea ce s-ar putea, oricînd, descoperi sau să inventeze ceea ce s-ar putea, oricînd, inventa.

Îndoiala este permisă, zice Charles Nicolle. Și motivele care o pot îndreptăți sunt mai multe.

Primul — și cel mai important — este fuziunea progresivă a diferitelor „grupe" omenești. „Unificarea sîngelui" va duce, cu vremea, la rase complet stabilizate, la rase — în sfîrșit — pure, în înțelesul uniformității depline a caracterelor. Stabilizarea, însă, înseamnă întronarea *echilibrului* organic,

care exclude *accidentul* creației — accident care, cum am văzut, constă, după Charles Nicolle, într-un *dezechilibru*. Iar această eliminare a accidentului exclude originalitatea. „O rasă pură, zice biologul francez, se caracterizează printr-o tendință către echilibru, pe care numai un aport de sînge străin îl poate turbura. Într-o rasă albă unificată, regularitatea fizică, o inteligență așezată, măsura în toate, moravuri ordonate și înțelepte, ar împodobi deopotrivă pe toți indivizii ce o compun. O asemenea societate n-ar mai cunoaște acea discordie care este originalitatea. Ea ar rămînea imobilă în cursul generațiilor succesive — și această imobilitate ar fi poate semnul ce i-ar prevesti sfîrșitul — schimbarea fiind condiția necesară a perpetuării speciei" [1].

Ceea ce ar grăbi încă acest sfîrșit ar fi un fenomen ce tinde a deveni din ce în ce mai general, în societățile ce stau astăzi în fruntea civilizației : acela al sterilității voluntare. Primejdia socială pe care, sub aparențele comodității individuale, o ascunde acest fenomen, este mai mare decît s-ar crede. Ne-o dovedește, zice Charles Nicolle, un fapt istoric incontestabil. „Rasele superioare, singurele în care a înflorit spiritul de invenție, au pierit în plină dezvoltare — nu prin debilitate fizică, nu prin neajunsuri fiziologice, ci prin sterilitate voluntară. Așa s-au stins, unele după altele, admirabilele societăți antice, de la care am moștenit bunurile noastre intelectuale cele mai de seamă. Tot așa, națiunile civilizate de astăzi se topesc sub ochii noștri și, în fiecare dintr-însele, se sting mai întîi clasele superioare, cele predestinate, tocmai, să favorizeze apariția spiritului de invenție". [2] Împuținarea treptată însă și dispariția finală a acestor cla-

[1] *Op. cit.*, p. 139.
[2] *Op. cit.*, p. 140.

se, care puteau singure să întreţină variabilitatea şi să creeze progresul, vor mări necontenit uniformizarea şi vor întrona definitiv stabilizarea raselor respective.

Pînă acum nu se putea zice că această primejdie ameninţa viitorul omenirii întregi. În trecut, rasele nouă, care se ridicau treptat, erau desigur de o cultură mai puţin înaltă ; dar ele se adaptau destul de repede aproape tot atît de repede cît decădeau rasele perimate, şi le puteau lua locul la timp. Continuitatea progresului rămînea astfel posibilă, cu substituiri, dar fără rupturi. Astăzi însă, fenomenul de care e vorba se întinde, şi ia în acelaşi timp un ritm mai accelerat. „Criza internă nu mai ameninţă numai o naţiune izolată, ci toate naţiunile, fără deosebire". [1]

Ce ne rezervă, în asemenea condiţii, viitorul ? Nu ne poate rezerva decît mecanizarea, uniformizarea, depersonalizarea. Prin pierderea „individualului", civilizaţia noastră se îndreptează către o stare, în care totul va lua un caracter „colectiv". Uzinele gigantice din noul continent, care produc „în serie", care nu mai caută decît repeziciunea şi ieftinătatea, pentru care „ineditul" nu mai are preţ, ne oferă un tablou profetic. Într-însele, omul nu mai este decît o anexă a maşinei ; mai mult încă, devine el însuşi o maşină sau şi mai puţin : o mică piesă dintr-un vast mecanism. Cîţiva paşi mai departe, în aceeaşi direcţie, şi vom ajunge la nivelul societăţilor de insecte, de albine sau de furnici, în care mecanismul viu se continuă, neschimbat, de veacuri nenumărate, cu indivizi ce se schimbă necontenit, dar îndeplinesc veşnic aceleaşi funcţiuni, fără nici o schimbare. Cum nu există, în aseme-

[1] *Op. cit.*, p. 141.

nea societăți de insecte, invenție, noutate, progres, tot așa nu vor mai exista asemenea lucruri perimate în societățile omenești ale viitorului.

În acele societăți care putem spera că vor apărea cît mai tîrziu, dar nu e nicidecum exclus, după Charles Nicolle, să ia ființă mai curînd decît ne închipuim, vechiul mijloc al amestecului raselor nu va mai putea juca nici un rol, fiindcă... nu vor mai exista rase diferite. Uniformizarea va fi, nu numai deplină, ci și generală. Scăparea, dacă va mai fi cu putință, nu va mai putea avea decît o singură origine : stupiditatea naturii. Pentru omul de știință, care n-o concepe în mod antropomorfic, natura nu este inteligentă ; ea nu urmărește scopuri, pe care le-ar putea prevedea și pentru realizarea cărora și-ar putea alege și combina cu îndemînare mijloacele. În natură totul se face la întîmplare. Sunt specii, ca spirocheții frigurilor recurente bunăoară, a căror existență nu se continuă decît numai prin accidente care se repetă, ce e drept, necontenit, dar n-au totuși nimic necesar. Fiind dar stupidă, natura nu reușește în tot ce face. Dimpotrivă, ea greșește, de obicei de mai multe ori, pînă cînd nemerește o dată. Iar uneori, chiar și în greșelile ei, depășește măsura. Ea produce monștri, printre animale, și ratați, printre oameni. Oricît ar contribui la perfecționarea raselor stabilizate, progresele civilizației nu vor putea face să nu se mai nască oameni rău conformați sau neisprăviți. Accidentele și boalele, la rîndul lor, vor provoca infirmități. Vor exista astfel totdeauna orbi, surzi, slăbănogi, neputincioși.

În societățile viitoare, atît de specializate, „acești paria" — zice Charles Nicolle — nu vor mai putea fi utilizați, ca lucrători regulați. Ei vor scăpa înregimentării și disciplinei. Ei vor avea astfel

răgazuri, pe care vor căuta să le întrebuinţeze, ca să joace, şi ei, un rol. Iar acest rol nu va concorda totdeauna cu regula socială. „El va aduce neprevăzutul, multiplul neprevăzut pe care îl provoacă diversitatea activităţilor imperfecte." „Inteligenţa acestor dezmoşteniţi se va dezvolta în direcţii nonutilitare, care nu vor mai urmări scopuri imediate. Cugetarea lor se va detaşa de aceea a colectivităţii. Individuală şi emancipată, ea va rătăci, întorcîndu-se la amintiri perimate, reînnoind visurile generaţiilor primitive. Idei, sistematic despărţite la cei disciplinaţi, se vor întîlni şi se vor asocia în aceste capete neconforme. Fulgerul va răsări cîteodată dintr-însele, din întîmplare. Acest fulger accidental va fi geniul proscris, care va reapărea... Dacă evoluţia societăţii noastre va trebui să conducă la închisorile în care spiritul de invenţie ar urma să piară, el va fi salvat, nu de inteligenţa prevăzătoare a oamenilor, ci de un act imprevizibil al naturii inconştiente". [1]

O asemenea perspectivă este, netăgăduit, impresionantă. Realizarea ei însă, dacă nu este, în principiu, imposibilă, ar fi, de fapt, atît de anevoioasă, încît pare foarte puţin probabilă. Mai întîi, i-ar trebui un timp atît de lung încît, pentru motivele pe care le vom vedea, s-ar putea opri înainte de sfîrşit. Că uniformizarea desăvîrşită, prevăzută de Charles Nicolle, nu s-ar putea realiza decît foarte tîrziu, ne-o arată, în al doilea rînd, deosebirile considerabile ce există încă între popoare, în general, precum şi înlăuntrul fiecăruia dintr-însele, în parte. Între sălbaticul australian, cu mentalitatea prelogică, şi omul de ştiinţă de pe cele mai înalte trepte ale culturii europene, între ascetul budist contem-

[1] *Op. cit.*, p. 159—160

plativ ce repetă necontenit, într-o imobilitate quasi-absolută, formula menită să-i deschidă porțile Nirwanei, și omul de afaceri trepidant sau omul politic nu mai puțin agitat al noilor curente activiste din Statele Unite — ca să nu mai luăm alte exemple — deosebirile sunt încă atît de mari, încît reducerea lor la un tip comun apare ca un proces ce nu s-ar putea — dacă s-ar putea — desăvîrși decît într-un timp indefinit. Că chiar și popoarele relativ unificate prezintă înlăuntrul lor variații, ce nu pot fi trecute cu vederea, am relevat-o într-unele din capitolele anterioare. În Franța, bunăoară, locuitorii din Bretagne, din Provence, din țara bascilor sunt toți francezi, desigur, dar nu sunt asemenea. În Germania, locuitorii de la nord-est, din vecinătatea Rusiei, și cei de pe țărmurile Rinului, din vecinătatea Franței, sau, politicește vorbind, prusienii și bavarezii, sunt toți germani, desigur, dar nu sunt asemenea. Nu mai vorbim de regatul britanic, unde deosebirile dintre irlandezi și englezi iau chiar forma unei ostilități fățișe. Ce să zicem, în sfîrșit, de țările cu teritorii foarte întinse, cum e Rusia, unde deosebirile dintre populațiile, atît de numeroase, ce o compun, sunt mai mult decît considerabile? Va trebui dar timp, pentru ca uniformizarea, pe care o prevede Charles Nicolle, să se poată realiza.

Pe de altă parte, prin dezvoltarea neașteptată a unora din rasele considerate pînă acum ca inferioare, se ridică, pe alocurea, noi varietăți omenești. Negrii africani, cît timp rămîn în regiunile unde s-au născut și continuă să ducă viața cu care s-au deprins, nu se poate zice că tind, prea vizibil, să se dezvolte. Dar negrii duși, din veacul al XVIII-lea, înainte, în America, pentru ca să lucreze la „plantațiile" coloniștilor europeni, au ajuns, — intervenind, firește, și încrucișările, — să formeze acum, în

Statele Unite mai ales, o populație deosebită, în plină dezvoltare. Deși rău tratați și împiedicați, în năzuința lor de a se ridica, de starea lor socială de sclavi mai întîi, și apoi, — de la războiul secesiunii încoace, de cînd și-au dobîndit libertatea — de prejudecățile și antipatiile de rasă, negrii americani, trăind într-un alt mediu fizic și în mijlocul unei civilizații deosebite, au progresat destul de repede. În număr de aproape cinci milioane în timpul războiului secesiunii, ei au ajuns la cifra de zece milioane la sfîrșitul veacului al XIX-lea, iar astăzi se apropie de douăsprezece milioane. Ceea ce izbește la ei, în primul rînd, e transformarea lor fizică, produsă, firește, de amestecurile repetate cu albii. „Ca să ne asigurăm că amestecul raselor continuă — zice André Siegfried, în lucrarea citată într-un capitol anterior — e de ajuns să comparăm pe negrul biologic african cu negrul sociologic american; cel dintîi e negru, la cel din urmă pigmentația este, într-o bună treime a cazurilor, atenuată“ [1]. Deși, în statele din sud, cel puțin, căsătoriile între albi și negri sunt interzise, totuși amestecurile se produc pe căile „nelegitime“, pe care autoritățile n-au cum să le oprească. Altădată emigranții, lipsiți de femei albe, trăiau în concubinaj cu sclavele lor negre. Astăzi, numeroși bărbați albi din clasele de jos „întrețin“ femei negre, cu care au copii. S-a invocat, ca explicare a faptului, motivele economice. Exigențele negrilor, în general, sunt reduse; salariile lor sunt mai mici. Dar mai există, se pare, încă o cauză : o înclinare — nemărturisită, dar vizibilă — a bărbaților albi către femeile negre. „E unul din aspectele cele mai tulburi ale vieții sudului, această obscură atracție pe care o exercită femeile negre. E

[1] *Les Etats-Unis d'aujourd'hui*, p. 94.

aici un mister care neliniștește și umilește adînc pe cei ce gîndesc, din cauza pericolului biologic și moral pe care îl comportă", zice Andrê Siegfried [1]

Nu e de mirare, dată fiind întinderea și permanența amestecurilor, că negrii din America, deși păstrează în general o coloare mai închisă decît a concetățenilor lor albi, și-au schimbat totuși, considerabil, trăsăturile feții. În trenurile americane, care au vagoane speciale pentru negri, conductorii se găsesc uneori în încurcătură, neștiind dacă trebuie să așeze sau nu pe unii călători într-însele. Iar un scriitor francez, Jules Huret, care a vizitat școalele negrilor din statele de sud, a admirat îndeosebi frumusețea fetelor. Confirmînd observările făcute de Tylor în alte părți și pe care le-am menționat într-un capitol anterior, Huret descria cu simpatie trăsurile regulate, profilul fin, ovalul delicat al elevelor din acele școli; cît despre coloarea lor, o compara cu nuanța numită de francezi, „teint d'ambre", care e așa de prețuită la femeile brune din țara lor. [2]

O altă formă și mai surprinzătoare poate, a progreselor rasei inferioare de care vorbim, e cea culturală. Negrii americani au astăzi școalele lor, de toate gradele. Iar universitățile lor liberează anual numeroase diplome ai căror posesori exercită profesiunile cele mai diferite. Numeroși negri sunt avocați, medici, ingineri și chiar pastori. Nu le lipsesc nici oamenii de litere — poeți, romancieri etc. în frunte cu Paul Lawrnce Dunbar, căruia i s-a dat supranumele de „Victor Hugo al negrilor". Matema-

[1] *Ibid.*, p. 95.

[2] Citat de J. Finot, în *Le préjugé des races*, în care se cercetează mai stăruitor progresele făcute de rasele considerate ca condamnate să rămînă totdeauna inferioare. Cf. capitolele ultime ale lucrării.

ticieni ca Kelly Miller, filologi ca Blyden, pedagogi ca Booker Washington dovedesc îndeajuns că ei pot lucra și pe terenul ideilor abstracte. Iar biroul de invenție din New York a liberat, pînă în 1900 numai, peste trei sute de diplome inventatorilor negri. Constatînd faptele, atît de numeroase, de acest fel, André Siegfried zice că „elita" negrilor americani, care nu cuprinde numai liber profesioniștii — avocați, medici, ingineri etc. — ci și „scriitori și artiști", este „o probă vie că rasa lor se poate ridica". Prin numeroasele publicații periodice pe care le întreține, această „elită" exaltă conștiința de sine a rasei pe care o ilustrează, demonstrînd, cu fapte, posibilitățile ei intelectuale și realizările ei artistice, atît de „furios" contestate de cei ce voiesc s-o mențină într-o situație inferioară. Așa, bunăoară „strălucitul scriitor de culoare W. E. Burghardt Du Bois susține că negrul poate să facă tot ce face albul și reclamă egalitatea socială fără compromis" [1].

Asemenea varietăți etnice nouă se ridică și în alte părți, în Australia, în America de Sud, în India, în Japonia etc. Cu ele, posibilitățile de amestecuri de rase, „utile" sau „fructuoase", în sensul efectului pe care li-l atribuie Charles Nicolle, de a favoriza apariția „spiritului de invenție" sau de a stimula dezvoltarea lui, cresc, evident, în loc să scadă. Această constatare însă îndepărtează considerabil, aruncînd-o într-un viitor nedeterminat, perspectiva dispariției finale a acelei prețioase facultăți a omenirii, fără de care progresul ei ulterior n-ar mai fi posibil.

Pe de altă parte, pînă să se poată realiza acea stare ultimă de mecanizare, uniformizare și depersonalizare a popoarelor, pe care ne-o prevestește bio-

[1] *Les Etats-Unis d'aujourd'hui*, p. 99, 100.

logul francez, se pot schimba condițiile fizice de existență pe suprafața pămîntului, provocînd noi adaptări și noi forme organice sau, cel puțin, noi forme de viață, — economică, politică, socială etc. — cu toate consecințele lor, pentru „tipurile" psihologice ale popoarelor, care vor suferi atunci noi diferențieri. Fenomenul enigmatic al perioadelor glaciare, de pildă, pe care ni-l semnalează geologia, se poate produce din nou, mai curînd sau mai tîrziu. Căci pare neîndoios că acest fenomen, ale cărui cauze nu le cunoaștem încă, cu toate ipotezele, atît de numeroase, ce s-au făcut, are și un caracter periodic. El nu s-a produs numai în epoca quaternară — în timpul căreia s-a repetat de trei sau patru ori — ci și mai înainte, în epoca permiană, în cea carboniferă, în cea cambriană, în cea algonkiniană. Eventualele apariții viitoare însă ale acestui fenomen nu pot fi prevăzute. Nici una din diferitele cauze ce i se atribuie n-a putut fi, nici definitiv stabilită, nici, cu atît mai puțin, pusă într-o formulă, care să îngăduie prevederea efectelor ei. Și fiindcă cititorii nu cunosc poate ipotezele ce s-au făcut, în această privință, să le indic, în cîteva cuvinte, pe cele mai însemnate dintr-însele. S-a presupus că perioadele glaciare s-ar datori unor variații de excentricitate a orbitei pămîntului; uneori, pentru motive pe care nu le cunoaștem, această excentricitate ar crește, ceea ce, mărind distanța pămîntului de soare, în anumite anotimpuri, ar face temperatura medie anuală să scadă simțitor. S-a susținut, de asemenea, că perioadele glaciare s-ar datori variațiilor de înclinare a axei pămîntului pe planul eclipticei; o înclinare mai pronunțată ca cea obișnuită ar mări, uneori, oblicitatea razelor solare ce cad pe suprafața planetei noastre și ar micșora în aceeași mă-

sură puterea lor de încălzire. S-a crezut, iarăşi, că perioadele glaciare s-ar datori unor variaţii ale puterii de iradiaţie calorică a soarelui însuşi ; uneori, din cauze pe care nu le cunoaştem, această putere ar scădea simţitor. S-a mai presupus că perioadele glaciare s-ar datori variaţiilor conţinutului de acid carbonic al atmosferei noastre ; acest conţinut ar scădea uneori, ceea ce ar provoca o mai mare pierdere de căldură, prin iradiaţie, a suprafeţei terestre. S-a mai susţinut, în sfîrşit, că perioadele glaciare s-ar datori faptului că pămîntul, urmînd mişcarea sistemului solar întreg către un punct oarecare din univers, ar străbate uneori spaţii cosmice deosebit de reci.

Toate aceste cazuri scapă, deocamdată cel puţin, determinărilor ştiinţei, şi, prin urmare, previderilor ei. Cum am putea, bunăoară, să prevedem temperatura, mai mult sau mai puţin scăzută, a spaţiilor cosmice pe care le va străbate pămîntul? Fenomenul periodic de care vorbim se poate repeta, dar, orişicînd. Un geolog suedez, Gunnar Erdtmann, crede chiar că el se va produce „în curînd". În trecut, apariţia acestui fenomen era precedată de oarecare modificări ale florei, precum ne-o arată pe alocurea săpăturile geologice. Acele modificări constau într-o scădere a numărului speciilor vegetale ce aveau nevoie de o climă mai caldă şi o înmulţire a celor ce puteau suporta o climă mai rece. O modificare analoagă se poate observa de cîtva timp în pădurile peninsulei scandinave şi ale insulelor britanice. Speciile de arbori cu foi căzătoare, caracteristice pentru regiunile temperate, scad, pe cînd speciile de conifere, caracteristice pentru regiunile mai reci, se înmulţesc. Geologul suedez vede în această modificare a vegetaţiei semnul neîndoios al unei apropiate răciri generale a pămîntului. Faptul că în

februarie 1934 a nins în regiuni din nordul Africei, în care nu s-a mai pomenit pînă acum, în timpurile istorice, să fi căzut zăpadă, și că temperatura s-a coborît mult sub zero, ar putea să întărească temerile învățatului suedez. [1]

E dar foarte posibil ca, într-un veac sau două, regiunile temperate ale globului — cele în care locuiesc mai ales popoarele civilizate — să se acopere din nou cu ghețuri. Și nu mai încape îndoială că o asemenea modificare a condițiilor fizice ale vieții va produce schimbări care, fiind mai accentuate la unele popoare decît la altele, vor mări deosebirile dintre ele.

La cauzele biologice și geofizice, actuale sau posibile, care întrețin și, după toate probabilitățile, vor mai întreține variabilitatea caracterelor psiho-fiziologice ale popoarelor, ar trebui să mai adăugăm și cauzele culturale ce lucrează și, atît cît putem prevedea acțiunea lor viitoare, vor mai lucra în aceeași direcție. În Evul-Mediu, cînd marile migrații etnice au luat sfîrșit, popoarele europene erau desigur, din punct de vedere antropologic, mai diferite decît sunt astăzi. Cultura lor însă era, în schimb, mai unitară. Credințele lor religioase, mai întîi, erau mai puțin variate. Protestantismul, cu diferitele lui forme, nu apăruse încă ; în Europa centrală și apuseană, adică în părțile cele mai culte ale continentului, catolicismul constituia încă religia unică. Iar limba latină, ca formă obștească de comunicare a ideilor, da vieții intelectuale de pretutindeni o unitate impresionantă. Pe de altă parte, noile popoare europene nu ajunseseră încă să aibă, fiecare,

[1] Faptul că a nins și s-a lăsat „un ger puternic" în Algeria și în Maroc, la începutul lui februarie 1934, a fost relevat și de ziarele noastre. Cf. *Adevărul* de la 6 februarie 1934.

o individualitate destul de accentuată, iar conștiința lor națională era încă rudimentară. În viața lor sufletească, dorința de a face „ca toată lumea" era mai vizibilă decît tendința de a face „altceva decît ceilalți". Pe atunci dar se putea zice că evoluția culturii europene se desfășura în direcția uniformizării. De atunci încoace însă lucrurile s-au schimbat. Cu progresele diferențierii, care, din punctul de vedere al diviziunii muncii, erau inevitabile, individualitatea fiecăruia din popoarele europene s-a accentuat în timpurile moderne, iar conștiința națională a tuturor s-a dezvoltat. Fiecare dintr-însele a ajuns astfel, încetul cu încetul, să dorească a fi cît mai mult el însuși, deosebindu-se cît mai mult de popoarele învecinate, dacă nu de toate popoarele europene în general. Această dorință a fost, de cele mai multe ori, sporită, sau chiar exasperată de resentimentele create de nenumăratele jigniri ale unui trecut plin de nedreptăți mari și de conflicte sîngeroase. Din acest punct de vedere am putea zice că istoria apasă, ca o grea povară sufletească, asupra mai tuturor popoarelor europene. Ele au de regulat, mai toate, socoteli vechi și încurcate. Individzii ce le compun moștenesc, la naștere, obligații istorice; ei trebuie să ducă mai departe și, dacă se poate, să cîștige procesele seculare, începute altădată de strămoșii lor și pe care le cred încă deschise. Iar ostilitatea surdă de care sunt stăpînite, din această cauză, popoarele preocupate de asemenea rătuieli, nu le înstrăinează numai sufletește unele de altele, nu le împiedică numai să primească unele de la altele forme de viață ce le-ar fi deopotrivă de utile, dar creează la ele un fel de încăpățînare a originalității. Fiecare ține să fie altfel, să trăiască altfel, să gîndească și să simtă altfel decît vecinii cu care se găsește în conflict latent și pe

care, poate, îi detestă. Iar această căutare îndărătnică și îndîrjită a originalității nu poate duce, evident, la uniformizare. Dimpotrivă, la cauzele obiective ale diversificării formelor de viață, ea adaugă o cauză subiectivă, dacă nu mai eficace decît ele, dar capabilă în orice caz să le intensifice acțiunea și să le mărească efectele.

În sfîrșit, înlăuntrul fiecărui popor în parte, unificarea formelor de viață și, în genere, uniformizarea sufletească se lovesc de diversitatea intereselor sociale, politice, economice, și a concepțiilor ce le exprimă. Aceste interese și aceste concepții împart pe cei ce compun națiunile moderne în tabere ce se cred în conflict și se consideră, aproape, ca dușmane. Asemenea tabere erau altădată, cînd proletariatul nu conta încă de ajuns, aristocrația și burghezia. Astăzi, cînd aristocrația nu mai contează prea mult, taberele de căpetenie sunt burghezia și proletariatul. Etichetele politice ale grupelor cetățenești în luptă erau, odinioară, mai puțin numeroase și mai simple. Englezii aveau, la începutul vieții lor constituționale, pe *tories* și *wighs*, care au devenit, mai tîrziu, conservatori și liberali. Astăzi, și la ei, dar mai ales la alții, etichetele politice s-au înmulțit și s-au complicat. Alături de conservatorii tradiționaliști au apărut conservatorii-democrați și conservatorii-progresiști, ca să nu citățm decît formații mai cunoscute. Alături de liberali au apărut liberalii-naționali, liberalii-radicali, neoliberalii, democrații, național-democrații, democrații radicali etc. Alături de socialiști au apărut social-democrații, socialiștii-creștini, naționali-socialiștii, laburiștii, comuniștii etc. Ca partide de clasă au mai apărut agrarienii, național-agrarienii, țărăniștii, național-țărăniștii, țărăniștii-radicali etc. Ca apărători ai principiului autorității au apărut fasciștii, ca partizani ai

structurii profesionale a statului, corporatiștii etc. Această înmulțire a etichetelor indică, netăgăduit, o creștere a diversității concepțiilor, fapt care nu poate contribui, desigur, la uniformizarea apropiată a vieții politice a popoarelor.

Un fenomen analog s-a produs — ba chiar a luat proporții mai mari — în viața culturală a popoarelor europene. Căutarea aprigă a originalității, mai ales în artă, era, încă de la sfîrșitul veacului trecut, destul de vizibilă. În ultimele decenii ea a devenit mai mult decît izbitoare; am putea zice că a început să fie supărătoare, prin necontenitele și repezile variații de concepții, care nu mai constituiesc „curente", ca altădată, cînd lumea avea răgazul să stăruiască puțin, să întîrzie chiar uneori, în părerile pe care le adopta. Variațiile de acest fel au ajuns să nu mai fie, astăzi, decît simple „mode", tot atît de repede trecătoare ca cele pe care le „lansează" croitorii sau pălărierii de dame. Filosoful francez Goblot relevă acest fenomen, într-o carte recentă, în cuvinte pline de ironie. „Vedem azi școalele și teoriile lor succedîndu-se cu o repeziciune uimitoare. Fiecare anotimp ne aduce o estetică nouă, care trebuie înlocuită cu alta de îndată ce a început să se vulgarizeze, întocmai ca rochiile ce trebuiesc schimbate imediat ce au început să fie purtate de toată lumea..." Uneori chiar, ritmul schimbării e și mai accelerat. „În fiecare săptămînă cineva inventează poezia — singura, adevărata poezie — înainte de care, firește, poezia nu exista nicidecum. În fiecare săptămînă se inventează adevărata proză, adevăratul teatru, adevăratul roman. În fiecare săptămînă, în sfîrșit, cineva descoperă pictura, sculptura, muzica. Aceste geniale inspirații însă, de îndată ce apar, sunt numaidecît imitate. Trebuie dar, neapărat și urgent, ca săptămîna următoare să se

inventeze încă o dată poezia, pictura, muzica, — și tot restul" [1].

Firește, aceste variații de idei nu sunt totdeauna sincere. Ele nu reprezintă adică totdeauna convingeri adevărate la cei ce le pun în circulație. În schimb, marile mase le îmbrățișează cu o grabă și cu o căldură ce par uneori inexplicabile. Valoarea estetică a producțiilor primite, atît de ușor și cu atîta plăcere de public, fiind adesea, în cazurile de acest fel, mai mult decît discutabilă, fenomenul de care vorbim nu se poate explica decît prin nevoia adîncă a minții omenești de schimbare. Ea vrea veșnic „altceva", orice ar fi. Numai așa putem înțelege entuziasmul pe care îl stîrnesc noile școale estetice. Subliniind faptul că aceste școale durează de obicei prea puțin pentru ca să poată produce altceva decît manifeste și cîteva încercări, Goblot se grăbește să adauge că „oricare ar fi manifestele și oricare ar fi încercările, publicul burghez le înghite pe toate, pe rînd, cu același entuziasm" [2].

Aceste variații, atît de repezi și atît de numeroase, reclamă, firește, o mare cheltuială de cuvinte nouă — surprinzătoare uneori prin ciudățenia lor — pentru desemnarea noilor „direcții". Ca și în politică, etichetele se înmulțesc pe fiecare zi, și în viața culturală. În artă, bunăoară, aveam mai înainte două-trei etichete, destul de simple și destul de clare : clasicism, romantism, naturalism. Astăzi avem numeroase altele, mult mai complicate și mai obscure : simbolism, verism, secesionism, impresionism, futurism, cubism, dadaism etc. E o năvală de formule care dă de gîndit. Nu mai avem a face cu străvechea nevoie de schimbare a minții omenești.

[1] Goblot, *Barrière et niveau*, p. 147.
[2] *Ibid.*, p. 147.

Nici chiar cu acea încăpățînare a originalității, care am zis că este un fenomen etno-psihologic modern. Ceea ce iese la iveală, în zilele noastre, e o adevărată isterie a noutății...

Vîntul nu bate dar, deocamdată cel puțin, în direcția de care se temea Charles Nicolle. Primejdia „uniformizării" nu este iminentă. După toate probabilitățile, diversitatea, dacă nu antropologică, cel puțin socială, politică, economică și, firește, culturală va continua să crească. Trebuie deci să presupunem că instabilitatea caracterelor, fizice și psihice, ale oamenilor ce alcătuiesc diferitele popoare va mai dura încă. Poate chiar că nu va înceta niciodată. Variabilitatea lor rămînînd în orice caz, din punct de vedere practic, quasi-permanentă, nu e probabil să ajungem prea curînd — ca să nu zicem că nu vom ajunge niciodată — să prevedem cu siguranță formele de viață ale viitorului, mai ales nu ale unui viitor mai îndepărtat.

În fața unei asemenea instabilități și a unei asemenea incertitudini, formule explicative atît de categorice, dar atît de puțin consistente, ca aceea a „specificului național", nu pot fi întrebuințate cînd par a fi de vreun folos, decît cu conștiința că ele sunt simple mijloace ajutătoare, cu caracter prealabil și provizoriu, menite mai mult să înlesnească găsirea ulterioară și definitivă a adevărului. Ele sunt dar departe de a fi ceea ce voiesc să fie : articole de credință indiscutabile și de a putea funcționa așa cum pretind : ca dogme ale unei noi religii culturale.

Rămîne, firește, posibil ca viitorul să facă ideilor pe care le-am studiat și care sunt încă, astăzi, atît de puțin consolidate, o situație mai bună. Deocamdată însă nu le putem acorda un credit mai mare, dacă nu voim să ne înșelăm pe noi înșine.

Această concluzie va surprinde poate pe unii dintre cititori, care s-ar fi așteptat, pe temeiul faptelor de care au luat cunoștință în capitolele precedente, la critici mai aspre sau chiar la negațiuni radicale. Ar părea în adevăr neîndoios că dacă, cum ne asigură atîți antropologi, originele etnice ale marilor mase, sunt, la mai toate popoarele, incerte, și dacă, cum susțin atîți biologi, încrucișerile de rase sunt o condiție de căpetenie a originalității, în toate manifestările culturale, atunci formula specificului național nu-și mai poate păstra valoarea ce i se atribuie, ca să nu zicem că o pierde cu desăvîrșire. Am crezut însă că este mai bine să evităm o asemenea afirmare excesivă. Părerile antropologilor și biologilor, de care e vorba, sunt desigur destul de întemeiate. Nu trebuie să ne ascundem însă că ele au un caracter mai mult general, că sunt adevărate adică mai mult în principiu, și că nu ne pot da, ca atare, o certitudine egală cînd voim să le aplicăm în cazurile particulare. Să ne aducem aminte de ceea ce am stabilit, cînd am examinat acțiunea factorilor ce determină apariția și orientarea cugetării filosofice, în prima parte a lucrării de față. Am zis atunci că influența acelor factori este incontestabilă, în principiu. N-am putea-o tăgădui, cu destulă îndreptățire, atunci cînd o analizăm în general, adică schematic și abstract. Cînd e vorba s-o determinăm însă în cazurile particulare și concrete, suntem siliți să constatăm că n-o putem nici stabili cu destulă siguranță, nici doza cu destulă preciziune. Același lucru se poate zice și despre influența factorului etnic. În principiu, ea nu poate să nu fie reală. Cînd e vorba s-o stabilim însă, în fiecare caz în parte, încep incertitudinile. Cine ar putea determina, cu destulă siguranță, originile etnice ale tuturor ascendenților unui artist, unui savant, unui fi-

C-da 180 coala 12

losof ? Și chiar dacă am izbuti s-o facem, cum am putea atribui unora sau altora din naționalitățile, pe care le-am descoperi la acei ascendenți, calitățile ce le-au permis să realizeze operele respective ? S-au stabilit oare, științificește vorbind, relații sigure între anumite rase și anumite particularități, intelectuale și morale ?

Caracteristica incertitudinii este însă că nu exclude, categoric, nici una din eventualitățile ce se pot închipui, în cazurile la care se referă. De unde, rezerva pe care ne-am impus-o. Nu este imposibil ca, în unele cazuri, formula specificului național să fie utilă. Ar fi dar excesiv să declarăm că întrebuințarea ei este, în toate cazurile, de prisos. Ni se pare de ajuns să atragem atenția asupra relativității rezultatelor la care se poate ajunge cu ajutorul ei.

Principalul cîștig pe care îl putem astfel trage din studiile pe care le-am urmărit pînă acum este că ele ne permit, grație unei mai bune cunoașteri a problemei, o mai mare libertate de apreciere a diferitelor ei soluții și că, în același timp, prin lărgirea orizonturilor ei, care se întind, cum am văzut, foarte departe, ne putem deprinde mai de timpuriu cu atitudinea pe care repeziciunea crescîndă a progreselor timpului nostru, în toate direcțiile, o impune din ce în ce mai mult adevăraților oameni de știință. Această atitudine a definit-o, cum nu s-ar putea mai bine, filosoful francez Léon Brunschvicg, în introducerea la volumul *L'orientation actuelle des sciences*, apărut acum patru ani și cuprinzînd studii semnate de Perrin, Langevin, Urbain, Lapicque, Pérez și Plantefol asupra tendințelor de astăzi ale științelor pe care le reprezintă. Ea constă în „a ne vindeca de orice nerăbdare", în „a împinge reflecțiile noastre în sensul în care ne duce progresul cunoștințelor", în „a îmbogăți tabloul cugetării noas-

tre, rezistînd ispitei de a utiliza vechile cadre". Căci „formulele abstracte și universale de altădată depășesc atît de mult orizontul direct accesibil investigației experimentale, încît orice decizie actuală, în orice sens ar merge, pentru satisfacerea iluzorie a instinctului metafizic, ne-ar împiedica de a înțelege viața, mai mult decît ne-ar ajuta". Iată de ce, încheie cugetătorul francez, „filosoful trebuie să-și suspende judecata" : „el nu va asculta decît mai mult" „și nu va înțelege decît mai bine" — „conform cu aforismul lui Emile Boutroux : Les systèmes ne considèrent les choses qu'en gros, et les choses ne sont vraies que dans le détail" [1].

În amănuntele lor însă lucrurile, care sunt nenumărate, nu ne pot ajunge la cunoștință decît numai succesiv și treptat, într-un timp cu mult mai lung decît cel care constituie trecutul științelor noastre de astăzi, atît de tinere încă, în marea lor majoritate. Trebuie deci să ne deprindem de timpuriu cu ideea că cele mai multe din problemele de care ne ocupăm, dacă nu toate, *trebuie să rămînă deschise*.

Dar nerăbdarea instinctului metafizic, de care filosoful francez ne sfătuiește, cu atîta stăruință, să ne ferim, vrea pretutindeni explicări închise, complete, definitive. Asemenea explicări, cînd ni se dau de metafizicieni, ne satisfac, e drept, mai mult decît părerile fragmentare și îngrădite de atîtea rezerve ale oamenilor de știință. Această satisfacție este însă, din nefericire, iluzorie. Cînd, chinuiți de problemele ce ne răpesc liniștea sufletească, ne adresăm științei, slujitorii ei modești se mărginesc să ne arate grămezile de materiale pe care le strîng cu zel, în vederea vastelor construcții ce se vor ridica mai

[1] *L'orientation actuelle des sciences*, p. 15.

tîrziu pe terenurile pe care asudă ei, astăzi, cu atît de puțin profit, și care nu sunt deocamdată decît simple „șantiere". Dacă, nemulțumiți de răspunsurile lor, ne adresăm metafizicei, pontifii ei orgolioși se grăbesc să ne conducă pe coridoarele obscure ale templelor în care oficiază, pînă la ușa sanctuarului misterios și, cînd o întredeschid cu scumpătate, ne arată, ca pe ochiul de sticlă al unei panorame, un monument măreț, ridicat gata, în întregime, și împodobit, în toate amănuntele lui, cu toate frumusețile posibile și imaginabile. Priveliștea neașteptată nu poate, se înțelege, decît să ne încînte. Dar monumentele pe care metafizicienii le propun admirației noastre, ca și tablourile spectaculoase ale panoramelor cu care le-am comparat, sunt numai zugrăvite. Impresia pe care ne-o produc ele, oricît ar fi de profundă, e numai un „efect de perspectivă" — intelectuală și, mai ales, afectivă. În schimb, grămezile de materiale ale oamenilor de știință, oricît ar părea de informe, sunt reale. Iar construcțiile ce se vor înălța o dată cu ajutorul lor, dacă nu vor fi pompoase, vor fi utile și, în orice caz, nu vor consta în simple iluzii de optică sufletească ale unor oameni prea grăbiți, prea îndrăzneți sau, cîteodată, prea puțin scrupuloși.

BIBLIOGRAFIE

I

Apariția și orientarea cugetării filosofice în legătură cu geneza formelor culturii în general

Introducere

Agrippa von Nettesheim, *De occulta philosophia*, 1633.

Boucher, Leclerq, *Histoire de la Divination dans l'Antiquité*, Paris, 1878—81.

Cheiro, *Book of Numbers*.

Cicero, *De divinatione*.

Heuzé, Paul *Superstitions modernes*, în *La Revue mondiale*, 1 dec. 1933.

Lenormant, Fr., *La Divinition chez les Chaldéens*, Paris, 1875.

Maury, *La Magie et l'Astrologie dans l'Antiquité et le Moyen-Âge*, Paris, 1877.

Notre Dame le Jeune, Michel, *Traité d'Astrologie*. 1563.

Reuchlin, Johannes, *De arte cabbalistica*, 1517

Rey. Abel. *La jeunesse de la Science grecque, Paris*, 1933.

Ach, N, *Über des Willensakt und das Temperament*. Leipzig, 1910.

Allport, F. H., *Social Psychology*, Boston, 1924.

Apfelbach, H., *Der Aufbau des Charakters*, Wien, 1924.

Auliffe, Mac, L., *Les Tempéraments*, Paris, 1926.

Bahnsen, Julius, *Beiträge zur Charakterologie, Leipzig*, 1868.

Bain, Al., *On Study of the Character*, London, 1861.

Berman, *The Glands regulating Personality, New York*, 1922.

Bloor, C., *Temperament*, London, 1928.
Dimolescu, A., *Constituție, caracter, temperament.*
De Giovanni, *La morfologia clinica del corpo umano*, Milano, 1897 și 1904.
Dorsch, J., *Beiträge zum Studium der Philosophie*, 1787.
Downey, E. J., *The Will. Temperament and its Testing*, London, 1924.
Dumas, G., *Traité de Psychologie*, vol. II, Paris, 1924.
Ebbinghaus, *Grundzüge der Psychologie*, 1911.
Elsenhans, *Charakterbildung*, 1915.
Fouillée, Alfr., *Le tempérament et le caractère, d'après les individus, les sexes et les races. Paris 1912.*
Heymans, *Ueber einige psychologische Korrelationen*, în *Zeitschrift f. angew. Psych.*, 1908.
Heymans und Wiersma, *Die Korrelationen der Aktivität, Emotionalität und Sekundarfunktion*, în *Zeitschrift f. Psych*, 1909.
Höfding, H., *Esquisse d'une Psychologie fondée sur l'Expérience*, tr. fr., Paris, 1990.
Jastrow, J., *Character and Temperament*, New York, 1921.
Kant. Im. Kritik der reiner Vernunft, Cart. I, Cap. I.
Kant, Im., *Kritik der praktischen Vernunft*, Cart. II.
Kant, Im., *Anthropologie*, Part. III, A. III.
Klages, L., *Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft*, 1921.
Klages, L., *Prinzipien der Charakterologie*, 1910.
Kretschmer, E., *Körperbau und Charakter*, ed. 8, Berlin, 1929.
Mac Dougall, W., *An Introduction to social Psychology*, London, 1931.
Malapert, P., *Les éléments du caractère et leurs lois de combinaison*, Paris, 1897.
Malapert, P., *Le caractère*, Paris, 1902.
Manouvrier, *Le Tempérament*, în *Revue mensuelle de l'École d'Antropologie de Paris*, 1896 și 1898.
Meumann, E., *Intelligenz und Wille*, ed. 4, Leipzig, 1925.
Moldovan, *Teoria și practica temperamentelor.*

Meyerson, A., *The Fundations of Personality*, Boston, 1921.
Paulhan, Fr., *Les caractères*, Paris, 1893.
Pérez., *Le caractère de l'enfant à l'homme*, Paris, 1892.
Platner, E., *Philosophische Aphorismen*. 1800.
Rayner, H., *Temperament*, în *Journ. Ment. Sc.* 1921.
Ribery, *Essai de classification naturelle des caractères*, Paris, 1902.
Ribot, Th., *Sur les diverses formes du caractère*, Paris, 1902.
Ribot, Th., *Psychologie des Sentiments*, Part. II, Cap. VII, Paris, 1896.
Stern, Wm., *Ueber Psychologie der individuellen Differenzen*, Leipzig, 1990.
Sternberg, *Characterologie als Wissenschaft*, Lausanne, 1907.
Stevenson, G.I., *Religion und Temperament*, 1913.
Sigaud, Claude, *La forme humaine, sa signification*, Paris, 1914.
Vincent, Léon et Sigaud, Claude, *Les origines de la maladie*, Paris, 1912.
Viola. G., *Le problème de la constitution selon l'école italienne*, Foulogne, 1930.
Wundt, W. *Vorlesungen über die Menschen-und Tierseele*, Leipzig, 1863.
Wundt, W,. *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, vol. II.
Yung. G. C., *Psychologische Typen*, Zürich, 1925.

Capitolul I

Cicero, *Tusculanae disputationes.*
Herzberg, *Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen*, 1926.
Nietzsche, Fr., *Jenseits von Gut und Böse.*
Platon, *Republica.*
Schopenhauer, A., *Die Welt als Wille und Vorstellung* (vol. I, 35—37, II, 31—32)

Capitolul II

Augustin, *Les confessions*, tr. fr., Paris, Garnier-Frères.
Darwin, Ch., *The Origin of Species*, London, 1859.
Darwin, Ch., *Descent of Man*, London, 1871.
Herzberg, v. bibli cap. I.
James, Wm., *Principles of Psychology*, 1890.
Mill, J. St., *Autobiography*, 1873.
Morgan, Lloyd, *Animal Life and Inteligence*, Londra, 1890.
Morgan, Lloyd, *Habit and Instinct*, Londra, 1896.
Morgan, Lloyd, *Animal Behaviour*, Londra, 1900.
Nietzsche, Fr., *Briefe*.
Nietzsche, Fr., *Zur Genealogie der Moral*, 1887.
Rouseseau J.-J., *Rêveries d'un promeneur solitaire*.
Rousseau, J.-J., *Les confessions, 2 vol.*,
Spencer H., *An Autobiography*, 2 vol., 1904.

Capitolul III

Riehl, Aloys, *Giordano Bruno*, 2 Aufl. 1900.
Thomsen, *David Hume*.

Capitolul IV

Bacon, Fr., *De dignitate et augmentis scientiarum*, Londra, 1605.
Freud, Sigm., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1916—1918, tr. fr. Paris, 1921.
Müller-Freienfels, R., *Persönlichkeit und Weltanschauung*, 1919.
Nietzsche, Fr., *Jenseits von Gut und Böse*, 1886.
Rank, O., *Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage*.

Capitolul V

Theilhaber, Felix, *Goethe Sexus und Eros*, 1929.

Bateson, W., *Materials for the Study of Variation*, Londra, 1894.

Bateson, W., *Mendel's Principles of Heredity, a Difference*, Cambridge, 1902 şi 1909.

Bateson, W., *Facts limiting the Theory of Heredity*, *Science*, XXVI, 1907.

Blaringhem, L., *Les transformations brusques des êtres vivants.*

Blaringhem, L., *Mutations et traumatismes.*

Bleuler, Eugen, *Naturgeschichte der Seele*, 2, Aufl., Berlin, 1932.

Bohn, G., *La naissance de l'intelligence.*

Bordage, E., *A propos de l'hérédité des caractères acquis*, *Bull, scient. de la Fr. et de la Belg.*, XLIV, 1909.

Brodmann, K., *Vergleichende Localisationslehre der Grosshirnrinde*, Leipzig, 1909.

Cope, E. D., *The Inheritance in Evolution*, *American Naturalist*, p. 1058—1071.

Cope, E. D., *The Primary Factors of organic Evolution*, Chicago, 1896.

Cuénot, L., *La génèse des espèces animales*, 3-ème éd., Paris, 1932.

Dantec, F. Le, *Evolution individuelle et Hérédité*, Paris, 1898.

Dantec, F. Le, *Traité de biologie*, Paris, 1903.

Dantec, F. Le, *Les influences ancestrales*, Paris, 1906.

Darbinshire, A. D., *On the supposed Antagonism of Mendelian to Biometric Theories of Heredity.*, *Mem.* and *Proc. Manchester Lit. and Phil. Soc.*, *ns* 6, 1905.

Darbinshire, A. D., *On the Difference between Physiological and Statistical Laws of Heredity*, *Ibidem*, 1906.

Darbinshire, A. D., *Breeting and the Mendelian Discovery*, 1911.

Darwin, Ch., v. bibl. cap. II.

Dumas, G., *Nouveau Traité de Psychologie*, vol. I, Paris, 1930.

Galton, Fr., *Hereditary Genius, an Inquiry into its Laws and Consecvences*, London, 1869.

Galton, Fr., *A Theory of Heredity, Contemp. Rev.*, XXVIII, 1875.

Galton, Fr., *Natural Inheritance*, London, 1889.

Giard, A., *L'Hérédité des modifications sortiques. Rev. Scient.*, XLVI, 1890.

Giard, A., *Caractères dominants transitoires chez certains hybrides, Comptes Rendus de la Soc. de Biol. de Paris*, LV, 1903.

Giard, A., *Controverses transformistes*, Paris, 1904.

Goldschmidt, R., *Einführung in die Vererbung-Wissenschaft*, Leipzig, 1911.

Klebs, G., *Willkürliche Entwickelungsänderungen bei Pflanzen*, Jena, 1903.

Klebs, G., *Künstliche Metamorphosen*, Halle, 1906.

Leclerc Du Sablon, *Les incertitudes de la biologie*, Paris, 1912.

Mendel, G. I., *Versuche über Pflanzen-Hybriden*, 1865 și 1901.

Mendel, G. I., *Ueber einige aus künstlicher Befruchtung gewonnene Hieracium-Bastarden*, Brünn, 1869.

Mac Dougal, D. T., *Mutants and Hybrids of the Oenotheras*, Washington, 1905.

Packard, A. S., *An Attempt to Distinguish between Congeintal and Acquired Characters, Proc. Amer. Phil. Soc.*, 1893.

Packard, A. S., *On the Inheritance of Acquired Characters in Animals with a complete Metamorphosis, Proc. Amerc. Acad., Sci.*, 1894.

Pearson, Carl, *Regression, Heredity, and Panmixia, Phil. Trans.*, vol. 187, 1896.

Pearson, Carl, *Mathematical Contributions to the Theory of Evolution*, în *Proc. Roy. Soc.*, London, LXII, 1898.

Pearson, Carl, *On the Laws of Inheritance, in Man. Biometrica*, 1903.

Pearson, Carl, *On the Inheritance of the mental and moral Characters in Man, and its Comparison with the Inheritance of the physical Characters. The Huxley Lecture, for* 1903.

Roux, W., *Der Kampf der Teile im Organismus*, Leipzig, 1881.

Roux, W., *Beiträge zur Entwickelungsmechanik des Embrio. Anat., Hefte*, 1893.

Saunders, E. R., *Heredity in Stocks*, Cambridge, 1904.

Spencer, H., *Principles of Biology*, 2 vol., 1864—66.

Spencer, H., *The Inheritance of Acquired Characters, Nature*, XLI, 1890.

Verworn, Max, *Physiologie générale*, tr. fr. par Hédon, Paris, 1913.

Vries, Hugo de, *Die Mutationstheorie*, 2 vol., Leipzig, 1901—3.

Vries, Hugo de, *Species and Varieties, their Origin by Mutation*, Chicago şi Londra, 1905.

Weismann, Aug., *Vorträge über Descendenztheorie*, 1902.

Weldon, W. F. Rr., *On the Ambiguity of Mendel's Categories, Biometrica*, II, 1903.

Weldon, W. R. Rr., *Inheritance in Animals and Plants*, în *Lectures on the Method of Science*, editată de *Strong*, Oxford, 1906.

Capitolul VII

Aristot, *Métaphysique*, tr. fr. de G. Colle, Paris, 1912.

Brunschvieg, L., *Les Étapes de la Philosophie mathématique*, Paris, 1929.

Bergson, H., *Evolution créatrice*, Paris, 1907.

Bleuler, L., v. bibl. cap. VI.
Bühler, K., *Der Ursprung des Intellekts*, in *Naturwissenschaften*, Heft, 8, 1921.
Cremonini, *Disputatio de coelo*, 1613.
Cremonini, *Apologia dictorum Aristotelis de via lactea et facie*, Lunae, 1614.
Cremonini, *Apologia dictorum Aristotelis de quinta coeli substantia*, 1616.
Darwin, Ch., *The Expression of Emotions in Man and Animals*, 1873.
Delacroix, *Le Langage et la Pensée*, 1924.
Feuerbach, L., *Das Wesen des Christentums*, 1841.
Feuerbach, L., *Theogonie*, 1857.
Groos, Karl, *Einleitung in die Aesthetik*, 1892.
Groos, Karl, *Die Spiele der Tiere*, 1896.
Gross, Karl, *Der Aesthetische Genuss*, 1902.
Gross, Karl, *Das Seelenleben des Kindes*, 1903.
Gross, Karl, *Die Befreiungen, der Seele*, 1909.
Hegel, *De orbitis planetarum*, 1801.
Kant, *Versuch über die Krankheiten des Kopfes*, *Werke*, Bd. X.
Lipps, Th., *Psychologie und Aesthetik*, 1901.
Platon, *Legile. Menon. Fedon. Timeu.*
Schopenhauer, A. — v. bibl. cap. I.
Spencer, H., *Principles of Psychology*, ed. II, 2, vol., 1870—72.
Spencer, H., *Principles of Sociology*, 3 vol., 1876—96.
Rey, Abel, *Coup d'oeil sur la mathématique égyptienne*, în *Revue de synthèse historique*, 1926.
Vianu, Tudor, *Arta și frumosul*, 1931.

Capitolul VIII

Buckle, Th. H., *History of Civilisation in England*, 2 vol., London, 1857—61.

Buckhardt, J., *Die Kultur der Renaissance in Italien*, ed. IV, Leipzig, 1886.

Cassirer, E., *Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen*, 1902.

Chamberlain, H., St., *Die Grundlagen des Neunzenten Jahrhunderts*. ed. XIII, München, 1919.

Glisson, Fr., *De natura substantiae energetica*, 1672.

Mentré, M. F., *De la Simultanéité des découvertes scientifiques*, în *Rev., scient.*, Oct., 1924.

Taine, H., *Philosophie de l'Art*.

Torau Bayle, *Introduction à l'étude de la philosophie*, Paris, ed. II.

Vries, Hugo de, v. bibl. la cap. VI.

Wundt, W., *Die Nationen und ihre Philosophie*, 1915.

Capitolul IX

Bleuler, E., v. bibl. cap. VI.

Bréhier, Émile, *Histoire de la Philosophie allemande*.

Fischer, Kuno, *Leibniz und seine Schule*.

Florian, Mircea, *Filosofie și naționalitate, Convorbiri literare*, iunie, 1933.

Scheler, Max, *Soziologie des Wissens*.

Scheler, Max, *Nation und Weltanschauung*, 1923.

Scheler, Max, *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, 1926.

Capitolul X

Berman, *The Glands regulating Personality*, New York, 1922.

Claude, A., *Troubles de l'Equilibre endocrinien, Paris-Médical*, nr. 37, 1920.

Dumas, G., *Traité de Psychologie*, vol. II, Paris, 1924.

II

Specificul național în legătură cu problema raselor

Capitolul I

Fichte, *Reden an die Deutsche Nation.*

Gobineau, Comte de, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, 4 vol., 1854.

Capitolul II

Bernhardi, *Unsere Zukunft.*

Burnouf, *Comentaire sur le Yaçna.*

Carnoy, *Les indo-européens, préhistoire des langues, des moeurs et des croyances de l'Europe.*

Chamberlain, H. St., *Die Grundlagen des Neunzenten Jarhunderts*, München, 1919.

Feits, S., *Kultur-Ausbreitung und Heimat der Indo-Germanen*

Fritz, Fr., *Studien über Gobineau*, Leipzig, 1906.

Giles, P., *History of India.*

Gobineau, v. bibl. la cap. I.

Hertz, Fr., *Rasse und Kultur*, 1915.

Hirt, H., *Die Indo-Germanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur.*

Lassen, *Indische Alterthumskunde*, 2 vol., Leipzig, 1847—1861.

Morgan, J. de, *Les civilisations primitives.*

Morgan, J. de, *Des origines des Sémites et de celles des Indo-européens*, în *Revue de synthèse historique*, t. XXIV, 1922.

Meillet, *Les Langues dans l'Europe nouvelle*, 1918.

Myers, *Cambridge Ancient History.*

Pott, Fr. Aug., *Die Ungleichheit menschlicher Rassen, hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte*, 1856. Reinach, *L'Origine des Aryens*, Paris, 1892.

Schrader, O., *Die Indo-Germanen.*

Velden, Fr. von der., *Ueber Ursprung und Herkunft der indo-germanischen Sprachen und an-arische Sprachreste in* Europa, 1902.

Vendryes, *Le Langage, introduction linguistique à l'histoire*, 1921.

Wirth, A., *Rasse und Volk*, 1914.

Woltmann, L., *Die politische Anthropologie*, 1903.

Woltmann, L., *Die Germanen und die Renaissance in Italien*, 1905.

Woltmann, L., *Die Germanen in Frankreich*, 1907.

Capitolul III

Ammon, Otto, *Die Natürliche Auslese beim Menschen*, 1893.

Ammon, Otto, *Die Gesellschaftsordung und ihre natürlichen Grundlagen*, 1896.

Ammon, Otto, *Zur Anthropologie der Badener*, 1899.

Buchan, *Menschenkunde.*

Calori, L., *Del cervello nei due tipi, brachicefale e dolichocefale, italieni*, în *Mem. Acad. de ştiinţe din Bologna*, vol. 10.

Ellis, Havelack, *Mann und Weib*, tr. germ., 1909.

Gumplovicz, L., *Anthropologie und natürliche Auslese*, în *Pol. Anthr. Revue*, 1902.

Hertz, Fr., v. bibl. la cap. II.

Jentsch, K., *Sozialauslese, kritische Glossen*, 1898.

Manouvrier, *Céphalométrie anthropologique*, în *L'Année psychologique*, 1899.

Martin, R., *Lehrbuch der Anthropologie*, 1914.

Nyström, *Formenveränderungen des menschlichen Schädels*, în *Archiv für Anthrop.*, 1902.

Pearson, K., *On the Correlation of Intellectual Ability with the Size and Shape of the Head*, în *Proc. of the Roy. Soc.*, T. 62.

Pittard, E., *Les Races et l'Histoire*, 1924.

Tappeiner, R., *Die Kapazität der Tiroler Schädel*, în *Zeitsch. f. Ethnol.* Bd. 31.

Vacher de Lapouge, *Les sélections sociales*, 1896.

Vacher de Lapouge, *L'Aryen*, 1896.

Vacher de Lapouge, *Races et Milieu social*, 1909.

Weidenreich, Fr, *Rasse und Körperbau*, 1927.

Welcher, H., *Die Kapazität und die drei Hauptdurchmesser der Schädelkapsel*, în *Archiv f. Anthrop*, Bd. 16.

Wirchow, R., *Rassenbildung und Erblichkeit*, în *Festschrift für Bastian*, 1896.

Capitolul IV

A se vedea și bibliografia de la capitolul precedent.

Fischer, E., *Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre*, în *Anthropologie* (1923) din colecția *Die Kultur der Gegenwart.*

Frizzi, *Ueber Tiroler Schädel*, în *Mittheil, der antrop. Gesel. in Wien*, Bd. 39.

Haddon, A. C., *Les races humaines et leur répartition géographique*, tr. fr.

Kollmann, *Beiträge zu einer Kraniologie der europaischen Völker*, în *Archiv f. Anthrop.* Bd. 13.

Lenz, Fr., *Muss das Nachdunkeln der Haare als Dominanzwechsel aufgefasst werden?* în *Archiv. f. Rassen und Gesselschaftbiologie*, Bd. 16.

Ranke, *Frümittelalterliche Schädel aus Lindau*, în *Sitzungsber, der kgl. Bayr. Akad. der Wiss.*, Bd. 27, 1897.

Ranke, *Die Schädel der altbayerischen Landbevölkerungen*, 4 vol., 1877—1883.
Ranke, *Der Mensch.*
Zbinden, *Beiträge zur Anthropologie der Schweiz*, în *Archiv. f. Anthrop.*, Bd. 40, 1911.

Capitolul V

Boule, M., *L'homme fossile de la Chapelle-aux Saints*, în *Annales de Paléontologie*, 1911—13.
Brunhes, J. et Vallaux, C., *La Géographie de l'Histoire.*
Dahn, F., *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker.*
Hertz, Fr., bibl. cap. II.
Morgan, J. de., bibl. cap. II.
Pittard, bibl. cap. III.
Ratzel, *Völkerkunde.*
Reinhardt, L., *Der Mensch zur Eiszeit in Europa.*
Schwalbe, *Die Abstammung des Menschen und die ältesten Menschenformen*, în *Anthropologie*, 1923.
Westermarck, E., *Geschichte der menschlichen Ehe*, tr. germ.

Capitolul VI

Arbois de Joubainville, H. d., *Les anciens habitants de l'Europe.*
Berard, *Rome intangible*, în *Revue de Paris*, oct. 1903.
Boucher-Leclercq, *Histoire de la Divination dans l'Antiquité.*
Clässen, *Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit.*
Dottin, G., *Les anciens peuples de l'Europe*, 1916.
Dussaud, R., *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*, 1914.
Eliot Smith, G., *The Diffusion of Culture*, 1933.
Ernout, A., *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin*, 1909.

Fick, *Vorgriechische Ortsnamen*, 1905.
Fick, *Hattiden und Danubier in Griechenland*, 1909.
Fischer, E., *Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre*, în *Anthropologie* din col. „Die Kultur der Gegenwart", 1923.
Glotz, G., *La civilisaton Egéenne*, 1923.
Haddon, A. C., *Les races humaines et leur répartition géographique*, tr. fr.
Hirt, *Die Indogermanen.*
Hoernes, *Die Kultur der Urzeit.*
Kiessling, *Das ethnische Problem des antiken Griechenland* în : *Zeitschrift f. Ethnol.*, Bd. 37, 1906.
Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, 1896.
Meillet, A., *Les dialectes indo-européens.*
Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde.*
Noël des Vergers. *L'Étrurie et les Étrusques.*
Reinach, Ad., *Hellénisation du monde antique.*
Schulze, W., *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, 1904.
Sergi, *Europa, l'origine dei popoli europei e loro relazioni coi popoli d'Africa, d'Asia e d'Oceania*, 1908.
Thulin, *Die etruskische Disziplin.*
Wilke, *Archäologie und Indogermanen problemen.*

Capitolul VII

A se vedea bibliografia de la cap. VI, partea I.

Capitolul VIII

Bruck, *Die biologische Differenzierung von Affenarten und menschlichen Rassen durch spezifische Blutreaktion*, în *Berliner klinische Wochenschrift*, 1907.
Decastello, A. und Sturli. A., *Ueber die Isoagglutinine im Serum gesunder und kranker Menschen*, în *Münchener med. Wochenschrift*, 1902.

Dungen, E. von und Hirszfeld, L., *Ueber Nachweis und Vererbung biochemischer Strukturen*, în *Zeitschrift für immunologische Forschungen*, Bd. 4, 1910.

Dungen, E. von und Hirszfeld, L., *Ueber Vererbung gruppenspezifischer Strukturen des Blutes*, *Ibidem*, Bd. 8, 1911.

Eden, R., *Die Bedeutung der gruppenweisen Hemagglutination und über die Veränderung der Agglutinationsgruppen durch Medikamente, Narkose, Roentgenbestrahlung*, în *Deutsche medizinische Wochenschrift*, 1922.

Falgairolle, P., *Réhabilation des quatres groupes sanguins*, în *Ct.-rds de la Soc., de Biol. de Paris*, t. 94; 1926.

Hektoen, L., *Isoagglutination of human Corpuscules*, în *Journ. of. Americ. med. Assoc.* vo., 48, 1907.

Hirszfeld, L. et H., *Essai d'application des métodes sérologiques au problème des races*, în: *L'Antropologie*, vol. 29, 1918—19.

Hirszfeld, L. et H., *Serological Differences between the Blood of different Races*, în *Lancet*, vol. 197, 1919.

Huch, J. C. and Peyton, S., *Study of Isoagglutinins before and after Ether Anesthesia*, în *Journ. americ. med. Assoc.*, 1923

Ionescu-Mihăeşti, C., *Données, récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain*, în *Traité du Sang* editat de A. Gilbert şi Weinberg.

Landsteiner, *Ueber Agglutinationserscheinung normalen menschlichen Blutes*, în *Wiener klinische Wochenschrift*, Bd. 14, 1901.

Langer, I., *Ueber Isoagglutinine beim Menschen, mit besonderer Berücksichtigung des Kindesalters*, în *Zeitschrift für Heilkunde*, Bd. 24, 1903.

Lattes, E., *Individualità del sangue*, 1922.

Manuilă şi Popovici G., *Recherches sur les races roumaine et hongroise en Roumanie par l'isohémagglutination*, în *Ct-rds. de la Soc. de Bil. de Paris*, t. 90.

Manuilă şi Popovici G., *Cercetări biologice cu privire la rase prin aplicarea unei metode nouă*, *Convorbiri literare*, 1924.

Heillet, *Les langues du monde.*

Ottenberg and Epstein, *Studies in Isoagglutination* în *Transact of New York, pathol.* Soc., 1908.

Sandström, L., *Die Agglutinabilität gegen Isoagglutinine*, în *Acta pathol. scand.*, Bd. 4, 1927.

Sandström, L., *Untersuchungen über das Verhüten der bakteriell bedingten Panagglutinabilität*, în *Zentralblat für Bakteriologie*, 1929.

Steffan, Paul, *Handbuch der Blutgruppenkunde*, 1932.

Capitolul IX

A se vedea bibliografia de la capitolul precedent.

Bernstein, F., *Ergebnisse einer biostatischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen*, în *Klinische Wochenschrift*, 1924.

Bernstein, F., *Zusammenfassende Betrachtungen über die erblichen Blutstrukturen des Menschen*; în : *Zeitsgrift für Abstammungslehre*, Bd. 37, 1935.

Coca, A. and Klein H., *A hitherto underscribed Pair of Issoagglutinationelements in Human Beings*, în *Proc. Soc. exper. Biol. and. Medic*, t. 26, 1923.

Guthrie, C. G. and Huck, I. G., *On the Existence of More than Four Isoagglutinin Groups in Human Blood*, în *Bull. Hopkins Hosp.*, t. 34, 1923.

Guthrie, C. G. and Huck, I. G., *Further Studies on Blood Grouping. Antigenic Properties of two Types of Grpups. II Erythrocytes. Ibidem*, t. 33, 1924.

Guthrie, C.G. and Pessel, *Further Studies on Blood grouping, Ibidem*, t. 35, 1924.

Landsteiner, *Données récentes sur l'hémoagglution et l'hémolyse du sang humain.*

Landsteiner and Levine, *A New Agglutinable Factor Differentiating Individual Human Bloods*, în *Proc. Soc. experim. Biol. and Medic.*, t. 24, 1927.

Mendes-Correa, A., *Sur les prétendues races sérologiques*, în *L'Anthropologie*, t. 36, 1926.

Mendes-Correa, A., *Sur la valeur antropologique des groupes sanguines*, în *Le Sang*, nr. 4, 1927.

Ottenberg R., *Clasification of Human Races based on Geographical Distribution of the Blood Groups*, în *Journ. americ. medic. Assoc.*, t. 84, 1925.

Ottenberg, R., *Races differentiated by Blood Groups*, în *Eugenical News*, t. 10, 1925.

Snyder, L. H., *Human Blood Groups and their Bearing în Racial Relationship, în Proc. mat. Acad. Sc. U. S.* t. II, 1925.

Snyder, L. H., *Human Blood Groups, their Inheritance and Racial Significance*, în *Americ. Journ. of. physic. Anthropol.*, t. 9, 1926.

Thomsen, Olaf, *Ueber die Existenz der vier Landsteinerischen Gruppen beigeordneter oder untergeordneter Bluttgruppen*, în *Zeitschrift für Immunol. Forschungen*, Bd. 57, 1928.

Thomsen, Olaf, *Serologie der Bluttgruppen*, în *Handbuch der Blutgruppenkunde* hrg. von Paul Steffan, 1932.

Capitolul X

Chamberlain, H. St., v. bibl. cap. VIII, partea I.

Finot, J., *Le Préjugé des Races*, Paris, 1906.

Fouillée, A., *Psychologie du peuple français.*

Fouillée, A., *Esquisse psychologique des peuples européens.*

Hennig, P. O., *Kampf um die Negerseele*, 1907.

Hert, Fr., v. bibl. cap. II, part. II.
Müller-Freienfels, R., *Psychologie des deutschen Menschen.*
Nietzsche, Fr., *Der Fall Wagner.*
Nietzsche, Fr., *Unzeitgemässe Betrachtungen.*
Rullier, J., *L'idée de patrie.*
Wundt, W., *Die Nationen und ihre Philosophie*, 1915.
Zeller, J. S., *Histoire de l'Allemagne*, 1872.

Capitolul XI

Nicolle, Ch., *Biologie de l'Invention*, Paris, 1932.

Capitolul XII

Sommer, R., *Familienforschung und Verebungslehre*, Leipzig, 1927.

Capitolul XIII

Maups, *La rajeunissement kariogamique chez les ciliés*, în *Archives de Zool. experim.*, 1889.
Spencer, H., *Principles of Biology.*
Weismann, Aug., *Ueber die Dauer des Lebens*, Salzburg, 1881.

Capitolul XIV

Bohn, G., *La Naissance de l'Inteligence*, Paris, 1909.
Bohn, G., *La nouvelle psychologie animale*, Paris, 1911.
Poincaré, H., *Comment on invente. Le travail de l'inconscient*, Paris, 1908.
Rey, Abel, *Invention artistique, scientifique, pratique*, în *Traité de Psychologie*, editat de G. Dumas, vol. II, Paris, 1924.
Ribot, Th., *La vie inconsciente et les mouvements.*

Romanes, G. F., *Intelligence des Animaux*, 2 vol., tr. fr. Paris, 1887.
Romanes, G. F., Mental Evolution in Animals. London, 1883.
Thorndike, E.L., *Animal Intelligence, New York*, 1911.
Yerkes, A., *Objective Nomenclature, Comparative Psychology and Animal Behaviour*, în *Journ. of. Comp. Neurol. and Psych.*, XVI, 1906.

Capitolul XV

Finot, J., *Philosophie de la Longevité.*
Fischer, E., v. bibl. cap. IV, part. II.
Reibmary, A., *Inzucht und Vermischung bei Menschen*, 1897.
Siegfried, A., *Les Etats-Unis d'aujourd'hui.*
Sommer, R., v. bibl. cap. XII, part. II.
Waitz, *Anthropologie der Naturvölker.*
Wallace, A. R., *Le Darwinisme*, tr. fr.

Capitolul XVI

Brunschvieg, L., *Entre savants et philosophes*, în *L'Orientation actuelle des Sciences*, Paris, 1930.
Goblot, Ed., *Barrière et Niveau.*
Siegfried, A., v. bibl. cap. XV. part. II.

CUPRINS

II. Specificul național în legătură cu problema raselor

Introducere 5

Cap. I Specificitatea etnică 8
Cap. II Inegalitatea raselor 21
Cap. III Întemeierea antropologică 41
Cap. IV Variabilitatea caracterelor morfologice . 70
Cap. V Încrucișările raselor 93
Cap. VI. Originele etnice ale vechii culturi clasice 116
Cap. VII Tipurile antropologice și legile lui Mendel 171
Cap. VIII Concepția biochimică a raselor 178
Cap. IX Dificultăți și incertitudini 198
Cap. X Psihologia popoarelor 221
Cap. XI O condiție biologică a originalității . . 247
Cap. XII Amestecurile etnice și genialitatea . . 258
Cap. XIII Misterul biologic al contactului strein 272
Cap. XIV Psihologia invenției 289
Cap. XV Încrucișarea raselor și evoluția lor . . 308
Cap. XVI Perspective 333

BIBLIOGRAFIE 357

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026